МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

На правах рукопису

ЧЕКШТУРІНА ВІКТОРІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК 007:003.345](043.5)

РУНІЧНИЙ ЗНАК ЯК ЗАСІБ СИМВОЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Спеціальність 27.00.01 – теорія та історія соціальних комунікацій

Дисертація на здобуття наукового ступеня

доктора наук з соціальних комунікацій

Науковий консультант –

Соляник Алла Анатоліївна,

доктор педагогічних наук, професор

Харків 2015

ЗМІСТ

ВСТУП …….4

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РУНІЧНОЇ СИМВОЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ……12

1.1. Еволюція наукової думки в галузі досліджень рунічного знака як комунікаційного феномену……..12

1.2. Методологічні засади дослідження…..……...34

Висновки до розділу……..64

Розділ 2. СЕМІОЗИС РУНІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ……68

2.1. Онтологія рунічного знака-символу ……...68

2.2. Семіогенез рунічного знака-символу……..99

2.3. Функції рунічного знака-символу ……111

Висновки до розділу……124

Розділ 3. ЗАРОДЖЕННЯ РУНІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ……128

3.1. Особливості генези проторунічної знаково-символьної комунікації ……..128

3.2. Передумови виникнення графічних форм рунічних знаків-символів……152

Висновки до розділу……167

Розділ 4. ДИВЕРСИФІКАЦІЯ РУНІЧНИХ ЗНАКОВО-СИМВОЛЬНИХ СИСТЕМ ……170

4.1. Вектори диверсифікації рун як сакральних символів……..170

4.2. Особливості диверсифікації рун як знаків-символів родової ідентифікації……219

4.3. Рунічні символи в орнаментаціях як засоби презентації сакральної інформації…….252

4.4. Напрями диверсифікації рун як знаків писемної комунікації….268

Висновки до розділу……....304

Розділ 5. ОСОБЛИВОСТІ КОДУВАННЯ-ДЕКОДУВАННЯ РУНІЧНИХ ЗНАКІВ-СИМВОЛІВ ……...308

5.1. Криптографія в рунічній комунікації…….308

5.2. Методи декодування рунічних написів……..331

5.3. Мультимодальність рунічного контенту на кам’яних носіях інформації…….344

Висновки до розділу……357

ВИСНОВКИ…….360

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……...366

ДОДАТКИ……412

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із геніальних відкриттів людства було з'ясування комунікативних властивостей знака як засобу матеріалізації, кодування, зберігання і передавання інформації в часі та просторі. Ще в архаїчній культурі стародавніх цивілізацій виникла графічна символьна комунікація, основою формування якої був рунічний знак. Протягом понад двохтисячолітньої історії свого існування він набув широкого спектра функціональних властивостей: попри простої графічної форми кодував великі обсяги інформації, використовувався як знак-символ, знак-склад, знак-фонема, знак-цифра, знак-оберег, торговий знак популярного бренду та ін. Така багатофункціональність забезпечила гнучкість та універсальність руни як комунікативного засобу, її ефективність в умовах поширення глобального комунікаційного простору та постійного збільшення обсягів інформації, що виробляє та споживає людство.

Стрімка диверсифікація системи каналів соціальних комунікацій відбувається під впливом новітніх інформаційних технологій. Мультимодальні інформаційні повідомлення стають невід'ємною складовою електронних комунікацій, у зв'язку з чим особливої актуальності набувають дослідження комунікативної цінності первісних знаково-символьних форм, архаїчних способів створення мультимодальних текстів засобами графічної символізації, визначення можливостей та особливостей їх використання в електронному символьно-просторовому комунікативному середовищі. У процесі пошуку новітніх ефективних методів та інструментів інфографіки доцільно виявити особливості й можливості підвищення інформаційної ємності рунічного знака як одного з найдавніших та й нині сучасних комунікаційних засобів.

Дисертаційне дослідження спрямоване на зменшення прояву певних протиріч між: унікальним двохтисячолітнім досвідом використання рунічного знака в комунікаційному процесі й відсутністю узагальнюючих

наукових студій у галузі соціальних комунікацій з означеної проблематики; наявністю специфічних комунікативних властивостей рунічного знака як найефективнішого засобу символьної комунікації та відсутністю теоретико-методологічної бази його пізнання; наявністю потужної емпіричної бази, що свідчить про функціонування різноманітних рунічних знакових систем (зокрема проторунічних та огамічних знаків українського заповідника «Кам'яна могила» як одного з найдавніших у Європі), та недостатньою увагою науковців до їх вивчення.

Науковою проблемою дисертації є відсутність системної методології дослідження рунічного знака, поглибленого комплексного аналізу комунікативних властивостей рунічного знака-символу, визначених особливостей його семантивної, синтактивної, прагмативної складових, їх еволюційних трансформацій та резервів підвищення інформаційної ємності.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до комплексної науково-дослідної теми Харківської державної академії культури «Документально-комунікаційні структури суспільства: інноваційні стратегії розвитку» (Державний реєстраційний номер 0109U000512). Текст дисертації, її основні наукові положення й висновки обговорювалися на засіданні міжкафедрального науково-методологічного семінару Харківської державної академії культури.

Мета дисертаційного дослідження – розкрити зміст та функції семіотичного компонента рунічної знаково-символьної комунікації, визначити перспективи використання модусних властивостей рунічного знака у сучасному інформаційному просторі.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що подолання соціокультурних, просторово-часових, мовних бар'єрів стосовно сутності рунічного знака як мультимодального засобу символьної комунікації сприятиме визначенню закономірностей її функціонування, виявленню резервів підвищення інформаційної ємності, формуванню теоретико-методологічних засад рунології як самостійної наукової дисципліни соціокомунікативного циклу.

Метою і гіпотезою дослідження передбачено вирішення таких **завдань**:

– дослідити історіографію вивчення комунікативної сутності рунічних знаків, з'ясувати стан сформованості теоретичних засад рунології як спеціальної наукової дисципліни соціокомунікативного циклу;

– обґрунтувати методологічний інструментарій дослідження руни як засобу символьної комунікації;

– довести багатофункціональність рунічного знака-символу, визначити різновиди трансформацій його семантичної складової;

– сформулювати закономірності функціонування символьної комунікації;

– визначити етапи зародження та функціонування рунічного знака-символу;

– виокремити вектори диверсифікації рунічного знака-символу;

– з'ясувати особливості й ефективність методів кодування та декодування рунічних написів;

– визначити модуси подання інформації рунічними знаками.

Об'єкт дослідження – рунічний знак як засіб фіксації, передавання та візуалізації інформації.

Предмет дослідження – еволюційні трансформації семантивної, синтактивної та прагмативної складових рунічного знака як ефективного засобу символьної комунікації.

Методологію дослідження складають: соціокомунікативний підхід до визначення сутності та місця рунічного знака в комунікаційному процесі, особливостей комуніканта, який опанував технології кодування інформації рунічними знаками, природи соціолекта реципієнта, котрий здатний декодувати рунічне повідомлення; семіотичний підхід – для класифікування руни як знака-символу (за теорією Ч. Пірса), визначення етапів семіогенезу рунічного знака, дослідження особливостей семантики, синтактики та прагматики рунічних знакових систем; системний підхід – для дослідження рунічного знака як системного елементу комунікаційного процесу;

структурний аналіз рунічних знаково-символьних систем (скандинавської, нортумбрійської, готської, тюркської, давньоболгарської, угорської та ін.) – для визначення похідного та відмінного у функціональному призначенні рунічних знаків; історико-генетичний підхід – для визначення етапів еволюції використання рунічних знаків у комунікаційному процесі й аналізу наукових поглядів щодо зародження та інституціоналізації рунології; соціокультурний підхід – для з'ясування комунікативних властивостей символу, ролі символьної комунікації в культурному дискурсі різних соціальних груп. Компаративний метод уможливив довести наявність спільних графічних форм у різних рунічних знакових системах, метод моделювання – визначити єдину графічну матрицю походження рунічного прото-знака; метод контекстного аналізу – виявити мультимодальну природу рунічних написів, метод прогнозування – визначити перспективи розвитку рунічної символьної комунікації та рунології як наукової дисципліни соціокомунікативного циклу.

Теоретичну базу дослідження склали публікації фахівців у галузі соціальних комунікацій: В. Горового, І. Давидової, В. Іванова, В. Ільганаєвої, С. Квіта, Н. Кушнаренко, В. Маркової, Г. Почепцова, В. Різуна, А. Соколова, А. Соляник, Ю. Столярова, О. Холода, Ф. Шаркова, Г. Швецової-Водки та ін.; семіотики: Ю. Лотмана Ч. Морріса, А. Соломоника, Ф. де Соссюра, Ю. Степанова, Ч. Пірса, Б. Успенського та ін. Використано результати досліджень комунікаційних властивостей знака-символу: М. Іванова, Н. Мечковської, А. Назарчука, Б. Семеновкера, Ю. Тен, Ц. Тодорова та ін. Систематизовані наукові розвідки з рунології лінгвістів, істориків, культурологів: М. Бернса, Е. Брета, М. Біанчі, Й. Буреуза, Л. Віммера, В. Грімма, Р. Елліота, А. Каіржанова, Е. Макаєва, К. Марстрандера, Е. Мельникової, Е. Мольтке, Дж. Олавсона, О. Рудбека, О. Хлєвова та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше:*

1) рунічний знак як засіб фіксації інформації введено до предметного поля досліджень теорії та історії соціальних комунікацій, визначено його різновиди й унікальні комунікативні властивості як знака-фонеми, знака-символу, знака-складу, знака-цифри, рунічної формули – графічного узору в орнаментації;

2) систематизовано теоретичні напрацювання щодо комунікативних особливостей рунічного знака, обґрунтовано необхідність формування концептуальної бази рунології як наукової дисципліни соціокомунікативного циклу;

3) сформульовано закони символьної комунікації (конвенціональності, належності до соціокультурного контексту, медійності);

4) з’ясовано вектори диверсифікації рунічних знаків як засобів символьної комунікації: мовний, прототиповий, сакральний;

5) виявлено види трансформацій семантивної складової рунічних знаків (дилатація, девальвація, інверсія, інмутація, мортифікація, секуляризація);

6) доведено поступове формування рунічної знакової системи, від знака-позначки до знака-символу і знака-фонеми;

7) виокремлено спільні форми графічних знаків у рунічних комунікаційних системах: етруській, тюркській (орхоно-єнісейській), готській, скандинавській, англосаксонській, булгарській, угорській, гренландській, маркоманічній та ін., що вможливило виявити спільну протоформу, яка стала засобом верифікації для руноподібних знаків-символів щодо їх належності до певних видів рунічних систем;

удосконалено:

1) терміносистему предметної галузі «символьна комунікація» через уточнення сутності понять «рунічна символьна комунікація», «рунічна знакова система»;

2) методи формування мультимодальних текстів за допомогою семіотичних систем: символьних орнаментацій, тематичних рисунків, сакральних рунічних формул та рунічного письма (Старшим та Молодшим Футарками);

набули подальшого розвитку:

1) типізація архаїчних методів криптографії, яка суттєво розширена через використання можливостей рунічних засобів захисту інформації: бустрофедона, гальдрастава;

2) методика декодування архаїчних знаків-символів (семантичний аналіз: комуніканта, реципієнта, контенту).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що створено теоретико-методологічне підґрунтя для практичної реалізації стратегічного завдання підвищення інформаційної ємності сучасних комунікаційних засобів, певні наукові положення дисертаційного дослідження сприяють збагаченню новими знаннями теорії та історії соціальних комунікацій. Наукові висновки та результати дослідження доцільно використати для вдосконалення методів кодування і декодування інформації знаками-символами; каталогізації руноподібних петрогліфів, що знаходяться на території України, з метою відтворення етапів еволюції символьної та письмової комунікацій; створення графічних, візуально гармонійних, інформаційно ємних контентів торгових марок для бренд-комунікацій; розробки начальної дисципліни за вибором «Рунологія» для поглибленої підготовки фахівців соціокультурного й інформаційного профілів. Результати дослідження впроваджено до навчального процесу підготовки культурологів, менеджерів реклами та зв’язків з громадськістю, фахівців із соціальних комунікацій Харківської державної академії культури, вони набули відбиття в змісті навчальних курсів «Соціальні комунікації», «Книгознавство та історія книги», «Документологія», «Методика розробки медіа-проектів», «Менеджмент у сфері медіа-комунікацій», «Менеджмент

соціокультурної діяльності», «Соціокультурне проектування», про що свідчить акт про впровадження.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано самостійно, наукові результати та висновки одержані дисертантом особисто, праць у співавторстві немає.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дисертаційного дослідження оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: «Humanities and socio-economic science in the era of globalization and universalization» (Budapest, 2013), «Рукописна книга в Україні», (Рівне, Пересопниця 2014 р.), «Документ, мова, соціум: теорія та практики» (Київ, 2013 р.), «Інноваційний інформаційний простір в освітній і науковій діяльності: проблеми становлення, особливості організації, ефективність та перспективи розвитку» (Кошіце, 2014), «Десятые Денисьевские чтения» (Орёл, 2013 г.), «Слово в контексте народной культуры» (Белгород, 2013 г.), «Соціальні комунікації: стан, проблеми, тенденції» (Київ, 2014 р.), «Проблеми становлення молодих фахівців гуманітарно-мистецької сфери в сучасних ринкових відносинах» (Харків, 2014 р.), «Культура та інформаційне суспільство XXI століття» (Харків, 2012-2015 рр.)

Публікації. Основні наукові положення викладені в монографії, 35 одноосібних публікаціях у наукових виданнях, серед них 6 – статей у міжнародних наукових виданнях, які входять до наукометричних баз, 17 – у фахових виданнях України, 4 – в інших наукових виданнях, 8 – тезах доповідей на міжнародних та всеукраїнських конференціях.

Кандидатська дисертація на тему «Формування соціального здоров’я дітей-сиріт підліткового віку в загальноосвітніх школах-інтернатах» захищена у 2006 р., її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота містить вступ, п’ять розділів, висновки, додатки, список використаних джерел. Текст дисертації містить 89 рисунків, 1 таблицю. Загальний обсяг дисертації 435 сторінок: основний текст викладено на 365 стор., список використаних джерел — 460 найменувань (46 стор.), та 21 додаток (24 стор.).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РУНІЧНОЇ СИМВОЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

1.1. Еволюція наукової думки в галузі досліджень рунічного знака як комунікаційного феномена

Рунічний знак є об’єктом наукових досліджень різних напрямків протягом 400 останніх років. Загальновизнаним є використання рунічного знака на території Євразії з II ст. н.е. Протягом першого тисячоліття рунічний знак активно використовувався як засіб письмової та символьної комунікації. Після XII ст. він поступово заміщується іншими засобами письмової комунікації, продовжуючи існувати як засіб символьної комунікації серед певних субкультур. Однак носії рунічного знака (камені вікінгів, брактеати, монети, прикраси на зброї та ін.) залишаються скарбницею тисячолітньої історії. Феномен рунічного знака вивчали історики, археологи, лінгвісти, культурологи, мистецтвознавці. Знахідки рунічних артефактів по всій території Євразії сприяли появі наукових осередків з вивчення рунічних написів у Швеції, Німеччині, Норвегії, Данії, Великобританії, країнах Балтії, в Росії, Казахстані. Знахідки українськими ученими руноподібних знаків на території України (Національний заповідник «Кам’яна Могила», Запорізька обл., осередки Трипільської культури, Верхній Салтів (Харківська обл.)) актуалізують потребу у проведенні окремого дослідження з вивчення особливостей використання руноподібних знаків як засобів фіксації інформації у процесі символьної комунікації. Наявність великої кількості рунічних знакових систем, специфічних носіїв інформації, особливостей рунічних написів на стародавніх діалектах, які вийшли з вживання, зміна релігійної парадигми створює певні бар’єри у проведенні комплексного дослідження з вивчення комунікативного потенціалу рунічного знака. Аналіз

стану розробки наукової проблеми визначення соціокомунікативної значущості рунічного знака проведемо за трьома векторами:

– історичний – визначення етапів наукової уваги до рунічного знака і зародження рунології;

– дисциплінарний – згрупуємо дослідження істориків, лінгвістів і культурологів, виокремимо соціокомунікативні проблеми у існуючих теоретичних наробках;

– географічний – розглянемо дослідження з вивчення європейських та тюркських (орхоно-єнисейських, Азія) рунічних знакових систем.

Наукове дослідження рунічного знака як комунікативного засобу має певні історичні, часові, просторові соціокомунікативні обмеження, оскільки нині не можливо взяти інтерв'ю у засновника рунічної системи, або у одного з авторів рунічних написів на каменях вікінгів, дізнатися про відгук читача (реципієнта). Повністю соціокомунікативна система: комунікант – код (повідомлення) – реципієнт, де код – рунічний знак, є майже не доступною. У спадщину науковцям залишився лише код інформаційного повідомлення – рунічний знак. Відродження соціокомунікативної моделі, визначення контексту повідомлення дозволить глибше пізнати властивості руни як засобу комунікації. У зв'язку зі зміною релігійної парадигми всі перші наукові дослідження рунічного знака проводилися у складних умовах і тільки через декілька століть після зруйнування первинної рунічної соціокомунікативної системи.

Виділимо основні етапи наукового пізнання рунічних знаків:

Перший етап (XVII-XVIII ст.) – етап зародження рунології як науки, предметом дослідження якої є руна. Рунологія була ініційована Йоханесом Буреузом (Johannes Bureus, 1568-1652 рр.), який досліджував витоки давньоскандинавської мови. Також він розглядав руни не тільки як знаки алфавіту, а й припускав, що вони виконували також і сакральну функцію. Він займався переосмисленням рунічного знання з позицій християнського містицизма. Й. Буреуз залишив сім рукописів «Adulruna Rediviva». Одна з

них, «Cod. Holm. F.a. 16», написана шведською, зникла в 1812 р. З чотирьох рукописів, що зберігаються в Королівській Бібліотеці, два – «Cod. Holm. F.a. 21» і « F.a. 23» – написані латиною, інші – «Ral. 98O» шведською. З двох рукописів, що зберігаються в «Carolina Rediviva» в Упсалі: «Cod. Av Ups. R 551a» – латинською, «R 551b» – шведською [403]. Рукописи трохи відрізняються за змістом, але в цілому їх структура і зміст однакові. «Adulruna Rediviva» складається з наступних розділів: «Камінь спочиваючий», «Камінь падаючий», «Рунний хрест», «Панує пастир», «Скарб Адулрун», «Три вінця». Перший розділ – «Камінь спочиваючий» присвячений сакральному значенню рун. У другому – «Камені падаючому», руни розподіляються за трьома «хрестами», по п’ять рун в кожному, і описується їх духовно-містична сторона (Й. Буреуз для своєї концепції скоротив Молодший Футарк на одну руну). Та ж тема продовжується в третьому, четвертому та п’ятому розділах. Рунний хрест – це розташування всіх рун у формі хреста, що володіє багаторівневим змістом. «Панує пастир» – невеликий розділ, що складається з ілюстрацій, що зображують царя в одязі, прикрашеному рунами, з поясненнями їх значення. «Скарб Адулрун» присвячений поясненню походження рун з простих геометричних форм. Шостий розділ, – «Три вінця» не стосується рун: він описує містичне походження трьох вінців [106]. Не зважаючи на певне протиріччя – дослідження знаків одного релігійного дискурсу засобами іншого, праця Й. Буреуза в цілому є цінною та сміливою для того часу наукоподібною працею, присвяченою виявленню комунікативних потенцій рунічного знака. Також цікавими є роздуми автора щодо відмінностей учасників комунікаційного процесу: він виділяв дві комунікаційні моделі «розмовляючого та слухаючого», де посередник – слово, і «пишучого та читаючого», – де графічні знаки вже виконують функції передавання інформації. При цьому підкреслюється, що руна як знак-символ може містити більше сенсів, ніж одне слово.

Учений-рунолог, який вивчав руни у стародавній традиції, – Йоун Рьогнвальдсон був спалений на вогнищі у 1625 р. за звинуваченнями у чаклунстві, яке ґрунтувалося на тому, що при ньому було знайдено лист з рунічними написами. Також обізнаний з рунічного знання Йоун Гвюдмюндссон (Jon Guðmundsson lærði) у 1631 р. був звинувачений у чаклунстві, він встигнув зберегти собі життя і покинув Ісландію. Гоніння не зупиняють наукові пошуки вчених і Бьодн Йоунсон у 1642 р. вже пише «Трактат о рунах» [64].

Вивчення рунічної спадщини було продовжено професором університету Уппсали (Швеція) Олафом Рудбеком (Olof Rudbeck Sr 1630-1702 рр.). Між 1679 і 1702 рр. О. Рудбек пише трактат «Атлантика», в чотирьох томах, в якому висвітлено здобутки дослідження рунічних знаків, і який потім віднесуть до жанру історико-лінгвістичного патріотизму [64]. Фізик Андерс Цельсій (1701-1744 рр.) продовжив вивчати руни на каменях вікінгів, подорожуючи по Швеції, і зробив вагомий внесок у теоретичну спадщину зародження рунології в Уппсальському університеті.

Автор ісландської збірки «Рунологія» («Runologia», 1732 р.) скандинавський філолог Джон Олавсон із Грюннавіка (Jon Olafsson) систематизував рунічні написи і виявив певні закономірності розвитку давньої лінгвістики. У текст включені матеріали з рунічного тайнопису, способи використання рун у гальдраставах та ін. Ціла глава присвячена способам в’язання рун, наводяться таблиці, які показують, як можна пов’язувати руни «на одній ніжці». Під кінець дослідник визначає правила для складання рунічних монограм. Розглянуті також особливості пунктуації в рунічних написах, та їх практичне застосування. Руни, як стверджує Дж. Олавсон, «висікали на каменях, вирізали на дереві або ж вишивали, записували на папері. Багато хто й досі використовує руни для складання монограм» [121]. Але особливо докладно він пише про магічне використання рун. При згадці про магічні руни він посилається на відомості з пергаментної магічної книжечки, якою володів і яка до сьогодні не знайдена. Матеріали по

рунічним віршованим кеннінгам містяться в третій частині твору, який включає список рунічних строф, назви рунічних знаків Молодшого Футарку, впорядковані відповідно до латинського алфавіту. Рунічні віршовані кеннінгі взяті, за словами автора, з письмових джерел (матеріалів Бйорна Йонссона зі Скардса, пастора Магнуса Олавссон із Лейваса та пастора Свейна з Бард). Кеннінги – різновид метафори, характерної для скальдичної англосаксонської та кельтської поезії. Принципи побудови символічних висловів кеннингов й їх численні приклади можна знайти в Молодшій Едді (наприклад: «земля кораблів» – море, «полум'я моря» – золото, «липа золота» – жінка) [121].

Другий етап (XIX-XX ст.) – становлення рунології як самостійної наукової дисципліни. На прикінці XIX ст. з'являються численні спроби вчених з'ясувати походження рунічного письма. Висуваються декілька різних гіпотез, які й нині піддаються критиці.

Сучасна наукова спільнота вважає родоначальником наукової рунології датського вченого Л. Віммера (1874 г.), який припускав, що руни походять від латинського письма [458; 459]. Його опоненти С. Бугге і О. фон Фрісен намагалися вивести рунічний алфавіт з грецького, пов'язуючи появу рун з часом перебування готів у Причорномор'ї (III ст.). «Грецька теорія» виникнення рунічного письма вступає в протиріччя з датуванням найдавніших рунічних знахідок на території Скандинавії (II ст). Найбільше число прихильників завоювала теорія норвезького рунолога К. Марстрандера (1928 р.), який вважав, що руни можуть бути зведені до групи північноіталійських алфавітів, які вживалися протягом кількох століть до н. е. й стали відомими германцям завдяки посередництву кельтів, проте прямих прототипів рунічного письма не було встановлено [63]. Е. Мольтке наполягає на генетичному зв'язку рун з південноєвропейськими алфавітами. Він зазначає, що окрім магічної, руни виконували комунікативну функцію, що ставить давньогерманську писемність в один ряд зі стародавніми системами письма [430, с. 523].

У подальшому викладенні матеріалу дисертаційного дослідження буде обґрунтовуватися гіпотеза самостійного виникнення рунічної системи, поряд з огамічною, і зародження графічних форм рунічних знаків на теренах заповідника «Кам'яна Могила» (Україна), доводитиметься поступовий характер формування рунічної знакової системи, від знака-позначки, до знака-символа і знака-фонеми.

З XIX ст., аналіз рунічних написів стає невід'ємною частиною германської філології та історичного мовознавства. Казки братів Грімм відомі в усьому світі, але брати Грімм також вивчали давні німецькі руни і вважаються, навіть, засновниками рунології у Німеччині. Вільгельм Грімм опублікував книгу «Про німецькі руни» («Ueber Deutsche Runen», 1821 р.), в якій проаналізував різні види футарків, охарактеризував маркоманічні руни, описав модифікації рунічних знаків для тайнопису [407, с. 149-159]. У 1828 р. він опублікував додаток під назвою «Рунічна література» («Zur Literatur der Runen»), в якій обговорює абецедарій Нордманікум «Abecedarium Nordmannicum» (абецедарій – алфавитпоетична форма, вживана в середньовічній літературі Європи. Абецедарій Nordmannicum представлений з 16 рун Молодшого Футарка у формі коротких віршів (іноді вважається одною з найбільших «рунічних поем»), розміщений у Кодексу «Sangallensis 878» (на сторінці 321, IX ст.). Текст рунічного вірша в кодексі був зруйнований у XIX ст. хімікатами, призначеними для його збереження, але він добре зберігся в малюнку Вільгельма Грімма у його «Zur Literatur der Runen».

Книга Ф. Бурга «Старі норвезькі рунічні написи» (F. Burg, «Die alteren nordischen Runeninschriften») вийшла друком в 1885 р. і присвячена опису приблизно 60 рунічних написів, відомих на той час. Наведена в ній методика лінгвістичного аналізу вважається вже застарілою, хоча в XIX ст. це було суттєвим досягненням в області рунології. Видання сприяло розвиткові рунології, пошуку нових рунічних написів, уточненню прийомів

інтерпретації написів; організації взаємозв'язку рунологів з представниками інших наук – археології, палеографії, історії, етнографії, міфології.

Даніель Хейк (Daniel Henry Haigh, 1819–1879 рр., UK), досліджував англо-саксонську історію та літературу, є автором двох ґрунтовних праць з англо-саксонської історії, в яких детально вивчав англо-саксонські саги. У 1861 р. він опублікував кілька монографій з англосаксонської нумізматики і цілу низку досліджень англо-саксонських рунічних написів.

Ерік Брет (Erik Brate, 1857–1924 рр.), був одним із найбільш плідних рунологів Швеції. В період з кінця 1890-х — 1900-х рр. він створював фотознімки багатьох рунічних каменів Швеції і є одним із засновників каталогу «Рунічні написи Швеції» («Sveriges runinskrifter»), який згодом перетворився на багатотомний каталог рунічних написів, знайдених у різних шведських провінціях. Перший випуск каталогу відбувся у 1900 р., за наступні дев'яносто років опубліковано 15 томів. У каталозі встановили стандартну систему каталогізації для шведських рунічних написів. Кожен напис ідентифікується кодом провінції і номером у каталозі, наприклад: U 11 – Uppland рунічний напис 11. Нині ця система каталогізації використовується в електронних базах даних, таких, як «Rundata», і часто зустрічається в зарубіжних наукових публікаціях рунологів [411]. Детальніше рунічні написи з каталогу «Rundata» будуть розглянуті у п'ятому розділі дисертації.

У Данії рунологія як самостійна наукова дисципліна зародилася в 70 рр. XIX ст. Її основоположником був датський вчений Людвіг Віммер [459]. Джорж Стівенс (George Stephens, 1813–1895 рр.), англійський археолог і філолог, професор Копенгагенського університету, досліджував та інтерпретував написи на рунічних каменях в Данії. У 1868 р. він опублікував перше видання втрачених фрагментів («Waldere») з епічної поеми [446, с. 6]. Відомі також наукові праці рунолога Еріка Мольтке (Erik Moltke, 1901–1984 рр.), письменника, керівника відділу Рунології Національного музею Данії, редактора видань музею, під його керівництвом відділ став світовим центром

наукового вивчення Рунології. У 1942 р. Е. Мольтке і Л. Якобсен опублікували результати досліджень рунічних написів у Данії [429].

Розвиткові рунології в Європі сприяли наукові внески норвезьких вчених Софюса Бугге і Магнус Ульсена, шведських вчених Отто фон Фрізена, Еліаса Вессена і ряда інших дослідників [405; 453]. Софюс Бугге (1833 –1907 рр.) відомий норвезький філолог і лінгвіст у напрямі дослідження рунічних написів. Його наукова робота була присвячена рунічним написам і скандинавській філології. С. Бугге став відомим завдяки дослідженню рунічного алфавіту і Старшої Едди. І якщо, незважаючи на зусилля рунологів, ряд написів досі не розшифровано, а інтерпретація багатьох спірна, це пояснюється складністю матеріалу і його фрагментарністю. Для розшифровки написів необхідно залучати дані суміжних наук. Як сформулював це рунолог Карл Марстрандер, «рунологія – це палеографія, лінгвістика, археологія і міфологія» [428]. Дійсно, нерідко лексичне значення слова якого-небудь рунічного напису зрозуміло, але яку функцію виконував цей текст, залишається загадкою.

Вольфган Краузе (Wolfgang Krause, 1895–1970 рр.), німецький дослідник працював як лінгвіст в університеті у Кьонісбергу, досліджував кельтське вчення та рунічні написи, автор низки видань по проблематиці написів Старшим Футарком («Runeninschriften im alteren Futhark», 1937 р.) традицій різання рун («Was man in Runen ritzte», 1935 р.) та ін. У 1943 р. очолив рунічний відділ організації «Аненербе» [389]. У 1950 р. В. Краузе організував скандинавський інститут, об’єднавшись з норвезьким дослідним центром рунічних написів.

Елмер Антонсен (Elmer H. Antonsen, 1929–2008 рр.), у праці «Руни та германська лінгвістика» розглядав рунічні написи з метою визначення етапів становлення німецької письмової комунікації, однак вчений наголошував, що рунічні написи містять не лише руни-фонеми, а й руни-символи, які не мають лінгвістичного сенсу, однак мають символічний контекст, який стосується всього змісту повідомлення [384].

Ральф Елліот (Ralph Elliott, 1921–2012 рр.), автор низки видань, серед яких «Руни: Введення» («Runes: an Introduction») [400]. Зміст цієї книги є вже свідченням сформованості певного ядра теорії рунології. У цій ґрунтовній праці Р. Елліот розглядає основні гіпотези походження Футарків з точки зору географічного та лінгвістичного аспектів, виокремлює регіональні відмінності різних рунічних абеток, пояснює фонетичні значення рун та їх символьну інтерпретацію. Книга ілюстрована найцікаівішими рунічними об’єктами, які пояснюються у тексті.

Одним з найвідоміших дослідників сакрально-символьного значення рун та особливостей використання їх у містичних практиках є Стефан Фловерс (Stephen Flowers), більш відомий під псевдонімом Едреда Торссона – американський рунолог, прихильник окультизму і німецької містики. Він має більше двох десятків книг і опублікував сотні статей [403]. У 1984 р. отримав докторський ступінь з германських мов і середньовічних досліджень за дисертацію на тему: «Руни та магія: магічні шаблонні елементи в Старшій традиції». Е. Торссон представляє рунологію як один із напрямків північної магії, коріння якої йдуть в скандинавську релігію [285]. У північній магії, як правило, виділяють три напрями, хоча ця класифікація є досить умовною. Перший напрям – гальд або гальдор, є найпоширенішим і відомим серед дослідників скандинавської міфології. До гальду відносять пісні, вірші, оспівування, накреслення знаків – це магія слова і знака. Руни входять практично в кожну складову гальдора. Слово «гальд» походить від поєднання словосполучення «крик ворона», що розкриває його міфічний сенс. З міфів можна зрозуміти його історію: у Одіна було два ворона – Хугін і Мунін, які передавали йому всі таємниці світу. Звідси можна зробити висновок, що гальд це мистецтво слухати, розуміти і відкривати таємниці. Гальд практикували ерілі і скальди. Ерілями називали різьбярів рун. Скальди володіли не лише знанням рун, але й мистецтвом поетичного слова. Не кожен, хто знав руни і вмів їх креслити, володів мистецтвом поезії.

Другий напрям сакрального вчення – сейд або сейт, його покровителька – богиня Фрейя. Сейд пов'язаний з шаманізмом, пророцтвами, в яких рунічні символи використовуються як мантична знаково-символьна система. Третій напрям – це трот, вчення про історію і культуру предків, що дозволяє використовувати отримані знання в житті, досягти розуміння і гармонії з навколишнім світом, сформувати цілісне світосприйняття. Докладніше сакральна складова символьної рунічної комунікації буде охарактеризована у четвертому розділі дисертаційного дослідження.

Також рунічній проблематиці була присвячена докторська дисертація Оттара Гронвіка (Ottar Gronvik, 1916–2008, «Runene pa Tunesteinen»), норвезького філолога і рунолога, викладача університету в м. Осло. Він присвятив своє дослідження вивченню рунічного алфавіту, зафіксованого на різних рунічних каменях.

Р. Пейдж (R. I. Page, 1924–2012 рр.), британський історик, професор Кембріджського університету, вчений-рунолог, автор книг з дослідження англійських рун й рунічних написів вікінгів, ісландської поеми «The Icelandic Rune-Poem» теж зробив вагомий внесок у вивчення руни як комунікаційного феномену [435].

Знаково-фонемний аналіз рунічної системи – Футарка і спостереження за розташуванням голосних і приголосних в рунічному ряду, проведені рунологом Й. Йенсеном, дозволили визначити певні закономірності: в кожній з трьох «сімей» Футарка, міститься по 2 голосні і по 6 приголосних фонем, причому останні голосні в «сім'ях» розділені 9 рунами. Число приголосних, поміщених між голосними в кожній з «сімей» зростає в прогресії 1-2-4 і відповідно зменшується число приголосних, що стоять після останніх голосних (4-2-0). Так структурований рунічний ряд, зображений на Кюльверськом камені (Готланд, V ст.). Крім того, Й. Йенсен звернув увагу на те, що і якісний склад «сімей» Футарка підпорядкований ще одній закономірності: в кожній з сімей виявляється по одному лабіальному (губному) приголосному (f; p; b) і по парі протиставлень: глухий-дзвінкий

(kg; sz; td). Розкрита Й. Йенсеном складна структура рунічного ряду є продуманою моделлю фонологічних відносин, що виключає випадковість або стихійність формування давньогерманского алфавіту. Е. А. Гуревич наголошує, що винахідник Футарка продемонстрував високий рівень володіння звуковою формою мови, що було притаманно майстру рунічного письма, і давньоскандинавському поетові-скальдові [64]. Додамо, що поряд з руно-фонемними записами, які мають лінгвістичний сенс, знаходять написи рунами Старшого Футарка, які не декодовані лінгвістами, тому що мають символічний зміст.

Продовжуючи лінгвістичний вектор аналізу теоретичної бази досліджень, звернемося до праці В. Адмоні і Т. Сильмана, які перші у Радянському Союзі опублікували результати рунічного дослідження у «Працях Державного Ермітажу» (1957 р.). «У вересні 1950 р. при розкопках у Старій Ладозі, в археологічному шарі IX ст. була знайдена паличка з рунічним написом молодшими рунами» [11]. У невеликій за обсягом але змістовній статті автори запропонували зміст всього напису та інтерпретацію другої її половини. На думку вчених, напис зроблений скандинавськими молодшими рунами, найбільш близькими за формою до рун на Рьокському камені (IX ст., Швеція), друга частина рунічного тексту є розгорнутим зверненням, що має значення магічного заклинання, вираженого типовою формою еддичного вірша з алітерацією: «Блискучий місячний альф. Блискавичне чудовисько, будь під землею». Магічний характер напису підтверджується використанням числової магії. Загальна кількість рун в написі 48, число кратне 24 (кількість рун в старшому рунічному алфавіті). Автори констатують, що рунічний напис це безсумнівно заклинання, спрямоване проти злих сил. У висновках учені спираються на думку Герда Хьоста, який вважає, що важко переоцінити історичне значення Староладожського напису в сукупності з двома раніше знайденими шведськими написами подібного характеру. Вони дають підставу думати, що не тільки давньо-західно-скандинавська, а й загальна скандинавська містична

поезія безсумнівно давніша, ніж перші походи вікінгів [11]. Тобто текст має не лише лінгвістичний сенс, а й символічний зміст.

Рунічні знаки є також об’єктом досліджень історії лінгвістики тюркського напряму. А. С. Аврутіна відтворює реконструкції фонологічної системи мови, на якій написані давньотюркські рунічні пам’ятники з позицій сучасного мовознавства, зокрема, сучасної фонології, з застосуванням принципів фонологічної інтерпретації давніх писемностей [1]. Сама по собі тема дослідження давньотюркського матеріалу в різних аспектах останнім часом викликає особливо великий інтерес в тюркології. У свою чергу, реконструкція фонологічної системи дала б можливість отримати аргументоване уявлення про склад і структуру фонологічної підсистеми найдавнішої письмової системи тюркських мов. У тюркологічній літературі питання про можливість такої реконструкції викликає чимало дискусій. Однак багато дослідників, наприклад, Г. Дерфер, висловлюють тверду впевненість у можливості реконструкції фонетичного вигляду мови рунічних пам’ятників. Однак досі залишається актуальним питання про внутрішній устрій рунічного письма. Оскільки єдиним збереженим мовним матеріалом, який можна використовувати для нашого дослідження, є безпосередньо рунічні тексти, то вирішення питання про внутрішній устрій цих текстів і правильна оцінка їх внутрішньої системи дуже важливі для адекватного та повноцінного аналізу існуючого матеріалу в цілях відтворення фонологічної підсистеми [1]. Дискусійним також залишається питання і про походження рунічного письма, і проблема ця пов’язана в літературі з проблемою характеру його внутрішньої будови. Існують різні точки зору щодо походження рунічної тюркської системи письма, які А. С. Аврутіна зводить до двох головних гіпотез: 1) знакова система запозичена тюрками у согдийців, і її графеми є літери; 2) будучи автохтонним за походженням, письмо спочатку було змішаною словесно-складово-літерною (сігнофонографічною) системою, тобто такою, де графеми були здатні функціонувати і як знаки (логограми), і як два різновиди фонограм –

силабограми і фонемограми, з поетапною еволюцією до алфавітної системи [1].

А. К. Каіржанов також досліджує проблему походження давньотюркського рунічного алфавіту. У статті «Генезис тюркського рунічного письма (на матеріалі тамги-знаків євразійських кочівників)» автор піддає конструктивній критиці дві гіпотези походження рун: 1) фінікійсько-арамейскую гіпотезу; 2) согдійську теорію походження тюркських рун. У даній роботі обґрунтовується тамгова (піктографічна) теорія формування давньотюркського рунічного алфавіту, створеного на основі тамги і тамгоподібних знаків, що належали тюркам, які мешкали у Великому степу у I тис. до н.е. [102]. Таке обґрунтування тамгової теорії стало можливим завдяки археологічним розвідкам на території кочівників Великого степу. Еволюцію рунічного письма можна представити схематично: 1) (петрогліф) піктограма → 2) логограми → 3) тамга («приналежність») → 4) знак алфавіту (руна) [102]. Варто погодитися з даною гіпотезою, детальніше вона обґрунтовуватиметься у четвертому розділі дисертаційного дослідження.

О. Хлєвов у докторській дисертації «Історико-культурний феномен Північної Європи I-VIII ст.» [307] розглядає символічні образи північного мистецтва, рунічну писемність як феномен культури, написи рунами Старшого Футарка на зброї. Рунічна писемність досліджується як показник культурної дифузії ранньосередньовічної Європи. Дослідник актуалізує увагу на магічно-сакральній і меморіальній суті рунічних написів, що наклало відбиток на стилістику, форму і зміст епіграфічних пам’ятників. Він виділяє дві функції рунічних символів: функція військової удачі і сільськогосподарського благополуччя. Також О. Хлєвов зазначає, що рунічні знаки-символи дозволяють вивчати механізми культурної трансляції та саморозвиток культурних феноменів суспільства [308].

Доктор філологічних наук О. О. Смірницька, професор кафедри германської та кельтської філології Московського державного університету, протягом декількох десятиліть вивчає рунічні пісні скальдів, вважає їх

протовіршами, досліджує з точки зору структурно-функціонального підходу рунічні речення [250; 251]. У межах цього підходу здійснює наукову розвідку Т. В. Топорова і вважає головним підсумком дослідження наявність у старших рунічних написах основного структурного типу речення з кінцевим положенням дієслова, причому виходячи не з його частотності, а скоріше з логіки аналізу, так як тільки прийняття цієї тези дозволяє мотивувати початкове або серединне положення дієслова [284]. Щоб перевірити цю гіпотезу, необхідно оперувати низкою понять:

– комунікативні інтенції (комунікативні наміри) виконавців написів, їх бажання або не бажання вступити в спілкування з іншою особою;

– ритміко-синтаксичний бар'єр;

– магічна функція слова в старших рунічних написах;

– екстралінгвістичні фактори – виділення реалій у складі пропозиції [283].

Зазначимо, що саме комунікативної інтенції, орієнтованої на бажання передати майбутньому читачеві зміст повідомлення, не спостерігається у рунічних написах, навпаки вони модифіковані різними типами тайнопису для ускладнення їх декодування. Детальніше причини такого подання рунічних текстів будуть розглянуті у п'ятому розділі дисертації.

М. А. Тиханова [276; 277], досліджуючи рунічні написи Черняховської культури, обґрунтувала їх скандинавське походження й описала історичні шляхи, які пов'язували Південну Скандинавію і Східну Європу.

Українська дослідниця А. О. Курзенкова у статті «Застосування технології контент-аналізу до вивчення скандинавських рун Старшого Футарка» [134] вивчає рунічні написи як історичне джерело і зазначає, що руни мають достовірні інформативні можливості й містять відомості щодо широкого кола проблем середньовічної соціально-економічної та військово-політичної історії, а також історії культури й історичної географії Скандинавії та сусідніх країн. Цінно, що А. О. Курзенкова впровадила елементи кліометричного дослідження до джерелознавчого аналізу рун,

зокрема контент-аналізу, який означив прагнення дати більш широке та неупереджене трактування отриманим даним, що містяться в скандинавських написах. Застосована дослідницею технологія контент-аналізу скандинавських рун як історичного джерела зводиться до того, що вона проаналізувала, поєднала та класифікувала рунічні написи (57 – виконаних Старшим Футарком та 128 – Молодшим) в єдину електронну базу даних, створивши єдине когнітивне поле. Виходячи з аналізу рунічних написів, вона виявила, що найчастіше руни позначають північно-західні області Східної Європи: Північну Русь та Прибалтику. Саме про ці області зосереджена найбільша кількість найменувань, що зустрічаються: Естланд, Земгалія, Ліфланд; народів – валахів, земгалів; річки – Західної Двіни; прилеглого до цих територій острова – Руно, мису Домеснес, можливо Фінської затоки, а також Хольмського моря. У скандинавських рунічних пам’ятниках позначаються і південні райони Русі, через які вікінги потрапляли до Візантії і Палестини, використовуючи мабуть водні магістралі. Також відмічені й скандинавські країни: більше всього повідомляється про Швецію, Норвегію, Фінляндію і лише один раз про Данію. Так згадуються назви областей – Рінгеріка, Тавастланд; хуторів – Ульвей, Ед; острова – Готланд. Вже в рунічних надписах можна виявити перші спроби осмислення географічних даних, прагнення визначити розташування окремих областей Скандинавії, наприклад, часто зустрічаються вирази: «на сході, в Гардах», «на півдні в Серкланде», «на заході в Англії [134]. А. О. Курзенкова вважає рунічні написи цінним історичним джерелом із історичної географії, військової та торгівельної справи, соціальної структури, тенденцій родинних відносин та релігійної сфери.

Одна з найбільш цитуємих книг з рунічної проблематики – це «Мова найдавніших рунічних написів (лінгвістичний та історико-філологічний аналіз)» [153] Енвера Ахмедовича Макаєва, члена Парижського лінгвістичного і Рунологічного товариств Швеції. Означене лінгвістичне дослідження розглядає питання походження рун із залученням широкого

історичного та культурологічного матеріалу. Цінним є те, що в ньому дається переклад та інтерпретація всіх відомих світу рунічних написів.

А. В. Проскуріна в статті «Сакральна лексика найдавніших рунічних і нерунічних коротких написів як семіотичний аспект передачі інформації» оперує поняттям «сакральна рунічна лексика» як ключовим для рунічних написів [214]. Предмети (обереги, брактеати, парапети, дощечки і т.п.), призначенням яких був захист їхніх власників або збільшення ефективності магічних впливів самих предметів завдяки наявності на них сакральної рунічної лексики, створювалися в давнину для довгострокового користування, для передачі з покоління в покоління. У зв'язку з цим і короткі рунічні написи, що несуть у собі стійкі магічні формули, і написи, метою яких був захист поховань, мали історичний горизонт і були спрямовані на передачу з покоління в покоління, а не на миттєву коммунікацію. Коротким рунічним написам притаманна властивість кумулятивності. Згідно А. С. Центнер, аутореферентність є ознакою кумулятивности на рівні мови в період переходу від усної культури до письмової, вона обумовлена необхідністю збереження характерних рис більш ранньої традиції і полягає в тому, що адресант заявляє про себе в створюваному тексті, при цьому автор написів, а також творець усної промови залишаються за текстом, таким чином, на перший план виступає сама мова, представлена в знаках [214].

З позиції документознавства рунічні написи досліджують професор археології Клаус Рандсборг (Копенгаген, Данія), який пов'язує розквіт рунічної меморіальної традиції з появою нових соціальних категорій або ж нових соціальних умов, де монументи повинні були закріплювати позицію спадкоємця щодо покійного. Дослідник характеризує рунічні камені як легальні документи, котрі містили дату про наслідування титулів та жалувань, передбачаючи згоду померлого на передачу майна спадкоємцю. Рунолог Крістел Зілмер також припускав, що встановлення рунічних каменів було викликано раціональними потребами позначити позицію та установити спадкоємні права [460, с. 45].

Третій етап розвитку рунології — це етап оформлення її в самостійну наукову дисципліну (кінець XX – поч. XXI ст.). Важливим чинником, що сприяв інституціоналізації рунології, стає організація й систематичне проведення зусиллями рунологів Міжнародного симпозіуму «Руни та рунічні написи», який вперше був проведений у 1980 р. і потім проходив кожні п'ять років, за винятком восьмого симпозіуму, який відбувся у 2014 р. — через чотири роки після форуму 2010 р. [398; 402; 447; 449]. Цікавим є географічна приналежність міст проведення симпозіуму: Перший Міжнародний симпозіум з дослідження рун і рунічних написів відбувся у травні 1980 р. (Енн-Арбор, штат Мічиган), Другий – 8-11 вересня 1985 р. (Сігтуна, Швеція), Третій — 8-12 серпня 1990 р. (Гріндахеїм (Grindaheim), Норвегія), Четвертий — 4-9 серпня 1995 р. (Геттінген, Німеччина).

Важливо зауважити, що у четвертому симпозіумі брало участь майже 100 учасників з 13 різних країн світу. Серед учасників, крім філологів були представники суміжних дисциплін, які спеціалізуються в археології, історії мистецтва, нумізматиці та релігієзнавстві. Серед 37 доповідей найцікавішими були визнані такі: Курта Браунмюллера «Методологічні проблеми в рунології», Хенріка Вільямса «Рунічні написи як джерельна база особистих імен», Джона Соренсена «Рунічні написи як джерело досліджень географічних назв», Едіта Маролда «Написи рунами як джерело історії скальдів», Германа Рейчерта «Рунічні написи в якості джерела досліджень героїчних легенд», Кетрін Холман «Скандинавські рунічні написи як джерело з історії Британських островів», Борі Вестлунда «Рунічні написи, як джерела з історії писемності» [398]. Отже, аналіз проблематики доповідей дозволив довести міждисциплінарний характер рунологічних досліджень: філологічний, історичний, географічний і соціокомунікативний.

П'ятий міжнародний симпозіум «Руни та рунічні написи» проводився 16-20 серпня 2000 р. (Еллінг, Данія), у Національному музеї та Університеті Копенгагена. Його центральними питаннями були: рунічні артефакти з рунами Старшого Футарка; вплив латиниці і християнізації на рунічну

писемність; проблеми рунічної хронології; рунологія і рунічні дослідження: методологія та нові виклики на рубежі тисячоліття [402].

Шостий Міжнародний симпозіум «Руни та рунічні написи» відбувся 11-16 серпня 2005 р. (Ланкастер, Великобританія, Університет Ланкастера). Шістдесят п’ять делегатів з Австралії, США, Скандинавії та континентальної Європи приймали активну участь у обговоренні рунічної проблематики [449]. Основні теми були присвячені семантиці рун, дослідженню рунічних алфавітів, технологій різання рун, методам філологічного та історичного аналізу рунічних написів.

Головна тема VII Міжнародного симпозіуму «Руни та рунічні написи» (9-14 серпня 2010 р., Осло, Норвегія) – «Руна в контексті», присвячена контекстуальному підходу до тлумачень рунічних написів. Ян Рагнар Хегланд (Jan Ragnar Hagland) у доповіді «Що значить «контекст» в Рунології. Як використовувати «контекст» при інтерпретації рунічних написів? Деякі моменти для методологічного обговорення» [410] піднімає питання загальнонаукового напряму: по-перше, автор шукає місце рунології у дисциплінарній палітрі. Він зазначає, що рунологія це лінгвістична дисципліна, однак археологія, історія, історія мистецтва також мають право претендувати на включення рунології в науковий напрям.

Майкл Бернес (Michael P. Barnes) у статті «Що таке рунологія і її місце в сьогоденні» також піднімає питання методологічної основи рунології як наукової дисципліни [428]. Він пропонує розробити методологічну основу для вивчення рунічної писемності та експертизи, читання та інтерпретації написів. Комплексне вивчення рунічної писемності в усіх її аспектах, безумовно, потребує критичної переоцінки. Визначення «Рунологія» може включати в себе елементи лінгвістики, філології, палеографії, археології, культурології, релігії, літератури та історії мистецтва, міфології, криптології та окультизма. «Але як можна визначити дисципліну, яка включає так багато розрізнених елементів?» [428] – задається питанням науковець.

На нашу думку, суперечки можуть бути вирішені, якщо рунологію віднести до напряму соціальних комунікацій. І формувати її методологію у межах соціокомунікативного підходу, використовуючи його для комплексного дослідження рунічних артефактів та рунічних написів. Рунологія виходить за межі лінгвістичного напряму, тому що саме в назві симпозіумів є вказівка на дихотомію руно логічних явищ: «Руни та рунічні написи», тим самим підтверджуючи, що руна використовується не лише як знак письмової комунікації, а й виступає самостійним символом в амулетах, прикрасах, орнаментах, при цьому має ємну семантику й опосередковану комунікативну мету.

Восьмий Міжнародний симпозіум «Руни та рунічні написи» проходив з 1 по 6 вересня 2014 р. (Нючепінг, Швеція). Основні наукові питання: особливості читання рунічних написів, відкриття нових пам’яток та методи їх декодування, документація рунічних артефактів. Майже всі доповіді порушували актуальні питання теорії соціальних комунікацій: Крістіан Зіммерман «Рунічна графеміка: розшифровка і документування», Ірен Гарсія Лоскуіно (Losquiño) «Еволюція документування: угрупування старших рунічних написів» [447]. Дослідниця запропонувала класифікувати рунічні написи символьного походження за метою створення напису.

Джеймс Кнірк [417] у доповіді «Документація рунічних написів» (James E. Knirk «Documentation of Runic Inscriptions») описує способи документування інформації, що містять рунічні написи на каміннях [447]. Вчений виокремлює візуально-графічне документування – перемальовування та перекреслення рунічних текстів з каменів на папір, опис стану напису та кам’яного носія, фотографічне документування (його почали використовувати з 1900 р. додаючи фотокопії рунічних написів до опису), сучасні методи – електронну мікроскопію, лазерне вимірювання та ін.

Майкл Нільсон Лерхе аналізує рунічні написи в формі вузликів. Дослідник спирається на праці засновника шведської рунології Йоханеса Буреуза, який у 1600 р. аналізував рунічні написи вузликової форми [447].

У доповіді «Документування скандинавських рунічних написів на Британських островах» Майкл П. Барнс характеризує труднощі документування рунічних написів у зв'язку із знаходження багатьох каменів у природних умовах, деякі розташовані у таких віддалених місцях, подорож до яких пов'язана з ризиком. Перше друковане видання зі скандинавськими рунами досліджує Андреас Фісчнелер (Andreas Fischnaller «Die Quellen der ersten gedruckten skandinavischen Runen»). Як зазначає автор, вперше скандинавські руни з'являються в друкованій праці «Готика» (Тесей Амвросій, 1539 р.) [447].

Наступний міжнародний симпозіум відбудеться у 2019 р. у Кілі (Kiel). Кіль є столицею північної німецької землі Шлезвіг-Гольштейн і морським містом, одним з найважливіших портів Балтії. Місцевість була заселена ранніми вікінгами, які залишили потужну рунічну спадщину.

Отже, контент-аналіз наукової проблематики матеріалів восьми міжнародних симпозіумів дозволяє обґрунтувати об'єктивну потребу в розвитку окремої наукової дисципліни рунології як дисципліни соціокомунікативного циклу, що буде сприяти інтеграції в її когнітивному полі усіх накопичених знань про руну як унікальний засіб соціальної комунікації.

Про актуальність розвитку даного наукового напрямку свідчить діяльність асоціації рунічних досліджень, яка була сформована в 2006 р. і офіційно зареєстрована у березні 2010 р. у США. Організація прагне сприяти академічним і науковим дослідженням рун як символів і рун – літер, в Європі та Північній Америці. Метою асоціації є створення наукового напряму рунологія та введення навчальної дисципліни «ринологія» в університетах (http://runicstudies.org/the-chair-project/).

Україні теж варто долучитися до цієї ініціативи зарубіжних колег-рунологів. Запропонуємо концептуальну ідею розробки рунології як дисципліни соціокомунікативного циклу.

Актуальність розвитку наукової дисципліни «Рунологія» на теренах вітчизняного соціокомунікативного простору пов’язана з наявністю в Україні декількох осередків з проторунічними написами, які вивчені недостатньо, а саме заповідник «Кам’яна Могила», осередки трипільської культури, Верхній Салтів (Харківська обл.) та ін. Використання руноподібних символів у національній символіці також потребують окремої наукової платформи для досліджень специфіки вітчизняної символьної комунікації.

Об’єкт рунології як дисципліни наукового напряму соціальні комунікації – рунічний знак (графема, фонема, типологія рунічних знакових систем, семантика рунічних символів).

Предмет дисципліни – мультимодальність рунічного знака (модусність, синтактика і прагматика рунічних знаків-символів, рунічних формул, рунічних текстів).

Тематика наукової дисципліни «Рунологія»:

1. Історія, яка містить двохтисячолітній період: міфи (саги); періодизація артефактів, наукових досліджень.
2. Методологія дисципліни. (Ґрунтується на семіотичному, соціокомунікативному, системному, соціокультурному, іманентному і контекстуальному підходах).
3. Типологія рунічних знакових систем.
4. Вектори диверсифікації рунічних знаків.
5. Контекстуальність рунічних повідомлень.
6. Синтактика рунічних написів.
7. Прагматика рунічних знаків.
8. Матеріальні носії рунічних написів.
9. Рунічні знаки-символи у сучасному інформаційному просторі.

З часом, у межах рунології вже як наукового напряму можуть розвиватися огамологія, графеміка, символогія, криптографія та стеганографія.

Отже, рунологія як самостійна наукова дисципліна соціокомунікативного напряму має міждисциплінарний характер і пов’язана з такими дисциплінами: історичною лінгвістикою, історією мистецтв, історією та археологією, культурологією, документологією та ін.

Рунологія, заснована на підґрунті теорії соціальних комунікацій, зможе стати науковою платформою для визначення еволюції становлення графічних комунікаційних засобів, специфіки символьної комунікації, особливостей комунікативної взаємодії народів, які мігрували територією Євразії. Створення всеукраїнської бази даних руноподібних знаків, визначення методів документування артефактів, знайдених на території «Кам’яна Могила», в осередках трипільської культури, Верхнього Салтова (Харківська обл.) та ін. сприятиме розвитку рунології в Україні, та збагатить документологію, теорію та історію соціальних комунікацій, поповнить скарбниці наукових рунічних баз даних Європи та Азії.

1.2 . Методологічні засади дослідження

Визначення методологічного підґрунтя для проведення дослідження розпочиналося з виявлення головного наукового напряму, в межах якого здійснюватиметься подальше виявлення механізмів функціонування рунічного знака. Дефініція «рунічний знак» знаходиться в площині вивчення семіотики соціальних комунікацій, підтвердженням чого є визначення А. Соколова: «Соціальні комунікації – наукова дисципліна, об’єктом вивчення якої служать комунікаційні канали, а предметом – комунікаційні знаки і методи їх використання» [254]. Таким чином А. Соколов актуалізує потребу в створенні теорії семіотики соціальної комунікації, уточнює предмет цієї теорії – загальне й закономірне, що притаманне комунікаційним знакам. Як узагальнююча теорія семіотика соціальної комунікації вирішує наступні завдання:

– забезпечення спадкоємності між філософською теорією семіотики, що визначає сутність знака, і спеціальними науковими дисциплінами соціокомунікаційного циклу;

– розробка проблем типізації та класифікації комунікаційних знаків;

– аналіз та узагальнення текстової діяльності; виявлення структурних елементів текстів і взаємозв’язків між ними;

– створення уніфікованої системи понять, категорій, термінів, які можуть використовуватися для опису знакових систем різноманітних комунікаційних каналів, демонструючи їх спільність і відмінність [254].

А. Соколов виводить дефініцію комунікаційного знака з точки зору семіотичного аспекта: комунікаційний знак є соціально визнана єдність значення та імені, тобто змісту та вираження. Умова соціального визнання, або конвенціональності забезпечує зрозумілість знакових імен для реципієнтів [254]. Цю дефініцію можна поширити на знаки-образи, що не мають конвенціональності.

Далі А. Соколов звертається до класифікації знаків. «Знаки використовуються у двох семіосферах: пізнанні та смисловій комунікації. У пізнанні оперують знаками-образами, що відтворюють відмітні ознаки позначуваного предмета чи явища в силу причинно-наслідкового зв'язку з ним. У соціальній смисловий комунікації використовують комунікаційні знаки, створювані спеціально для зберігання і розповсюдження смислів.

Знаки-образи діляться на симптоми (знаки-індекси) – спостережувані явища, що свідчать про наявність інших, які безпосередньо не спостерігаються (дим — ознака вогню) і моделі – матеріальні предмети або тексти (записи), які відтворюють зовнішній вигляд або внутрішній устрій об'єкта з метою його пізнання. У моделях-описах використовуються ті ж знаки, що і в комунікаційних текстах, і таким шляхом пізнавальні знаки-образи зливаються зі штучними комунікаційними знаками. Знаки-копії відносяться до іконічних документів і можуть виконувати документивні функції.

Комунікаційні знаки діляться за способом втілення на дві групи: поведінкові, нестабільні, що представляють собою акти дії в реальному масштабі часу, і стабільні, документальні предмети, здатні зберігатися. Усна комунікація і виконавське мистецтво використовують поведінкові знаки, а письмова комунікація й образотворче мистецтво – знаки документальні [254].

Крім того, за А. Соколовим комунікаційні знаки поділяються на:

– знаки-символи, не матеріальні, наприклад, жест, та матеріальні – символи типу амулета, обручки, фірмового знака, державної символіки;

– знаки письма – знакові системи, в яких коди – це літери, цифри, умовні позначення, за їх допомогою будуються граматичні правила, осмислені лексичні одиниці та пропозиції.

Усна та письмова комунікація здійснюється у вигляді кодів – звуків (фонем) та літер (графем) і правил оперування з кодами – граматика (синтаксис).

Мови діляться на природні (мова народів й та ін.) і штучні (хімічні символи, дорожні знаки, ноти, мова програмування й та ін.) Відмінність одиночного знака від мовної знакової системи полягає в тому, що перший знаходиться поза граматикою, а друга передбачає просту або складну граматику» [254].

Використовуючи означені теоретичні напрацювання для аналізу рунічного знака, є змога виявити його унікальні ознаки: по-перше, рунічний знак – це системний елемент рунічних знакових систем, які використовувалися для письма; по-друге – рунічний знак, може бути самостійним інформативним засобом – символом-оберегом, торговим знаком, по-третє – символом мантичної системи (містити значення подієвого характеру, яке використовувалося у практиці пророцтв).

Соціокомунікативний підхід до розуміння природи та властивостей знакових систем набув наукового розвитку в символічному інтеракціонізмі (Ч. Кулі, У. Томас, Д. Ленд та ін.), етнометодології (Г. Гарфінкель), працях представників структурно-функціонального напряму соціологічних досліджень (Б. Малиновський, Р. Мертон та ін.) [175]. Однак комунікативна функція символу в працях представників цих напрямів нерідко ототожнювалася зі знаком. А. Соколов визначає інформацію як засіб вираження смислів у формі комунікабельних знаків [254]. Йому належить і найточніше визначення сутності семантичної інформації як амбівалентного феномену, що виражає духовні смисли в комунікабельній знаковій формі. Не менш авторитетний учений Ю. Столяров підкреслює, що запис інформації можливий лише за допомогою знаків, усе різноманіття яких він поділяє на

два великі класи – аналогові та символьні [271]. Комунікаційну сутність знакових систем у документознавстві та бібліотекознавстві продуктивно досліджують українські вчені В. Горовий, І. Давидова, В. Ільганаєва, Н. Кушнаренко, В. Маркова А. Соляник та ін. [56, 66, 93, 136, 156, 260]. С. Кулешов визначає документ як «семантичне повідомлення, фіксоване знаковою системою на матеріальному носії для передачі його в часі та просторі» [133, С. 53].

Суттєвий внесок у дослідження комунікаційних властивостей знака-символу належить М. Іванову, Н. Мечковській, А. Назарчуку, Б. Семеновкеру, Ю. Тен та ін. [87, 162, 175, 241, 274]. С. Квіт зазначає, що «комунікація» може слугувати загальним терміном для позначення різних видів взаємодії за допомогою символів [109].

О. Холод запропонував визначати соціальні комунікації як «галузь знань, що вивчає організаційно впорядковану систему документів, їх масиви, продукти засобів масової комунікації та інформаційні технології, що забезпечують реалізацію інформаційних процесів і намірів при безпосередній участі членів комунікативного процесу» [311, С. 35]. В. Різун вважає, що «під соціальними комунікаціями необхідно розуміти таку систему суспільної взаємодії, яка включає визначені шляхи, способи, засоби, принципи встановлення і підтримання контактів на основі професійно-технологічної діяльності, що спрямована на розробку, провадження, організацію, удосконалення, модернізацію відносин у суспільстві, які складаються між різними соціальними інститутами, де, з одного боку, у ролі ініціаторів спілкування найчастіше виступають соціально-комунікаційні інститути, служби, а з іншого – організовані спільноти (соціум, соціальні групи) як повноправні учасники соціальної взаємодії» [223]. Слід звернути увагу на обмеження в понятійному плані, які пропонує враховувати В. Різун: такі «комунікації є соціально маркованими, бо передбачають взаємодію з соціально визначеними групами людей» [312]. Як В. Різун, так і В. Ільганаєва й О. Холод розрізнюють терміни «соціальна комунікація» (однина) і

«соціальні комунікації» (множина). В. Ільганаєва вважає, що соціальні комунікації це «обмін інформацією між соціальними суб'єктами». Обмін, може здійснюватися між індивідами, індивідом і суспільством, спільнотами, спільнотами й інститутом, соціальними інститутами тощо [93].

Дослідження природи знака як засобу письмової комунікації знаходиться у площині лінгвістики, але в контексті проблематики дисертаційного дослідження варто зосередитися на вивченні саме функціональних ознак рунічного знака як символа, й у подальшому розглядати умови використання рунічного знака як засобу символьної комунікації у межах соціокомунікативного підходу.

Для визначення місця символьної комунікації у загальній теорії соціальних комунікацій варто розглянути основні парадигми і теорії комунікативного напряму. Поняття парадигми ввів у науковий обіг американський філософ Т. Кун. У його розумінні парадигма означає сукупність переконань, цінностей і технічних засобів, прийнятих науковим співтовариством, які забезпечують існування наукової традиції. В останні 10 – 15 років зміст поняття «парадигма» в порівнянні з трактуванням Т. Куна змінився. До парадигм відносять теорії, концепції, напрями, орієнтації, течії, рух наукової думки, які не носять революційного характеру, а розширюють знання, що сприяє розвитку науки.

На думку Р. Крейга, професора факультету комунікації в Колорадському університеті, редактора-засновника провідного наукового журналу «Комунікативна теорія», на сучасний стан теорії комунікації вплинули сім основних традицій (парадигм), що мають витоки в філософії, соціології, лінгвістиці, кібернетиці, антропології, культурології, психології, логіці. Це риторична парадигма: комунікація розглядається як практичне мистецтво ведення бесіди (Платон, Аристотель, Цицерон, М. Ф. Квинтилліан); семіотична: комунікація розглядається як міжсуб'єктна взаємодія, опосередкована знаками (Ч. С. Пірс, Ф. де Соссюр, Ч. Морріс, Р. О. Якобсон, Ю. М. Лотман); феноменологічна: комунікація розглядається

як проживання іншого досвіду, діалог (К. Ясперс, М. Бубер, Е. Муньє, Г. Гадамер, К. Роджерс); кібернетична: комунікація розглядається як процес обробки інформації (Н. Вінер, К. Шеннон та ін.); соціопсихологічна: комунікація розуміється як експресія, взаємодія і вплив (П. Лазарсфельд, К. Ховланд та ін.); соціокультурна: комунікація розуміється як виробництво і відтворення соціального порядку (К. Л. Стросс, А. Моль та ін.); критична: комунікація розуміється як дискурсивна рефлексія, гегемонія ідеології (теоретики Франкфуртської школи соціальної філософії) [396].

Потенціал теоретичних знань щодо сутності комунікації може бути реалізований не у вигляді однієї теорії комунікації, а на основі діалогічно-діалектичної дисциплінарної матриці, що створює можливість для дискусії між різними традиціями комунікології.

Роберт Крейг реконструює теорію комунікації як діалектико-діалогічну галузь знання, ґрунтуючись на двох принципах: 1) в якості метамоделі приймається конститутивна модель комунікації, 2) теорія розглядається як метадискурсивна практика [397]. Наводяться аргументи на користь того, що всі теорії комунікації, будучи звернені до реальних явищ життєвого світу, в якому «комунікація» вже стала багатозначним терміном, важливі по-своєму. Кожен напрямок в теорії комунікації спирається і апелює до одних положень і оскаржує інші. Доповнюючи один одного і ворогуючи один з одним, вони провокують теоретичний метадискурс, який певною мірою збігається і потенційно збагачує практичний метадискурс, використовуваний в суспільстві. У пропонованому підході до теорії комунікації риторична, семіотична, феноменологічна, кібернетична, соціопсихологічна, соціокультурна і критична традиції в тому вигляді, як вони склалися на сьогоднішній день, розрізняються визначеннями комунікації і комунікативними проблемами, науковою лексикою і тими характерними для кожної традиції загальними місцями, до яких вони апелюють або які оскаржують.

Системні, кібернетичні та інформаційно-процесні теорії розглядають

комунікації як системи, що складаються з елементів, які утворюють структури з функціональними зв'язками. Ці теорії акцентують увагу на те, що будь-яка комунікація – це цілісна комунікаційна система елементів. Системні теорії вивчають процеси взаємодії між відправниками та одержувачами повідомлень як елементами системи. Специфіка комунікаційних систем пов'язана з інформаційно-смисловим обміном (на відміну від матеріального та інших видів обмінів). Комунікації розуміються як інформаційний процес передачі й прийому інформації (повідомлень, сигналів). Ефективність комунікацій розглядається як оптимальний підбір, кодування повідомлень, точність їх сприйняття реципієнтом [397].

Щодо семіотичних, лінгвістичних, когнітивних, інтерпретативних теорій комунікації, то у центрі уваги цієї групи теорій – дослідження комунікації як процесу створення та обміну знаками, оперування ними, розуміння та інтерпретація значень реципієнтами, виявлення факторів, що впливають на розуміння повідомлень (денотацію позначень) і конотацій (значень), вивчення цілей і намірів комунікатора, зв'язків між мисленням і поведінкою. У логіці вивчався несуперечливий сенс висловлювань, повідомлень, внутрішній зміст, ідеальне в знаках, що осягається розумом, в лінгвістиці – різномаїття значень слів, висловлювань, текстів, повідомлень; значення можуть бути неоднаковими в різних контекстах. До цієї групи теорій належать теорії Ч. С. Пірса, Г. Фреге, Ф. де Соссюра, Ч. Морріса, Р.О. Якобсона, Ч. Осгуда, Л. Фестингера, Р. Барта, Ю. Лотмана, Г. Шпета та ін.

Г. Почепцов умовно виокремив п'ять підходів щодо дослідження сутності комунікації: традиційний, загальнотеоретичний, прикладний, філологічний, а також психологічний [210]. При цьому він підкреслює, що когнітивний підхід робить акцент на розумінні змісту повідомлень, а інтерпретаційний підхід на оперуванні особистістю суб'єктивними значеннями, що мають для неї індивідуальний ціннісний сенс.

В. Іванов у праці «Основні теорії масової комунікації і журналістики» доводить, що «теорія комунікації відіграє видатну роль у сучасному житті. Вона дає можливість пояснити процеси масової комунікації, яка набула особливого значення в процесі глобалізації (власне, глобалізація не могла б здійснюватися без масової комунікації). Під питанням залишається назва і предмет самої науки про комунікації. На думку Д. П. Гаври, вона повинна включати: загальну теорію комунікації, міжособистісну і ділову комунікації, теорію масової комунікації, теорію організаційної комунікації, комунікаційний менеджмент, історію комунікацій, методи комунікаційних досліджень, теорію крос-культурних комунікацій, теорію вербальної і візуальної комунікації, політичну економію і економію комунікацій, комунікативні дослідження, міжнародні та глобальні комунікації, теорію віртуальних комунікацій і так далі. М. А. Василик пропонує називати науку про комунікації комунікологією (хоча сам термін з'явився ще на початку 1980 рр. в книзі Е. Уїтмора «Медіаамерика. Форма, зміст і вплив масових комунікацій», визначити її як науку про місце і роль комунікацій у суспільстві, про комунікаційні системи, структури і процеси, закономірності їх розвитку і функціонування. Центральними проблемами цієї науки, на думку М. Василика, мають бути пояснення комунікативної природи соціальної реальності; визначення механізму комунікативних зв'язків, комунікативної взаємодії в різних комунікативних системах, структурах і процесах; з'ясування суті «комунікативних систем», механізму і закономірностей їх самоорганізації, впорядкування й еволюції; проблема структуризації комунікативних систем у суспільстві; визначення місця і ролі комунікації в суспільстві; визначення і характеристика основних етапів розвитку комунікацій; концептуальні підходи, основні теорії та моделі комунікацій; форми, рівні і види комунікацій та інше» [99, С. 16-17]

Далі вчений аналізує спектр комунікаційних досліджень: «До традиційного напряму належать науки, які давно розробляють тему комунікацій. Це герменевтика, яка займається розумінням тексту, його

правильною інтерпретацією; гомілетика, що об'єднує теологію і комунікацію; риторика як мистецтво впливу за допомогою мовлення, філософія і логіка; теорія аргументації. Загальнотеоретичний підхід представлений теорією комунікації, об'єднувальної концепції, що базуються на розгляді загальних питань комунікації; теорією масової комунікації; семіотикою, яка займається знаковим аспектом комунікації. Прикладний підхід втілює психоаналіз, який за допомогою комунікації дає можливість з'ясувати підсвідоме; теорія перфомансу; ділова комунікація; теорія інформації (математична); теорія комунікативних обмінів (Г. Г. Почепцов запропонував цю назву, щоб об'єднати розгляд різних типів обміну інформацією). Філологічний підхід представляє лінгвістика, що вивчає форми, в які оформлюється комунікація; семантика, що вивчає значення мовних одиниць; соціолінгвістика, котра дослід жує співвідношення соціальних і мовних структур; психолінгвістика, що займається пошуками еквівалентів комунікаційних процесів у психіці; паралінгвістика, що вивчає процеси, які супроводжують комунікацію, і прагматика [99, С. 19].

В. Горовий наводить наступне визначення: «Комунікація (від лат. communication – повідомлення, передача) у найбільш загальному вигляді є процесом усталених обмінів у складних системах і між однотипними системами, що забезпечує існування й розвиток даних систем. Сказане вище повністю узгоджується з уявленням про сучасні соціальні комунікації О. Холода, який справедливо зауважує, що «комунікація – це процес». Характерною особливістю комунікацій у складних системах є також те, що вони орієнтовані на передавання конкретного виду матеріального ресурсу всередині даної системи, необхідного для неї в її функціонуванні, і не можуть використовуватись за межами свого призначення. При застосуванні поняття «інформаційні комунікації» до людини, як соціально-біологічної, а в процесі суспільного розвитку – соціальної істоти, підоб'єктом передачі в даних механізмах виступає інформація. Поступово, протягом століть вона стає дедалі важливішим фактором суспільного життя і в системі соціальних

комунікацій набуває самостійності, особливої значущості як комунікацій соціально-інформаційних. Інформаційні комунікації за способом своєї реалізації можна поділити на символічні (в усіх формах вираження символіки), звукові, рукописні (на всіх видах носіїв), виражені в друкованій формі на паперових носіях, у кіно- фотодокументах, у магнітозаписі, а також комунікації, пов'язані з використанням електронних інформаційних технологій. Ефективність реалізації комунікативних процесів значною мірою залежить також від якості оформлення інформації, що передається, якості, що має забезпечувати ефективне сприйняття повідомленого адресатом [56, С.15].

Виокремлення В. Горовим символічної інформаційної комунікації створює наукове підґрунтя для подальшого виявлення специфічних ознак саме даного виду комунікації, що буде представлено у подальших параграфах даного дисертаційного дослідження. Однак по-перше, проаналізуємо особливості безпосередньо соціальної комунікації.

Дослідник В. Горовий далі зазначає: «Соціальні комунікації забезпечують функціонування людини як складової суспільного організму. Вони забезпечують функціонування її трудової, громадської та культурної діяльності. У центрі уваги при цьому – інтереси суспільства, що можуть і не завжди відповідати інтересам конкретної людини і підпорядковують їх собі. Система соціальних комунікацій розширюється, ускладнюється з відповідним удосконаленням структури суспільства. На вищих етапах свого розвитку вона зазнає дедалі більшого свідомого впливу членів суспільства, заснованого на розвитку наукових уявлень про суспільний розвиток» [56, С.12]

«Соціальні інформаційні комунікації є однією з найважливіших ознак соціальності. Їх розгалуженість є основним показником рівня соціалізації суспільства, а різноманітність демонструє суспільну затребуваність різних форм інформації в процесі внутрісуспільних інформаційних обмінів, що, у

свою чергу, характеризує рівень його розвитку, включеності в процеси світової еволюції.

Розгалуженість системи соціальних інформаційних комунікацій об'єктивно відображає потреби суспільства в задоволенні необхідного доступу до інформаційних ресурсів усіх його членів для підтримки функціонування існуючих соціальних структур і найбільш соціально активної частини населення, яка має здійснювати виробництво нових і ефективне використання наявних інформаційних ресурсів, чим обумовлюється, значною мірою, забезпечення необхідного суспільного розвитку» [56, С.26].

«У цілому ж, узагальнюючи сучасні уявлення про інформаційні комунікації, можна констатувати, що:

– вони первинною своєю основою мають інформаційний ресурс, що забезпечує функціонування виробничих відносин, і залежать як від їхнього рівня розвитку, такі від розвитку відповідних продуктивних сил;

– метою їх функціонування є об'єднання необхідних для існування суспільства видів діяльності, координація в його інтересах цілеспрямованої діяльності наявних соціальних інститутів, окремих членів суспільства, забезпечення необхідного внутрісуспільного обміну результатами матеріального та духовного виробництва;

– сприяють формуванню інформаційної бази – як основи всіх видів суспільної діяльності;

– схема функціонування соціальних інформаційних комунікацій включає в себе двох або ж будь-яку зацікавлену множину суб'єктів, кожен з яких може, у свою чергу, містити у собі окрему людину, групу людей, а також інформацію у вигляді об'єкта, що передається й приймається під час спілкування. У соціальних інформаційних комунікаціях об'єктом є соціальна інформація – та інформація, що функціонує в суспільстві;

– засобами передавання соціальної інформації в комунікаціях можуть бути

будь-які з відомих на сьогодні матеріальних носіїв інформації до носіїв електронної інформації включно, а також технічні та інші пристрої, що забезпечують доставку інформації на тих чи інших носіях;

– формами передавання інформації є всі вироблені практикою соціального інформування жанри електронної інформації, друкованого слова, мови, науки, всіх видів мистецтв і та ін. Під соціальними інформаційними комунікаціями таким чином розуміються комунікації, призначені для забезпечення суспільно значущою інформацією всіх елементів соціальної структури суспільства, налагодження загальносуспільних інформаційних обмінів в інтересах існування й розвитку суспільства» [56, С.33].

А. Соколовим у многоаспектному розгляді системи соціальної інформаційної комунікації також використовувалися найрізноманітніші методологічні підходи: інформаційний, семіотичний, системний, діяльнісний, культурологічний. В результаті вченим визначено, що для функціонування системи соціальних комунікацій найбільшою мірою важливими будуть:

- вербальний (мовної) канал;
- невербальний канал;
- канал іконічних документів;
- канал символьних документів;
- канал виконавського мистецтва (музика, танець, театр);
- канали літератури і літературної мови;
- канали радіомовлення і телебачення;
- мультимедійний канал [254].

Виділення А. Соколовим каналу символьних документів напряму вказує на наявність специфіки символьної комунікації, яку потрібно детальніше досліджувати. Основні особливості цього виду комунікації залежать від знаково-символьної системи, яка використовується в процесі передачі смислів, від мети символьної комунікації, каналів передавання інформації символами та ін.

В. Різун зазначає, що суттю соціокомунікаційного підходу є фіксація, моніторинг, опис, аналіз та інтерпретація даних у системі понять соціальнокомунікаційного інжинірингу, а точніше – з точки зору того, чи здійснює об'єкт дослідження на соціум той вплив, який технологічно закладався, і як соціум відреагував на об'єкт впливу [223]. Дослідження комунікаційних об'єктів у соціальному вимірі обов'язково включає:

1) фіксацію досліджуваного об'єкта в природній для нього системі суспільних координат (зв'язок із соціальною групою, фахом, віком, освітою, переконаннями, вірою тощо);

2) спостереження за досліджуваним об'єктом в соціальних умовах;

3) експериментування з досліджуваним об'єктом у реальних або лабораторно відтворених соціальних умовах;

4) опис результатів спостережень чи експериментів відносно соціально заданих параметрів;

5) аналіз результатів досліджень у соціально заданому контексті;

6) соціально зорієнтована інтерпретація результатів аналізу [223].

«Університетська наукова школа теорії масової комунікації (наукова школа Інституту журналістики) виробила такі зауваги до основних термінів теорії соціальних комунікацій.

1. Учасники спілкування називаються комунікаторами. Мовці або ті, хто ініціює спілкування, є комунікантами, за аналогією до слова «адресанти». Учасники спілкування, на яких спрямовано комунікацію, називаються комунікатами, за аналогією до слова «адресати».

2. Слова «комунікація» і «спілкування» є абсолютними синонімами.

3. «Інформаційний» – «інформативний». Під інформаційними слід розуміти ті явища, процеси, функції, які пов'язані з інформацією та інформуванням (інформаційний підхід, тобто підхід до інформації та інформування з точки зору інформаційної діяльності; інформаційна система, тобто система, яка має відношення до інформації та процесу інформування). Інформативний означає такий, який несе інформацію або її забезпечує (інформативні засоби, тобто

засоби, які інформують; інформативна система, тобто система, яка несе інформацію або її має чи нею забезпечує).

4. Комунікаційний – комунікативний. Під комунікаційними явищами, процесами, функціями слід розуміти такі, які стосуються комунікації, пов'язані з нею (комунікаційна система, тобто система, яка охоплює комунікацію, пов'язана з нею, її стосується; комунікаційний підхід – це підхід з точки зору комунікації або комунікаційної діяльності). Комунікативний означає такий, який забезпечує комунікацію, виконує функцію спілкування (комунікативна система, тобто система, яка здатна комунікувати; комунікативні засоби – це засоби, які забезпечують комунікацію, тобто самі комунікують).

5. Під інформаційною інтенцією слід розуміти посилену увагу до процесів виготовлення інформаційних продуктів чи проведення інформаційних акцій, а також постановку таких цілей і виконання таких завдань, які лежать насамперед у сфері інформаційного виробництва. При інформаційній інтенції послабленою є увага до спілкування в цілому і до отримувача інформації, аудиторії зокрема, хоч безперечно бажана реакція комуніката «закладається» в інформаційний продукт, її там передбачено, але вона має більшою мірою бажаний, прогнозований характер, ніж є реальним фактом спілкування.

6. Комунікаційна інтенція є природним для спілкування фактом цілепокладання, яке включає реакцію співбесідника (комуніката), а інформаційний продукт розглядається лише як засіб досягнення мети. Комунікаційна інтенція передбачає, що метою спілкування завжди буде певний результат впливу комуніканта на комуніката, а інформаційна інтенція розглядається як внутрішньокомунікаційний виробничий процес, підпорядкований акту спілкування» [226, С.200-201]. Можна констатувати, що дана термінологічна база є підгрунтям соціокомунікаційного підходу.

В. Різун у статті «Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій» порівнює філологічний та соціальнокомунікаційний підходи до вивчення тексту [224]. Філологічний підхід до тексту передбачає виділення

насамперед засобів образності. Соціальнокомунікаційний підхід передбачає дослідження виділених філологами засобів образності у соціальному вимірі, тобто з точки зору того, як ті засоби залежать від соціальних потреб, цілей, завдань соціальнокомунікаційного інституту, як вони впливатимуть на конкретні соціальні категорії читачів, чи обумовлені ці засоби конкретною соціальнокомунікаційною технологією, тобто чи є вони технологічними засобами, чи входять ці засоби в перелік засобів конкретного соціальнокомунікаційного інституту тощо» [225].

У рамках соціально-комунікаційного підходу філологічне та історичне вивчення творів входить до розряду матеріалознавчих знань. Так, текстознавчий, а в цілому філологічний опис текстів і творів у контексті соціальних комунікацій становить основу соціальнокомунікаційного матеріалознавства. Але ці дослідження мають набувати іншого звучання і бачення: філологічний опис тексту у контексті соціальнокомунікаційного підходу передбачає таку інтерпретацію даних, яка дозволяє оцінити текст «на міцність або еластичність», тобто оцінити з точки зору того, наскільки текст із такими, а не іншими засобами забезпечить досягнення технологічних цілей – вплине на соціум чи викличе очікувану медіареакцію. Результати філологічних описів творів і текстів повинні використовуватися для більш точного підбору засобів у тексті чи творі з метою отримати планований ефект від соціуму [225].

Різноманіття скандинавських, тюркських рунічних текстів дало можливість розглядати даний аспект дисертаційного дослідження з точки зору концепції постструктуралізму (саме в русі цієї течії велися інтенсивні дослідження даного феномена), в контексті якого інтертекстуальність тісно пов’язується з положенням «світ є текст», сформульованим Ж. Дерріда. Згідно з цим положенням, вся людська культура розглядається як єдиний текст, включений у буття, тобто всесвіт – це єдиний інтертекст. Всі створювані тексти в такому разі, з одного боку, в основі своїй мають єдиний предтекст (культурний контекст і літературні традиції), а з іншого боку, самі

є інтертекстом, оскільки стають явищами культури. Інтертекстуальність можна розглядати як чисто механічне включення попередніх текстів (або їх елементів) в створюваний текст, вона розглядається як єдиний механізм породження текстів і розуміється гранично широко. Це не тільки цитація, навмисна або ненавмисна, більш ранніх висловлювань з літературних, міфологічних, історичних та інших джерел, а й «відсилання» до культурного мовного досвіду, тих компонентів, які викликають резонанс в нашій мовній пам'яті [71, С. 61-79].

Сукупність лексичних і стилістичних прийомів, що створюють специфіку історичного тексту, в рамках лінгвістичних праць за методологією історії прийнято називати «ефектом історичної реальності» [5]. Основним джерелом відомостей про минуле, яке не дано нам в безпосередньому досвіді, є текстові джерела, тому історія як наука перетворюється в пошуки найкращого способу інтерпретації текстів і пошуку смислів. Причому предметом герменевтичних процедур стають не тільки самі тексти, а й діяльність, яка призводить до створення текстів. Текст потребує тлумачень, які не є взаємовиключними, в результаті чого процес історичного пізнання перетворюється на вивчення переплетення різних смислів. Світ перетворюється в нескінченне число взаємодіючих і впливаючих одна на іншу смислових конструкцій, що вимагають проведення роботи зі з'ясування і виявлення закладених в культурно-історичному тексті смислів.

Засвоюючи мовні конструкти, людина сприймає форми і стереотипи мислення, своєрідну ментальність, закладену в специфіці функціонування різних знакових систем, найважливішою з яких і є мова.

Постструктуралістська методологія радикально переформулює саме завдання історії соціальних комунікацій, роблячи її знання не про минуле, а про сьогодення. Тому що декодовані тексти вже впливають на проблематику досліджень у галузі комунікації. І завдяки дослідженням комунікативного потенціалу архаїчних знаків, текстів, набуває розвитку і сучасна теорія соціальних комунікацій.

Метод реконструкції тесту, запропонований Ж. Дерріда, припускає децентрацію сенсу і включає в себе два етапи: 1) деструкцію ідеологічно спрямованого авторського сенсу шляхом виявлення прихованих, пригнічуваних мотивів, наприклад, особливого акцентування якогось незначного факту, службового слова й та ін. 2) реконструкцію побудови нового сенсу, свого власного інтерпретування тексту, створення нового «вторинного» означуваного [72]. Р. Барт, який став апологетом «синтагматичної свідомості», стверджує, що знак не має означуваного взагалі, але приймає те чи інше значення в залежності від сусідніх з ним знаків у мовленні [14].

Контекстуальний та іманентний підходи використані для наведення інтерпретувань рунічних написів на каменях вікінгів, детальніше вони розглянуті у п’ятому розділі. Під контекстом в літературознавстві розуміються зовнішні по відношенню до тексту фактори або їх система, які, по-перше, стимулювали створення тексту і, по-друге, здатні регулювати, направляти, збагачувати розуміння тексту. У поняття контексту включаються «факти і явища, що не спостережувані в тексті й не виведені з нього» Для проникнення в нього «потрібні фонові знання філологічного (історико-філологічного) характеру: твори даного автора, даного літературного напряму, жанру, епохи та ін.; знання попередньої і співіснуючої літератури» [5].

Ю. Лотман вважає іманентний і контекстуальний методи взаємодоповнюючими: «Типологічно можливі два підходи до вивчення художнього твору. Перший виходить з уявлення про те, що сутність мистецтва прихована в самому тексті і кожний твір є цінний тим, що він існує. У цьому випадку увага зосереджується на внутрішніх законах побудови твору мистецтва. Другий підхід передбачає погляд на твір як на частину, вираз чогось більш значного, ніж сам текст: особистість поета, психологічний момент ситуації написання тексту, умови в суспільстві. У цьому випадку текст буде цікавити дослідника не сам по собі, а як матеріал

для побудови моделей більш абстрактного рівня» [151]. Дослідження Ю. Лотманом природи тексту і знака сприяли появі фундаментальних розробок у галузі семіотики.

Семіотичний підхід націлений на вивчення знаків, знакових систем їх властивостей і типів, впливу на дії людей. У семіотиці виділяють три основні галузі: формальну, комунікативну і когнітивну. Формальна семіотика (фонетика, етимологія, логіка, розробка мов програмування, моделей обробки інформації та ін.) розглядає відносини між формальним означеним і конвенціональним змістовним означуваним, з яких вона виводить різні типології знаків. Комунікативна семіотика трактує знак як інструмент комунікації і обслуговує всі соціальні науки, що розглядають міжсуб'єктні та міжкультурні відносини (такі як, наприклад, соціологія, психологія, антропологія, економіка). Нарешті, когнітивна семіотика досліджує характер представлення знання в нашій свідомості (репрезентації) і його вплив на нашу взаємодію з навколишнім світом. Вона обслуговує такі науки, як когнітологія, теорія пізнання, або епістемологія, психологія, естетика та ін. [344].

Ч. Морріс розрізняв денотат (предмет), десігнат (властивості, ознаки) і десігнатор (ім'я, символ). Денотати є членами класу, реальними об'єктами, мислимими під тим чи іншим позначенням. Десігнат – це набір ознак і властивостей, характерних для того чи іншого класу об'єктів. У кожного знака є десігнат, але не кожен знак співвідноситься з чим-небудь реально існуючим (з реальним денотатом) [173]. У тих випадках, коли об'єкт референції реально існує, цей об'єкт є денотатом. Таким чином, десігнат є у кожного знака, але не в кожного знака є денотат.

Ч. Морріс семіозисом називав процес, в якому щось функціонує як знак. «Цей процес, ще в філософській традиції греків, зазвичай розглядався як той, що включає певні константи: то, що виступає як знак; то, на що вказує знак; вплив, в силу якого відповідна річ виявляється для інтерпретатора знаком. Ці три компоненти семіозиса можуть бути названі

відповідно знаковими засобами (або знаконосієм), десігнатом та інтерпретантом (interpretant), а в якості четвертої складової може бути введений інтерпретатор (interpreter). Терміни знак, десігнат, інтерпретанта і інтерпретатор це просто способи вказівки на аспекти процесу семіозису. Зовсім не обов'язково, щоб об'єкти вказувалися за допомогою знаків, але, якщо немає такої референції, немає і десігната; щось є знаком тільки тому, що воно інтерпретується як знак чогось деяким інтерпретатором. Узагальнене врахування чогось є інтерпретантом лише остільки, оскільки воно викликається чимось, що функціонує в якості знака; деякий об'єкт є інтерпретантом тільки тому, що він опосередковано враховує щось» [173, С. 38-39].

Знаки, що вказують на один і той же об'єкт, не обов'язково мають ті ж самі десігнати, оскільки те, що враховується в об'єкті, у різних інтерпретаторів може бути різним. Знак об'єкта в одному випадку, який теоретично слід мати на увазі, може просто привернути увагу інтерпретатора до об'єкта, тоді як в іншому випадку знак дозволить інтерпретатору врахувати всі суттєві ознаки об'єкта за відсутності самого об'єкта. Існує, таким чином, потенційний звуковий континуум, в якому по відношенню до кожного об'єкта або ситуації можуть бути виражені всі ступені семіозису, і питання про те, що являє собою десігнат знака в кожній конкретній ситуації, є питання про те, які ознаки об'єкта або ситуації фактично враховуються в силу наявності самого тільки знакового засобу. Наприклад, сонце як десігнат – частина об'єктивної реальності, може замінюватися багатьма знаками-символами. І форма знака, залежить саме від інтерпретатора знака і знаково-символьного середовища в якому функціонує інтерпретатор.

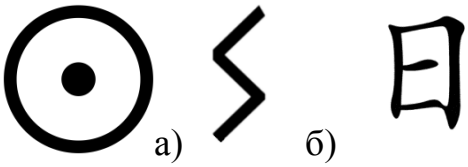

а) б) в)

Рис.1.2.1. а) Астрономічний знак сонця, відомий ще з Давнього Єгипту; б) руна Соулу (семантичне значення – Сонце, промінь сонця); китайський ієрогліф – сонце.

Визнано, що знак повинен мати десігнат, проте не кожен знак дійсно вказує на будь-який реально існуючий об’єкт. «Десігнат» – це семіотичний термін, і поза семіозисом десігнатов бути не може, хоча об’єкти можуть існувати і без семіозиса. Десігнат знака – це клас об’єктів, до яких застосовується знак, тобто об’єкти, що володіють певними властивостями, які інтерпретатор враховує завдяки наявності знакового засобу. Ніякого протиріччя не виникає, коли говорять, що у кожного знака є десигнат, але не кожен знак співвідноситься з чим-небудь реально існуючим. У тих випадках, коли об’єкт референції реально існує, цей об’єкт є денотатом» [173, С. 42-43]. Таким чином, стає зрозумілим, що якщо десігнат є у кожного знака, то не в кожного знака є денотат.

За способом сигніфікації (означування) Ч. Морріс розділив знаки на наступні групи: 1) характеризують (designators) – позначають спостережувані властивості навколишнього світу або дії особи, наприклад: смертний, чорний, старий, йде, каже, чоловік; 2) оціночні (appraisors) – позначають якісні оцінки того чи іншого об’єкта і ситуації: скромний, мудрий; 3) наказові (prescriptors): слід, можна, не можна; 4) ідентифікуючі (identifiers): людина, тварина, камінь; 5) форматні (formators): прийменники, сполучники [173].

Знакова система – комплекс однорідних, традиційних кодів і знаків, що використовуються для комунікації, в різних сферах громадської свідомості (від побутової до наукової), контекст також є складовою знакової системи, й відповідає за створення і функціонування того чи іншого виду знаків. Мова розуміється як первинна знакова система, надбудовані у її межах знакові системи розглядаються як вторинні. Терміни первинна та вторинна знакові системи були запропоновані Б. А. Успенським [292].

У первинних знакових системах знак забезпечує єдність спілкування та узагальнення; вторинні знакові системи виникають на базі первинної та неможливі поза природної усної комунікації. Більшість знаків вторинних знакових систем при сприйнятті повідомлень перекладається у вихідну, первинну форму (наприклад, азбука Морзе), інші неперекладні, але неможливі без первинних (системи позначень географічної карти). Вторинними є також ті знакові системи, які володіють вторинним символізмом – смислами, надбудованими над первинними значеннями знаків: мистецтво, художня та публіцистична література, театр, кіно, ритуали, музика, живопис та ін. Поняття вторинної та первинної знакових систем відносяться тільки до символічних знаків і пов’язані з такою суто людською властивістю, як уміння використовувати символи. Функціонування знакового простору створює певний знаково-символьний простір, умовно – семіосферу [344].

Семіосфера будується як концентрична система, в центрі якої знаходяться найбільш очевидні і послідовні структури, що представляють світ упорядкованим і наділеним вищим сенсом. Ядерна структура («міфообразів механізмів») репрезентує семіотичну систему з реалізованими структурами всіх рівнів. Рух до периферії підвищує ступінь невизначеності та дезінтеграції і робить особливо значущим поняття кордону. Кордон є місцем прискорених семіотичних процесів, які потім спрямовуються в ядерні структури, щоб витіснити їх. Закладені в культурі альтернативні коди перетворюють семіотичний простір в діалогічний: всі рівні семіосфери, як би вкладені одна в одну, є одночасно і учасниками діалогу (частиною семіосфери), і простором діалогу (цілим семіосфери). Культура, по Ю. Лотману, є складно влаштований текст, який розпадається на ієрархію «текстів у тексті» і утворює їх складні переплетення [150]. Зважаючи на ці постулати семіотики, футарк – це знаково-символьна рунічна система, яка також функціонує за законами семіосфери і її останні та перші знаки-руни переставлялися в залежності від описувача системи. Є теорія «Утарка»

(Сігурд Агрелл), коли першою руною ставили Уруз, а Феху останньою, і у традиційному Футарку, останні руни Дагаз та Одал постійно змінювали місцями. У нашому дослідженні буде аналізуватися найдавніша система Футарк з останньою руною Дагаз. Семіогенез рунічного знака-символа описаний детальніше у другому розділі дисертації.

«Дж. Гербнер виділяв такі компоненти досліджень комунікації: 1) коди і модуси (декодування повідомлення, його структурування у вербальній, невербальній, тобто формі жестів та інших формах), 2) обмін (отримання повідомлення, присвоєння йому характеристики, соціальні й індивідуальні ролі під час інтерпретації та використання повідомлення); 3) системи й інституції (мас-медіа й інші інститути)» [99, С. 152].

«Вчені семіотичного напрямку в масовій комунікації досліджують інформаційні процеси як знакові в плані: 1) семантики (відносини між знаками і референтом), 2) синтактики (відносини знаків зі знаками), 3) прагматики (відносини між знаками і їхніми інтерпретаторами, тобто аудиторією). Виділяють три типи систем комунікаційних значень: 1) домінантна система, підкорена системі панівних цінностей, 2) підлегла система кодів, яка виникає внаслідок переговорів із можливими її змінами; 3) радикальна система, яка відхиляє офіційні цінності і пропонує власні. Існує також три рівні досліджень: 1) знаки і знакові структури, 2) коди і системи організації знакової комунікації, 3) культурний контекст, у якому вони існують. Тут семіотика інтегрується зі структуралізмом, вивчаючи комунікаційні процеси як лінгво-знакові структури і системи культурного континуума. При цьому впливу кодів-символів легше зазнають люди, які отримали знання не внаслідок первинної соціалізації, тобто власного досвіду, а зі вторинної – сфери медіатованих значень» [99, С.172].

З позиції системного підходу знаково-символьну систему варто поділити на декілька типів. Система – загальнонаукове поняття, що виражає сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв’язках один з одним і з середовищем, утворюють певну цілісність, єдність. Найчастіше системи

характеризують «парними» типами. Виділяють такі типи систем: однофункціональні і багатофункціональні; матеріальні та ідеальні (концептуальні); відкриті і закриті; невеликі й великі; прості й складні; статичні й динамічні; детерміновані й стохастичні (ймовірнісні); телеологічні (цілеспрямовані) й ненаправлені; регульовані й нерегульовані [161].

О. Крушельницька й І. П'ятницька-Позднякова [130; 215] у межах структурно-функціонального підходу виокремлюють сутнісно-функціональну, функціонально-генетичну та функціонально-логічну структури системи. Перша з них виявляє субстанційні елементи, підсистеми та компоненти системи, їх сутнісні зв'язки та основні функції. Друга – розкриває внутрішні закономірності розвитку і функціонування системи (від простого до складного, від нижчого до вищого, від генетично вихідного до генетично похідного, включаючи у «знятому» вигляді моменти попереднього при відносній самостійності. Третя – виявляє логічно можливі відношення між функціями системи: відношення переваги, домінування, супідрядності (основну і допоміжні функції); відношення функціональної рівнозначності або еквівалентності та ін. У результаті застосування структурно-функціонального підходу є можливість побудувати моделі (описові, математичні, графічні) досліджуваної системи.

Рунічна система Футарк – багатофункціональна (використовується для письма та пророцтв), складна (має внутрішню структуру), відкрита і нестійка. Наприклад, скандинавська рунічна система піддавалася соціокультурним впливам, змінювалася в ході історії, перетворючись у інші рунічні системи — готську, нортумбрійську та ін. Скандинавський рунічний футарк має певну структуру, елементи структури виконують специфічні функції. Детальніше особливості рунічних символьних систем будуть розглянуті у відповідних розділах дисертації.

Евристичний потенціал діяльнісного підходу використовувався в дослідженні з метою визначення специфіки символьного кодування та декодування інформації. Діяльність – форма активності, що характеризує

здатність людини або пов’язаних з нею систем бути причиною змін у бутті. Діяльність людини може розглядатися в загальному значенні цього слова – як динамічна система взаємодії людини із зовнішнім середовищем, а також у вузькому, конкретному – як специфічна професійна, наукова, навчальна форма активності людини, в якій вона досягає свідомо поставлених цілей, що формуються внаслідок виникнення певних потреб [161].

Будь-яка діяльність здійснюється завдяки множині взаємопов’язаних дій – одиниць діяльності, внаслідок якої досягається конкретна мета діяльності. Мета діяльності зумовлена певною суспільною потребою, задоволення якої потребує низки дій. Завдання діяльності – це задоволення потреби, яка виникає за певних умов і може бути реалізована завдяки визначеній структурі діяльності, до якої належать:

– предмет діяльності – елементи навколишнього середовища, які має суб’єкт до початку своєї діяльності і які підлягають трансформації в продукт діяльності;

– засіб діяльності – об’єкт, що опосередковує вплив суб’єкта на предмет діяльності (те, що звичайно називають «знаряддям праці»), і стимули, що використовуються в певному виді діяльності;

– процедури діяльності – технологія (спосіб, метод) одержання бажаного продукту;

– умови діяльності – характеристика оточення суб’єкта в процесі діяльності, соціальні умови, просторові та часові чинники тощо.

– продукт діяльності – те, що є результатом трансформації предмета в процесі діяльності [161].

Кодування, як вид діяльності полягає в переведенні тексту, що описує цю реальність на знаково-символьну мову. Декодування – це діяльність із розпізнавання того, що стоїть за конкретними знаками. Завдання того, хто здійснює декодування, полягає в здійсненні правильнішого розпізнавання того, що закодовано у знаково-символьних засобах. Продуктом діяльності процесу кодування є інформація, яка поміщена в певні знаки-контейнери

таким чином, що для того, щоб розпакувати його й дістати інформацію потрібен ключ. Тобто процес декодування починається з пошуку способу, ключа, метода, яким можна розкрити контейнер й дістати інформацію. Рунічний знак як певний контейнер використовувався для кодування сакральної інформації, специфіка якої буде розглянута у четвертому розділі дисертації.

У сфері застосування просторово-графічних знаково-символьних засобів І. Малафіїк виділяє такі принципи кодування і декодування інформації [154]:

– лаконічність – щоб закодувати будь-яку інформацію графічними засобами, кодувальник повинен мати тільки ті елементи, які є необхідними для повідомлення її сутності;

– узагальнення та уніфікація – основні форми графічних засобів не повинні мати велике різномаїття;

– акцент на головних смислових елементах – виділення форми, розміру, кольору, головних та вторинних елементів для акцентування ідеї повідомлення;

– структурність – кожна автономна одиниця комплексу повинна мати диференційовану чітку структуру;

– стадійність – повинен бути просторовий розподіл всієї інформації для послідовного її сприйняття і відповідного розміщення.

Приклади практичного використання методів криптографії у рунічній знаково-символьній комунікації будуть охарактеризовані та наочно представлені у п’ятому розділі дисретації.

Зміст системно-генетичного підходу полягає в розкритті умов зародження, розвитку і перетворення системи. У другому розділі дисертаційного дослідження охарактиризовано етапи еволюції графічних знаків-символів, що дозволяє прослідкувати особливості розвитку складових символьної комунікації.

Загальнонауковим методом є інформаційний підхід, суть якого полягає в тому, що при вивченні будь-якого об’єкта, процесу чи явища в природі або суспільстві перш за все, виявляються найхарактерніші для нього інформаційні аспекти. В основі інформаційного підходу лежить принцип інформаційності, згідно з яким: інформація є універсальною, фундаментальною категорією; практично всі процеси та явища мають інформаційну основу; інформація є носієм смислу (змісту) всіх процесів, що відбуваються в природі та суспільстві; всі існуючі в природі та суспільстві взаємозв’язки мають інформаційний характер. Усвідомлення всеосяжності інформації в природі та суспільних явищах стало об’єктивним чинником виникнення нового фундаментального методу наукового пізнання – інформаційного підходу, який дає змогу дослідити об’єкти, процеси та явища з інформаційного погляду, виявити нові якості, важливі для розуміння їх сутності та можливих напрямів розвитку на основі знання загальних властивостей та закономірностей інформаційних процесів [161].

Інформаційний підхід як фундаментальна методологія набуває все більшого поширення через об’єктивні чинники: «наскрізний» характер інформації, яка проникає практично в усі галузі та сфери людської діяльності і супроводжує їх, стає однією з найважливіших категорій соціального розвитку; зростання обсягів інформації, вирішення проблем її доступності та ефективного використання; інформатизацію суспільства; розвиток інформаційної техніки і технології; становлення інформаційного суспільства, основним інтелектуальним продуктом якого є документи, інформація, знання [130]. Вивчення рунічного знака також потребує використання інформаційного підходу для дослідження його комунікативного потенціалу. Знак – це носій певного інформаційного контенту, рунічний знак-символ містить сакральну інформацію, що візуалізується в графічній модифікації рунічних формул, які мають сакральний контент і не мають лінгвістичного сенсу.

Пізнавальні можливості інформаційного підходу полягають у тому, що предмет дослідження вивчається в контексті інформації, її численних виявів. Він передбачає використання пізнавальних можливостей інформаційної теорії, методів, засобів, організаційних форм і технологій, для визначення специфічних рис предмета дослідження. Основний дослідницький актив інформаційного підходу полягає в тому, що всі об'єкти, процеси та явища по суті є інформаційними, оскільки пов'язані зі створенням, накопиченням, обміном або використанням інформації задля здійснення соціальної комунікації. У більш вузькому значенні інформаційний підхід означає ефективне використання пізнавального потенціалу інформаційної діяльності, що розглядаються як сукупність процесів одержання, збирання, аналітико-синтетичної переробки, зберігання, пошуку та розповсюдження інформації (а також інших допоміжних процесів, які забезпечують основні процеси), що використовується комунікаційними посередниками (соціальними інститутами або людьми, які виконують посередницькі функції між джерелом інформації (автором твору чи документом) та його споживачами [161].

Інформаційний підхід має великі евристичні можливості щодо дослідження специфіки інформаційних потоків (масивів, ресурсів, продуктів і послуг) та інформаційних потреб досліджуваної предметної галузі через знання законів, функцій, ознак, властивостей, методів і засобів. Знак це засіб презентації інформації, графічний знак візуалізує інформацію, переводить її з ідеального стану у матеріальний. Знак-символ зберігає та транслює скомпоновану інформацію у графічному контейнері. Тобто знак та інформація це два взаємопов'язані елементи, при чому домінуючу роль має інформація, без якої знак існувати не може. В залежності від виду інформації, функції інформаційного повідомлення, каналу комунікації, суб'єктів комунікаційного процесу виникають різноманітні системи знаків. Еволюція знаків-символів як засобів фіксації інформації детально розглянута в другому розділі дисертації.

У межах культурологічного підходу, який останнім часом набуває статусу загальнонаукової методології, культура розглядається як система, що складається і функціонує у взаємодії: об'єктивної (будь-які культурні об'єкти) і суб'єктивної («зліпок» культури і свідомості) форм; раціональної й емоційно-чуттєвої її складової; культурно-інноваційних механізмів проникнення культури в усі галузі і сфери людської діяльності; процесів виробництва, розповсюдження (трансляції) і «присвоєння» культурних цінностей тощо [130].

Нині в межах культурологічного підходу активно розвивається соціокультурний підхід – теорія і методологія соціокультурного відтворення (репродукції) акцентує увагу на єдності культури та соціальності, базується на наукових досягненнях культурології, педагогіки, етнографії, соціології, історичної і психологічної антропології, теорії соціальних комунікацій тощо. Соціокультурний підхід сконцентрований перш за все: на стратегічних соціальних цілях історичного відтворення суспільства з його національною культурною специфікою і системними характеристиками культурно-ціннісних комплексів (як традиційних, так і нових) соціальної адекватності і культурної компетентності нових членів цього суспільства. Його використання забезпечує багатофакторний підхід до вивчення соціокультурного середовища (простору), механізмів зв'язку «соціальної» і «культурної» систем [161]. У цьому контексті варто зауважити, що рунічні знаки формувалися у межах певної культурної традиції, культурне середовище суспільства безпосередньо впливало на становлення знаково-символьних систем. Згодом знаки-символи почали виконувати презентативну функцію у культурному дискурсі.

А. Ю. Русаков у докторській дисертації «Інформаційні комунікації та соціальні відносини» застосовує загальнонаукові методи: історико-порівняльний, системно-аналітичний, формально-логічний, структурного аналізу [232]. На їх основі учений виявив, що інформаційні комунікації – це культурно-історичний феномен, породжений складними, в тому числі і

сучасними процесами соціальних відносин і взаємодій. Інформаційні комунікації, незважаючи на свою інструментальну природу, – складний культурно-історичний феномен, обумовлений соціальними процесами [232].

Порівняльний аналіз класичних моделей інформаційних комунікацій дозволив виявити тенденцію наростання і збагачення інформаційно-комунікативного змісту від простого узгодження символів в односпрямованої моделі до використання семантичного та прагматичного аспектів у більш складних моделях.

Одним із ефективних методологічних інструментів наукового пізнання є закони. Ж. В. Ніколаєва виділяє закони, що формулюються теорією комунікації, багато в чому визначаються її предметом і характеризуються специфікою сформованих інформаційних зв’язків в природі і суспільстві. Вони полягають в наступному [179]:

1) всяка комунікація являє собою взаємодію, що характеризується обміном всякого роду інформацією, отже, має бути не менше двох сторін – учасників комунікаційної взаємодії;

2) всяка комунікація як інформаційна взаємодія заснована на принципі зворотного зв’язку, яка виступає необхідною умовою здійснення комунікативного акту («закон зворотного зв’язку»);

3) всяка комунікація має знаковий характер. Ядром дослідження комунікації є вивчення використовуваних в її процесі знаків, а також правил, яким підкоряються ці знаки. Не існує комунікації без певної системи знаків, які можуть бути самої різної природи;

4) для здійснення комунікації необхідна наявність хоча б однієї спільної для джерела і приймача підстави у вигляді системи знаків, або правил прийому і передачі, кодування і декодування інформації (закон мінімального підґрунтя);

5) комунікація можлива при розбіжності інформаційних потенціалів взаємодіючих систем. Це означає, що повний збіг інформаційних потенціалів

комунікантів знецінює будь-який обмін інформацією між ними (закон гетерогенності комунікативних систем) [ ].

Ці закони безпосередньо стосуються й сутності символьної комунікації, однак додамо специфічні закони, характерні саме для даного виду комунікації.

Закони символьної комунікації:

1) Символ має багатошаровий зміст, тому символьна комунікація може здійснитися за умови розуміння реципієнтом хоча б одного семантичного контенту символу (закон конвенціональності);

2) Символьна комунікація відбувається в умовах певного дискурсу: культурного, політичного, релігійного, комерційного (торговий знак) – закон приналежності до соціокультурного контексту. Наприклад, тризуб – державний символ, хрест – релігійний символ, трипільський знак-символ – засіяне поле – знак представників певної культури;

3) Передавання інформації знаками-символами відбувається завдяки візуальному каналу. У сучасному медіа-середовищі символи виконують презентативну функцію. Цілеспрямовано символьна комунікація проходить у рекламній комунікації, зв’язках з громадськістю, бренд-комунікаціях, політичних акціях, культурних та релігійних заходах та ін. Жоден промо-захід не відбувається без символьної комунікації – закон медійності.

Компаративний метод застосовувався у дослідженні в процесі порівняння рунічних знакових систем (скандинавської, нортумбрійської, готської, тюркської, угорської та ін.), що дозволило виокремити в цих системах спільні графічні форми рунічних знаків, підтвердити гіпотезу про єдине походження основних видів рунічних футарків.

Щодо кількісно-якісних методів дослідження [247], то при аналізі розвитку наукової думки з проблематики рунічної комунікації, а також контенту інформаційного ресурсу рунічної тематики Уппсальського університету (Швеція) та бази даних рунічних написів, знайдених на

території Європи – Rundata — дисертантом було використано евристичний потенціал бібліометрії.

Отже, багатоаспектність методологічного інструментарію дозволила комплексно вивчити проблему функціонування рунічного знака як засобу символьної комунікації, сформувати закони її еволюціонування та підтвердити гіпотезу дослідження.

Висновки до розділу

1. Рунічний знак як архаїчний засіб письмової комунікації, визначався як об'єкт досліджень різних дисциплінарних напрямів, протягом майже чотирьох століть, однак специфічні властивості рунічного знака як засобу символьної комунікації досліджено вперше. Властивості рунічного знака вивчали історики, археологи, лінгвісти, культурологи, мистецтвознавці. Наявність рунічних артефактів, знайдених по всій території Євразії, сприяли появі наукових осередків з вивчення рунічних написів у Швеції, Німеччині, Норвегії, Данії, Великобританії, країнах Балтії, в Росії, Казахстані. Знахідки руноподібних знаків на території України (Національний заповідник «Кам'яна Могила», Запорізька обл., осередки Трипільської культури, Верхній Салтів (Харківська обл.)) актуалізували потребу у проведенні дослідження з вивчення особливостей використання руноподібних знаків як засобів фіксації інформації.

2. Для виділення етапів становлення теоретичної бази з дослідження рунічного знака виокремлено історичний вектор та визначені періоди:

– перший етап (XVII-XVIII ст.) – етап зародження рунології як наукового напряму досліджень, предметом якого є руна як знак соціальної взаємодії;

– другий етап (XIX-XX ст.) – становлення рунології як самостійної наукової дисципліни;

– третій етап розвитку рунології – остаточне виокремлення в самостійну наукову дисципліну (кінець XX – поч. XXI ст.).

3. Багатоваріативність рунічних знакових систем, спонукала до виокремлення географічного вектору вивчення властивостей рунічного знака. Розглянуті наукові розвідки, присвячені вивченню європейських (етруської, скандинавської, нортумбрійської, готської, угорської та ін.) та тюркських (орхоно-єнисейських, Азія) рунічних знакових систем. Виявлено єдине проблемне поле означеного наукового дискурсу: визначення семантивних, синтактивних та прагмативних особливостей рунічних написів, розробка та вивчення ефективності методів декодування архаїчних знаків.

4. Дисциплінарний вектор дослідження теоретичних надбань з проблематики вивчення властивостей рунічного знака дозволив згрупувати існуючі рунологічні дослідження істориків, лінгвістів і культурологів, виокремити соціокомунікативне підгрунтя їх теоретичних напрацювань, встановити специфічні особливості рунологічного дискурсу: відсутність єдиної методологічної бази, мультидисциплінарність рунологічного знання, децентралізованість рунічних наукових осередків та ін.

Проведений науковий аналіз проблематики матеріалів восьми міжнародних симпозіумів дозволив обґрунтувати об’єктивну потребу в розвитку рунології як дисципліни соціокомунікативного циклу, що сприятиме консолідації усіх накопичених знань про руну як унікальний засіб соціальної комунікації. Систематизація теоретичних знань дозволила сформувати концептуальну ідею рунології: виділити об’єкт, предмет та тематичні напрями досліджень.

5. Методологічним підґрунтям для проведення дослідження з виявлення особливостей функціонування рунічного знака як засобу символьної комунікації обрано соціокомунікативний, семіотичний, системний, діяльнісний, інформаційний, соціокультурний підходи.

Соціокомунікативний підхід до розуміння природи та властивостей знакових систем набув наукового розвитку у зв'язку з визначенням унікальних властивостей рунічного знака-символа: по-перше, рунічний знак – це системний елемент рунічних знакових систем, які використовувалися для письма; по-друге – рунічний знак, може бути самостійним інформативним засобом – матеріальним знаком, символом-оберегом, торговим знаком, по-третє – символом мантичної системи (містити значення подієвого характеру, яке використовувалося у практиці пророцтв), позначати статичні об'єкти та динамічні процеси, природні явища. Зазначений приклад багатозначності, дозволяє глибше усвідомлювати семантичну відмінність знака від знака-символу.

Постструктуралістська методологія дозволила ґрунтовніше зосередитися на процесах кодування та декодування рунічних текстів, виявити основну їх ознаку – багатошаровість сенсів (повідомлення про подвиги історичного героя, порівняння його з міфічним героєм у фольклорно-поетичному стилі доповнюється символьними рунічними формулами, які мають захисний сакральний зміст).

Діяльнісний підхід використаний для аналізу процесів кодування та декодування рунічних написів. Продуктом діяльності процесу кодування є інформація, яка «вкладається» в певні знаки-контейнери таким чином, що для того, щоб розпакувати його й дістати інформацію потрібен ключ. Тобто процес декодування починається з пошуку способу, ключа, метода, яким можна розкрити контейнер й дістати інформацію. Кодування як вид діяльності полягає в переведенні ідеального тексту (мислеформ) у знаково-символічну мову. Декодування – це діяльність із розпізнавання того, що стоїть за конкретними знаками. Завдання того, хто здійснює декодування,

полягає у здійсненні правильнішого розпізнавання того, що закодовано у знаково-символічних засобах.

Контекстуальний та іманентний підходи використані для аналізу інтерпретувань рунічних написів на каменях вікінгів, що дозволило розширити соціокомунікативну модель (комунікант (автор написів) код – реципієнт) і виявити додаткового суб'єкта, від якого залежить сучасне розуміння тексту – інтерпретатора. Для декодування рунічного тексту необхідні знання історичного, філологічного, культурологічного характеру, що потребує мультидисциплінарної освіченості.

6. Аналіз прагматики рунічного знака дозволив перевірити загальні закони соціальної комунікації (двосуб'єктності, зворотного зв'язку, знакового характеру комунікації, мінімального підґрунтя, гетерогенності комунікативних систем), виявити їхню вірогідність та доповнити специфічними законами функціонування символьної комунікації:

- Закон конвенціональності – символ має багатошаровий зміст, символьна комунікація здійсниться за умови, розуміння реципієнтом хоча б одного семантичного контенту символу.
- Закон приналежності до соціокультурного контексту – символьна комунікація відбувається в умовах певного дискурсу: культурного, політичного, релігійного, комерційного й використовується для ідентифікації й популяризації певних соціокультурних цінностей соціальної групи.
- Закон медійності – передавання інформації символами відбувається завдяки візуальному каналу. У сучасному медіа-середовищі символи виконують презентативну функцію. Цілеспрямовано символьна комунікація відбувається у рекламній комунікації, зв'язках з громадськістю, бренд-комунікаціях, політичних акціях, культурних та релігійних заходах та ін.

Сформована теоретико-метологічна база є підґрунтям для дослідження генезису рунічної символьної комунікації та виділення векторів диверсифікації рунічної знаково-символьної системи.

РОЗДІЛ 2
СЕМІОЗИС РУНІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

2.1. Онтологія рунічного знака-символу

В умовах стрімкого розвитку глобального інформаційного простору актуалізується необхідність наукового пізнання особливостей походження, еволюції та функціонального розмаїття знакових систем як основи соціальної комунікації. Це сприятиме розширенню уявлень про можливості процесів кодування – декодування інформації, засоби її фіксації, трансформації та канали передавання в часі й просторі.

Одним з унікальних засобів фіксації інформації є рунічний знак – він має просту графічну форму, однак може кодувати великі обсяги інформації залежно від мети та призначення інформаційного повідомлення (кожна руна має свою назву і фонему, може позначати, залежно від контексту, певну життєву ситуацію, внутрішній стан людини, міфічного героя, а також тварину, дерево, рослину, камінь). Протягом понад двохтисячолітньої еволюції рунічний знак набув різноманітного спектру комунікативних властивостей. У сучасному комунікаційному просторі руна використовується як знак-фонема, знак-символ, знак-склад, знак-цифра, рунічна формула – обереговий орнамент. Однак «руна» – це не лише графічний знак, в усній комунікації в карело-фінському поетичному епосі є навіть пісня «Калевала», яка складається з п’ятдесяти рун. Найширшого використання в комунікативній практиці «руна» набуває саме як графічний знак-символ.

Як і будь-який знак, що в процесі комунікації завжди є представником іншого предмета або властивості, рунічний знак онтологічно призначений для фіксації, зберігання та передавання певної інформації.

Аналіз еволюції рунічного знака в діалектичній єдності його семантичної та синтаксичної складових дозволяє визначити особливості поступового набуття ним багатоконтекстності та багатофункціональності.

Цьому сприяє й концепція Ч. Морріса, котрий зазначає, що, згідно з ученням стоїків, процес семіозиса складається з чотирьох компонентів: те, що є носієм (субстанцією, або «тілом») знака; те, на що вказує знак, або те, на що він посилається; вплив знака і, нарешті, його інтерпретатора [173, с. 57]. Знак тільки тому є знаком, що інтерпретується як знак інтерпретатором, тобто має якусь інтерпретанту. Більше того, зрозуміти те, до якої інтерпретанти готує інтерпретатора знак, можна лише звернувшись до інших знаків. Знаки існують у системі, заданій інтерпретатором, і невипадково знак існує виключно як одиниця певної семіотичної системи. Але цю систему створили реципієнти – користувачі інформації. Без людини, яка в змозі розкодувати значення знака, його не існує. Тобто знак має соціальне походження й існує в соціумі саме як комунікаційний феномен. У зв'язку із цим сутнісними властивостями будь-якого знака, зокрема рунічного, є його інтерпретанта, яка певним чином впливає на інтерпретатора. Окрім того, слід зважати на те, що в розвинених знакових системах на інтерпретацію знаку впливають, принаймні, ще дві системи, які контактують між собою. Знак – це посередник між людським розумом і світом, а системи знаків об'єднують їх у цілісність для певних комунікаційних актів.

Н. В. Іванов у статті «Про два підходи в сучасній семіотиці (до філософських підстав побудови кумулятивної моделі семіогенезу)» розглядає дві принципові позиції щодо трактування природи знака, кожна з яких пов'язана з певною науковою традицією [85]. Перша позиція представлена в працях Ч. Пірса і його послідовників (Ч. Морріс, Р. Якобсон, В. В. Іванов, Ю. С. Степанов, В. Кох, Н. Б. Мечковська та ін.), які не вважають за необхідне відмежовувати діалектику знака від діалектики природи. На думку представників семіотичного підходу до розуміння сутності знака, його походження є космогонічним; семіогенез – складова космогонії знака, знак виникає в самій природі, продовжуючи розвиватися в людській життєдіяльності та культурі; перехід від природних форм до штучних, культурних, слід розглядати континуально, як один безперервний процес.

Друга позиція (обмежувальна) набула відображення у відповідних підходах, які розроблялися в межах філософії, філології, культурології: у працях Е. Кассірера, К. Леві-Строса, Ж. Бодріяра, У. Еко, представників французької семіотики (Р. Барта, А. Ж. Греймаса, Ц. Тодорова, Ю. Кристєвої та ін.). Прихильники цієї позиції вважають, що діалектику знака не слід ототожнювати з діалектикою природи; семіогенез має бути відділений від космогонії знака (принаймні має відбутися їх чітке наукове розмежування); знак як штучна культурна форма має протиставлятися об'єктивно існуючим природним формам. Перший підхід означає послідовну онтологізацію знака в предметі семіотики. Другий підхід, навпаки, передусім звернений до суб'єкта, передбачає де-онтологізацію знака, тобто його розгляд як об'єкта виключно штучного, як форми діяльності свідомості, що належить до сфери людської культури. Визнання спорідненості знака з артефактами (об'єктами культури), а не з онтологічними об'єктами в природі (натурфактами) дозволяє стверджувати, що знак стає вищим критерієм як антропогенезу, так і культурогенезу [85].

На нашу думку, немає протиріч між цими підходами, оскільки вони не суперечать один одному, а зумовлюють один одного. На прикладі графічної форми рунічного знака простежується його природне походження (є натурфакти – манупорти, жилкування листів (див. п. 2. 2.)), тобто графічна форма рунічних знаків створена самою природою, однак людина виокремила ці знаки і наділила їх певними сенсами, що підтверджує співавторство природи та людини у створенні знака.

Як зазначалося, у другому параграфі дисертації, найґрунтовніше походження та властивості знака вивчаються в царині семіотики, яка почала розвиватися завдяки працям її фундаторів – Ч. Пірса і Ф. де Соссюра, котрі досліджували сутність знака в єдності та взаємодії всіх його складових [195]. У результаті виникла самостійна наукова дисципліна – семіотика, яка має три напрями досліджень: синтактику (або синтаксис), семантику й прагматику.

Синтактика вивчає відношення між знаками та їх складовими; семантика – між знаком і означуваним; прагматика – між знаком і його користувачами.

Німецький філософ Г. Клаус розширив складові семіотики і виокремив сигматику, таким чином, за його теорією, є чотири аспекти вивчення знаків: сигматика (відношення знака до відображуваного об’єкта), семантика (внутрішньомовні відношення, значеннєвість знака), синтактика (текст) і прагматика (відношення, що виявляються у вживанні; оцінка знака носієм мови) [344].

Ще в XVII ст. Джон Локк увів до наукового обігу дефініцію семіотики, яку трактував як «учення про знаки», ототожнював з логікою. Науковий інтерес до методології суміжних з літературознавством наук, які вможливлювали вивчення різних аспектів художньої діяльності людини, що активізувалася на зламі XIX – XX ст., сприяв виникненню теорії семіотики. В основі поняття «семіотика» – грецький термін «semion» – знак [150].

Подальший активний розвиток семіотики пов’язують з діяльністю таких дослідних осередків, як: «Паризька школа» (А. Ж. Греймас, Р. Барт, Ц. Тодоров) і їхнє видавництво журналу «Communications», «Штутгартська школа» та засновник журналу «Semiosis» (1975-1990) М. Бензе й «Тартуська школа» і видавництво збірників наукових праць «Труды по знаковым системам» (Ю. Лотман, В. Іванов). Захоплення ідеями семіотики спонукало Ю. Лотмана до поглибленого вивчення семіотики кіно, штучного інтелекту, особливостей функціонування півкуль головного мозку. Так, згідно з Ю. Лотманом, під семіотикою слід розуміти науку про комунікативні системні знаки, що використовуються в процесі спілкування [149]. Його центральною працею є узагальнююча книга «Семіосфера» [150], в якій розглянуто символ як найзначіший для культурології тип знака. Таким чином, складність символу як комунікативного феномену зумовлює необхідність спеціального ґрунтовного дослідження, спрямованого на визначення особливостей комунікатора та реципієнта в такому типі комунікаційного процесу, в якому кодом є рунічний символ.

Згідно з класифікацією Ч. Пірса, знаки поділяються на три групи, руни належать до третьої [195]:

1) знаки-ікони – образотворчі знаки, в яких те, що означається, та те, що означає, пов'язані між собою за формою;

2) знаки-індекси, в яких те, що означається, та те, що означає, пов'язані між собою належністю до часу або простору;

3) знаки-символи, в яких те, що означається, та те, що означає, пов'язані в межах певної конвенції, тобто ніби за попередньою домовленістю.

Класики семіотики підкреслюють, що знак – це єдність ідеального і матеріального. Ідеальна, внутрішня складова знака – це те, що передається – значення, сенс (тобто його семантика), а матеріальна, зовнішня складова знака – це те, за допомогою чого передається (тобто форма, матеріальне втілення знака).

Продуктивною для пізнання сутності рунічного знака є концепція В. Новосьолова, котрий стверджує, що динамічне уявлення знака передбачає п'ять компонентів: 1. Ім'я (що означає); 2. Денотат (референт), тобто предмет зовнішньої дійсності, який позначається ім'ям; 3. Десигнат (концепт) – являє собою сенс, поняття про предмет або явище; 4. Конотат – охоплює додаткові експресивно-оцінні, естетичні значення; 5. Прагматичні потенції знака. При цьому ім'я утворює план вираження, референт, концепт і конотат формують план змісту, а прагматичні потенції виявляють план інтерпретації знака [181]. Крім того, мовознавець А. Реформатський виокремлює кілька ознак, властивих знаку:

– він має бути матеріальним, тобто проявленим, доступним для чуттєвого сприйняття;

– знак як форма не має значення, але спрямований на значення, для цього він існує, тому знак – член другої сигнальної системи;

– зміст знака не збігається з його матеріальною характеристикою, утім зміст мови вичерпується її матеріальною характеристикою;

– знак і його зміст визначаються місцем та роллю цього знака в заданій знаковій системі [219].

Важливою властивістю знака є те, що він може позначати не поодинокий об’єкт або конкретне явище, а групу об’єктів. У зв’язку із цим уводиться поняття семантичного обсягу знака. Чим більше конкретних об’єктів реального світу представляє конкретний знак, тим більшим є його семантичний обсяг. Щодо рунічного знака, він має значний семантичний обсяг як за багатозначністю, так і глибинністю трактувань, кількістю контекстуального розуміння значень певного знака. Так, рунічний знак може використовуватися як символ у мантиці при пророцтвах, відкриваючи глибинність контекстуального контенту закодованої інформації; у геральдиці, як тамга, символьно позначати речі людини, її рід або сучасний бренд; як знак у текстовому письмі – для позначення фонеми, цифри (в рунічних календарях) або як склад у стародавніх книгах.

З позицій філософського підходу В. Новосьолов у своєму дисертаційному дослідженні зазначає: «Онтологія знака передбачає введення понять «матерія» і «буття» знака. Сутнісною властивістю знака є внутрішня трансценденція як умова його власного буття. Під матерією знака можна розуміти елемент статичності знака, що визначається поняттями імені і денотата (референта). Акт семіозиса розглядається як можливість сутності представляти щось за межами самої цієї сутності. Буття знака визначається як елемент динамічності, процесуальності знака, пов’язаний з поняттями сенсу (концепту), конотації й інтерпретації знака. Знак не існує як такий, якщо він нічого не означає. Але знак не просто вказує на річ поза собою: він вказує на спосіб, за допомогою якого існує ця річ у нашій свідомості. Немає іншого способу усвідомлювати трансцендентні якості речей інакше, ніж за допомогою знакових систем – єдиної відправної точки знання про ці речі. Філософське розуміння знака основується на синтезі семіотичної теорії значення, теорії референції, що розробляється в межах аналітичної філософії та релятивістської моделі реальності. «Знак» як комунікаційний феномен

належить одночасно і до статичної, і до динамічної складової знакових систем. Якщо знак розглядається як елемент статичної семіотичної системи, то його визначають як двоєдину сутність, що має план вираження (те, що позначає) і план змісту (те, що позначається). Те, що означає – сприймається органами почуття й умовно відсилає реципієнта до предмета, що позначається знаком (явища, властивості, процесу та ін.). Знак можна розглядати як елемент динамічної системи – сукупності комунікативних процесів передавання інформації: кодування, транспортування знаком інформаційного контенту та декодування, інтерпретування повідомлення реципієнтом» [181].

Шелестюк Є. В. вважає складовою семіотики поняття передачі інформації за допомогою знаків, або процес знакової комунікації, який включає в себе певний набір компонентів: це адресат (відправник), адресант (одержувач), повідомлення, знакова ситуація. Відправник вибирає «контакт» і канал зв'язку, по якому передається повідомлення, контекст, або референцію і код. Код має бути обраний таким чином, щоб за допомогою відповідних означуваних можна було скласти необхідне повідомлення, причому код має бути відомий одержувачу [344]. Комунікативне середовище об'єднує відправника, і для одержувача, включає фонові знання комунікантів і «знакову ситуацію», тобто фон предмета повідомлення.

Барт Р. визначив п'ять типів кодів присутніх у комунікаційному процесі: герменевтичні (поворотні моменти розповіді), проерегічні (основні наративні дії), семічні (пов'язані з засобами передачі), символічні (теми) і культурні (попередні соціальні знання) [14].

Шелестюк Є. В. у навчальному посібнику «Семіотика» [344], ґрунтовно розглядає класифікацію кодів розроблену У. Еко:

1) коди сприйняття – необхідні і достатні умови сприйняття, обумовлені функціонуванням п'яти органів чуття;

2) коди впізнавання – перетворюють деяку сукупність умов сприйнятих образів у сему, на основі якої ми дізнаємося про об’єкти завдяки інформації про подібні об’єкти, що є у пам’яті;

3) коди передавання – визначаються початковими умовами сприйняття, необхідними для подальшого формування образів;

4) тональні коди – набір факультативних конотацій, що стали конвенцією (такі, як «сила», «напруженість», емоційно-оцінні конотації). Ці коди утворюють побічні повідомлення, доповнюють іконічний код;

5) іконічні коди в більшості випадків ґрунтуються на сприйнятті елементів, сформованих кодом передачі. Вони утворюють фігури, знаки та семи:

а) фігури і фон це умови сприйняття (наприклад, світові контрасти, геометричні пропорції), переведені в графічні знаки;

б) знаки – це конвенціональні графічні засоби, що забезпечують семи впізнавання (ніс, око, небо, хмара) або ж «абстрактні моделі», символи, понятійні схеми предмета;

в) семи в традиційному розумінні – мінімальні компоненти значення, які виявляються шляхом семантичного аналізу словникової дефініції. За У. Еко, це «образи» або «іконічні знаки» (людина, кінь та ін.). Семи складають контекст, завдяки якому ми розуміємо іконічні знаки, для них вони виступають у ролі обставин комунікації;

6) іконографічні коди, використовують для позначення іконічних кодів, які створюють більш складні і культурно опосередковані семи («Пегас», «Буцефал»);

7) коди смаку і сенсорні коди встановлюють репертуар надзвичайно рухливих конотацій, пов’язаних з дією всіх перерахованих кодів;

8) риторичні коди зароджуються на основі незвичайних образотворчих рішень, пізніше засвоєних суспільством і ставших нормативними. Їх поділяють на: риторичні фігури, передумови і аргументи;

9) стилістичні коди припускають деякі оригінальні рішення, це може бути відпрацьований спосіб викликати певний комплекс асоціацій або ж типове втілення естетичного ідеалу образотворчими техніками.

10) коди несвідомого – встановлюють деякі зміни, іконічні або іконографічні, риторичні або стилістичні, які традиційно вважаються здатними передавати особливості психологічних станів, викликати певні уявлення і реакції [375, С. 340-341].

Наочним прикладом, розбіжностей наукових думок у вивченні онтології знака, є унілатеральна та білатеральна теорії. Унілатеральна теорія знака (від лат. unus – один і latus – сторона) – згідно з якою, знак є одностороннім, тобто має лише план вираження (значення перебуває поза знаком). Знак завжди пов'язаний із значенням, але значення до нього не входить. Знак – це тільки «частинка матерії», тоді як значення – факт свідомості, ідеальне відображення явищ дійсності [344].

Білатеральна теорія знака (від лат. bis – двічі, latus – сторона) – знак є двосторонньою одиницею, що має план вираження і план змісту. Поняття знака без значення втрачає сенс: знак без значення не знак. Знак – це органічна єдність двох сторін, це «союз значення і його носія», тобто поняття й акустичного образу. Це, як зазначав Фердинанд де Сосюр, все одно, що дві сторони аркуша паперу: ніколи не можна розрізати тільки одну з них [344]. У нашому дослідженні, спираємося на розуміння знака з позиції білатеральної теорії, – руна – знак-символ, що має назву, графічну форму та вміщує значення про різні предмети, явища та процеси об'єктивного світу, тобто матеріальний знак та значення невід'ємні складові цілого.

Н. Б. Мечковська класифікує знакові системи і знаки відповідно до типу сенсорної модальності, за допомогою якої відбувається сприйняття знаків [162]:

1) візуальні (оптичні), включаючи паралінгвістичні – жести (кинесика), дистанція і положення щодо співрозмовника (проксемика), міміка;
2) аудиальні (слухові, звукові);

3) нюхові (найбільш примітивні знаки, відносяться до найдавнішого каналу дистанційного зв'язку);
4) тактильні (кінестетичні);
5) смакові.

Наведемо типологію дописемних знаків, розроблену Ю. В. Рождественським, на підставі даних етнографії та фольклористики: прикмети, ворожіння, знамення (передвістя), мова, музика, зображення (включаючи скульптурне і орнамент), танець (включаючи пантоміму), архітектура, дизайн одягу, одиниці міри, одиниці орієнтування (орієнтири, насамперед географічні), засоби сигналізації та управління, прийняті в даному суспільстві (сигнали), рахункові позначення (обчислення), обряди, ритуальні дії, ігри [344]. Рунічні знаки-символи можуть також розглядатися у межах цієї типології, так як існували і в дописемний період – використовувалися для ворожіння, декору одягу з захисною метою та ін.

Д. Чандлер класифікував знакові системи з підсистемами, кожна з яких складається з цілого ряду кодів [344]:

1. Соціальні знакові системи:

а) усна мова (з її фонологічними, синтаксичними, лексичними, просодичними і паралінгвістичними субкодами);

б) проксеміко-кінестетичні (дистанція між співрозмовниками, зовнішній вигляд, вираз обличчя, поворот голови, поза, жести, рухи і контакт очей);

в) предмети споживання (мода, одяг, автомобілі);

г) поведінкові (правила етикету, ритуали, соціальні ролі, ігри);

д) регулюючі (правила дорожнього руху, професійні кодекси).

2. Текстові знакові системи:

а) наукові (математичні, хімічні, фізичні);

б) література і мистецтво (з підсистемами, такими як поезія, драматургія, образотворче мистецтво, скульптура, музика та ін.);

в) жанрові, риторичні та стилістичні: розповідь (класицизм, романтизм, реалізм; сюжет, герої, дія, діалоги та ін., фігури аргументації й та ін.);

г) ЗМІ (телебачення, кінематографія, радіомовлення, газети і журнали та ін.)

3. Знакові системи інтерпретації:

а) перцептивні – зорові, слухові, смакові, нюхові, тактильні;

б) культурно-символічні – інтерпретування текстів завдяки ідеологічним кодам, що представляють сукупність основних понять, задекларованих спільнотою, соціальною групою.

Сукіасян Е. Р. у посібнику «Практичне документознавство» виділяє такі види знаків [272]: пунктуаційні, знаки в типографіці (оформлення тексту при наборі і верстці), математичні знаки, азбука Морзе, алфавіт Брайля, астрономічні та хімічні знаки, графічні символи та умовні позначення картографії, дорожні знаки, стандартизовані коди найменувань мов і коди назв країн, комп'ютерний інтерфейс (система піктограм, застосовуваних в комп'ютерній графіці), коректурні знаки, метеорологічні знаки, нотація (система нотних знаків), семафорна азбука, спортивна графіка, стенографія, технічні позначення, шахово-шашкова графіка, геральдика (прапори і герби держав) та ін. Додамо до цього переліку знаки орнаментів, власності, до яких входять і рунічні знаки. Також, графічні форми рунічних знаків зустрічаються і в метеорологічних знаках, які на нашу думку, є одними з найдавніших, так як були сформовані у дописемний період для фіксації спостережень за проявами природи.

Р. Якобсон вважав магічну функцію комунікації різновидом регулятивної [381]: усна магія адресатом має не співрозмовника, а невідомого третього, вищу силу (квазісуб'єкт). До проявів сакральної функції усних комунікацій можна віднести: табу; табуїстичні заміни; обітниці мовчання – у деяких релігійних традиціях; молитви; присягу. До сакральної невербальної комунікації відносять жести і пози: ритуальні поклони; поцілунки; колінопреклоніння; поза і жест адорації. Магічні дії можуть зв'язуватися також: з напоями; їжею; запахами; тактильними відчуттями; курінням; омовіннями; помазаннями особливими маслами, одягом; амулетами; ладанками та ін.; предметами-оберегами; ідеограмами;

піктограмами. Рунічні знаки-символи також виконують сакральну функцію при комунікації з представниками умовного «іншого» світу (богами, духами предків, природними силами та ін.).

Рунічні знаки-символи є невід'ємною складовою візуальної комунікації. Візуальна комунікація – зв'язок через засоби візуалізації, який описується як передача ідей та інформації у формах, які можна прочитати або розглянути. Візуальна комунікація частково або повністю покладається на зір, і в основному представлена або виражена двовимірними зображеннями. Вона включає в себе: знак, типографіку, графіку, графічний дизайн, ілюстрацію, промисловий дизайн, рекламу, колір анімації та електронні ресурси. У межах теорії візуальної комунікації досліджується ідея, що візуальне доповнення тексту збільшує інформативність повідомлення, виконує переконливу функцію [445]. Візуальна комунікація відбувається не лише через картини, графіки, діаграми, а й за допомогою знаків і символів.

Важливим поняттям візуальної комунікації є образ. Його можна схарактеризувати як певну комбінацію знаків і символів, які бачимо на фотографіях, у кіно, рекламі тощо. Найчастіше вони передаються завдяки мас-медіа і пов'язані з інформацією, цінностями, вірою, настановами та ідеалами людей. Образ – це набір символів, кожний з яких має особливу цінність. У деяких образах існує велика кількість різних рівнів значень та взаємодій між ними. С. Квіт, посилаючись на А. Ріґля, К. Гандельмана, А. Берґера, називає два різні способи візуального сприйняття: оптичний і гаптичний (тактильний). Перший ґрунтується на творчому «скануванні» їхньої форми, структури та сприйнятті контурів предметів. Другий (з грецьк. «haptein» – «охоплювати, схоплювати» або «hapticos» – те, до чого можна доторкнутися) фокусує увагу на поверхні предмета й робить наголос на його зовнішніх якостях. Оптичний погляд лише побіжно торкається поверхні предметів. Гаптичний, або тактильний, навпаки, прискіпливо вивчає поверхню, приділяючи увагу текстурі й кольору. Оптичний зір має

метафоричний характер («скануючи» об’єкт, людина часто встановлює зв’язок між елементами, котрі до цього здавалися незіставними або не пов’язаними між собою). Гаптичний погляд – метонімічний, тому що він фокусує увагу на вибраних елементах об’єкта, тобто на частині, а не на цілому [109].

Образні знакові системи грунтуються на базисному знакові, який називається образом (англ. image) [257]. Знак-образ відрізняється тим, що це вже не реальний предмет, який свідчить про ціле, частиною якого він є. Це – зображення чогось з реальності, пов’язане з ним відношенням, близьким до ізоморфізму. Цей тип знаків достатньо поширений в людській культурі, можна навіть сказати, що майже вся культура побудована на образних знакових системах. Живопис, фотографія, скульптура, архітектура, музика, балет й та ін. складають найважливіші образні системи, кожна зі своєю спеціальної парадигмою образів і зі своїм синтаксисом їх з’єднання в цілісні ансамблі. До образної знакової системи відноситься і дорожня система знаків-символів. Ця система складена зі знаків різного порядку, включаючи слова та геометричні фігури. Але в основному до неї входять образи, вони мають назву – базисні знаки. Зображення на них дуже спрощене, але легко впізнається, не втрачає основних рис вихідного прообразу. Рунічну знакову систему яку використовують не тільки у письмовій комунікації, а й в амулетах, орнаментаціях, геральдиці, бренд-комунікаціях та ін., також можно віднести до образних знакових систем, яка знаходить реалізацію у символьній комунікації.

Поняття образного знака тісно пов’язане з поняттям символу. Це слово має багато значень. У математиці, логіці, фізиці, хімії, астрономії, воно вживається як синонім слова «знак». В інших випадках – у мистецтві, художній літературі або, наприклад, в релігії – символ розуміється як певний образ, представлений знаком і одночасно як знак, за яким ховаються невичерпні властивості образу.

Шелестюк Є. В. у статті «Про діалектику стійкості і мінливості концепту і символу» визначає джерелом символу, у вузькому сенсі, – чуттєвий образ – відображення предметів і явищ реального світу. Символ припускає тотожність самому собі, означуване і позначене в ньому не відокремлюються, нероздільні як явище і сутність. Усвідомлення внутрішньої форми образу, його «диференційованої, висунутої сторони», виводить образ в розряд знаків. Образ починає мислитися абстрактно від матерії, використовуватися як схема. Знак-символ з'являється (у вузькому сенсі слова), коли розділяються референт і його умовне позначення. На думку Х. Вернера, «протосимволи» – образи, візуальні та вербальні схеми, жести та ін. трансформуються в символи завдяки прогресивній диференціації передавача. Образ, що лежить в основі символу в широкому сенсі слова (багатосмисловий знак), служить формою художнього або міфологічного уявлення, одиницею мови ритуалу, міфу, художньої творчості. У зв'язку з цим символічна комунікація оголошується, як зазначає М. Г. Ярошевський, конституючим початком людської психіки, вона трактується як головна ознака, що виділяє людину з тваринного світу [343].

У процесі символьної комунікації, самі символи піддаються трансформаціям, відбувається постійна модифікація вторинного абстрактного означуваного: нарощування, розгортання смислів і їх редукція; сакралізація і профанація, ускладнення семантики; метафоричні і метонімічні транспозиції від одного сенсу до іншого; з іншого боку, змінюється семантичне поле, що співвідносить з певним змістом (поповнюється, або скорочується). Процес розвитку концептів і символів підпорядковується загальним моделям поведінки одиниць інформації, одна з яких описана Л. Клейс. Відповідно до цієї моделі, повний цикл «життя» інформації має наступні фази: абстракція (виділення істотних рис, узагальнення) – інстанціація (реалізація схеми в тому чи іншому контексті) – екстерналізація (відтворення інформації в східних конкретних прикладах) – проекція інформації з однієї пізнавальної сфери в іншу (метафора, метонімія,

функціональне перенесення) – фіксація і стабілізація інформації – ізоляція інформації як умова її відокремлення і збереження – взаємодія з іншими видами інформації – руйнування і деградація конкретного носія інформації при зміні навколишнього оточення, а також в результаті втрати ізоляції і злиття його з іншою інформацією – відділення абстрактної інформації від зруйнованого конкретного носія і її «вертикальна» ізоляція [344].

Символ є одиницею інтертекстуальної комунікації, через яку найбільш сильно і глобально виявляється вплив на психіку людини, оскільки вона охоплює всі рівні свідомості: від первинних структур несвідомого до світоглядного рівня.

Свідомість сучасної людини являє собою дифузний науково-міфологічний тип, що складається з декількох рівнів, кожному з яких властивий певний тип символів. Символи різних рівнів перетинаються. П’ять основних і найбільш узагальнених груп символів в залежності від рівня свідомості складають [343]:

1) Прототипові символи, пов’язані з первинним узагальненням предметного змісту, формуються в ранньому дитинстві. Узагальнюються так звані прототипи – «першообрази» предметів побуту і екзистенції маленької людини: «першообраз» будинка, дерев під вікном та ін., а також першообрази предметних втілень різних емоцій дитини – страху, задоволення та ін. Прототип виступає в якості первинного, самого раннього, «первообразного» денотата поняття. У прототипових символах звичайна для символів рівновага конкретного образного й узагальненого значень зміщується в бік першого. Такий символ, по суті, є конкретним, «зримим», а узагальненим компонентом в ньому буде емоційно-оціночне сприйняття прототипу.

2) Архетипічні (міфологічні) символи засновані на найдавніших міфологічних уявленнях про навколишній світ, вони також сходять до прототипів як первинних несвідомих образів і перетинаються з прототиповими символами. Але, на відміну від символів-прототипів,

символи-архетипи обов'язково містять міфологічну метафору, включаються в структуру міфу і мають сакральність. Наприклад, рунічні символи Кано – вогонь, Лагуз – вода, Соулу – блискавка, Інгуз – насіння та ін., мають не тільки прототипові ознаки, а є частиною міфу про створення всесвіту. Символи-архетипи часто відображають древній анімізм (антропо- та зооморфний), тотемізм, їм притаманні конкретність як образу (що означає), так і означеного ним поняття. Наприклад, архетиповий символ «блискавка», «грім» (руна Турисаз), збагатився антропоморфними значеннями (руна бога Тора) та ін.

3) Стереотипні символи складають рівень «повсякденної» логіки у людей будь-якої культури. Стереотип служить «каркасом» багатьом денотатам.

4) Світоглядні символи складають ідеологічний рівень концепту, що містить смисли всіх фундаментальних рівнів – прототипового, архетипового і стереотипного. Феноменологічно ці символи виступають в різних іпостасях (містичних, релігійних, філософських, морально-етичних, естетичних, соціально-політичних та ін.). Рунічні символи місять значення всіх зазначених рівнів, і як світоглядні, вони представлені у міфологемі «Світове дерево», для позначення світів Іґдрасиля.

Збільшення обсягу додаткових абстрактних смислів в знака, завдяки більшій актуальності для конкретної комунікаційної групи, витісняє його початкове значення, і знак перетворюється на символ (при цьому він може продовжувати функціонувати і як знак (системний або одиничний) у комунікативних ситуаціях іншого типу. Наприклад, математичний знак «більше» відомий як рунічний символ Кано (семантичне значення – творчий вогонь, утілення задуманого).

Специфічними відмінностями символу від знака є такі його функції: 1) здатність символу до нескінченного розкриття свого змісту; 2) здатність символу, встановлювати комунікацію, яка, у свою чергу, утворює спільноту

«посвячених», тобто суб’єктів, котрі розуміють значення символу; при цьому кожен може знайти свій, доступний йому рівень розуміння символу [279].

Не всі знаки, що виникають стають символами, так само як і не всі символи мають знакову форму. Наприклад, є вирази: «символ епохи», «символ покоління». У магістерській дисертації О. О. Потебня розглянув символьні значення лінгвістичних конструкцій у пісенній творчості: «пити – любити», «сіль – сум», «кувати – любити», «дим і пил – сум» та ін. [208].

Походження багатьох символів має давню історію, пов’язану з архаїчною культурою стародавніх цивілізацій, органічною складовою яких вони були. Символи слугували засобом комунікації й виражали роздуми про світ і буття людини в ньому, які збереглися саме завдяки їх знаковому кодуванню.

Ще в середині XIX ст. вчені звернулися до вивчення природи знаків та символів як важливого невербального засобу передачі інформації. Як виявилося, саме завдяки символам можна дійти порозуміння, що доводили Г. Гегель, О. Шпенглер, Г. Гадамер, В. Дільтей та ін. Вони підкреслювали, що знак-символ містить у собі згорнутий зміст. Нескінченна безліч речей і явищ об’єднується в символі. А. Ф. Лосєв зазначав, що символ відкривається лише тому, хто «вміє бачити», тому необхідно навчати людей «бачення» символу [147].

Важливими для пізнання сутності та комунікативних властивостей знака-символу є етапи його трансформації в контексті набуття багатозначності та семантичної ємності (рис. 2. 1. 1).

На першому етапі цієї трансформації людина з розвиненим абстрактно-символьним мисленням виокремлює інформаційний об’єкт з навколишнього середовища і надає йому графічного зображення – архетиповий образ; на другому етапі інша людина сприймає інформаційний контент і «пов’язує» його значення з графічним зображенням. Знак по’єднується з інформаційним об’єктом у свідомості особистості.

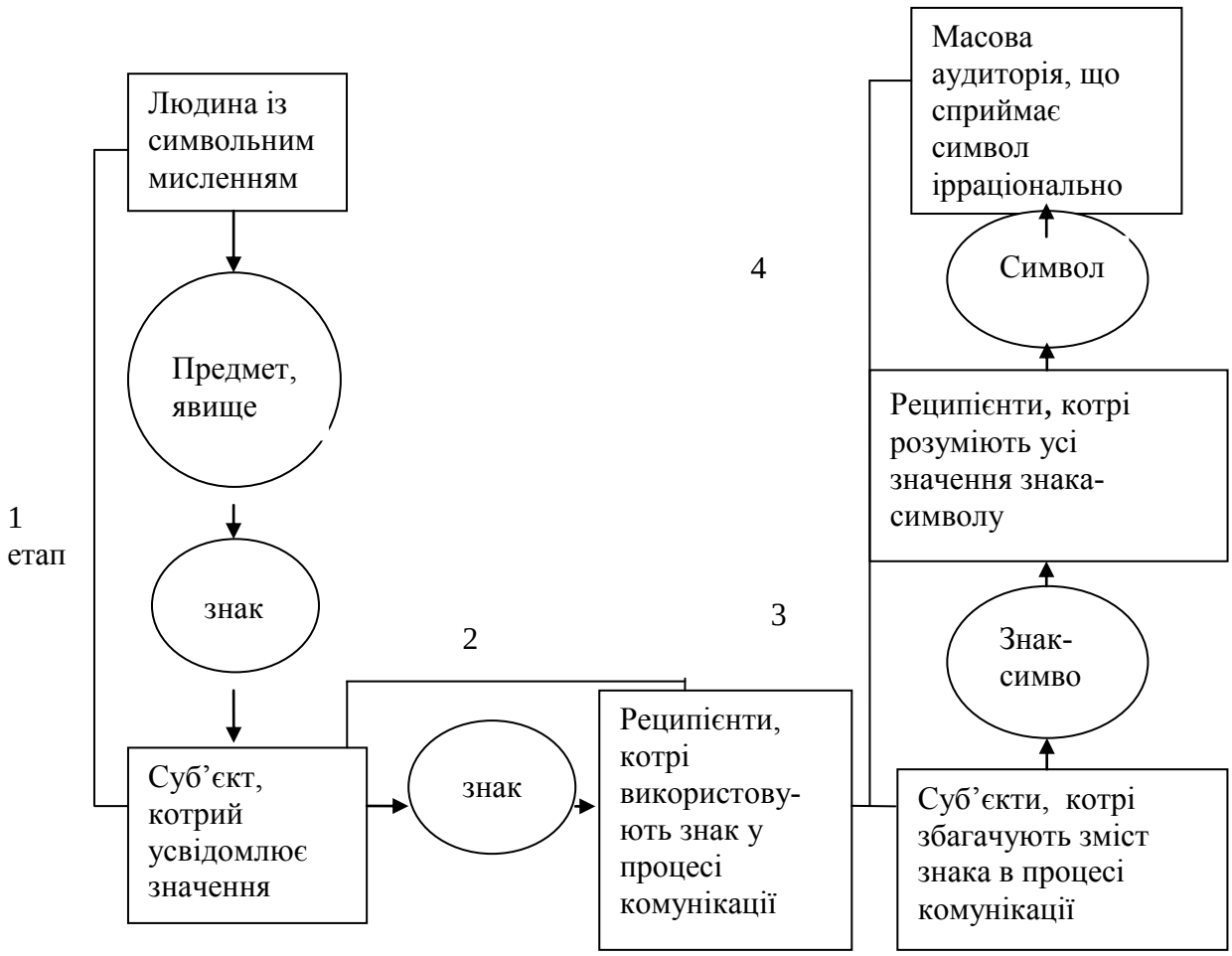

Рис. 2.1.1. Схема трансформації «знака» в «символ»

На третьому етапі – уже численні учасники комунікаційного процесу впевнено передають інформаційний контент засобами знака. Використання знака для передачі інформації стає частішим: сприймати, запам'ятовувати і передавати інформацію простіше через візуальні канали комунікації. На цьому етапі соціальна спільнота, що усвідомлює значення знака, збільшується. Люди з розвиненим символьним мисленням додають до змісту певного знака уточнюючі значення, і його інформаційний контент збільшується, а знак перетворюється на символ і починає функціонувати в соціокомунікаційному просторі як усталений засіб символьної комунікації.

Проблематику наукових досліджень сутності символу як засобу комунікації умовно можна поділити на кілька груп:

1) філософія та культурологія (Г. Гегель, О. Шпенглер, Г. Гадамер, В. Дільтей, Ж. Дельоз, В. Віндельбанд, Е. Кассірер, А. Кобзєв, Г. Лозко та ін.)[48, 43, 107, 118, 146];

2) семіотика (Ч. Пірс, Ч. Морріс, Р. Барт, Ю. Лотман, П. Рікер, Ю. Степанов, Б. Успенський, Г. Фреге, Ю. Шрейдер та ін.) [195, 173, 14, 150, 267, 292];

3) психологія — проблему несвідомого сприйняття символів (К. Леві-Стросс, З. Фрейд, К. Г. Юнг, Г. Башляр, А. Лосєв та ін.) [140, 147];

4) мистецтвознавство (Дж. Холл, А. Суріна, В. Смирнов, М. Сюй, О. Шейніна та ін.) [342, 273];

5) герменевтика та соціологія (М. Гайдеггер, М. Гамезо, У. Еко, Ч. Кулі, В. Куракіна, Ю. Кім, Дж. Мід, К. Сєдов, Т. Парсонс та ін.) [44, 240, 375];

6) теорія соціальної комунікації (А. Соколов, Б. Семеновкер, Г. Почепцов, І. Демидова, Д. Шишкін, В. Райх, Ю. Тен та ін.) [254, 241, 210, 274];

Й. Гете простежує розуміння символу як універсальної форми людської творчості. Цей підхід набув розвитку у філософії Г. Гегеля, в якій символ – насамперед засіб людської комунікації, умовний знак для передачі смислів [48].

Б. Успенський розглядає символ як знак, але особливого типу. Якщо простий знак – це ніби двері в предметний світ значень (образів і понять), то символ є дверима в непредметний світ смислів [292]. Учений стверджує, що через символи нашій свідомості відкривається свята святих культури – смисли, які живуть у несвідомих глибинах душі й об’єднують людей у єдиному переживанні таємниць зовнішнього і внутрішнього світу. При цьому справжній символ не просто «позначає» сенс, він містить у собі всю повноту його дієвої сили.

Важливою для поглибленого розуміння сутності знака-символу як засобу міжкультурної комунікації є концепція філософа Ю. Тен, яка, використовуючи теорію символу болгарського науковця Цвєтана Тодорова,

виокремлює такі складові знака-символу: знакова форма; зв'язок значення; об'єктивний зміст [274, 279]. Знакова форма розглядається, з одного боку, як об'єктивний зміст, з іншого – як об'єкт, який можна використовувати самостійно (наприклад, використання чисел у математиці або слів у поезії). К. Юнг, пише дослідниця, відзначає принципову відмінність між символом і знаком: знак завжди менше, ніж те, що означається, водночас символ завжди ширше і глибше, ніж те, що символізує в певний момент [274]. Більше того, символ не можна штучно сконструювати. Він, на відміну від раціонального знака, нераціональний, природний і спонтанний.

Слід погодитися із цією точкою зору і наголосити, що рунічний знак – це знак-символ, який має багатозначну та багатофункціональну семантичну складову. Окрім цього, рунічні знаки об'єднані в систему, яка сама по собі має значення природного циклу (з весни – до зими, від «пробудження» до «засинання»). Дослідник А. Соломоник уважає, що узагальнююча класифікація всієї різноманітності знаків практично недосяжна, та й недоцільна, тому що класифікувати знакові системи потрібно на основі базисної ознаки, яка їх утворює [256]. Він запропонував класифікувати знакові системи і самі знаки, звівши останні до п'яти основних видів, причому розмістивши їх ієрархічно. Ієрархічність пов'язана з певними параметрами: послідовність виникнення у філогенезі людства і в онтогенезі окремої людини та ступінь абстрагування, що є основою кожного типу базисного знака. Важливо, що вершиною ієрархії в цій класифікації є знак-символ. Саме цей різновид знака здатний позначати значно ширше коло предметів або явищ, ніж будь-який інший вид знака. За А. Соломоніком, літера-ієрогліф (умовно він ототожнює ці терміни) позначає лише один певний звук у мові, а символ має багато значень [256]. Хоча в такому контексті недоцільно ототожнювати літеру й ієрогліф, оскільки ієрогліф (єгипетський або китайський), окрім фонеми, може мати й інші значення. Окрім того, дослідник неправомірно звужує обсяг поняття символу до математичних кодів, хоча існують численні різновиди символьних систем.

Однак слід підтримати його пропозицію щодо необхідності розроблення класифікації саме знакових систем, а не окремих знаків.

Інваріантність символу полягає в тому, що в контексті культури він існує як константна максимально узагальнена модель, закріплена в національній свідомості народу і здатна породжувати численні варіанти як в контексті культури, так і в авторському тексті.

Багатоаспектність символу не може бути описана якою-небудь однією універсальною типологією. Безумовно, їх має бути кілька, і кожна з них відображає різноманіття символів в рамках якого-небудь аспекту. Як одиниця культури символ відображає всі її модифікації, тому в якості критерію типології можна взяти сферу культури, в якій функціонує символ. Ю. Тен виділяє різні сфери культури [274, С. 66], що визначають відповідні типи символів:

1) належність до типу суспільства: символи традиційного, індустріального, постіндустріального суспільства;

2) господарсько-культурний тип: символи мисливців і збирачів, землепашців, скотарів, промисловців;

3) символи різних історичних періодів: символіка античної культури, середньовіччя, радянського періоду та ін.;

4) релігійні символи;

5) сфера суспільства або вид діяльності: символи виробничі, художні;

6) спеціалізація: звичайні і професійні символи;

7) соціальна символіка: елітарні і масові символи.

Матеріальне втілення знака, його план вираження можуть бути вельми різноманітними – головне, щоб знак сприймали органи чуття: слух, зор, дотик. Більшість інформації про світ людина отримує за допомогою зору. Однак, одні й ті самі предмети різними мовами називаються по-різному. Відтак, в основі назви – домовленість, угода, конвенція. Конвенціональність – найважливіша властивість знака. Рунічний знак має природну форму походження, основану на різновидах жилкування листя дерев, тому легко

сприймається візуально, що підтверджують його тисячолітня еволюція й багатофункціональне використання різними народами.

Онтологічно рунічний знак-символ є багатофункціональним засобом комунікації, який має великий семантичний обсяг і значне географічне поширення [320]. Комунікативна цінність і сталість розвитку рунічного знака зумовлені його властивостю використовуватися в декількох видах комунікації: символьній (орнаменти, амулети), письмовій (склади, фонеми), бренд-комунікації (логотипи, товарні знаки).

Група дослідників Л. Іллічов, П. Федосєєв, С. Ковальов, В. Панов визначають символ як ідею, образ або об’єкт, що має власний зміст і одночасно представляє в узагальненій, нерозгорнутій формі деякий інший зміст. Символ знаходиться між «чистим» знаком, у якого власний зміст мізерний, і моделлю, подібною до модельованого об’єкта, дозволяючи моделі заміщати останній у процесі дослідження [297].

Сама суть символізації передбачає, з одного боку, багатозначність символу (символ може мати інформаційне, емоційне, експресійне смислове навантаження) і складність його сприйняття (раціональне пізнання, інтуїтивне розуміння, асоціативне усвідомлення, естетичне відчуття, традиційне співвіднесення) – у цьому полягає відмінність символу від алегорії або метафори, з іншого, – динамічність функціонування символу: його існування цілком залежить від комунікативної актуальності того чи іншого сенсу.

Отже, символ – інформаційний контент, зміст якого містить ідею, пізнається інтуїтивно і не здатний повністю бути вираженим адекватно вербальним способом. Це зумовлює такі властивості рунічного знака-символу: з одного боку, він майже не існує ізольовано, сам по собі; завжди є елементом цілісної знакової системи, яка діє в певній комунікативній ситуації. Тому укласти конвенцію, домовитися про зміст знака на практиці означає виявити певну групу знаків та умови їх використання в процесі комунікації. Але, з іншого боку, рунічний знак-символ може

використовуватися й сам по собі – у логотипах, тамгах, бути самостійним елементом мантичної та письмових систем.

Знаковою системою називають сукупність знаків, що відрізняються між собою принаймні однією ознакою. Будь-яка знакова система поєднується набором синтаксичних, семантичних і прагматичних правил, що регламентують її функціонування як засобу комунікації. При цьому зрозуміло, що комунікаційні можливості знакової системи значно ширші, ніж можливості її складових, узятих окремо. Справа в тому, що сенс переданого повідомлення може залежати не лише від наявності в ньому того чи іншого знака, а й від того, яку комбінацію вони утворюють.

Відповідно до цього процес функціонування знакової системи передбачає наявність таких шести компонентів: 1) комуніканта (відправника, джерела), який, будучи готовим до створення повідомлення і володіючи, з одного боку, тезаурусом (деякою сукупністю знань про зовнішній світ і типові ситуації які в ньому виникають), а з іншого – лінгвістичною компетенцією (знанням комунікаційної системи й обмежувальних норм, які в ній існують), реалізує функцію створення повідомлення (питання або відповіді); 2) каналу з інформаційним шумом, який поєднує комуніканта й реципієнта і по якому може бути передано повідомлення; 3) повідомлення, тобто інформація, що кодується з дотриманням правил послідовності розміщення знаків, які передаються по каналу зв’язку у вигляді імпульсів та сприймаються органами чуття; 4) зовнішньої (референтної) ситуації, яка стимулює появу повідомлення, хоча б частково описується в повідомленні й використовується під час його розшифрування (цю частину ситуації зазвичай називають контекстом); 5) реципієнта повідомлення; 6) зовнішнього спостерігача [181].

Певну групу становлять культурно-релігійні знаково-символьні системи, які можна класифікувати за кількістю складових і поділити на види: прості, складні й макроскладні [365]. Прості системи (рис. 1. 1. 3) містять до

десяти складових і не поділяються на групи, всі елементи в них об’єднані стійкими зв’язками, їх сукупність має емерджентну якість.

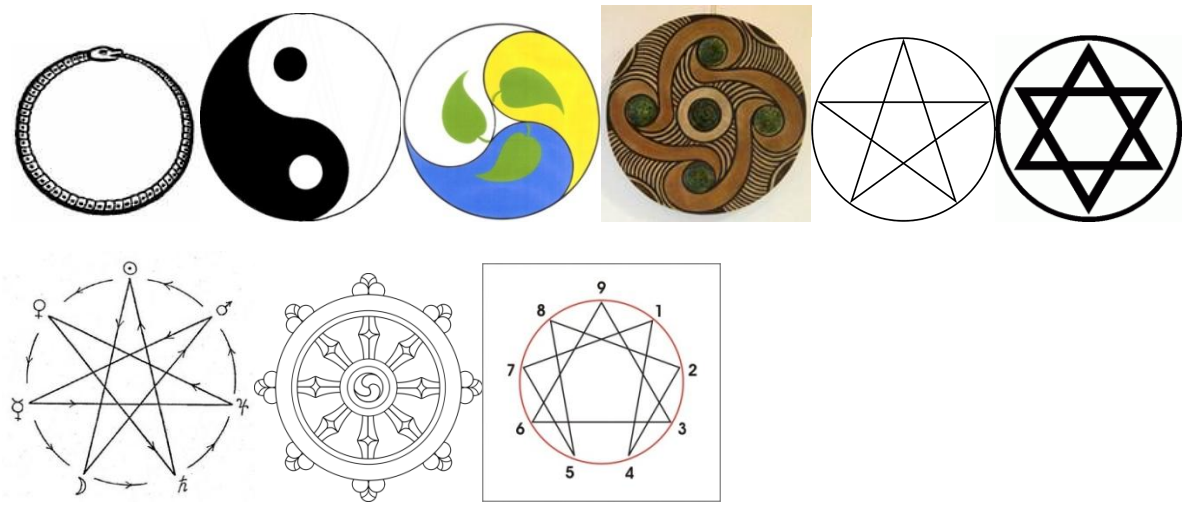

Рис.2.1.2. Прості графічні системні символи (зліва направо): 1. Уроборос (Давні Китай, Єгипет, Греція та Скандинавія). 2. Інь — Ян (Трипілля, Тибет, Індія). 3. Три доші (Трипілля, Індія). 4. Стилізована свастика (Трипілля, Давня Русь, Тибет, Німеччина). 5. Пентакль (Давній Китай — п’ять стихій Фен-шуй; символ магів і алхіміків Середньовічної Європи; символ комуністичної партії). 6. Гексаграма (Троя; символ євреїв). 7. Астрономічна середньовічна система. 8. Символ восьмеричного шляху буддизму. 9. Енеаграма Г. І. Гурджиєва.

Рис. 2.1.3. Складні та макроскладні графічні знаково-символьні системи: 1. Астрологічна система (12 символів). 2. Рунічна система (24 символи). 3. Мандала Тибету як макроскладна графічна знаково-символьна система (50 і більше символів).

Складні й макроскладні символьні системи характеризуються стійким взаємозв’язком між елементами, циклічністю, динамічністю внутрішніх

процесів, семантичною, синтаксичною та прагматичними складовими, які утворюють емерджентну якість – цілісність символу, забезпечують узагальнююче символьне значення. Складні графічні системні символи поділяються на групи: дванадцять астрологічних символів – на 4 групи за видами стихій; Мандала — це макроскладна графічна система впорядкованих і взаємопов'язаних символів, кожен елемент якої містить певну інформацію, зашифровану у формі та кольорі. Слово «мандала» означає «сакральне коло»; як і рунічне, коло мандала має системну емерджентну якість – це символи балансу, гармонії та єдності. Деякі дослідники стверджують [168], що форми мандал існують у природі на рівні атомів, у сніжинках, суцвіттях, орбітах планет і навіть галактик, тобто в символах закодовані архетипові образи.

Рунічна система – «Футарк» – також є водночас сукупністю символів та одним символом, який використовується як амулет і має захисну функцію. Футарк – загальне найменування німецьких і скандинавських рунічних алфавітів. Слово походить від «наскрізного» читання перших шести знаків старшого рунічного алфавіту: f, u, þ, a, r, k. Зазвичай цим словом позначаються будь-які рунічні алфавіти, незалежно від народу, який використовував ту або іншу їх модифікацію [159]. Футарк зображує циклічний процес (24 руни, як 24 години, змінюють одна одну), розділений на три рівні групи – атти, кожен з яких має своє цільове призначення залежно від тлумачень рунічних знаків. Детальніше структурно-функціональні особливості Футарку розглядатимуться у третьому розділі.

Рунічні знання – це відкрита система, яка постійно відроджується, оновлюється й удосконалюється як життєздатна галузь знання, що протягом тисячоліть практично використовується в соціокультурному житті суспільства.

Для того, щоб людина могла набути навичок символьної комунікації, вона повинна мати абстрактно символьне мислення. Психологи виокремлюють такі типи мислення: предметно-дієве, абстрактно-символічне, словесно-логічне, наочно-образне, творче мислення [374].

Образно-символічне або абстрактно-символічне мислення людина має не від народження, а набуває в результаті складного, тривалого історичного й онтогенетичного процесу розвитку особистості.

Трансформація образу в символ надає його змісту глибини і смислової перспективи. Завдяки розвиненому образно-символічному мисленню відбувається процес «підняття» суб'єкта зі світу знаків у світ символів, зі світу значень у світ смислів, що, згідно із зауваженням М. М. Бахтіна, дозволяє виробляти «смислове перетворення буття» [15].

У зв'язку із чим учені Л. Потаніна, Н. Щуркова виокремлюють рівні розвитку образно-символічного мислення [207, 374]:

1) рівень символічного мислення відповідає комунікаційній взаємодії суб'єкта зі світом за допомогою знаків, оснований на прагматичному ставленні до цих знаків. У цій взаємодії знак «служить» суб'єктові, «відповідає» його інтересам і запитам. Цей рівень мислення відповідає предметному баченню світу;

2) рівень символічного мислення передбачає соціально-ціннісне ставлення до знаків навколишньої дійсності, але в певних межах; суб'єкт-суб'єктні відносини. Діяльність суб'єкта потребує докладання певних психічних зусиль для інтелектуального й інтуїтивного сприйняття знака як символу;

3) рівень символічного мислення передбачає вихід суб'єкта за допомогою символів навколишньої дійсності на найвищий рівень узагальнення – абстракції, універсуму, смислів загальнолюдської культури. Це ціннісний рівень.

Образно-символічне мислення завдяки використанню архетипових образів дозволяє людині осмислювати соціальне значення предметів та явищ світу, формувати особистісні смисли. Це процес, спрямований на розвиток здатності особистості взаємодіяти зі світом на символічному, смисловому, морально-ціннісному рівнях, розвиватися поетапно, упродовж життя.

В аналітичній психології К. Юнга архетипи це початкові, вроджені психічні структури, первинні схеми образів фантазії, які в колективному несвідомому апріорі формують активність уяви. Архетипи є основою загальнолюдської символіки, відображені в міфах і віруваннях, сновидіннях, творах літератури й мистецтва [207]. Так, невипадково рунічні написи вирізалися, викарбовувалися на різноманітних матеріальних носіях: дереві, камені, глиняних табличках, металі (наприклад, відомі брактеати – круглі золоті платівки з вигравіруваними на них рунами). У стародавні часи рунічні написи мали різноманітний зміст і цільове призначення: ними кодувалися звернення до богів, вони – невід'ємна складова захисних амулетів і графічних текстів надгробних пам'ятників. Часто рунічні написи робилися з охоронною метою на рогах для пиття меду або пива [207].

Евристичний потенціал соціокомунікативного підходу вможливлює виявити якісні особливості комунікаційного процесу, в якому рунічний знак є засобом комунікації. Застосування цього пізнавального інструментарію дозволяє обґрунтувати, що комунікація за допомогою рун має свою специфіку.

Передусім, «особливим» є сам комунікант (адресант), тому що не кожна людина вміла закодувати інформацію в рунічний знак, а лише та, що мала символічне мислення і знання семантики системи рунічних знаків.

З'ясовуючи особливості реципієнта (адресата), до якого звертається адресант за допомогою рунічних знаків, необхідно відтворити системні зв'язки, серед них – на місці коду – рунічний знак, на місці адресанта – майстер рун. А особливості адресата (Іншого), потребують докладнішого аналізу.

Ставлення до «Іншого» є фундаментом міжособистісної комунікації і предметом багатьох наукових досліджень. Так, А. С. Корчак у дисертаційному дослідженні докладно розглядає проблему «Іншого Я» (Іншого індивіда), яка виникла у філософії Нового часу, імпліцитно вирішувалася в ученнях стоїків, софістів, Демокріта, Платона. Прикладом

діалогічної поведінки є наукова спадщина Сократа [125]. У працях М. Монтеня, Ф. Бекона, Р. Декарта, П. Гассенди, Т. Гоббса, Дж. Локка, Г. Лейбніца, Дж. Берклі, Д. Юма порушується проблема «Іншого» в найрізноманітніших аспектах: імовірність існування і пізнання внутрішнього змісту чужої свідомості, вплив Іншого на конституцію власної свідомості й внутрішнього світу, естетичне сприйняття Іншого, проблема існування індивіда в суспільстві (з Іншими), ізоляції індивіда від Інших і неможливість «справжнього» спілкування (С. К'єркегор), проблема езотеричного в Іншому й моменти ірраціональної близькості (містики), проблема Бога як Іншого (Я. Беме), етика Іншого як проблема етичної позиції (І. Кант, І. Фіхте) та любові (С. К'єркегор), Іншого як носія метафізичного принципу (В. Соловйов і російська релігійна філософія) [353]. У XIX і XX ст. сформувалися основні сучасні філософські парадигми: позитивізм, волюнтаризм, герменевтика, феноменологія й екзистенціалізм, антропологія, соціальна філософія, неотомізм. Кожна з теоретичних парадигм по-своєму ставила і вирішувала проблему «Іншого».

Важливі положення про Іншого в структурі власної свідомості, конститутивне значення Іншого для формування картини «об'єктивного світу», рівнів і форм комунікації з Іншим, бутті «Для-себе», «Для-іншого», «Іншого як Ти», спільному бутті у світі феномену «Ми» сформулювали представники феноменології та екзистенціалізму, серед них – Е. Гуссерль, М. Шелер, А. Щютц, М. Гайдеггер, К. Ясперс, М. Мерло-Понті, Ж.-П. Сартр, А. Камю, Е. Левінас, М. Бубер, Ж. Маритен, Г. Марсель та ін.

За допомогою рунічного знака здійснюється комунікативне звернення до «Іншого» як симулятивного образу. «...Таке «ви» – лише симулятивна модель іншої особи, фактично це ніхто, фіктивний елемент, службовець дискурсійної моделі. Це не те «ви», до якого звертається мова, а внутрішньокодовий ефект роздвоєння, привид, що виникає в дзеркалі знаків» [25].

Охарактеризуємо адресата (Іншого) в комунікаційному процесі за допомогою рунічних знаків. Цим Іншим може бути:

а) підсвідомість самого адресата (наприклад, звернення через рунічний знак з метою самооздоровлення, набуття багатства або успішного переїзду – руни Манназ, Феху, Райдо та ін.) і адресанта (комунікативна модель З. Фрейда, побудована на зверненні до підсвідомості адресата) – використання рунічних знаків у брендингу (руни Еваз, Райдо, Гебо та ін.);

б) колективне несвідоме (К. Г. Юнг) – звернення через рунічний знак до соціальної спільноти, наприклад, з метою пошуку і встановлення дружніх контактів або створення любовних сімейних союзів (руни Беркана, Гебо);

в) соціальне співтовариство як симулятивний образ друга або ворога (Ж. Бодрійяр) – накреслення захисних рунічних знаків від впливу уявних «ворогів» (руни Турисаз, Альгіз);

г) колективний розум або колективне свідоме (ноосфера В. Вернадського, Світовий розум К. Ціолковського), звернення через рунічні знаки до досвіду предків для пізнання життєвих ситуацій, прийняття правильних рішень (руни Одал, Альгіз);

д) Бог як Інший, духовна складова природи (Я. Беме, скандинавська міфологія) (руни Ансуз, Уруз, Соул, Лагуз та ін., оскільки кожній руні відповідає міфічний герой, тварина, дерево, рослина, камінь тощо).

Рунічні знаки використовувалися і для аналізу внутрішніх переживань людини та прогнозування певних подій, які відбудуться в результаті попередніх дій. Подібні ритуали називалися магічними, сучасна психологія називає це зміненим станом свідомості. Зазвичай, магією людина називає те, що не може пояснити з точки зору раціонального мислення. Як зазначає Ю. Столяров: «Свідомістю людина може відволіктися від реального часу-простору, в якому вона перебуває, і переміститися в далекі світи, й узагалі в х-вимір, повернутися в минуле або перенестися у віддалене майбутнє. Під час сновидінь, мрій і ін. ми перебуваємо в ілюзорному, ірреальному світі» [271, с. 46].

Таким чином, у комунікаційному процесі, де повідомлення передається за допомогою рунічних знаків, реципієнт найчастіше є симулятивним образом, фантомом, мислеформою комуніканта. Рунічний знак при цьому – лише комунікативний засіб, що передає сенс уявному рецепієнтові. Учені ще мають з'ясувати, на яких законах матеріального світу ґрунтується цей вид комунікації. Наприклад, захисні рунічні амулети популярні й понині. Так само руни використовуються сучасними бренд-комунікаціями, в логотипах і фірмових знаках. Можливо, подальші дослідження хвильової природи інформації, семантичного поля людини в недалекому майбутньому зможуть надати цілком раціональні пояснення цьому феноменові та розкриють природу впливу рунічних знаків на навколишню дійсність.

Отже, сформулюємо визначення базового поняття цього дослідження: символьна комунікація – це вид соціальної комунікації, в якій передача смислів здійснюється на основі кодування-декодування знаками-символами архетипічних образів. Рунічні знакові системи — це один з найдавніших та усталених засобів символьної комунікації. Є численні приклади кодування архетипічних образів за допомогою рунічних символів, у яких зашифровується не лише статична інформація, але й динамічні процеси розвитку комунікативної ситуації.

Так, розглянемо символьне значення руни Дагаз, яка загальновідома як знак нескінченності.

Рис. 2.1.4. Руна Дагаз, амулет, знак нескінченності

Руна Дагаз є останньою в системі рунічного Футарка. Символьне значення руни Дагаз – прорив, день, трансформація, завершення, ініціація, перехід. Один рішучий крок – і ви вже в іншому світі. Це значні зміни або

прорив у процесі зміни себе, повна трансформація у відносинах, поворот на 180°, зміна життєвих орієнтирів, відкриття нових перспектив [21]. Уважається, що використання руни Дагаз в амулетах:

а) сприяє лікуванню затяжних або хронічних захворювань, починає процес одужання;

б) допомагає змінити ваші власні погляди і стереотипи поведінки;

в) готує «прорив» у будь-якій галузі, щоб зрушити справу з «мертвої точки»;

г) допомагає досягти психологічної стабільності і внутрішньої гармонії.

Таким чином, символьний комунікативний простір надає людині можливості передавати інформацію із покоління в покоління, сприймати й опановувати великі обсяги стародавньої інформації, тисячоліттями зберігати знання в «згорнутому» вигляді. Подальші відродження та декодування змісту семантичної складової рунічних символів допоможуть членам соціуму розвивати абстрактно-символьне мислення та переходити на вищий рівень усвідомлення буття.

2.2. Семіогенез рунічного знака-символу

Графічна символьна комунікація – одна з найдавніших видів соціальної комунікації представлена великою «бібліотекою» археологічних знахідок, починаючи з петрогліфів та орнаментальних написів на скелях до фірмових знаків сучасних брендів.

У праці «Філософія символічних форм» німецький дослідник Е. Кассірер довів, що на певному етапі еволюції, під час виникнення самосвідомості, людина «розриває ланцюг, що пов'язує її із зовнішнім світом»; якщо «перші кроки інтелектуального та культурного життя людини можна уявити як своєрідне розумове пристосування до безпосереднього оточення», то «з розвитком культури виявляється й протилежна тенденція людського життя» [391]. Вона полягає у створенні «символічної системи», яка відтворює всі зв'язки людини зі світом. На думку Е. Кассірера, людина перебуває в стані постійного діалогу із самою собою, і цей діалог створює «символічний універсум», у якому людина відтепер живе. Його складовими є мова, міф, мистецтво й релігія [391]. Особливістю, що відрізняє символьну комунікацію від інших її видів, є специфічні ознаки саме символу як носія інформації.

В. Іванов наводить думку Г. М. МакЛюена щодо засобів передавання інформації: «Погляди Г. М. МакЛюена можна характеризувати як технологічний детермінізм. Причиною всіх суспільних змін він вважав розвиток засобів передачі інформації. Важливим положенням праць Г. М. МакЛюена було те, що він зосереджувався не на змісті, а на формі повідомлень. Канадський вчений вважав, що саме форма визначає ефект спілкування, багато в чому впливаючи на його зміст. Загальновідоме формулювання «The medium is the message» добре ілюструє його погляди. …Одним із аргументів було те, що медіа створюють мову сприйняття світу

(алфавіт, друк, відеоряд тощо). Цим вони формулюють і характер свого сприйняття. При цьому зміст медіа підкоряється формам подачі, позаяк кожному медіа властива своя мова передачі дійсності. В свій час вельми популярними були ідеї Г. М. МакЛюена стосовно «гарячих» і «холодних» медіа. Наприклад, гарячими він вважав друковані медіа, радіо і кіно, на противагу холодним - телефону, телебаченню і мові. Таким чином, гарячі засоби надають людям готову інформацію про зовнішній світ, а холодні штовхають до його домислення. Холодні засоби більш популярні серед аудиторії, оскільки вона стає нібито співавторами інформації, добудовуючи образи. При цьому гарячі і холодні медіа здійснюють різний вплив на аудиторію. Г. М. МакЛюен приводив приклад з трансформацією письма в друк. Ієрогліфічне і ідеографічне письмо (холодний засіб) розігрілось для друку (гаряче) і привело до

націоналізму і релігійних війн. Г. М. МакЛюен вважав, що світ розвивається залежно від панівних способів комунікації. При цьому було виділено три основних етапи: 1) первісна дописемна культура, яка базувалась на принципах натуральності та колективного способу життя, пізнання навколишнього світу через усні форми зв'язку і передачі інформації; 2) культура писемно-друкована, вона прийшла на зміну усно-емоційній формі спілкування і принесла дидактизм, індивідуалізм і націоналізм замість натурального колективізму; 3) на місце книжної культури прийшов період електронних медіа, відроджується усність і органічність аудіовізуального сприйняття світу, на основі нових форм передачі інформації» [99, С. 73-75]. «Г. М. МакЛюен наводить як велике досягнення людства створення фонетичного алфавіту, який відділив значення від звучання і переніс звук у візуальний код. Це, за Г. М. МакЛюеном, веде до детрайбалізації і шизофренії, тобто людина стає більш індувідуальна, менш залежна від оточуючих, свідомість її розділяється. Фонетичний алфавіт, на відміну від інших видів писемності, приводить до розриву між слухом і зором, між

семантичним значенням і візуальним кодом, «між розумом і серцем», тому людина переходить з племінної культури до цивілізації» [99, С. 79]. «Г. М. МакЛюен вважав, що візуальне сприйняття книжного тексту породило те, що цивілізована людина дивиться на речі під певним кутом зору, а не сприймає їх цілісно, «кулеподібно», як це властиво людях аудіальних культур. За Г. М. МакЛюеном, найбільш очевидна властивість друку – це повторення, яке веде до гіпнозу і нав'язування. Друк був першим уніфікованим, повторюваним продуктом, першою конвеєрною лінією і першим масовим виробництвом. Саме приєднання беззмістовного знаку до беззмістовного звуку створило західну людину. В тому числі друкарство десакралізувало життя людини, тобто породило людину світську. А портативність і транспортабельність книги сприяла зростанню індивідуалізму. Як ми вже зазначали, у Г. М. МакЛюена епохальні зміни пов’язані зі зміною типу комунікації: винахід алфавіту, винахід друкарського станка, електронні засоби масової комунікації» [99, С. 87]. Додамо, що рунічними знаками фіксували інформацію ще до появи фонемного письма, тому поява графічного знака-символа передувала знаку-фонемі.

«Ф. де Соссюр підкреслював дві основні риси знаків: 1) зв’язок між формою і змістом знаку умовний, але нерозривний; 2) форма знаку будується лінійно, послідовно. Під семіологією Ф. де Соссюр розумів «науку, яка вивчає життя знаків всередині життя суспільства… Вона повинна відкрити нам, у чому полягають знаки, якими законами вони управляються». Ф. де Соссюр поділяв співвідношення між знаками на парадигматичні та синтагматичні. Парадигматичні мають спільні риси, які відтворюють парадигму (наприклад, алфавіт), тобто парадигма складається завдяки

наявності загальних і особливих рис її знаків. Вибрані елементи парадигми зазвичай поєднуються між собою в синтагми (наприклад, слово)» [99, С.118].

«Г. Г. Почепцов вважав, що знаки – це об’єднання в одній одиниці елементів змісту і форми. Людство використовує їх для того, щоб передати інформаційно насичене повідомлення через інформаційно насичену форму. Саме форма передає за допомогою фізичних процесів (наприклад, чотири літери «стіл» передають інформації щодо конкретного об’єкта)» [132, 15].

«У символічному інтеракціонізмі розрізняються два типи знаків: природні та штучні (введені людиною). Окрім того, розрізняються також сигнали і символи. Перші – це штучні знаки, які забезпечують передбачувану реакцію людини. Другі – також штучні знаки, але реакція на них чітко не визначена. Самі символічні інтеракціоністи виділяли такі принципи своєї теорії: 1) Люди наділені здатністю мислити; 2) Здатність мислити формується соціальною взаємодією; 3) Під час соціальної взаємодії люди засвоюють значення і символи; 4) Значення і символи дають можливість здійснювати характерні для людини дії та взаємодії; 5) Люди здатні модифікувати значення й символи, які використовуються в діях і взаємодії, на основі особистісної інтерпретації ситуації; 6) Ці модифікації відбуваються завдяки здатності людей взаємодіяти з собою (самість, тобто здатність уявляти себе і суб’єктом, і об’єктом), 7) Змішані приклади дії та взаємодії утворюють групи і спільноти» [99, С.146]. Наведені теоретизування щодо природи знака, дозволили виокремити знак, як об’єкт дослідження даного параграфу, і глибше зорієнтуватися на етапах зародження та еволюції знаків-символів.

Факти існування складних знаково-символьних систем уже в стародавніх цивілізаціях дозволяють обґрунтувати дев’ять основних етапів еволюції графічної символьної комунікації, в процесі якої виникла і розвивалася рунічна знаково-символьна система.

• Етап виділення символьних предметів зі світу природи (Олдувай 2750000 – 700000 р. до н. е.). Якісні особливості цього етапу ємно

охарактеризовані в дослідженні «Довга дорога в рунах» кандидата історичних наук, В. Косарєва, який наводить докази існування природних передумов для виникнення графічних форм рунічних знаків у гомінідів, пов'язуючи це із зародженням у них символьного мислення. «До часів нижнього палеоліту, точніше – до Олдуваю, належать перші символьні предмети – манупорти, багато з яких належать до розряду «lusus naturae» – «примхи природи». Найдавніші люди за певним критерієм виокремлювали їх серед інших природних предметів, що потрапляли їм на очі, і приносили їх на стоянки. Складно сказати, як і для чого вони їх зберігали та застосовували, але збирання й колекціонування не були випадковими. Особливий клас символьних манупортів, найчастіше жодним чином не оброблених, складають уламки каміння і гальки, на яких є зображення, які нагадують майбутні руни (Дод. А. Рис.1). Гоміниди відчували та припускали, що предмети з певними геометричними зображеннями виділяються серед інших об'єктів навколишньої природи і тому є носіями або хранителями якихось магічних, захисних сил і функцій. Цим можна пояснити пошук, перенесення і зберігання манупортів, а також (значно пізніше) малювання первісною людиною простих геометричних знаків» [126]. У свою чергу, припустимо, що в процесі колекціонування «особливих каменів» гоміниди не лише збирали їх на віддалених територіях, відбирали, приносили до місця проживання, складали в колекції, формували ціннісне ставлення, зберігали й демонстрували іншим, обмінювалися, що можна вважати початковим етапом виникнення символьної комунікації.

- Етап виникнення релігійної символьної комунікації. «Колекціонування» манупортів посприяло наступному етапу – надання манупортам символьних форм. «Артефактів, які мають символьне значення, знайдено безліч. Гоміниди дуже рано стали цікавитися тими природними об'єктами, які народжували в них містичні, естетичні, але не прагматичні асоціації» [126]. Найчастіше серед таких природних об'єктів на стоянках первісної людини трапляються кам'яні образи жінок. Припустимо, що так

стала зароджуватися релігійна символьна комунікація, – через символьні предмети гоміниди почали звертатися до «духів природи».

• Етап виникнення графічної символьної комунікації (100 – 15 тис. р. тому) характеризується тим, що з'являються графічні позначки та знаки-символи. В. Косарєв стверджує: «…створення символьних знаків, як і багатьох інших артефактів, було діянням евристичним, «правопівкульним», що продукується підсвідомістю» [126]. А. Платов першими руноподібними об'єктами вважає такі: «Під час розкопок печери Бломбос на південному узбережжі ПАР у площині, вік якої перевищує 70 тис. років, були виявлені набір перфорованих раковин «Nassarius kraussianu» та дві пластини з охристого матеріалу, покриті складним геометричним орнаментом. Подібний орнамент трапляється на пам'ятках верхнього палеоліту Східно-Європейської рівнини, в таких давніх місцях проживання людей, як Тимоновка, Межиріч, Єлисейович-1 й Юдінов. Ще один руноподібний об'єкт належить до нижньому палеоліту – «Межиріцький знак» – зображення на черепі мамонта, знайдене на території України (Межиріч). Знахідка датується 18 – 19 тис. років тому [197]. На території України знайдені й наскальні руноподібні петрогліфи (історичний заповідник «Кам'яна Могила»), дата створення яких – 12 тис. років до н.е. (Дод. А. Рис. 2)[170].

Слід підкреслити, що на цьому етапі вже відбувалося певне комбінування графічних знаків-символів, поєднання їх в один семантичний контекст. Р. Беднарік відзначає, що існують основні три види зображень «protoart»: тривимірні фігуративні протоскульптури, двовимірні фігуративні (гравірування) і нефігуративні зображення символічних знаків на площині – перший вид – найменш складний, а третій – найскладніший, тому що найлегше скопіювати об'єкт у його тривимірному вигляді, тобто у візуальній подібності. Складніше тривимірний об'єкт зобразити (і сприйняти) в двовимірному плані – така творчість «передбачає декодуючий процес, що потребує певних здібностей» [126]. Нарешті, в нефігуративних, абстрактних витворах, там, де використовувалися стилізовані варіанти зображення,

неможливо ознайомитися зі змістом повідомлення, не маючи уявлення про контекст. Тому багато написів і нині залишаються недекодованими. Можливості абстрагування суттєво полегшували завдання символізації, завдяки йому комуніканти навчалися створювати основні конвенціональні знаки для функціонування інформаційно-комунікативних систем. Умовно перші знаково-символьні повідомлення, які мають певне структурне зображення на площині, можна вважати прототекстами.

• Етап виникнення символьних систем, які допомагали комунікантам фіксувати інформацію і передавати її за допомогою символів із покоління до покоління (15 – 4 тис. р. до н. е). Прикладами можуть слугувати орнаменти на посуді періоду культури Дзьомон (дослівно «епоха мотузкового орнаменту») – орнамент викладали трав'яними нитками (Дод. А. Рис. 3).

Орнаменти трипільської культури містять символи «засіяне поле», шеврон, «інь-ян», свастику та ін. Таким чином, орнамент – це впорядкована система графічних символів для фіксування певних смислів. У стародавні часи знання про всесвіт фіксували в прототекстах – орнаментах, які виконували не лише естетичну, але й комунікаційну функції (Дод. А. Рис. 4).

• Етап розвитку графічних знаків-символів для лінійного фіксування інформації (прото-письмена) (4 тис. до н. е. – 1 тис. до н. е.). Прикладами є недекодовані знаки-символи на печатках хараппської культури (400 символів), ронго-ронго (близько 800 символів), частково декодовані єгипетські, китайські ієрогліфи, деванагарі, руни та ін. Піктографічні знаки-символи, які передували виникненню знаків писемності, зокрема силабічного письма мінойської культури, фінікійського алфавіту та ін. Особливістю знака-символу, на відміну від інших видів знака, є змістове навантаження першого, яке складається з декількох значень, що ускладнює процес декодування, однак дозволяє фіксувати великі обсяги інформації. Знаково-символьні прото-документи створювалися людьми вищого рівня соціальної ієрархії, жерцями, служителями релігійних культів, тому інформація, що фіксувалася знаками-символами в цей період, була перважно сакральною.

У цей період в Європі поширювалися древні знаки власності, знаки родових домів, каменярів та інших ремісників, а також древні прикордонні, товарні та купецькі символи. У широкому значенні, такі первісні знаки власності з’являються в більшості народів нашої планети. Порівняно нескладними знаками користувалися монголи (так звані тамги) та північноамериканські індіанці, японці та лапландські лопарі. У Північній і Центральній Європі знаки власності виникли ще до кельтів та германців, тобто в часи, коли існував примітивний обмін товарами і постала необхідність тим чи іншим символічним чином закріпити приватну, родову або племінну власність і свою перевагу в чомусь над іншими [188].

Слід зазначити, що ці знаки рідко виникають з якоїсь конкретно фонетично-письмової системи, хоча декотрі з них і містять руноподібні знаки. У першопочатковому графічному вигляді це були древні сакральні ідеографічні та піктографічні символи, сакрально-релігійні за змістом, наділені певним смисловим навантаженням, послідовністю і логікою побудови, що відповідала тому чи іншому ареалові мешкання людей. Такий знак міг символізувати весь дім (рід) чи окрему особу цього дому (роду), успадковуватися по прямій лінії — від батька до старшого сина або зятя.

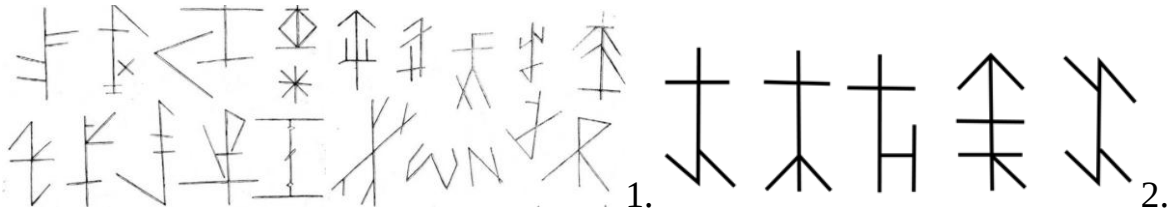

Рис. 2.2.1. Бортні знаки на вуликах (1); знаки власності давніх європейців (2).

Особливим знаком власності клеймили домашню худобу, на межовому камінні сімейних володінь здавна ставили так званий Вовчий Гак (Wolfsangel), котрий іноді відомий під назвою Подвійного Гака і своєю формою символізував інформаційне попередження: «Стій! Кордон!». З давніх часів родові знаки мали правову силу в тому ареалі, в якому вони

визнавалися. У майбутньому вони використовувалися для підпису, закріплення і підтвердження правових угод [188]. Ці знаки були попередниками сучасних фірмових знаків, логотипів, торгових марок, юридично визнаних підписів, печаток. Деякі родові символи з часом трансформувалися в родову геральдику, герби міст і країн.

• Перший етап інтенсивного розвитку знаків-символів (I тис. до н. е. – III-IV ст. н. е.) – «Розквіт символотворчості». Інтенсивність розвитку символьних систем пов'язана з розвитком єгипетських, орфічних, елевсінських містерій, активною міфотворчістю, виникненням перших філософських шкіл Стародавньої Греції, а також різних езотеричних течій, наприклад, піфагоризму. В епоху пізньої античності цей розвиток був зумовлений виникненням декількох течій гностицизму, раннього християнства, неоплатонізму, кабали. На території Центральної та Східної Європи активно розвивалися орнаментальні символьні системи, якими прикрашають одяг, зброю, декорують приміщення. Наприклад, символіка українського рушника, писанки, які передаються від покоління до покоління, і в наші дні містять руноподібні символи.

У цей період створюються й власне рунічні символьні системи (скандинавська (II ст. до н. е.), тюркська (III ст. до н. е.) та ін. Є версія, що рунічна символьна система походить від фінікійської або інших знакових алфавітних систем. Спростувати цю версію можна посиланням на семантику знаків-символів орнаментів і рун. Наприклад, символ орнаменту «засіяне поле» й руна «Інґуз», що символізує «насіння», подібні за графічною формою; руна «Одал», що означає поняття «рід», «родина», збігається зі значенням орнаментального символу «древо роду» й руни «Альґіз» – захист роду. Окім того, руни використовують у мантиці, чого не спостерігається в алфавітних системах письма. За функціями мантичною й обереговою (в амулетах) руни збігаються з огамічною символьною комунікаційною системою (це і є так звані «риси» (огам) і руни «рези»). Збіг графічних форм багатьох рунічних систем пояснюється їх природним походженням, так

званими «золотими нитками всесвіту», які, переплітаючись, створюють графічні форми. Доказом слугують: прожилки стародавніх кам'яних манупортів, листа ясеня, з яких міфічний герой Одін створював рунічну скандинавську систему, ці графічні форми резонують з внутрішнім світом людини (будовою нейрона) і зовнішнім середовищем, створюючи певний семантичний континуум (Дод. А. Рис. 5).

• Етап часткової стагнації графічної знаково-символьної комунікації (IV-X ст.). Епоха раннього середньовіччя ознаменувалася в Європі елімінацією більшості символьних систем, що виникли в попередню епоху, у зв'язку з монополізацією католицькою церквою духовного життя і загальним занепадом культури й освіти. На цьому етапі написані рунами книги спалювалися на вогнищах разом з їх власниками, уціліли лише окремі екземпляри, наприклад «Codex Runicus», «Computus Runicus» [395]. Водночас у регіонах арабської культури інтенсивно розвивалися символьні системи, пов'язані із зародженням алхімії, математики і медицини.

• Другий етап інтенсивного розвитку знаково-символьних систем як засобів комунікації (X-XX ст.). На цьому етапі спостерігається диференціація знаків-символів за тематичними напрямами. Прийняття монотеїзму зумовило стагнацію сакральної символіки, створивши монополію символів домінуючих релігій, проте з X ст. розвивається прикладна символіка: символіка-геральдика, військова рангова символіка, що пов'язано з виникненням лицарських орденів, таких як Мальтійський орден, орден Госпітальєрів, Тевтонтський орден і сумно звісний орден Тамплієрів. У зв'язку з появою торгових союзів, таких як Ганзейський, Генуезький, Венеціанський, постала необхідність створення символьних систем, пов'язаних з грошовими відносинами (монети, банкноти, векселі). Прихід індустріальної епохи сприяв розбудові символьних бренд-комунікацій. Розвиток наукового знання сприяв появі символьних систем у наукових дисциплінах, таких як математика, хімія, фізика, астрономія. Руноподібні символи практично виконують функції знаків-попереджень у технічній сфері

(наприклад, знак «Обережно! Електрична напруга» – руна Соулу). Сакральна символіка минулих тисячоліть почала використовуватися в графічних формах прикладних символів. Рунічні знаки також трансформувалися в літери, які ввійшли до алфавітів європейських мов: 10 знаків – до англійської абетки, 7 – української, 3 знаки стали математичними символами (руни Кано – знак «більше-менше», Гебо – «множення», Дагаз – «безкінечності») (Дод. А. Рис. 6, 7).

• Етап сучасного розквіту символьної комунікації (поч. XXI ст.) характеризується відродженням інтересу до стародавніх символів (зокрема рунічні символи особливо популярні в напрямах боді-арту, декорування одягу, амулетах та ін.). Відновлюються писанкарство та рушникові оберегові символьні тексти, в яких широко застосовуються рунічні символи. Окрім цього, створюються нові символи: комп'ютерні іконки програм як знаки-символи, фірмові знаки-символи для бренд- комунікацій та ін. У деяких торгових марках і нині використовується сакральна синтактика – поєднання двох знаків в один символ: у рунічній практиці це називається «став» або «гальдрастав» [355] (Дод. А. Рис. 8). Гальдрастави – це накладені одна на одну руни, які утворюють разом один знак-символ, який, зазвичай, складно декодувати. Руни в давнину «в'язалися», а не писалися в рядок, з метою приховати їх істинне значення.

Таким чином, узагальнюючи трансформації семантичної складової знаків-символів, що відбулися в процесі семіогенезу, можна поділити на такі різновиди:

1) дилатація – розширення, збільшення кількості значень. Кожне покоління активних користувачів додає знакам-символам своїх значень або тлумачень, що ускладнює пошук первинних сенсів;

2) девальвація (від лат. «de» – зниження; «valeo» – мати значення) – зменшення поважного ставлення до сакральних знань, що призводить до втрати сутнісних значень знаків-символів;

3) інверсія (від лат. «inversio» – перевертання, переміщення) – зміна ставлення до знака. Наприклад, подвійна руна «соулу» була з часом заборонена, хоча була відома як символ, що має суто позитивне значення;

4) інмутація (згідно з теорією О. Холода) [310] – зміна значення знака спільнотою під впливом радикальних соціополітичних та соціокультурних трансформацій;

5) мортифікація – утрата знань щодо семантичного контенту знака-символу, правил синтактики, що внеможливлює процес декодування. Наприклад, рунічні написи формувалися переважно дзеркальним «бустрофедоном». Бустрофедон (грец. bustrophedon, від «bus» – бик і «strepho» – повертаю) – спосіб письма, при якому перший рядок пишеться справа наліво, другий – зліва направо, третій – знову справа наліво й так далі, при цьому руни в рядках, які пишуться зліва направо, перевертаються дзеркально). Через незнання цієї технології кодування інформації деякі рунічні написи нині декодують неправильно;

6) секуляризація – зміна фідеїстичного ставлення до сакрального знання, закладеного в знаках-символах на мирське, наприклад, руни-літери, руни-математичні символи та ін.

Отже, семіогенез знаків-символів пов’язаний з розвитком та ускладненням соціокомунікативних потреб суспільства, тому процес еволюції знаково-символьних систем триває. Подальше вивчення механізмів означеного процесу дозволить виявити ефективні засоби і технології вдосконалення символьної комунікації.

2.3. Функції рунічного знака-символу як системного елемента комунікаційного процесу

Якісною особливістю символьних знакових систем є їх багатофункціональність. Важливо зазначити, що, окрім загальних функцій, які притаманні багатьом видам знаків, у рунічних знаків-символів є специфічні комунікативні функції, що потребують поглибленого вивчення.

В. Різун, посилаючись на праці Р. Якобсона, виліляє шість функцій комунікації: «емотивну (вираження свого «я»), референтну (денотативну) (виділення об'єкта мовлення), конативну (інтенсивну) (вплив на адресата), поетичну (виділення форми повідомлення), мета лінгвістичну (пов'язану з виходом за межі бесіди у сферу коду, мови), фатичну (підтримання контакту, коли важлива не тема розмови, а те, щоб контакт не перервався).

Фатична функція є сутнісною для процесу спілкування, оскільки вона виражає природу спілкування – консолідувати людей. Як видно з моделі Р. Якобсона, контакт є єдиною процесуальною характеристикою спілкування, тому можна стверджувати, що комунікативний процес є по суті актом контактування, через який реалізується «я» комуніканта, виділяється об'єкт розмови, здійснюється вплив на комуніката, актуалізується форма повідомлення, свідомо добирається кожне слово, спеціально підтримується контакт при його згасанні» [226, С. 218].

«Ритуальна комунікація має головну суспільну функцію уніфікування й підтримання єдності групи. Її символи використовуються в рекламі й політичній пропаганді, релігії, мистецтві, публічних церемоніях. Комунікативний процес на ритуальній моделі спілкування являє собою акт об'єднання людей в одну групу або підтримання такої єдності» [226, С. 221].

Значний внесок у дослідження функцій знаків зробив А. Соломоник [257]. Серед загальних функцій знаків як комунікативних феноменів він зазначив такі:

1) інформаційна;

2) удосконалення людського розуму;

3) соціалізація окремих індивідуумів і суспільних колективів;

4) представницька й узагальнююча;

5) попереджувальна;

6) виокремлення;

7) збереження в знаках культурних досягнень людства.

1. Функція передачі інформації – основна комунікаційна функція знаків. На початку людської цивілізації «homo sapiens» виявив, що для благополучнішого й комфортнішого існування необхідно координувати зусилля окремих груп людей або навіть усього колективу (племені, громади). З цією метою він почав створювати і використовувати знаки, які ставали дедалі складнішими й різноманітнішими. Поступово використання знаків зумовило розвиток людського розуму і створення людського суспільства. Безперечно, рунічний знак також виконує функцію обміну інформацією з різними видами комунікантів (людина, боги, навіть зброя наділялася властивістю розуміти знаки й таким чином «чути» її володаря та ін.).

2. Удосконалення людського розуму – збільшення обсягів функціонуючої в суспільстві інформації, її спеціалізація за галузевими та тематичними напрямами сприяли ускладненню семантики комунікаційного простору й виникненню нових знаків і знакових систем. Знаки ставали інформаційно ємнішими, що дозволяло кодувати та передавати приховані раніше зв’язки і взаємини між досліджуваними об’єктами. Оскільки розум людини розвивався від простого до складного, від сприйняття прозорих зв’язків до дедалі абстрактніших і прихованих від безпосереднього спостереження властивостей речей, то актуалізувалася необхідність оперування абстрактними поняттями й знаковими системами для їх кодування.

3. Соціалізація окремих індивідуумів і суспільних колективів. Ця функція знаків як засобів фіксації й передавання інформації виявляється в

тому, що саме за допомогою інформаційного обміну, участі в комунікаційних процесах дитина здобуває нові знання про навколишній світ, опановує правила та норми суспільного життя, соціалізується.

4. Представницька й узагальнююча функції знаків. Чарльз Пірс, основоположник сучасної науки про знаки, підкреслював, що знак має дві основні точки опори – у референті, який утілюється в знаку, та в людському розумі [195]. Знак виконує функцію представника чогось іще, крім самого себе, відображаючи це щось і його властивості. Він стає ніби частиною референта.

5. Попереджувальна функція знаків – одна з найважливіших функцій знака пов'язана з виживанням людського роду. Першим, хто виокремив цю функцію знаків, був Чарльз Морріс, який у книзі «Знаки, мова і поведінка» (1946 р.) детально описав її. Попереджуючим може бути не тільки окремий знак, але і ціла знакова система [173]. Так, більшість знаків, що регулюють дорожній рух, є попереджувальними, хоча в цій системі наявні знаки інших категорій. Сучасним попереджувальним знаком став також один з рунічних знаків – руна «Соулу», який асоціювався в давні часи з променем сонця і блискавкою та з часом трансформувався в попереджувальний знак «Обережно! Електрична напруга!».

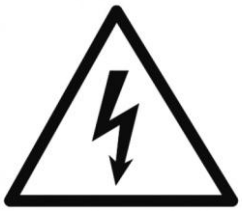

Рис. 2.3.1. Знак «Обережно! Електрична напруга!» та рунічний знак «Соулу».

6. Функція виокремлення виявляється в тому, що знаки використовуються для означення ними об'єктів і вказівки на належність до групи об'єктів. Деякі знаки створюються виключно із цією метою. Тавро для позначення худоби вказує, кому ця худоба належить. Торгова марка позначає фірму, котра виготовила цей продукт, а прізвище автора на книзі чи іншому

творі мистецтва – ім’я людини або людей, які брали участь у іі створенні. Коректніше назвати цю функцію «ідентифікуюча», її поглиблене вивчення дозволяє визначити один з векторів диверсифікації рунічного знака.

7. Функція збереження в знаках людських досягнень виявляється в тому, що багато знакових систем створюються спеціально, щоб зафіксувати досягнення людського розуму, передати здобуті людством знання нащадкам, що особливо актуально для наукових та культурних досягнень. Завдяки цій функції знаків відбувається суспільний прогрес, забезпечується спадковість розвитку цивілізації.

Рунічний знак як носій ємного інформаційного контенту також виконує цю функцію. Особливості корисного практичного використання «рунічних формул» пояснені в збірці давньоісландських пісень про богів і героїв скандинавської міфології та історії «Старша Едда» (XIII ст.) [264]. Легенда приписує авторство збірки ісландському вченому Саймундру Мудрому. Однак немає сумнівів у тому, що пісні виникли значно раніше і протягом століть передавалися в усній традиції. Версії автора монографії щодо декодування рунічних формул (руни думки, мови) наведені у четвертому розділі.

Е. А. Мельникова визнає, що існують численні рунічні написи, яким властиве магічне навантаження, причому деякі написи неможливо перекласти з огляду на те, що руни в них мають не фонетичні, а смислові значення. Однак «…і магічне заклинання може розглядатися як своєрідне повідомлення». Згідно з таким підходом, руни є унікальними знаками, які мають різноманітні семантичні навантаження, за їх допомогою можна формулювати повідомлення, незалежно від того, містять вони побутове інформаційне навантаження або магічне заклинання. Дослідник літератури стародавньої Європи М. С. Чемоданов наполягає на сакральній функції рун: «Руни в суспільстві часів Великого переселення народів слугували не простим засобом комунікації між людьми, а передавали «звістку» від людини

до бога» [159]. Тобто йдеться про особливий вид комунікації «людина – боги», посередником якої були руни.

Результати вивчення пісенного фольклору також підтверджують, що в давнину за допомогою вербальних та графічних знаків-символів люди зверталися до різних «духів» з проханнями захистити від зовнішніх загроз та сприяння процвітанню. З упровадженням монотеїзму як нової релігійної світоглядної основи змінюється ставлення до комунікаційного процесу. Трансформуються комунікаційні засоби, сакральні знаки-символи забороняються і заміняються іншими письмовими системами, які слугують домінуючій релігійні ідеї. Утрачається їх первісне контекстуальне застосування, численні символи змінюють семантичну наповненість, стають знаками-літерами або знаками-зображеннями у візерунках орнаментів.

Щодо специфічних функцій рунічного знака, то вони дозволяють проілюструвати його феноменальну багатозначність: кожний рунічний знак має близько двадцяти семантичних значень, які декодуються залежно від його функціонального та цільового призначення, контексту фіксації та сприйняття інформаційної складової [321].

Важливою властивістю рунічного знака є те, що він може позначати не окремий об’єкт або конкретне явище, а групу об’єктів. У зв’язку із цим уводиться поняття семантичного обсягу знака-символу. Чим більше інформації про конкретні об’єкти реального світу містить певний знак, тим більшим є його семантичний обсяг. Ця багатозначність зумовлює властивості прагматичної складової рунічних знаків, які використовувалися для позначення:

– сакральних символів під час здійснення пророцтв;

– тамги (тамга (тюркськo-монгольське) – особливий знак (клеймо, тавро), яким позначалася власність (худоба, майно); відбиток печатки, документ або грамота з ханською печаткою; з часом тамга стала знаком роду, трансформувалася в геральдичні знаки та торгові марки);

– символів в орнаментах (на одязі, рушниках, зброї, татуюваннях);

– складу, пізніше – фонеми в рунічній письмовій системі;

– цифр у рунічних календарях.

За функціональним призначенням у комунікаційному процесі слід виокрмити три основні вектори диверсифікації рунічних систем (рис. 2.3.2):

1) мовний – рунічний знак представлений літерою-фонемою, що використовується в письмовій комунікації, функція – комунікативна;
2) прототиповий – форма рунічного знака використовується для позначення власності, функція – ідентифікаційна (тамга, бортний знак, логотип);
3) сакральний – форма рунічного знака використовується для пророцтв, функція – мантична (відомі такі основні мантичні системи: скандинавська, англосаксонська).

Ілюструючи перший вектор диверсифікації рун, слід зазначити, що нині відомо близько десяти рунічних знакових систем: етруські, тюркські (орхоно-єнісейські), готські, скандинавські, англосаксонські, слов’янські, маркоманічні та ін., які мають подібні знаки-символи. Більшість рунічних написів збереглася на кам’яних носіях, тому що рукописні написи на дерев’яних дошках або пергаменті знищувалися в період зміни в суспільстві релігійної парадигми (Дод. Б. Рис. 1, 2, 3).

Однак збереглися нечисленні рунічні рукописи й у формі кодексу. Так, справжньою скарбницею сакральної інформації, семантична складова якої досі повністю не декодована, є «Книга пророцтв» – давньотюркська писемна пам’ятка (IX ст.). Вона належить до часів Уйгурського каганату, її розмір 13,75 на 8,75 см., складається зі 104 сторінок, написана від руки тюркським рунічним письмом. У 1907 р. «Книгу пророцтв» разом з іншими рукописами археолог А. Стейн придбав у служителя храму «Печера 1000 Будд» (провінція Ганьсу, Китай).

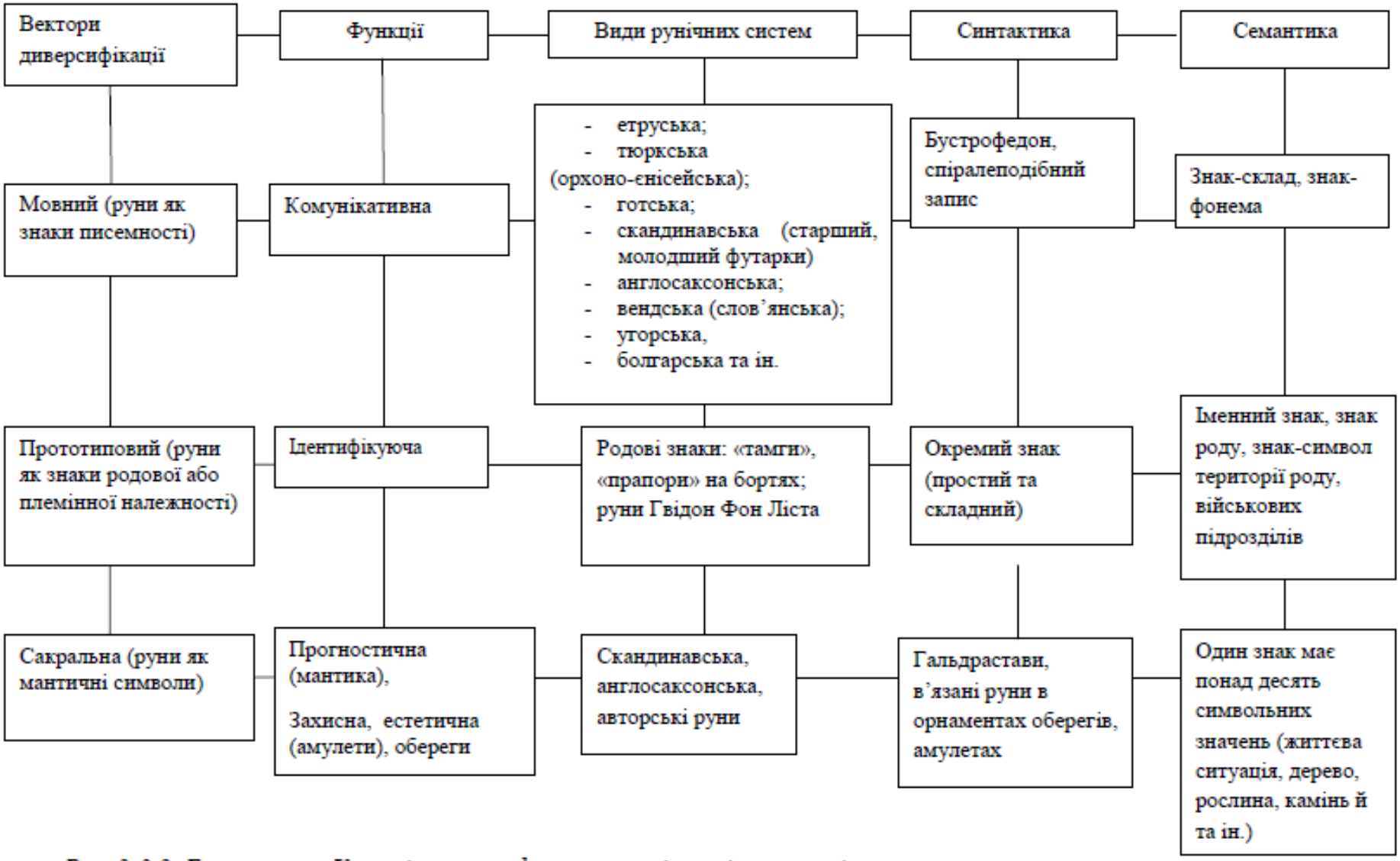

Рис. 2.3.2. Блок-схема «Комунікативна феноменологія рунічних знаків».

Перші спроби декодування цієї писемної пам’ятки, яка нині зберігається в Британському музеї, належать датському тюркологу Вільгельмові Томсену [282]. Дослідник І. В. Стеблєва реконструювала в тексті книги віршовану форму. Вона стверджує, що книга призначалася для «молодшого дінтара» та «бурвагурі» – служителів маніхейської громади, складається із шістдесяти п’яти поетичних мініатюр, що містять описи станів різних об’єктів, істот, ситуацій, кожна з яких закінчується висновком «це добре» або «це погано» [265]. Цей факт дозволяє виявити подібність подання символічної інформації в «Книзі пророцтв» та давньокитайській «Книзі змін» [372], що містить шістдесят чотири символічні метафори, які використовують для ворожіння з метою пророцтва. Так, зміст одного із символічних висловів тюркського рукопису такий: «Білий кінь, обравши свого супротивника в трьох станах буття, примусив його до покаяння та молитви, кажучи: «Не бійся! Молись гарненько! Не бійся! Благай гарненько!» Так знайте – це добре!». З метою декодування сенсу цього вислову науковець С. Кляшторний неодноразово вирушав в експедиції для дослідження настінних розписів маніхейського храму в Кочо і знайшов графічне зображення білого коня, як духовного наставника Бодхісаттви [116].

Важливо зауважити, що в рунічних текстах можливі декілька варіантів декодування як рунічних знаків, так і символьних метафор, оскільки один рунічний знак може позначати декілька звуків залежно від синтаксичної послідовності його написання.

Прикладом використання рунічних знаків для позначення чисел є «Computus Runicus» – скандинавський рунічний календар, копію якого вироблено в 1328 р. на шведському острові Готланд. Текст цієї стародавньої пам’ятки декодував та опублікував у 1626 р. під назвою «Computus Runicus» лікар з Данії Оле Ворм (Olao Worm) [395].

Цей рукопис являє собою рунічний календар, у якому на одній стороні позначалися рунічними знаками числа від 14 квітня до 13 жовтня – «безнічні дні» або сезон літа за скандинавським календарем; на іншій – від 14 жовтня

до 13 квітня: «короткі дні» – сезон зими. Для позначення днів у рунічних календарях використовувався порядок із семи рун, який циклічно повторювався; позначення років – з дев'ятнадцяти рун (дев'ятнадцять «золотих чисел» для визначення повного місяця): кожне з дев'ятнадцяти чисел позначалося руною; її числове значення визначалося алфавітним порядком; для трьох відсутніх чисел (16 + 3 = 19) створені додаткові руни: Arlaug – на позначення числа «17», Tvimaður – «18», Belgþor – «19». Пізніше дні почали позначати рисками, а «золоті числа» – арабськими цифрами (Дод. В. Рис. 1). [316].

Рунічна знакова система використовувалася й на території сучасної Європи, про що свідчать рунічні рукописи: «Computus Runicus», «Codex Runicus», «Fasti Danici», «Cotton Domitian», «Codex Salisburgensis» та ін. Так, «Codex Runicus» – пам'ятка сканійського права (Швеція, історична область Сканія, приблизно 1300 р.). Назва рукопису відбиває знакову й конструктивну складові пам'ятки, виконаної у формі кодексу – ранньої форми книги, що являє собою листи пергаменту, складені й скріплені разом між двома дерев'яними обкладинками.

Другий вектор диверсифікації рун – прототипи – виявляється в тому, що форма рунічних знаків збігається з графічними формами тамг, бортних знаків, геральдичних символів, логотипів й виконує ідентифікаційну функцію.

Унікальною властивістю деяких рунічних знаків є те, що, маючи однакову графічну форму, вони відрізняються назвою залежно від культурної належності користувачів. Наприклад, тюркська руна-тамга Архар (горний баран) і скандинавська руна Альґіз (захист) однакові за графічною формою, семантичне значення їх також спільне – взаємозв'язок з родом, функція знаків – захисна (Дод. Б. Рис. 2). Детальніше цей вектор диверсифікації рун розглядатиметься в параграфі 4.2.

Третій вектор диверсифікації рунічних знаків – сакральний – виявляється у виконанні рунами мантичної функції (функції пророцтв).

Основні рунічні мантичні системи: скандинавська; англосаксонська (Нортумбрійський рунічний ряд) (Дод. Б. Рис. 3). Існують також авторські рунічні системи, які виникли у XX ст. (системи Гвідо фон Ліста, Ю. Гоча та ін. [57; 144]) і потребують додаткових досліджень та перевірки ефективності часом та практикою.

Амулети з рунічними написами виконували також естетичну функцію, яка полягала у виділенні володаря амулету серед інших, забезпечувала потребу прикрасити себе, тобто бути краще ніж інші. В. Соковнін розвиває ідеї фасцинології, як науки про способи прикрашатися з метою подобатися собі та іншим. Древні римляни використовували слово «fascino» у сенсі – зачаровувати і «fascinum» – чаклунство, чари. Популярними були амулети у формі фалоса які символізували у стародавніх римлян божество родючості Пріапа або Фасцинуса. Від стародавніх римлян слово «фасцину» і «фасцинация» увійшли в ужиток багатьох європейських народів і поступово семантика їх змінювалася від амулетно-чаклунського змісту в бік феноменів чарівності і зачарування, хоча магічний смисловий відтінок зберігався. У сучасній англійській мові є кілька слів з коренем «fascin»: fascinate – зачаровувати; fascinating – чарівний; fascination – чарівність; fascinator – чарівник. У сучасних мас-медіа словосполучення «public fascination» вживається відповідно до володарів Оскарів та рейтингових політичних персон.

Феномен «фасцинація» В. Соковнін розглядає в співвідношенні з феноменом «інформація». Фасцинаційна інформація – вид інформації, яка містить контент – «красивий», має на меті – повідомити інших про унікальну неперевершеність комунікатора. Особливості фасцинаційної інформації: може передаватися різними каналами, наприклад яскравими кольорами, як сигналами про здоров’я, радість та ін., амулетами, дорогоцінним камінням, парфумами; лінгвістично – «чарівними словами», співом тощо. Люди усвідомили особливу силу фасцинаційної комунікації ще в давнину. Соціальне спілкування первісних людей і стародавніх цивілізацій

пронизують численні сигнали-фасцини у всіх сферах відносин: від побутових і міжстатевих до державно-політичних. Вища державна і релігійна влада завжди оформляла себе цілим арсеналом фасцинативних засобів: блискучі корони, жезли, мантії, розшиті золотом і дорогоцінним камінням вбрання, трони, намети, опахала, урочисті гімни і співи, паради, салюти та ін. Ще раніше, до появи царської влади, публічна фасцинація (public fascination) була іманентно вплетена в племінні обряди і ритуали: танці і заклинання шаманів і чаклунів, що призводили до гіпнотичного трансу, анімалістичні амулети і знаки охорони від злих сил, громадські театралізовані ритуали-святкування, спеціалізовані знаки ієрархії, оздоблення та ритуали воїнів, жертвопринесення, обряди ініціації та ін.

«Величезний внесок у розвиток практичного використання фасцинації внесли софісти і риторики», – продовжує В. Соковнін. Риторики додали мовну інтригу, ритм жартів і цікавих історій, притч, анекдотів, повторів ключових фраз. У 60-ті р XX ст. когнітивна психологія і психолінгвістика збагатили практику соціальної комунікації знанням про роль фасцинації в промові, показавши, як з її допомогою збільшувати семантичну значущість інформації. Це знайшло своє застосування в побудові мовних впливів на телебаченні, і особливо в товарній і політичній рекламі.

В. Різун зазначає, що «Фасцинація – це спеціальна організація вербального повідомлення, метою якого є зменшення втрат семантично значущої інформації. Виділяють такі форми фасцинації, як акустична організація за рахунок інтонування, ритмічна організація повідомлення (в усній рекламі), семантична фасцинація (співвіднесення рекламного повідомлення з актуальними потребами та переживаннями комуніката)» [226, С.176]. Додамо, що графічні символи також можуть виконувати фасцинативну функцію, приваблювати інших своїм зображенням на амулеті, тілі, зброї або сучасній упаковці товарів.

Усі зазначені вище вектори диверсифікації рунічних знаків слід проілюструвати на прикладі широковідомої руни Еваз. Це дев'ятнадцята руна скандинавського Футарка – Ehwaz (сучасне використання в традиційній письмовій комунікації – літера М). Її основне сакральне значення в пророцтвах – рух, прогрес; семантичне – перехід у нову якість і подальший рух, пошук нових місць проживання, підходів до професійного розвитку. Вона також позначає вдалі зміни будь-якої ситуації. Для Еваз характерні поступовий розвиток і стійкий прогрес, повільне зростання через послідовні зрушення й зміни. Це може стосуватися як професійних справ, так і можливостей зустріти партнера по життю. Лозунг: «Вам щастить і таланить».

Графічна форма руни Еваз наявна в абетках багатьох мов, а також позначає число п'ятнадцять у рунічних календарях та голосну фонему «Е» в рукописних записах інформації на поминальних каменях, зброї вікінгів та ін.

На сучасному етапі розвитку символьної комунікації руна Еваз продовжує використовуватися в амулетах, талісманах прихильників північної традиції. Наприклад, на амулеті (Дод. В. Рис. 2, перший зліва) рунічний знак Еваз зображено в складі скандинавського футарку; є він і на зображенні бінд-руни – складного сакрального рунічного напису, спрямованого на збільшення фінансового прибутку (Дод. В. Рис. 2, по центру); у написі над малюнком скандинавської богині Фреї руна Еваз використовується в значенні голосної фонеми «Е» (Дод. В. Рис. 2, третє зображення).

Окрім того, що руна належить до алфавітів багатьох мов, знак-символ Еваз часто використовують у логотипах брендів. Припустимо, що завдяки сакральному значенню цієї руни бізнес таких компаній, розвивається доволі успішно (Дод. В. Рис. 3).

Отже, рунічний знак є багатофункціональним засобом соціальної комунікації. Дослідження походження й еволюції символьної комунікації дозволяє стверджувати, що в процесі декодування знаків-символів необхідним є врахування історичного та соціокультурного контексту, який зумовив унікальність лінгвокоду кожного різновиду символьних знакових

систем. Визначення загального й особливого в символьній комунікації різних народів світу в подальших дослідженнях уможливить виявити закономірності кодування-декодування інформації, точніше з’ясувати семантичне наповнення інформаційних повідомлень, що збереглися з минулого, та прогнозувати еволюційні зміни комунікативних засобів у майбутньому.

Висновки до розділу

1. Знак – елемент динамічної системи – сукупності комунікативних процесів фіксації та передавання інформації: кодування, транспортування знаком інформаційного контенту та декодування, інтерпретування повідомлення реципієнтом. Розгляд унілатеральної теорії (знак є одностороннім, тобто має лише план вираження) та білатеральної (знак є двосторонньою одиницею, що має план вираження і план змісту), дозволив дійти висновку, що вивчення комунікативних властивостей рунічного знака потрібно здійснювати з позиції білатеральної теорії, – руна – знак-символ, що має графічну форму (матеріальне вираження), назву, та вміщує значення про різні предмети, явища та процеси об'єктивного світу, тобто матеріальне втілення та значення – невід'ємні складові цілого. Рунічний знак – єдність ідеального і матеріального. Ідеальна, внутрішня складова знака – значення, сенс, а матеріальна, зовнішня складова знака – форма втілення.

2. Соціокомунікативна природа знака доведена на основі аналізу процесу семіозису, який відбувається завдяки соціокомунікативній ситуації. Знак тільки тому є знаком, що має інтерпретанту. Без людини, яка в змозі розкодувати значення знака, його не існує. Тобто знак має соціальне походження й існує в соціумі саме як комунікаційний феномен.

Рунічний знак, як архаїчний засіб комунікації, має просту графічну форму (виник в умовах відсутності адаптованих до письма засобів фіксації інформації), однак як знак-символ (за класифікацією Ч. Пірса), може кодувати великі обсяги інформації залежно від мети та призначення інформаційного повідомлення. Доведено, руна як знак-символ при мінімальному матеріальному прояві має потужну велику ідеальну когнітивну складову (сукупність значень).

3. Аналіз праць по семіозису (Н. Іванова, Ю. Лотмана Ч. Морріса, В. Новосьолова, Ч. Пірса, Ю. Степанова, Б. Успенського та ін.), дозволив вивчити процес створення та функціонування знака й доповнити теорію

семіотики соціальної комунікації, виділивши етапи трансформації знака у символ:

1) створення знака – на першому етапі комунікант виокремлює інформаційний об’єкт з навколишнього середовища і надає йому графічного зображення – архетиповий образ;
2) використання знака у комунікаційному процесі – реципієнт сприймає інформаційний контент і «пов’язує» його значення з графічним зображенням. Знак поєднується з інформаційним об’єктом у свідомості особистості, з’являється конвенціональність.
3) збільшення об’єму знака реципієнтами – численні учасники комунікаційного процесу передають інформаційний контент засобами знака. На цьому етапі соціальна спільнота, що усвідомлює значення знака, збільшується. Реципієнти які стають комунікантами додають до змісту певного знака уточнюючі значення, і його інформаційний контент збільшується,
4) багатошарова семантика знака перетворює його на символ, який визнається певним соціокультурним середовищем й використовується у масовій комунікації.

4. Факти існування складних знаково-символьних систем в стародавніх цивілізаціях дозволяють обґрунтувати дев’ять основних етапів еволюції графічної символьної комунікації, в процесі якої виникла і розвивалася рунічна знаково-символьна система.

1) Етап виділення символьних предметів зі світу природи (Олдувай 2750000 – 700000 р. до н. е.).
2) Етап виникнення релігійної символьної комунікації. «Колекціонування» манупортів посприяло етапу – надання манупортам символьних форм (150 – 100 тис. р. тому).
3) Етап виникнення графічної символьної комунікації (100 – 15 тис. р. тому) характеризується тим, що з’являються графічні позначки та знаки-символи.

4) Етап виникнення символьних систем, які допомагали комунікантам фіксувати інформацію і передавати її за допомогою символів із покоління до покоління (15 – 4 тис. р. до н. е).
5) Етап розвитку графічних знаків-символів для лінійного фіксування інформації (прото-письмена) (4 тис. до н. е. – 1 тис. до н. е.).
6) Перший етап інтенсивного розвитку знаків-символів (I тис. до н. е. – III-IV ст. н. е.) – «Розквіт символотворчості».
7) Етап часткової стагнації графічної знаково-символьної комунікації (IV-X ст.).
8) Другий етап інтенсивного розвитку знаково-символьних систем як засобів комунікації (X-XX ст.).
9) Етап сучасного розквіту символьної комунікації (поч. XXI ст.) характеризується відродженням інтересу до стародавніх символів (амулети, боді-арт, декор одягу та ін.). Відновлюються писанкарство та рушникові оберегові символьні тексти, в яких широко застосовуються рунічні символи. Окрім цього, створюються нові символи: комп'ютерні іконки програм як знаки-символи, фірмові знаки-символи для бренд-комунікацій та ін.

Аналіз особливостей ґенези й еволюції архаїчних графічних форм рунічних знаків-символів посприяв визначенню об'єктивних чинників їх сталого функціонування. Головний з них – необхідність фіксації, зберігання й передавання в часі та просторі постійно зростаючих обсягів інформації. Виникнення графічних форм первинних знаків пов'язане зі спостереженнями давніх людей за навколишнім середовищем та природними явищами, які навіювали винахідникам графічні образи й структурні форми рунічних футарків.

Руни – це один з найдавніших та усталених засобів символьної комунікації, в якій передача смислів здійснюється на основі кодування-декодування знаками-символами архетипових образів. На прикладі еволюції рунічних знаків доведено, що символьний комунікативний простір надає

можливості передавати інформацію графічними знаками з покоління в покоління, сприймати й опановувати великі пласти стародавньої інформації, тисячоліттями зберігати знання в «згорнутому» вигляді.

5. Узагальнюючи трансформації семантичної складової знаків-символів, що відбулися в процесі семіогенезу, виділені такі різновиди: дилатація, девальвація, інверсія, інмутація, мортифікація, секуляризація.

Виявлено, що семіогенез знаків-символів пов’язаний з розвитком та ускладненням соціокомунікативних потреб суспільства, тому процес еволюції знаково-символьних систем триває.

6. Доведено, що рунічний знак є багатофункціональним засобом соціальної комунікації. За функціональним призначенням у комунікаційному процесі виокремленні три основні вектори диверсифікації рунічних систем:

4) мовний – рунічний знак представлений літерою-фонемою, що використовується в письмовій комунікації, функція – комунікативна;
5) прототиповий – форма рунічного знака використовується для позначення власності, функція – ідентифікаційна (тамга, бортний знак, логотип);
6) сакральний – форма рунічного знака використовується для пророцтв, функція – мантична (відомі такі основні мантичні системи: скандинавська, англосаксонська та ін.).

Визначені вектори детальніше будуть розкриті у наступних розділах дисертації.

РОЗДІЛ 3
ЕТАП ЗАРОДЖЕННЯ РУНІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

3.1 Особливості генези архаїчних засобів фіксації інформації

Дослідження еволюції архаїчних знакових систем фіксування інформації на матеріальному носієві свідчить, що ефективними серед них були вузлики, огам, руни, клинопис, єгипетські та китайські ієрогліфи, деванагарі, гексаграми «Книги змін» та ін. Одним з важливих історичних джерел дослідження особливостей виникнення перших знакових форм фіксації інформації є стародавні міфи. Їх вивчення дозволяє визначити об'єктивні чинники, що сприяли виникненню писемної комунікації в різних народів світу, подібне та відмінне в процесі виникнення різних знакових систем фіксації інформації.

Умови розвитку стародавніх засобів фіксації інформації та виникнення перших видів документів досліджували С. Кулешов, Н. Павленко, Є. Плешкевич, Б. Семеновкер, А. Соколов, Ю. Столяров, П. Томас, Ю. Шуцький та ін. [133; 184; 241; 254; 270; 281; 372]. Знакові засоби фіксації інформації в процесі еволюції подолали декілька етапів трансформації, спрямованих на суттєве підвищення їх інформаційної ємності. Обсяг інформаційного контенту, який передавався одним графічним знаком, змінювався таким чином: фраза – знак – символ; склад – знак; звук – знак. Поступове вдосконалення технологій кодування та декодування інформації вможливило виникнення феномену масового опанування технік письма та читання, однак не використаними залишилися можливості ємного кодування великих обсягів символьної інформації.

Дослідники історії писемності виокремлюють чотири основні типи письма [98, с. 36-46]: піктографічне, ідеографічне, складове, літерно-звукове.

Однак ця класифікація є умовною, оскільки жоден з означених типів не існував у «чистому» вигляді і мав у своєму складі елементи іншого типу письма. Наприклад, у піктографії вже започатковано ідеографію, а в ідеографічному письмі виявляються численні елементи складового та літерно-звукового письма. У свою чергу, літерно-звукове письмо часто по'єднується в текстах з ідеографічними знаками-цифрами, математичними, фізичними та хімічними формулами та ін. Але такий поділ унеможливлює простежити послідовність і спадкоємність основних етапів еволюції писемності, виявити своєрідність формування її основних типів і таким чином сформувати загальну картину становлення та розвитку графічних знаків.

В. А. Істрін подає оригінальну класифікацію типів письма, яка містить п'ять різновидів: фразографія – найстародавніший тип, що передає за допомогою символічних знаків зміст цілих повідомлень без графічного розмежування їх на окремі слова; логографія – графічні знаки, що передають окремі слова; морфемографія – тип письма, що виник на основі логографічного для передавання графічними знаками найменш значущих частин слова – морфем; силабографія або складове письмо, знаки якого означають окремі склади; фонографія – це графічні знаки, які зазвичай позначають фонеми як типові звуки [98].

Згідно з іншою класифікацією, еволюцію систем письма ілюструє така схема: дописемність – семасіографія – найдавніші умовні знаки, піктографія й примітивна ідеографія; власне письмо: фонографія, яка має такі різновиди: словесно-складове; складове; літерне письмо [184]. З метою дослідження особливостей умов виникнення графічних форм знаково-символьної комунікації необхідно детальніше розглянути зразки стародавніх типів письма – фразеологічного, ідеографічного та складового, проаналізувати умови зародження первинних графічних знаків як засобів зберігання та передавання інформації. Найдавніші серед них – єгипетські ієрогліфи, клинопис, деванагарі, китайські гексаграми, огам, руни. Первинні єгипетські

ієрогліфи, деванагарі, китайські гексаграми (риси яо) фіксували переважно сакральну інформацію, пов'язану з космогонічним знанням.

Виникнення писемності всі народи пов'язували з провидінням богів, тому до перших знаків ставилися з повагою і благоговінням. Своєрідність спілкування в міфо-релігійному середовищі полягала в неконвенціональному сприйнятті знакових форм, що зумовило фідеїстичне ставлення вірян до знака. Символічні імена винахідників письма зберегли для нас міфи (Тот, Сарасваті, Одін, Огам та ін.). Необхідність фіксувати інформацію виникала в людей, котрі протягом життя накопичували великий її обсяг і мали містичний досвід: мудреців, брахманів, жерців, волхів. Високий рівень їхньої досвідченості в питаннях життя та смерті зумовив розроблення спрощених форм передавання інформації для усвідомлення іншими, тому вони створювали ємні інформаційні повідомлення, а саме: міфи, легенди, казки, притчі, коани та ін. Тривалий час набуті соціумом життєві мудрості передавалися від покоління до покоління в усній формі. Накопичення численних інформативних форм (міфів, легенд та ін.) зумовило необхідність збереження і передавання знань іншому поколінню. Так з'являлися мудреці – фундатори первинної писемності, котрі створювали перші знаки та наносили їх на камінь або дерево, тобто на той матеріал, що був доступним. Вирізати знаки на камені або дереві достатньо складно, тому вони відбирали найважливішу на їхній погляд інформацію і кожен знак наповнювали певними смислами. Прикладами є єгипетські ієрогліфи, гексаграми китайської «Книги змін», деванагарі, огамічні й рунічні знаки. Найважливіші знання про життя та смерть мудреці залишали у формі закодованої інформації – знаках, потім знаходили учнів і навчали їх розкодовувати накреслене. Так виникла таємнича інформація, оскільки знак без декодування є загадкою. Це підтверджують і назви самих знаків: «руна» – перекладається як таємниця, «ієрогліф» – мова богів, «деванагарі» – знаки Деви (Дева – бог). Із часом життя винахідників письма ставало міфом, легендою, а вони набували статусу богів. Таких прикладів достатньо в історії міфології: бог

Тот у Єгипті та його дружина (сестра) богиня Сешат (писар) відкрили світові єгипетські ієрогліфи; Сарасваті – богиня мови, згідно з легендою, створила деванагарі, свідчення її існування знаходять ще в хараппській цивілізації (річка Сарасваті й однойменна богиня мови («вачі»); скандинавський бог Одін, згідно з легендою, накреслив перші рунічні знаки та ін. Тих, хто вмів розкодовувати знаки, називали посланцями богів, а таємну інформацію про небуденне життя – священною або сакральною. «Писар, вишуканий серцем, терплячий у судженнях, словам якого радіють, коли їх чують, досвідчений в ієрогліфах. Немає нічого, чого б він не знав. Він перший і в доблесті, і в мистецтві в богині Сешат... Шляхетний, розумний, посвячений у знання» (з папірусу Анастазі) [26].

Виокремо основні комунікативні напрями використання архаїчних знакових систем у процесі сакральної комунікації.

1) Інформаційний запит. Комунікація здійснюється з метою запиту «умовного адресанта» про майбутні події для прогнозування ситуацій. Комунікатор, хоча і є ініціатором комунікації, однак виконує роль більше комуніканта-слухача і вірить, що «духи природи» нададуть відповідь графічними знаковими засобами комунікації. З цією метою розроблені спеціальні знакові системи ворожіння: огам, руни, риси яо (китайська книга І-цзин), таро.
2) Інформація-повідомлення. Комунікація здійснюється графічними знаками з метою інформування «представників «іншого» світу» про певні сучасні події: перемоги, досягнення, героїчну смерть та ін., для того, щоб їх «там» зустріли належним чином.
3) Інформація-знання. Після процесу комунікації з «духами природи» або медитації людина набуває містичного досвіду, після чого фіксує сакральні знання з метою передавання їх іншим людям, які будуть посвячені в процеси декодування знаків.
4) Інформація-ствердження використовується як інструмент управління певною ситуацією. Комунікатор використовує графічні знаки для

написання «магічних повідомлень» з метою впливу на навколишнє середовище. Графічні написи наносилися на зброю (для забезпечення перемоги), одяг, амулети (для захисту).

Наведена у табл. 3.1.1. класифікація архаїчних знакових систем за комунікативним призначенням. Слід підкреслити, що рунічна й огамічна знакові системи використовувалися для всіх зазначених комунікативних ситуацій.

Табл. 3.1.1

Класифікація архаїчних знакових систем за комунікативним призначенням

Сакральна комунікація архаїчними знаковими системами				
1.	Знакові системи для ворожіння з метою отримання інформації-відповіді від «умовного адресата» (духів)	Знакові системи для передавання повідомлення міфічним адресатам	Фіксування сакральних знань, здобутих у процесі містичного досвіду	Закодовані повідомлення для зміни життєвих ситуацій
2.	Огам	Огам	Вузлики	Вузлики
3.	Руни	Руни	Огам	Огам
4.	Риси Яо (книга І-Цзин)	Єгипетські ієрогліфи	Руни	Руни
5.	Таро	Китайські ієрогліфи	Клинопис шумерів	
6.			Єгипетські ієрогліфи	
7.			Деванагарі	
8.			Китайські ієрогліфи	

З метою виявлення спільних та відмінних ознак важливо детальніше проаналізувати умови зародження й особливості використання в процесі комунікації архаїчних графічних знаків.

Згідно із сучасною історичною доктриною, найпершим писемним народом Землі прийнято вважати шумерів, які жили близько 6000 років тому

в нижній течії річок Тигр і Євфрат. Шумери – перші будівельники міст, творці державності. З поетичного слова шумерів починається світова література.

«Глиняні книги» шумерів зберігали в бочках, скринях (також із глини). Археологи знаходять цілі «бібліотеки» табличок, покритих клинописними знаками. Найбільше протокниг з глини виявили під час розкопок палацу царя Ашшурбаніпала (саме тут знайдено текст найдавнішого у світі літературного твору «Епос про Гільгамеша») і столиці хетських царів (близько 20 000 табличок). Історія Стародавнього світу та Дворіччя відома вченим перважно з текстів «глиняних книг» [371]. Особливості клинопису можна спостерігати, вивчаючи ранні письмові архіви клинописної бібліотеки хетських царів XIV-XIII ст. до н. е. (Хаттусас, територія сучасної Туреччини). Як зазначає дослідник В. В. Іванов: «Протягом півтисячолітнього існування хетського клинопису було накопичено значну кількість текстів – за приблизними підрахунками біля чотирьох тисяч клинописних текстів з різними назвами, з яких до нас дійшло близько сьомої частини. Кожен з цих текстів складався з декількох глиняних табличок, покритих тисячами клинописних знаків; отже, всього кілька мільйонів клинописних знаків, кожен з яких містить кілька десятків біт. Клинописні письмена зафіксовані на дереві, загинули при пожежах міст. Саме завдяки шумерським письменам зароджувалася документалістика. Численні писарі (в текстах згадується більше сотні писарів з різними іменами) переписували стародавні тексти (до нас дійшло безліч дублікатів одного тексту), записували нові, стежили за порядком і безпекою архіву. Збереглися каталоги, де при назві тексту (як правило, позначався першим рядком) стоїть ім’я особи, яка виступає в якості комунікатора, а також наводяться відомості про збереження табличок в архіві. Наприклад, один рядок з каталогу хетських таблиць виглядає так: «Одна клинописна глиняна табличка: слова Туннавії, Старої Жінки – жриці. «Коли я викликаю привид мертвого». Даний текст свідчить, що автори записів шанобливо відносилися до жрецьких промов, і слова жінки-жриці мали сакральне

значення, тому їх зафіксували у клинопис. Серед текстів також зустрічаються фольклорні витвори, які містять інформацію про міфічних героїв. Правом записувати володіла дуже вузька група осіб, що належала до жрецької касти та інших вищих соціальних верств. Тому і до всіх записів відносилися з повагою» [84, С. 260–262].

Сакральні знання шумерів були також представлені законами «Ме» [367]. Космічні явища і культурні феномени підтримувалися в гармонії завдяки набору правил. Шумерські мислителі, прагнучи з'ясувати сутність природи і власної цивілізації, створили оригінальну концепцію «Ме», зміст якої й досі остаточно не розшифровано. У загальному плані «Ме» – це сукупність різних закономірностей та правил, що забезпечують функціонування елементів як природи, так і шумерської цивілізації [371]. Усі закони та правила створені пантеоном богів, проявляються в русі неживої й живої матерії. У законах «Ме», згідно із шумерськими мислителями, міститься вся мудрість і наука. «Ме» – це творчий елемент, енергетичний зміст ідеї, що виникає перед матерією. Усе, що створено, проявлено, спочатку з'являється в формі «Ме», потім реалізується в матеріальному світі. Наприклад, скульптура спочатку виникає в образі-мислеформі скульптора, а потім він утілює ідею в життя. Тому, згідно з віруваннями шумерів, усе, що втілено, спочатку мало ідею – «Ме». Не всі мають ідею, тільки боги й особливі люди, котрим боги надають «Ме», яке потім потрібно повернути разом з матеріальним об'єктом. Усе, що існує, створено богами. «Мій старший брат, цар усіх земель, зібрав усі Ме і вклав їх у мою руку. Я приніс мистецтва та ремесла з Екура, будинка Енліля, в мій Абзу в Ерідуге» [17]. Закони «Ме» сприяли творчій самореалізації шумерів. Майстри різних ремесел мали «Ме». Шумерська цивілізація була однією з найрозвинутіших поряд з єгипетською, хараппською, трипільською та ін.

У 1961 р. в Румунії, точніше, в Трансільванії, під час розкопок у шарі семитисячолітньої давнини знайдено три глиняні таблички з письменами, подібними до шумерських. Вони дістали назву «таблички з Тертер». Згодом у

басейні Дунаю – Румунії та Угорщині – знайдено ще значну кількість подібних написів. Вивчення джерел таємничих табличок привело вчених до дослідження мелітопольської «Кам'яної Могили» (12 тис. р. до н. е., Україна). А. Кифішин у монографії «Давнє святилище «Кам'яна Могила»» стверджує: «Поки немає інших джерел, «Кам'яну Могилу» можна вважати найдавнішим архівом найдавнішого у світі письма» (Дод. Г. Рис. 1) [113]. Український дослідник Ю. Шилов пояснює ці знахідки існуванням на території України давньої цивілізації Арати, зв'язки з якою згадуються в текстах шумерів [348]. І хоча цю версію не визнала наукова спільнота [39], але дедалі більше вчених звертаються до енциклопедичної праці українського філософа, засновника РУНВіри, номінанта на Нобелівську премію Лева Силенка «Мага Віра». Книга надрукована українською мовою в Нью-Йорку (1979 р.) на 1427 сторінках [243]. Написанню праці передували численні багаторічні поїздки Л. Силенка тими краями, де мешкали «стародавні українські племена» (Індія, Іран, Палестина, Мала Азія, Італія, Греція, Західна Європа та ін.). Язичницьку (сонцепоклонницьку) українську національну віру автор подає в контексті історії України з найдавніших часів до наших днів. На основі використання історіографічного, архівного та археологічного матеріалу висвітлюються утворення і розвиток на степових обширах від Прикарпаття до Дніпра країни Орачів – Стародавньої Оріани (Арати), що є, на його думку, першою назвою України (VI—IV тис. до н. е.). Він зазначає, що давня цивілізація мала вже свою знакову систему для письма. Аналіз дослідника Б. Михайлова давніх написів на скелях «Кам'яної Могили» підтверджує цю гіпотезу. Він констатував, що знаки використовувалися для «проторелігійної» комунікації, і весь архів «Кам'яної Могили» є скарбницею сакральних знаків. Найдавнішими серед них є священні таблички – «чуринги». Саме ними започаткована традиція літописів Кам'яної Могили, оскільки вони слугували в якості парадигматичними взірціями для панно в гротах [170]. Зазначимо, що «чурингами» давні австралійці називали дошки для «сховищ душі». І виглядали вони дещо

інакше. На нашу думку, зміст графічних зображень «чуринг» «Кам'яної Могили» декодується як знак огама «тканина буття» (Дод. Г. Рис. 2).

Для з'ясування змісту графічних форм археологічних знахідок слід проаналізувати архетипову природу давніх знаків. На думку А. Кифішина, в «Гроті Бика» («Кам'яна Могила») здійснювався космогонічний ритуал зачаття, народження та відродження померлих бого-царів. Теми «народження» та «смерті» є найактуальнішими для людей усіх часів і становлять семантичну основу багатьох містерій (М. Еліаде «Міф про вічне повернення»). А. Кифішин, вивчаючи знаки «Кам'яної Могили», дійшов висновку, що «передіснування, тобто пренатальне буття душі, яка проходить цикл відродження, передбачало такі необхідні компоненти: «зерно», «вода» [113]. Ці знакові форми фігурують у різних комбінаціях, але їх зміст залишається дослідникам досі не зрозумілим. Так, знак Інанни – «діви-матері» – трапляється на скелях Кам'яної Могили раніше, ніж у Шумері. Інанна відома з міфології ще як богиня води, котра спілкується з людьми в образі змія. Однак її зв'язок з образом змія донині не зовсім зрозумілий», – констатує дослідник [113].

На нашу думку, якщо розвивати гіпотезу, що в Кам'яній Могилі відбувалися містерії пізнання процесів зачаття та народження (поряд з кам'яним комплексом протікає ріка Молочна), то архетип «Інанни як діви-води в образі змія» пов'язаний з пренатальним періодом людини, а саме: з її ставленням до пуповини. Це перший найважливіший «канал комунікації», «мотузка», що з'єднує дитину з матір'ю. Потім, після пренатального періоду, образ «мотузки» трансформується в дерево, яке об'єднує, як «пуповина», Землю та Небо. Якщо прийняти таку гіпотезу, тоді написи святилища Кам'яної Могили набувають значення першого у світі писемного взірця, що фіксує проекції розуміння людиною зв'язку ембріогонії й космогонії.

Рис. 3.1.1. Знак «Ж» у Кам'яній Могилі (1), знак Інанни на шумерських табличках (2), знак на могилі Ярослава Мудрого (3), Слов'яно-венедська руна «Рок» (4), знак огама (5), архаїчний символ пуповини (6).

Символ «Інанни» донині використовується в огамічній та рунічній знаково-символьній системах. Слов'янська руна «Рок», яка тотожна за графічною формою знаку «Інанни», має семантичне значення – «непізнаване». І це зрозуміло: як може дитина в утробі пізнати матір, – тільки через пуповину, що їх міцно з'єднує. Таким чином, можна припустити, що зародження семантичного значення руни «Рок», знака «Інанни», літери «Ж», яка широко використовується нині, відбулося саме на території комплексу «Кам'яна Могила».

Глибинний аналіз написів, знайдених у заповіднику «Кам'яна Могила», дозволяє висунути гіпотезу, що саме в цьому сакральному місці зародилися чотири знакові системи: огам, руни, клинопис, деванагарі Оскільки дослідники визначили, що сам заповідник – це ритуально-культовий комплекс для проведення ритуалів, і численні наскельні написи пов'язані саме із сакральною комунікацією, це пояснює наявність сакральної функції в кожній з означених знакових систем. Розглянемо архаїчні комунікаційні системи детальніше. Зародження ієрогліфічного письма сягає доісторичної епохи і пов'язане з подіями «дописемних» часів, дослідити які вможливлює аналіз численних міфів та переказів. Поняття «ієрогліфіка» (грец. «hierôs» – «священний» і «glyphe» – «те, що вирізане», тобто священні вирізані знаки) трапляється в грецьких авторів уже в V ст. до н. е. як вільний переклад з єгипетської мови, що означає «письмо – слова Бога». Єгипетське ієрогліфічне письмо виникло в IV тисячолітті до н. е., воно є змішаним варіантом піктографічного та рисового креслення знаків і існувало більше 44

століть: 394 р. н. е. датується останній відомий ієрогліфічний напис. Стародавні єгиптяни називали свої ієрогліфи «мовою богів». Є легенди, що перші єгипетські аннали написані ще до Потопу богом писемності Джехуті або Тотом. Писемність, яку він винайшов, називалася «слова бога». Єгипетська легенда свідчить, що бог Тот задовго до Потопу накреслив на таблиці ієрогліфи або священні зображення, які були принципами всіх знань. Єгиптяни розуміли, що знання, передане «богом», не передбачає дискурсивного мислення і має виражатися в простій і непорушній формі [196]. Графічні форми ієрогліфів частково є зображенням піктографічних та ідеографічних знаків. Піктографічні знаки – знаки-образи, однак відрізняються від звичайних піктограм, наскельних зображень, символічним змістом. У період зародження єгипетський ієрогліф був засобом фідеїстичної комунікації: образне сприйняття знака єгиптянами створювало умови для передавання сакральної інформації.

У 535 р. н. е. за період правління імператора Юстиніана припинив своє існування храм богині Ісіди на острові Філе – останній осередок єгипетської сакральної культури. Відтоді знаки єгипетського письма сприймалися лише як містичні й алегоричні символи, позбавлені сенсу, а сам стародавній Єгипет перетворився на легенду. Однак цінним є створення в той час однієї з первинних давньоєгипетських протокниг – «Книги мертвих» або радше – «Глави про вихід до денного світла» [196]. Єгиптяни особливу увагу приділяли життю після смерті, тому первинна фіксована інформація стосувалася насамперед питань спокійного переходу з одного світу в інший. Ці сакральні знання об’єдналися в першу протокнигу, яка в символічній формі вказувала шлях людині, котра здійснює перехід. Тобто першим «читачем» була душа, яка потребувала підказок щоб пройти між світами. І прості зрозумілі піктографічні знакові форми ієрогліфів допомагали їй у цьому. Ієрогліфічні єгипетські знаки нині не використовуються, особливості фідеїстичної комунікації з єгипетськими богами втрачені, як і техніки декодування багатьох ієрогліфічних знакових угрупувань. Єдиний лінгвокод,

знайдений у 1799 р. офіцером наполеонівської армії в дельті Нілу, – Розетський камінь – є ключем до розгадки таємниці давньоєгипетського письма. Це паралельний напис, зроблений ієрогліфами, а також демотичним і грецьким письмом. Першим, кому вдалося розшифрувати єгипетські ієрогліфи, був французький учений Жан-Франсуа Шампольон. Він склав повний список ієрогліфів та їх грецьких еквівалентів, створивши таким чином основу для перекладу всіх єгипетських ієрогліфічних текстів. Основне припущення в нашому дослідженні полягає в тому, що лінгвокод не може декодувати повністю сенс повідомлення, тому що не враховано релігійної, соціокультурної, соціокомунікативної (реципієнт) особливостей історичної ситуації. Тільки в умовах мультидисциплінарного підходу, базуючись на знаннях історії, культурології, лінгвістики, соціальних комунікацій, можна вивести соціокультурний лінгвокод, який дозволить декодувати інформаційні ієрогліфічні повідомлення.

Особливість фідеїстичних знаків-символів полягає в тому, що в процесі комунікації віряни надають знакам трансцендентних властивостей – магічності, святості, належності до потойбічного світу. Н. Б. Мечковська виокремила ознаки, які відрізняють фідеїстичну комунікацію від інших видів. По-перше, фідеїстичні знаки використовуються в найважливіших, нерідко критичних ситуаціях у житті вірянина. По-друге, особливий драматизм і напруженість у комунікації, що передбачає фідеїстичний знак-символ, пов’язані з тим, що людина звертається до вищих сил, невидимих і непізнаваних [162]. Особливим досягненням винахідників єгипетських ієрогліфів є розроблення знаково-символьної системи для донесення інформації віддаленому потойбічному адресатові, з яким неможлива усна комунікація. У комунікації такого типу знак-символ є комунікатом-посередником.

Не менш унікальними сакральними засобами фіксації інформації є деванагарі. Згідно з легендою, Сарасваті (річка в хараппській цивілізації), дружина Брахми, богиня всіх наук, пов’язаних із творчістю, одне з імен якої

– «Вач» (що означає «слово»), винайшла мову санскрит і писемність деванагарі. Кожне слово, написане знаками деванагарі, має сакральне значення. У матріархальні часи найдосвідченішими були діви-жінки, вони в ритуальному танці на горі мовою тіла «розповідали» міфічні історії, жіночі силуети стали основою графічного зображення знаків «дева-на-гарі». Цим пояснюється і наявність верхньої рисочки в кожного знака, оскільки в танці жінка одну з рук постійно підіймала вгору. Мистецтва танцю деванагарі й нині навчають у сучасній Індії, а санскрит – це не «мертва» мова, його справедливо вважають мовою освіченого населення й використовують для релігійних диспутів, крім того, подібно до латини в Європі, він є науковою мовою – на ньому основується термінологія Джйотиш (ведична астрологія), Аюрведи (деванагарі: आयुर्वेद– «наука життя»), інших ведичних наук, які нині відроджуються. Санскритський алфавіт деванагарі є також алфавітом хінді й інших сучасних мов північної Індії [158].

Санскрит як мова належить до індоєвропейської мовної групи і є однією з найдавніших у світі; це основа сакральної індійської літератури, священних текстів, мантр і ритуалів ведизму, індуїзму, джайнізму, частково – буддизму. Кожне слово санскриту, написане знаками деванагарі, має сакральне значення. Книги стародавньої Індії складалися зі зв’язаних між собою пальмових листів. Писалися тексти очеретяними паличками. Сажа і сік цукрового очерету слугували чорнилом. Техніку письма на пальмових листах використовували в основному ченці буддистських храмів для фіксування сакральної інформації. Однією з найдавніших протокниг, писаних знаками деванагарі, є Рігведа [168]. Тільки через зв’язок між «внутрішнім» і «зовнішнім» символьного підтексту можна зрозуміти особливість заплутаної і багатоярусної міфології Рігведи. Веди – це найвідоміші священні писання індуїзму, походження яких і досі є предметом суперечок науковців. Уважається, що у Вед немає автора і вони були «почуті» святими мудрецями далекого минулого, а через багато тисячоліть Ведав’яса структурував священні гімни й організував їх запис, оформивши ці тексти в чотири Веди:

Рігведу, Самаведу, Яджурведу й Атхарваведу. Веди містять численні дискурси з грою синонімів, омонімів, словосполучень слів з частковою подібністю, що внеможливлює здійснення повноцінних перекладів на жодну вербальну мову. А ще більше ускладнює ситуацію той факт, що надто багато слів санскриту мають три або більше (нерідко п'ять) різних значень, залежно від рівня їх використання – мирського, пов'язаного з тонкими світами та духовністю, причому значення слова на буденному рівні може бути абсолютно протилежним його значенням на духовному. Семантика вербальної мови не дозволяє передавати трансцендентальні поняття, закодовані знаками деванагарі в Рігведі. Отже, деванагарі як знак-символ також потребує мультидисциплінарного підходу до розкодування його значень.

Про виникнення перших знаків-рис у китайців йдеться в легенді, згідно з якою створення китайських протоієрогліфів належить одному з міфічних «Трьох Владик» китайської давнини – Фу Сі, котрий правив Піднебесною з 2852 по 2737 рр. до н. е. Прогулюючись по берегу річки Хуанхе, Владика Фу Сі побачив Велику Черепаху, на спині (панцирі) якої знаходилися загадкові знаки. Мудрець сформував принципи єдності навколишнього буття і зафіксував їх у перших графічних знаках китайського письма – шести рисах яо, котрі об'єднав у 64 гексаграми, які згодом стали називатися «Каноном змін» або нині відомою «І-Цзин» – «Книгою змін» [372], яку використовували для ворожіння, прогнозування майбутніх подій. Нині це всесвітньо відома система ворожіння (представлена в друкованих виданнях та електронних програмах, онлайн-ресурсах). Гексаграми виконували функції відображення всього, що відбувалося на Небі та Землі, тобто не як речі або явища самі по собі, а як процеси їх руху та перетворення; крім цього, вони асоціювалися з різними властивостями людей, тварин та рослин, природними явищами й родинними стосунками. Поширення рис «яо» зумовило заміну колишнього вузликового письма на ієрогліфічне. Створення ж ієрогліфів як системи письма китайські міфи пов'язують з ім'ям іншого

легендарного правителя Піднебесної, засновника Китайської імперії в XXV ст. до н. е., великого Жовтого Імператора – Хуан Ді, який, згідно з переказами, правив 100 років: з 2591 по 2491 до н. е. Саме імператор Хуан Ді віддав розпорядження своєму придворному чиновникові Цан Цзе створити першу систему китайського письма, котрий, детально вивчивши сліди птахів та звірів, форми гілочок дерев, винайшов перші ієрогліфи. Відомий учений і каліграф епохи династії Тан Юй Шинань зазначав: «Цан Цзе створив шість видів ієрогліфічних рисок, узявши за зразок контури гір, потоків річок і морів, сліди драконів та змій, птахів і звірів» (Дод. Г. Рис. 3) [96].

Відомий танський письменник і художник Цзан Янь Юань пояснив, як слід розуміти цей факт: «Небо не могло більше утримувати свої секрети від людей. Люди, навчившись писемності, вже могли розпізнавати небесні таємниці. Це нагадує щасливий акт провидіння, коли зерна проса самі сиплються з Неба». У легенді також зазначається, що завдяки китайським ієрогліфам «люди набули можливості пізнавати принципи й основні закони світоустрою. Злі духи більше не могли так легко вводити в оману людей, тому вони плакали» [95]. Якщо уважніше розглянути гілочки бамбука, то, як і Цан Цзе, можна побачити в них ієрогліфи.

Серед найдавніших ієрогліфічних пам’яток сакральної інформації заслуговує на увагу протокнига Трипітака Кореана «Пхальман теджанген» – корейська збірка буддійських текстів (Трипітака) XIII ст., нанесених на 81340 дерев’яних табличок. Вона є одним з найдавніших і найбільших буддійських канонів, записаних за допомогою китайських ієрогліфів. Містить 52382960 ієрогліфів і складається із 65 568 томів. Кожна дерев’яна табличка має 70 сантиметрів завширшки і 24 сантиметри в довжину, товщина варіюється від 2,6 до 4 сантиметрів. Вага однієї таблички – від трьох до чотирьох кілограмів [409].

Історична цінність Трипітаки полягає в тому, що вона є найповнішим зібранням буддійських текстів. Кожен блок виготовлений з березового дерева з південних островів Кореї, яке було попередньо оброблене для захисту від

старіння. Дошки вимочували в морській воді протягом трьох років, після чого розділяли на окремі таблички і виварювали в солоній воді. Потім таблички поміщалися в тінь так, щоб їх обдував вітер – ця стадія тривала ще три роки, тільки після цієї процедури таблички були готові для покриття захисним лаком. Вирізання дерев'яних табличок уважалося священною дією, їх використання допомогало покликати Будду.

На основі історичних джерел зародження первинних форм фіксації інформації виявлено архаїчні засоби фіксації інформації – вузлики. У давнину вузлик розуміли як символ-архетип – «мотузка-пуповина-змій», але аналіз його еволюції дозволяє виявити зв'язок між ним і рунічною символьною комунікацією.

У різних народів вузликова комунікація мала різні назви. Наприклад, у слов'ян – наузи, інків – кіпу, в жителів острова Пасхи – вампум. Однак за змістом та зображенням вони є подібними. Вузликовий лист «цзе-шен» був відомий у стародавньому Китаї. Популярності вузликова комунікація набула також у латишів, карелів і фінів, де й нині знаходять клубки з вузликовими письменами [7; 12; 112].

Вузлики були одними з перших знаків для передачі фіксованої системи повідомлень, тобто засобами, які розбивають інформаційний контент на елементи і надають можливості фіксувати великий обсяг інформації.

Розглянемо детальніше особливості слов'янської вузликової комунікації. Ще задовго до Кирила і Мефодія слов'яни мали свою оригінальну систему знакової комунікації, так звану «вузлову писемність», або наузи. Знаки цієї «писемності» не записувалися, а передавалися за допомогою вузликів, зав'язаних на нитках, які замотували в клубки-книги. Назва «наузи» походить від слова «узи» й однокореневого дієслова «нав'язувати» [12].

Згідно з повір'ями, різні вузли мають різну дію, зав'язування й розв'язування вузлів добрими і злими людьми надає протилежних результатів. Відповідно до всіх легенд, повір'їв та свідчень – у вузлах

закладена велика сила [354]. Вузли були поширені в усіх сферах буття слов'ян. Наприклад, згідо з повір'ями приморських народів, за допомогою вузлів можна впливати на вітер. На островах Північної Європи моряки, виходячи в море, купували в бабусь-відунь пучки «хороших вітрів» – обрізки мотузок, зв'язані у вузол, над якими промовлялися певні заклинання. Естонські мореплавці вірили, що фінські чаклуни можуть переганяти бурі та шторми до сусідів. Уважалося, що вони здатні сховати силу вітру в три вузли. Якщо розв'язати перший вузлик, подує легкий вітерець, якщо другий – на волю вирветься сильний вітер, а третій вузлик містить у собі шторм і ураган [7; 12].

Проте зовсім не кожну нитку можна використовувати в магічних обрядових діях, пов'язаних з фіксацією сакральної інформації. Для цього існують різні матеріали. Простою ниткою слугує конопля або кропива, також червона шерсть і шовкові волокна. Їх застосовують з лікувальною метою, нав'язуючи на зап'ястки та щиколотки хворого. У такому разі нитка обов'язково має бути червоного кольору. Найліпше вовняна – червона вовняна нитка легше і швидше за інші відновлює нормальний кровообіг – це запорука швидкого одужання та здоров'я.

У давнину вважали, що вузли, нав'язані на зброю, надають їй особливих властивостей: твердості та влучності. Також існували повір'я, що завдяки плетінню вузлів можна впоратися зі зброєю ворога, зробити її безсилою і марною.

Нагадування про давнє вузликове листування залишилося в сучасній мові, фольклорі, пам'ятках культури. Ще й нині використовуються словосполучення: «вузлики на пам'ять», «це пов'язано з тим», «говориш плутано», «зав'язка сюжетної лінії», «розв'язка сюжету», – а також: «клубок пісень», «нитка оповідання», «розв'язати проблему» та ін. Збереглися й прислів'я, які свідчать про побутову давнину вузликового письма, наприклад: «Що знала, то сказала, на нитку нанизала» [12].

У народних казках Іван-царевич, перш ніж вирушити в подорож, отримував клубок від баби Яги. Розмотуючи його, він читав вузлові записи і таким чином дізнавався, як дістатися до потрібного йому місця. Казка про клубок баби Яги дозволяє припустити, що сама баба Яга заснувала першу бібліотеку, зберігаючи клубки – носії інформації.

Історичні дані свідчать, що в стародавніх слов'ян були клубки з різним змістовим наповненням. Існували вузликові письмена, що містили географічні відомості, клубки міфів і релігійних язичницьких гімнів, заклинань. Зберігалися ці клубки в спеціальних берестяних коробах. Можливо, звідси, походить вислів «набрехати з три короби», який міг виникнути в той час, коли міфи зберігалися в клубках у спеціально пристосованих для цього коробах. У клубок наузи змотувалися за допомогою устя. Усть – спеціальна дерев'яна паличка, яку вважали особливим родовим надбанням. На усть намотували не тільки нитки оповідань, в'язали розмову, плели словеса, але й «зав'язували» болі та душевні муки. Звідси вислів – «намотати в'язь на усть» [7]. У сучасному трактуванні звучить як «намотати на вус».

Про священні вузликові листи є згадка і в карело-фінському епосі «Калевала»:

Назбирав мені пісень дощик,
Мені навіяв пісень вітер,
Принесли морські хвилі...
Я в один клубок змотав їх,
І в одну зв'язав я нитку...
І в коморі під покровом
У мідній скриньці їх сховав [103].

У фольклорному записі Еліаса Леннрота – збирача «Калевали» – є рядки, записані ним від відомого співця рун Архипа Іванова-Пертунєна. Він співав їх як зачин перед виконанням рун:

Ось розв'язую вузел,

Ось клубочок розпускаю,
Заспіваю пісню з кращих,
З прекрасних виконаю… [103].

У Литві збереглися знахарські клубки ниток з вузлами, де колір відповідав процедурам лікування, рекомендованим хворому: білий – холод, червоний – сухе тепло, помаранчевий – припарки, жовтий – віск, зелений – трав'яні настої. Це свідчить про достатньо високий ступінь розвитку системи кодування інформації – певний смисл надавали не лише знакам, але й кольору.

У Латвії існували вузликові календарі з народними святами, якими успішно користувалися мешканці невеликих поселень.

Знавець литовських народних звичаїв, доктор біологічних наук Е. Шимкунайте зазначає, що початок тексту позначався двома вузлами, на зразок сучасного скрипкового ключа в нотах. Щоб знайти початок нитки, потрібно було розмотати ввесь клубочок і читати з іншого кінця, який був прив'язаний до дерев'яної палички. На такі клубочки наспівували багато пісень. Наприклад:

У яблуневому садку.
Як складено, так і заспіваю,
Про запас в клубок зів'ю.
І піду в сім'ю чужу –
Усе проспіване візьму:
Житиметься весело… [12].

У кельтів ознаки вузликового письма були чіткішими. Відомі, наприклад, візерунки, які й донині зображуються на в'язаних рибальських светрах в Ірландії. Згадування про вузликовий засіб фіксування інформації є в ірландському манускрипті «Книга Келлів» [110].

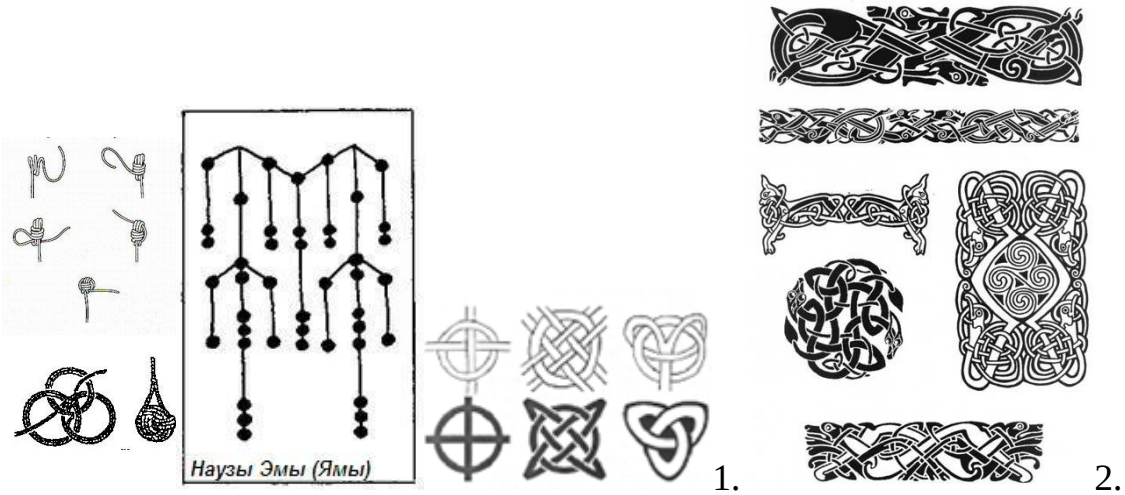

Рис. 3.1.2. Наузи (1). Кельтські вузлики(2).

На території сучасного Перу в давнину існувала держава древніх інків, котрі зберігали й передавали інформацію за допомогою кіпу – вузликового письма, яке вміли використовувати лише спеціально навчені люди – «в’язателі вузлів».

Прилад для кіпу складався зі шнура та прив’язаної до нього системи ниток, підвісок різного кольору і товщини. Інформація передавалася за допомогою певної системи вузликів. Отримати інформацію можна було тільки за умови знання кодових вузликових позначень. Отримувач інформаційного контенту визначав: товщину і колір нитки, кількість, розмір, спосіб в’язання, розміщення на ній вузликів. Використовувалися простий і фламандський вузли (до 9 штук на нитці) та складний вузлик (до 9 витків кожний). Нитки були 13 кольорів, з урахуванням відтінків, причому використовувалися й одноколірні, й дво-триколірні. Дослідники цього комунікаційного засобу визначили, що лише один кіпу з означеним набором елементів надає 365 535 720 353 комбінацій, а завдяки введенню додаткових ниток кількість комбінацій стрімко збільшується. Коли конкістадори зруйнували країну інків, були знищені численні твори писемності, відновити які неможливо. Але по тому, що залишилося, вчені намагаються дізнатися про минуле інків [294].

Найвідоміший у світі кіпу – послання Атауальпою, останнього правителя імперії інків. Перед стратою він устиг таємно надіслати з

ув’язнення лист, який являв собою прикріплену до бруска золоту нитку з тринадцятьма вузлами. Після цього всі залишки золота інків, які ще не встигли забрати іспанці, зникли. І місце їх перебування не відоме й нині [45].

Іспанці оголосили кіпу об’єктом язичницького поклоніння, хоча самі були впевнені, що в них міститься важлива інформація. Але спроби розшифрувати кіпу не мали результатів. Найвидатніші фахівці з тайнопису безуспішно вивчали зміст вузликів. В інків були спеціальні люди – кіпукамайокі (хранителі кіпу), які могли отримувати необхідну інформацію, з неймовірною швидкістю перебираючи пальцями вузлики. Але вони непорушно зберігали свої таємниці. У храмі древнього міста Пачакамак знайдено кіпу вагою 6 кг, яке, згідно з оцінками експертів, могло містити інформацію, що за обсягом відповідає багатотомному довідникові.

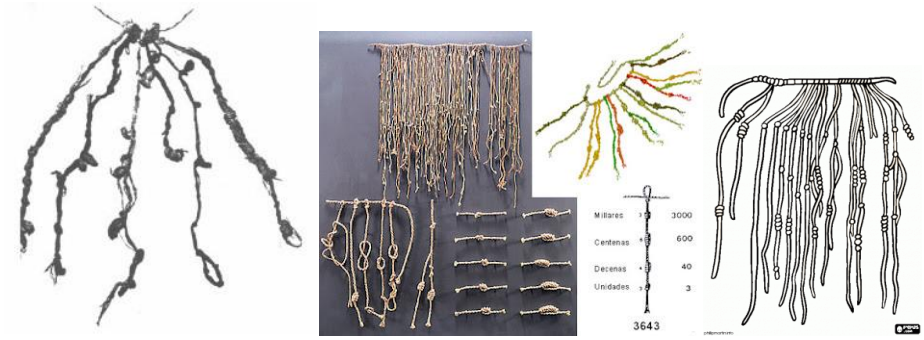

Рис. 3.1.3. Кіпу

Отже, в імперії інків вузликове письмо – кіпу – відігравало важливу комунікаційну роль в управлінні державою.

Не менше значення вузликова комунікація мала в Китаї. Історія китайських вузликів тісно пов’язана із загальним розвитком китайської цивілізації. У китайській культурі йдеться про зав’язування мотузок у вузли для запису різної інформації. Щоб відзначити незначну подію, зав’язували маленький вузлик, важливу – великий. У початковий період китайської цивілізації люди шанували мотузку. Саме слово «мотузка» (шен) вимовляється по-китайськи як і слово «божество». Повна назва китайського вузлика – традиційний декоративний китайський вузлик. Китайські

ієрогліфічні символи «Джи» (вузол) та «Джі» (багатий, успішний) містять у собі молитви людей про щастя й успіх, здоров'я та довголіття, матеріальний достаток, щастя родичів та близьких, радість і веселощі [112]. Китайський вузол і нині є символом молитви про щастя й удачу. За формою «вузлик щастя» подібний до єгипетського символу вічного життя анкх і тієт – давньоєгипетський символ богині Ісіди. Тієт, або «вузол Ісіди», нагадує анкх, окрім горизонтальних перекладин, які опущені вниз (Дод Д. Рис. 3) [275]. Його значення «благополуччя» або «життя», він зображувався на одязі єгипетських богів. Подібність форми простежується і з українським оберегом – лялькою- мотанкою, яка символізує здоров'я родини, зв'язок з предками, та рунічним знаком одал, який охороняє сімейну спадщину, зміцнює стосунки між членами родини, допомагає, вирішити проблеми зі здоров'ям старших у сім'ї (Дод Д. Рис. 1, 2, 4).

Скандинави вважають, що рунічні написи тісно пов'язані з вузликовим письмом: в «Оповіді про Сігурдріфе» йдеться: «Руни слів ти знай – Їх і в'ють, їх і ткуть, їх усі відразу зводять», – та: «Руни гірські пам'ятай... На долоні їх виведи, вій навколо тіла» [153].

Деякі рунічні написи оформлюють у вигляді вузликів, умовною мотузкою є тіло міфічного змія – такі зображення трапляються на поминальних рунічних каменях [159].

Ірландська міфологія виявляє аналогії зі скандинавським епосом: одноокі, як плата за мудрість; поезія, музика і лист – наріжні камені чаклунства; уподібнення знаків праалфавіту струнам арф, ниткам долі, гілкам Світового Древа, пряжі (руну); шанування каменів і дерев. Автор докторської дисертації О. Гуревич вивчає скандинавські короткі пісні, які мали назву «пасма» [64]. Тобто висловлювання «нитка оповідання», «пасма»-пісня, «плести плітки» пов'язані з давніми часами фіксування інформації архаїчними засобами – вузликами, які набули відображення в подальшій усній та писемній комунікації.

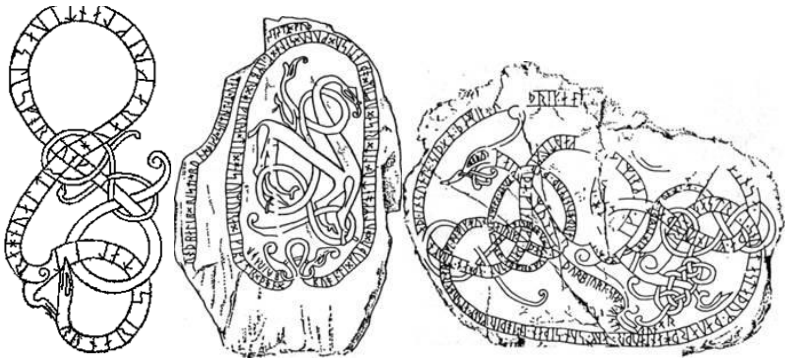

Рис. 3.1.4. Рунічні написи на каменях у вигляді вузликів

Рунічною технікою, перехідною від використання окремих рун до гальдраставів (поєднанання в єдиний рунічний знак декількох рун), є техніка в'язаних рун. В'язаною руною називається став (складний знак), що являє собою кілька рун, сплетених у єдиний символ. В'язані руни використовувалися з метою передачі великого обсягу інформації за допомогою єдиного знака [64].

Здебільшого в'язані руни складаються в єдиний інформаційний контент і об'єднують значення кожної руни, проте саме сплетіння їх в один знак додає у їхній зміст щось нове. По-перше, це пов'язано з тим, що напис перетворюється при цьому на єдине ціле, по-друге, в разі сплетіння декількох (навіть двох) рун нерідко в підсумковому символі можна виявити нові руни [58].

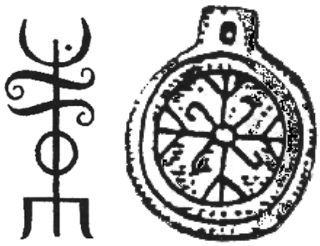

Рис. 3.1.5. В'язані руни.

В історії людства рунічні написи збереглися в основному на каменях. Книги, писані рунами, заборонялися в період розвитку християнства. Однак вузликові написи трансформувалися в орнаментальні прикраси рукописних книг. У книжковому орнаменті XII-XIV ст. з'являється так званий «жахливий» тератологічний стиль (від грецького «тератос» – чудовисько), в якому тісне сплетіння ліній завершується зміїними головами. Потім його

змінює плетений орнамент «балканського типу», який складається з науз – вузликів – і утворює «спокійний» в'язаний візерунок. Існував вислів: «Освітити книгу», тобто прикрасити її візерунком. Найрозвинутішими «освітлювачами» тексту були кельти. Кельтські традиції долучилися до християнства. Дві традиції об'єдналися в рукописних книгах – так на початку християнських Ірландії і Великобританії з'явилися «освітлені рукописи». Подібні орнаменти відомі в балканських слов'ян, у Скандинавії, Ірландії, Русі та трапляються в оформленні багатьох книг романського стилю з різних регіонів Європи (Дод. Е. Рис. 1) [34; 55; 73; 90; 178; 199].

Отже, в доісторичні часи люди винайшли найпростіший спосіб фіксації та передавання інформації за допомогою зав'язаних на мотузку вузликів. Можна зазначити, що вузликове плетіння було однією з первинних форм документальної комунікації. Символьна вузликова комунікація набула продовження в рунічних знаках, орнаментації. Вузликові композиції використовуються нині в оформленні банкнот. Українська банкнота (дві гривні) дійсно є мультимодальним текстом, інформаційний контент якого складається з літер, цифр, вузликових орнаментацій, художньої композиції.

У подальших дослідженнях необхідно ґрунтовно проаналізувати символічне значення рунічних гальдрастатів і перспектив використання вузликової орнаментації в символьному оформленні побуту українців, тому що і яскраво-червоний витончений китайський вузлик, і анкх – знак єгипетської культури, й відома впродовж тисячоліть українська мотанка фіксують і передають інформацію про найважливіші людські цінності – життя, здоров'я, захист, добробут і вдачу.

3.2 Предумови виникнення графічних форм рунічних знаків-символів

Окрім вузликів, найдавнішими засобами фіксації та передавання інформації були петрогліфи, огамічна та рунічна знакові системи. Огамічні знаки містять елементи спільної графічної форми та виконують комунікативні функції, подібні за призначенням до рунічної знакової системи.

Відомості про дві стародавні знакові системи для фіксації інформації залишив чорноризець Храбр у трактаті «Про письмена»: «Прежде словене не имели книг, но чертами и резами читали и гадали» [295]. Пропонуємо семантичне декодування цієї фрази: «Черти» це огамічні знаки або радше — петрогліфи «Кам'яної Могили», «різи» – рунічні знаки. Тобто слов'яни читали та гадали двома видами знакових систем: огамом та рунами. Відновлення уваги дослідників до огамічної та рунічної знакових систем сприятиме поглибленню знань про історію розвитку засобів комунікації та способи кодування великих обсягів інформації.

Згідно з кельтською легендою, огамічна система знаків створена Огамою (Огмою) на прізвисько «Медовоустий» – представником з клану Туатха де Данаан. Огма відзначався великою фізичною силою, спритністю, мав високий інтелект, був покровителем літератури й ораторського мистецтва. Його прізвисько свідчить, що міфічний Огма був власником лісових вуликів і вмів різати знаки [104, с. 66]. Зазначимо, що знаки на борті, лісових вуликах ставили найсміливіші, найрозумніші та найзаможніші люди тих часів. Ще його характеризують як бога-зв'язувача, що засвідчує «Викрадення бика з Куальнге», коли Кухулін (головний ірландський герой), бажаючи стримати ворожу армію, скрутив вузлом дерево і накреслив на ньому огамічні символи.

У «Книзі з Баллімота» йдеться: «Саме Огма, вправний у знанні мов і в поезії, був винахідником огаму; ці знаки призначаються для записів таємних промов, зрозумілих лише знаючим, їх зберігають у секреті від бідняків та простих людей. Перший вірш, написаний огамом на бересті, відданий Лугху, синові Етлема...» [212, с. 26]. Знаки огаму розміщуються вздовж лінії, яку називають «друїм». Іноді наскрізну лінію «друїм» заміняла грань каменя. У такому разі деякі літери або їх частини писалися на одній стороні, а інші – на суміжній. Щоб прочитати слово, записане таким чином, потрібно дивитися відразу на дві суміжні сторони каменя. У цьому полягає філософія огаму: «Друїм» ділить весь світ на «Добро» і «Зло». Тому одні букви огаму вважалися благими, інші шкідливими, треті, перебували відразу у двох світах. Зазвичай, знаки огаму записувалися по вертикалі знизу вгору. У випадках горизонтального письма, верхня сторона друїма вважається лівою, а нижня – правою. Таким чином, можна умовно сказати, що огам пишеться зліва направо. Давньоірландська література визначає, що основна функція огамічного алфавіту – сакральна: огамічні знаки використовували для пророцтв у мантичних ритуалах; крім того, вирізані на дереві знаки огаму містять закодовану інформацію, так звані «магічні слова або вислови», які писалися з метою запобігання нещастю, захисту та ін.

Огам або «Алфавіт Дерев», як і рунічна система письма поділяється на «сім'ї» – чотири групи по п'ять знаків; їх поділ оснований на класифікації дерев і рослин, згідно з їх юридичним статусом та рангом у давньоірландських законах. Кожному знаку-символу огамічної системи відповідає звук, рослина, божество, стихія і риса характеру. До цих двадцяти знаків пізніше додали ще п'ять знаків, дещо іншої форми – дифтонги, яких у первинному варіанті огаму немає, їх створили вчені-ченці в середні віки. Огам як літера складається також із чотирьох груп фонем: трьох – для приголосних і однієї – для голосних. Приголосні позначалися рисками від однієї до п'яти, голосні – крапками, також від однієї до п'яти. Кожна літера має свою назву, що відповідає назві дерева. Відомості про структуру огаму

розкриваються в «Книзі з Баллімот», у якій на запитання: «Як і на які частини ділиться огам?», надається така відповідь: «На чотири групи: «В» – зі своєю п’ятіркою; «Н» – зі своєю п’ятіркою; «М» – зі своєю п’ятіркою; «А» – зі своєю п’ятіркою».

Друга функція написів огамом на каменях – інформаційна. Найдавнішими пам’ятками ірландської писемності вважають огамічні написи V-VI ст. до н. е. Загальна чисельність написів знаками огаму сягає п’ятиста, з яких близько п’ятдесяти, знайдених переважно в Уельсі й Корнуоллі, містять паралельну транскрипцію латинськими буквами. Незважаючи на всі зусилля християнських місіонерів (які знищували огамічні написи), огам активно використовувався аж до X ст. (більшість написів зроблена в період з V по IX ст. н. е. І лише згодом «переміг» латинський алфавіт [212]. Більшість написів, що залишилися – епітафії, тобто надгробні написи. Однак лише під невеликою кількістю каменів виявлені поховання. Можливо, це пояснюється тим, що більшість цих плит і валунів переміщено зі свого первісного місця з будівельною або іншою метою. Можливо також, що це пов’язано з кельтським звичаєм створення кенотафів, тобто символьних місць поховання, за допомогою пам’ятних каменів. Написи рідко містили більше двох слів: ім’я померлого і його батька, завдяки чому пізніше християни визнали цю писемність нешкідливою.

Третя функція огамічних кам’яних написів – ідентифікаційна. У текстах давніх законів неодноразово згадується, що документом, який підтверджує право на землю, є «огам на камені, що вертикально стоїть». Тобто написи на камені слугували пам’ятним межовим стовпом, що підтверджує їх функціональну подібність з бортними знаками та проторунічними символами власності, які згодом трансформувалися в геральдичні знаки.

Слід зазначити, що у XX ст. саме огамічні знаки стали основою для розробки сучасної системи штрих-кодів.

1.

2.
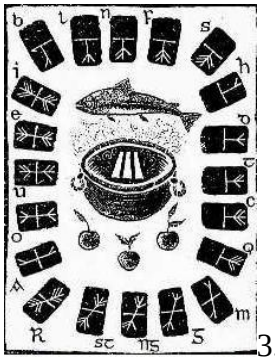
3.

4.
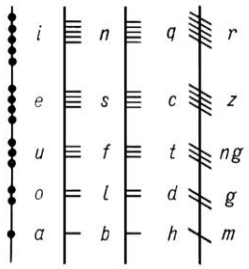

5.

6.

Рис. 3.2.1. Огам на камені (1 зліва на право); палички для пророцтв (2); схема з «Книги Баллімот», знаки огаму використовуються в ритуальній практиці й згруповані навколо лосося мудрості, казана натхнення та молодильних яблук (3), огамічний напис (4), структура огаму (5), шрих-код (6).

На думку К. Марстрандера, огамічна писемність виникла в перших століттях нашої ери як криптографія, основою якої був латинський алфавіт. Ця система письма використовувалася друїдами в південній Галлії й мала певний вплив на розвиток рунічного алфавіту [357]. Із цією версією щодо походження огамічної знакової системи не можна погодитися. Якщо порівняти знакову систему огаму з латиницею, то жодної подібності знайти не вдається. Однак з петрогліфами «Кам’яної Могили» огам дійсно подібний (див. рис. 3.2.2.). Існує принцип групування огамічних символів за рангами, до яких належить та чи інша рослина. Згідно з віруваннями друїдів, ранг рослини залежав від її духовних властивостей. На думку Р. Турнейзена графічна форма алфавіту запозичена з давньої кельтської системи мнемонічних зарубок на дерев’яних паличках, які використовувалися для лічби, календарних позначок, магічних заклинань і ворожіння [122]. На нашу думку, графічна форма огамічного письма (риси) виникла на основі

спостережень за стовбурами дерев (а саме берези). Кельти вважали Березу родоначальником усіх дерев. Для слов'ян це також священне дерево. Загадковий вислів кельтів «Плем'я В, що народилося від берези та її сина ясеня, є головним племенем» [190, с. 50] можна декодувати так: «система письма від берези (огам-петрогліфи) й від ясеня (руни) є однією з найдавніших знакових систем на планеті». Справа в тому, що огам є антропоморфним: 20 його букв можна розуміти як 20 пальців на руках і ногах людини. Друїди для таємного спілкування між собою прикладали 5 пальців у тому чи іншому поєднанні до носа.

Рис. 3.2.2. Огамічна знакова система, петрогліфи «Кам'яної Могили» (Україна) та риси на стовбурі берези.

Відомості про огамоподібні петрогліфи (12-6 тис. до н. е.) «Кам'яної Могили» (Україна) недостатньо поширені серед науковців Європи та США. Український дослідник з Харкова І. М. Рассоха доводить подібність петрогліфів «Кам'яної Могили» з огамічною знаковою системою [216]. На нашу думку, саме прототип огамічних знаків називався «чертами», які виникли на території України і були давньою слов'янською знаковою системою для ворожіння та письма.

Крім того, І. Рассоха, звернув увагу на опубліковане в 1990 р. повідомлення про відкриття українських археологів: «У кургані ямної культури, біля села Велико-Зіміново, в центральному похованні, В. Г. Петренко і Г. Н. Тощев знайшли набір дерев'яних розфарбованих паличок для ворожіння (102 шт., (Дод Ж. Рис. 1)). Знахідку датують IV-III

тис. до н. е. – часів існування ямної культури. Палички зроблені з гілок, мають довжину від 2 до 11 см, діаметр – 0,2-0,8 см. Палички, за винятком кількох, очищені від кори, кінці їх частіше затуплені, іноді гострі. Кожна з одного боку покрита смужками, переважають екземпляри, розмальовані двома фарбами – чорною і яскраво-червоною» [216]. Традиція виокремлювати інформаційні повідомлення кольорами збереглася у вузликовій системі фіксації інформації, в орнаментації та набула відображення у вислові «з червоного рядка» в письмовій комунікації.

Ці зображення мають принципову подібність з технікою пророцтв завдяки огамічній знаковій системі. Кожна паличка, знайдена археологами, вкрита смужками і крапками тільки з одного боку, риси розміщені групами, що візуально також нагадує огам. Причому особливо важливо, що в процесі їх порявняння виявлено прямі аналогії майже всім знакам огамічного алфавіту. Тобто знайдено нові археологічні дані, які підтверджують, що огамоподібна знакова система виникла значно раніше, ніж уважалося [216]. Зародження графічної форми та техніки фіксації інформації відбулося на території України (кам’яний комплекс «Кам’яна Могила» XII тис. років тому), потім огамоподібні знаки систематизувалися і використовувалися в період ямної культури для здійснення пророцтв.

І. Рассоха зазначає: «Найважливіше і найразючіше в цих паличках – те, що кожна з них мала виражати якесь поняття, в іншому разі саме ворожіння не мало сенсу. При цьому набір таких паличок узагалі-то мав бути стандартним – усе те, що відомо про традиційне суспільство, робить надто малоймовірним припущення про те, що кожен власник наділяв набір паличок довільними значеннями. Якщо палички були розфарбовані, то це означає, що конкретне значення їх було виражене графічно. У такому разі набір паличок для пророцтв можна розглядати як систему графічних знаків зі стандартними значеннями і вважати різновидом писемності. Отже, цей факт доводить існування особливої індоєвропейської писемності у вигляді набору

символьних знаків, що застосовувалися для ворожіння вже в епоху ямної культури» [216].

Слід підкреслити, що І. Рассоха сформулював таку революційну гіпотезу: «Знаки найдавнішого письма індоєвропейців могли бути алфавітними, тобто позначати окремі фонеми як значущі приголосні й голосні звуки мови. Така можливість зумовлена двома унікальними особливостями саме загальноіндоєвропейської культури. По-перше, в стародавніх індоєвропейців величезний авторитет і вплив мали поети, існувала багата поетична традиція, яка тісно перепліталася зі жрецькою традицією. По-друге, поети, можливо, ще за часів індоєвропейської єдності знали і використовували у своїй поетичній практиці поняття фонеми» [216].

Ця гіпотеза є ймовірною, однак потребує додаткових археологічних відкриттів, спрямованих на пошук закодованих в огамоподібні знаки записів пісень. Однак слід зазначити, що жрецькі ритуали тих часів ґрунтувалися саме на усно-пісенній традиції передавання таємної інформації, й знаки використовували надто рідко. І самі пісні також мали глибоке символічне значення.

Як зазначалося раніше, символічність огамічних знаків пов’язується із сакральним ставленням до дерев, – друїди проводили ритуали взаємодії зі світом «духів» у священних гаях, що набуло відображення в огамічних, рунічних знаках та орнаментації.

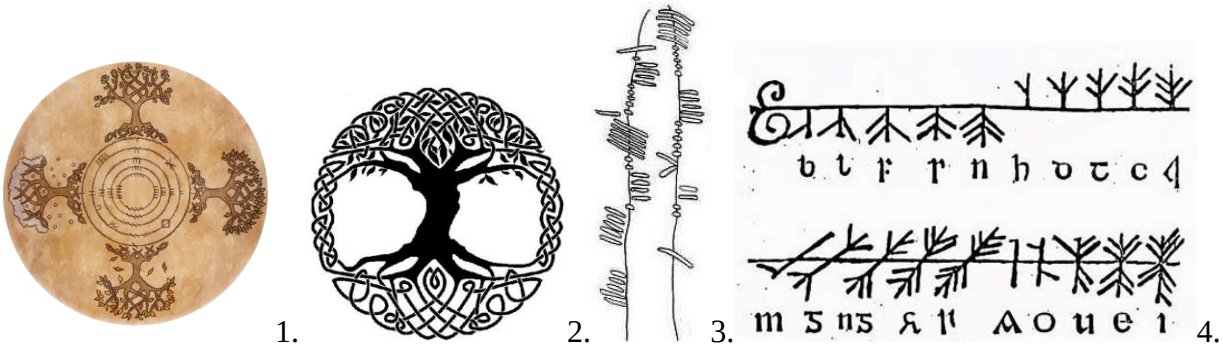

Рис.3.2.3. Огамічний календар (1), орнамент «священне дерево» (2), вузликово-подібний огамічний напис (3), проторунічний огамічний напис у «Книги з Баллімот» (4).

У «Книзі з Баллімот» зазначається про існування книг, написаних знаками огаму різних форм, однак самі ці книги знайдені не були (Дод Ж. Рис. 2). Умовним доказом існування таких книг є ранець «Книги Арми», який створений у VIII ст., щоб нести значно більшу за розміром книгу, ніж та, яку поклали до нього пізніше, написану латинською. Ранець та книга перебувають в Трініті, коледжі Дубліна. Орнамент ранця підтверджує його приналежність до кельтської традиції дохристиянського періоду. Книга Арми (англ. Book of Armagh), або Кодекс Ардмаханус (англ. Codex Ardmachanus), також відома як «Канон святого Патріка» (англ. Canon of Patrick) – ірландський манускрипт IX ст., документ, цінний для дослідників ранніх згадок про святого Патріка і зразків давньоірландскої мови; крім того, це один з найбільш ранніх документів острівної церкви, що містить практично повну копію Нового Завіту.

На жаль книг, написаних виключно огамом знайдено не було, радше за все вони були знищені як непотрібні й неактуальні для нової релігійної парадигми. Численні підтвердження знищення дохристиянських носіїв інформації наявні, й вплив нової релігії позначився на засобах, техніках фіксації інформації, інформаційному контенті, а відтак комунікаційному процесові, який із символічного став предметно прикладним. Засоби фіксації інформації – літери-фонеми – стали доступними багатьом людям, однак «кількість» втратила «якість», численні знання про взаємодію людини зі світом природи, мікро- та макрокосмосом були втрачені. Тому спроба відродити теоретико-методичні засади символьної комунікації є актуальною, і це можна зробити завдяки дослідженню особливостей рунічних знаків-символів, які збереглися на теренах комунікаційного простору.

Дослідники архаїчних засобів фіксації інформації підтверджують, що друїди використовували огамічне письмо разом з рунічним як засіб символьної комунікації. Символьну комунікацію слід розуміти значно ширше, ніж елементарні навички писемності – це цілий соціокультурний пласт, який охоплює міфологію, релігію й реалізується в сакральній

комунікації. Уже в Етрурії та Венеції (землях етрусків і венедів) до алфавіту ставилися як до об'єкта, що має сакральне походження та здатний магічно впливати. Про це свідчать, наприклад, знайдені в етруських похованнях таблички з переліком алфавітних знаків. Це – найпростіший вид рунічної сакральної комунікації, поширений і на північному заході Європи.

Усього у світі знайдено близько сьоми тисяч рунічних написів, серед них найбільше – у Швеції. Найдавніші пам'ятки – рунічні написи – виявлені в Данії, Норвегії, Британських островах, Гренландії, Ісландії. Також рунічні написи знайдені в Латвії, Україні, Німеччині, Австрії, Франції, Греції, Румунії, Туреччині, Нідерландах. Велике зібрання рунічних каменів зберігається в колекції університету Уппсали (Швеція) [411]. У сучасному Стокгольмі в районі Гамластана на спуску Кекбрінкен у цоколі житлового будинку вмонтовано стародавній камінь з в'яззю рунічних написів, що добре збереглася [441]. Щодо до території Азії, там поширені тюркські рунічні написи.

Руна як знак-символ сама по собі є таємницею. Вона не лише етимологічно перекладається як «таємниця», однак і семантичних значень кожен рунічний знак має близько двадцяти, залежно від контексту. Рунічне письмо – це близько десяти різновидів рунічних знакових систем: етруські, тюркські (орхоно-єнісейські), готські, скандинавські, англо-саксонські, слов'янські, маркоманічні та ін., які мають подібні між собою знаки. Загальна кількість рунічних написів більшою мірою збереглася на кам'яних носіях, тому що рукописні рунічні написи на дошках або пергаменті, як і огамічні, знищувалися в період зміни релігійної парадигми.

Дослідники слов'янської культури Б. Рибаков та В. Чудінов пов'язують походження слова «руна» із дієсловом «рити» [235, 331]. «Руни Макоші – так називалася в давнину руниця, складовий алфавіт слов'ян. Це – перший, найдавніший тип письма, поширений в епоху палеоліту (верхнього і навіть середнього) в Євразії та Північній Америці. Відкриті склади (типу приголосний + голосний) позначалися самостійними знаками. Окремі голосні

зображалися у вигляді паличок, іноді з обмежувальними штрихами». Руни Макоші характеризувалися сакральністю і призначалися не для широких верств населення, а для жерців. Читати руни Макоші, особливо поєднані в лігатури, неможливо, ці тексти потребують нелінійного декодування, як ребуси. Руни Макоші у великокняжий період використовувалися в Київській Русі, проте з ужитку поступово виходили. Так, у Києві вони поступаються місцем кирилиці вже в X ст., тоді як у Новгороді існують незмінно до XIII ст., а в IV ст. навіть спостерігається їх тимчасове відродження. Утім, у XV ст. в столиці вони зовсім зникають, зберігаючись у провінційних містах і селах до XVII ст. [331]. Однак дослідження, здійснені В. Чудіновим, потребують додаткових доказів у зв'язку з його намаганням читати рунічні написи сучасною мовою. Дослідники первинних слов'янських засобів письмової комунікації (А. Платов, Г. Лозко, Б. Рибаков, І. Рассоха, Б. Михайлов) відновлюють вивчення специфіки декодування слов'янських рунічних знаків, доводячи, що рунічний символ має основне смислове навантаження в магічному і жрецькому мистецтві. Адже символ – це не просто значок або прикраса на палиці волхва, обрядовому посуді, дерев'яних дошках, а сукупність сакральних смислів, магічних ефектів, квінтесенція тисячолітньої праці стародавніх геніїв, котрі формували цей знак [235]. Рунічні знаки-символи в комунікаційно опосередкованих актах слов'ян виконують насамперед оберегові функції.

Дослідник Борис Михайлов виокремлює групу проторунічних символів у заповіднику «Кам'яна Могила» [170], що ще раз підтверджує їх архаїчність, архетиповість, сакральність, належність до засобів символьної комунікації (Дод. З. Рис. 1).

Доречно припустити, що в давні часи відбувався не моногенез, а полігенез знакових систем. Тобто виникнення рунічних знаків не пов'язане із жодною знаковою системою. Вона розвивалася паралельно огамічній і виникла в результаті спостережень за явищами природи, зокрема за жилкуванням листа ясеня. Якщо ретельніше вивчати міфи, то можна

визначити спосіб винаходу героєм Одіном, який, за легендою, приніс себе в жертву, висів на ясені і «побачив» рунічні знаки. Отже, лист ясеня має сітчасту структуру жилкування: якщо накласти рунічні знаки на місця жилкування, то можна побачити стовідсотковий збіг у їх графічних формах.

Крім того, жилкування листа ясеня засвідчує способи формування складних знаків – лігатур та гальдраставів (Дод. Ж. Рис. 2). Гальдрастави існують лінійні і в'язані, в найдавніші часи вони використовувалися для магічних заклинань та інформаційних повідомлень на поминальних каменях. Серед сучасних рунологів тривають дискусії щодо правильності способів поєднання рун в один складний символ. Жилкування листа ясеня наочно демонструє спосіб формування знака (рис. 3.2.4). Отже, креслення по жилках дозволить сформувати правильну графічну форму лігатури.

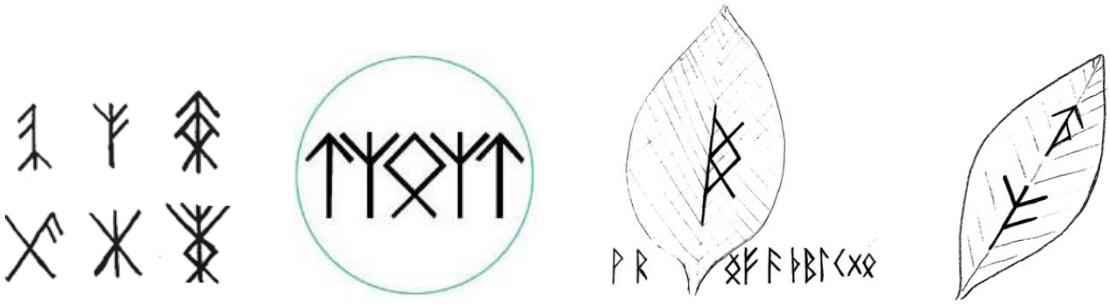

Рис. 3.2.4. Гальдрастави і рунетейн.

В'язані руни складаються з тих самих символів, що й рунетейни – лінійні групи рун, однак саме сплетіння їх в один знак додає у їх дію чогось нового. По-перше, це пов'язано з тим, що напис перетворюється на єдину цілісну систему, посилюючи «магічний» ефект, а по-друге, під час сплетення декількох (навіть двох) рун нерідко в підсумковому символі можна виявити додаткові руни, які виникли «самостійно». Так, у разі поєднання рун Тейваз і Турісаз виникає руна Ансуз. «Магічний» ефект пояснюється природною формою графічних рунічних знаків (по лініях сітчастого жилкування). Отже, форма ефективних знаків має збігатися з формою будови біологічних систем людини (будова кровоносної системи й нейронної мережі мозку резонують з

мережевою формою жилкування листа), тому вони й мають так званий «магічний ефект», тобто впливають на біологічні системи організму реципієнта. Усі явища в природі взаємопов'язані, і цього принципу природовідповідності давні винахідники знакових систем дотримувалися.

Таким чином, аналіз особливостей створення стародавніх графічних форм огамічних та рунічних знаків-символів сприяє визначенню об'єктивних чинників їх виникнення. Головний з них – актуалізація потреби людства у фіксації, зберіганні й передачі в часі та просторі постійно зростаючих обсягів інформації. При цьому винайдення графічних форм первинних знаків пов'язане зі спостереженнями давніх людей за навколишнім середовищем та природними явищами, які пропагували винахідникам графічні образи та форми знаків. Серед суб'єктивних чинників їх виникнення можна зазначити принцип «резонансу» – усе в природі взаємопов'язано, тому графічні форми знаків мають збігатися з формами біологічних систем організму реципієнта.

Узагальнимо інформацію щодо трансформацій знак-ікона, знак-індекс, знак-символ. Винайдення графічних знаків (Палеоліт-Неоліт) (піктографічні знаки) допомагало людині зафіксувати реальні події полювання на тварин, слугувало засобом спрощеного уявлення, сприяло запам'ятовуванню інформації та систематизації знань. Графічні зображення тварин у печерах виконували функцію протоальбомів або блокнотів спостережень за реальністю для глибшого усвідомлення подій. Такі нотатки були адресовані автором самому собі, тобто перші фіксовані піктографічні зображення – це один з перших проявів графічної автокомунікації, принцип дії якої зберігся й нині у вигляді щоденників, нотатників, альбомів для ескізів та ін. Графічний малюнок був зрозумілий авторові й усім іншим реципієнтам. Окрім того, за допомогою наскельного живопису фіксувалася інформація щодо шляхів міграції тварин. Це була життєво цінна інформація, якою могли скористатися брати по племені. Однак графічний малюнок потребує пояснень і конвенціональності, тобто домовленості про значення. Петрогліфи неоліту були прототопографічними знаками, необхідність в яких існує й понині.

Завдяки графічному зображенню розвивалися стратегічне мислення, вміння планувати майбутні дії для полювання. Зображення допомагало людям запам'ятати й зрозуміти, яким чином діяти в тій чи іншій ситуації. Чим складнішою була стратегія, тим більшими мали бути площа зображень та час для їх створення або слід було заміщувати малюнок простим знаком. Саме необхідність зображення динамічного процесу, який відбуватиметься в майбутньому часі, зумовлювала виникнення знаків-заміщувачів малюнка. Знаки-заміщувачі або знак-позначка слугували першими топографічними знаками. Тобто людина набуває семіотичного вміння здійснювати трансформацію типу «денотат – сигніфікат – знак».

З ускладненням соціального життя, переходом до землеробської діяльності, ієрархієзацією всередині соціальної групи й появою інтелектуального прошарку (шамани, жерці) в авторів знаків виникала необхідність створювати власні письмена-позначки, які не були зрозумілими іншим, таким чином забезпечували унікальність свого становлення у певному соціумі. Такі знаки, що подібні до огамічного письма та проторун, можна знайти у великій кількості в кам'яній бібліотеці заповідного комплексу «Кам'яна Могила». Тому слово «руна» тлумачиться багатьма мовами як «таємниця». Соціальній групі потрібно було виживати в складних природних умовах, люди завжди шукали сильнішого, того, хто міг би захистити. Із цим пов'язаний розвиток так званої природної магії або комунікації між людьми та світом природи, що зумовлює виникнення однієї з найдавніших знакових систем – огамічного письма або простих рис. Аналіз наскельних написів «Кам'яної Могили» свідчить, що перехід петрогліфів у знаки письма відбувався поступово, від малюнка – до простої риски.

Виникнення умовного графічного знака пов'язане з неможливістю зобразити об'єкт з урахуванням усіх його особливостей. Важливою умовою була зрозумілість значення цього знака певній соціальній групі. Імовірно, ключовим моментом у виникненні графічного знака була потреба в зображенні дерев, оскільки в давнину вважалося, що так звана «рослинна

магія» допомагала багатьом людям виживати, захищаючи від загроз зовнішнього середовища. Після ідентифікації тварин люди розпочали ідентифікацію дерев. Необхідність зображення різних видів дерев та послідовності дій з приготування лікувальних страв потребували наявності спеціальних знаків для фіксування соціально значущої інформації. Отже, аналіз петрогліфів «Кам'яної Могили» дозволяє стверджувати, що огамічні знаки були першою знаковою системою, яка з часом трансформувалася в алфавіт. Поряд з нею на скелях «Кам'яної Могили» наявні проторунічні знаки, що поступово ускладнювалися, систематизувалися й перетворилися в рунічну знаково-символьну систему зі складною внутрішньою структурою – поділом на групи знаків – сім'ї (детальніше цей матеріал висвітлено в третьому розділі монографії).

Наступним етапом еволюції графічних знаків була трансформація знака-позначки в знак-символ та знак-фонему, яка відбувалася на тлі ускладнення соціального життя. Поява інтелектуального прошарку та накопичення певними соціальними групами матеріальних цінностей зумовили виникнення персонально-іменних та родових знаків, що позначали власність і захищали її. Ознаку «це моє» власники зображали іменними знаками на борті (вулики на деревах) – так звані бортні знаки, худобі – тамги. Тамгою позначалася власність певної людини, а згодом і всього роду. Так виник знак-символ, який має вже декілька значень та функцій.

Як зазначають дослідники ієрогліфів, найдавніші знаково-фонетичні написи – це імена фараонів. Аналогічним чином трансформувалася й рунічна знакова система. Наявність численних знаків власності ускладнювала реалізацію ними функції унікальної ідентифікації майна, і саме напис імені власника, який складався з декількох знаків, дозволяв надійніше захистити право власності. Це й зумовило закріплення за знаком певного фонетичного значення. Також напис імені додавав його володареві впевненості в гарантованому передаванні сакральної інформації богам. Як зазначає Б. Семеновкер, у Китаї вважалося, що духи розуміють тільки записану

інформацію [241]. Якщо проаналізувати численні написи на рунічних каменях, то виявиться, що всі вони описують подію, яка сталася з конкретною людиною (подвиг, перемога, смерть та ін.), при цьому зазначається ім’я еріля, який різав руни. Тобто іменна ідентифікація дозволяла фіксувати важливі події й передавати інформацію про суб’єкта іншим. Головною складовою семантичного контенту первісних знаків-фонем є ім’я героя, що свідчить про егоцентричність – суттєвий фактор розвитку писемної комунікації.

Необхідність ідентифікації людини в соціальній групі сприяла розвиткові усної фонемної комунікації. Перехід від знака-жесту, знака-сигналу до знака-слова відбувся також через етап формування фонетично закріплених імен людей, які жили в одній групі, з метою розподілу обов’язків між ними в племені, потім назви дій та предметів навколишнього світу. Тобто процес усного фіксованого фонетичного означення починався з групи фонем, які позначали імена людей, котрі жили в племені. Отже, розвиток соціальної комунікації відбувся завдяки двом взаємопов’язаним факторам: соціальності (люди живуть у групах) та егоцентричності, унікальності, необхідності персоніфікації кожного суб’єкта.

Таким чином, аналіз особливостей виникнення первинних форм графічних знаків свідчить, що головним чинником їх створення були пізнання людиною навколишнього світу, генерування важливої для існування людства інформації та кодування її системою штучних символів, розробленою на основі вивчення природних явищ. Детальніший аналіз конструктивних форм первинних фіксованих комунікативних засобів уможливить відтворення еволюції найдавніших систем писемності, збагачення знання про їх особливості та комунікативні можливості, визначення резервів удосконалення сучасних знакових засобів кодування інформації.

Висновки до розділу

1. Історія соціальних комунікацій налічує безліч засобів фіксації інформації від петрогліфів до сучасних комп'ютерних кодів. З метою виявлення особливостей архаїчної комунікації й стародавніх засобів комунікації були проаналізовані такі засоби: вузлики («кіпу» – інків, наузи – слов'ян, «цзе-шен» – китайців), клинопис, єгипетські та китайські ієрогліфи, деванагарі, огам, проторуни. Виявлено, спільну функцію – сакральну, яка відрізняє їх від сучасних літер. Архаїчні знаки-символи, з часом, трансформувалися у фонемно-знакові засоби письмової комунікації, що споріднює їх з рунічними знаками-символами та підтверджує давню архаїку останніх.

2. Доведено, що вузликові засоби фіксації інформації, могли вміщувати великі об'єми інформації, й передавати її у часі та просторі. Вузлики використовувалися як для фіксування сакральної інформації (так звані магічні вузли, в'язалися із захисною функцією), так і виконували протописьмову функцію – мали фонетичні повідомлення, які кодувалися-декодувалися лінгвістично. Сформована у різних соціокультурних осередках система позначок для фонемної вузликової комунікації: колір, кількість вузлів та ін. свідчить про усвідомлену розробку вузликових засобів комунікації. Вузликові технології подання інформації знайшли використання у рунічних написах, що свідчить про взаємовплив двох систем та компетентність комунікантів з різних видів комунікації.

3. Проаналізовані групи петрогліфів у заповіднику «Кам'яна Могила» (Україна), які відносять до руноподібних та огамодібних знаків (Б. Михайлов, І. Рассоха та ін.). Вони можуть вважатися найдавнішими засобами протописьмової комунікації на теренах Євразії. Нові археологічні дані, підтверджують, що огамоподібна знакова система виникла значно давніше, ніж уважалося (XII тис. років тому). Огамоподібні знаки використовувалися і в період ямної культури для здійснення пророцтв. Набір

маркованих паличок для пророцтв можна розглядати як систему графічних знаків зі стандартними значеннями і вважати різновидом писемності.

4. Порівняння огамічної знакової системи з рунічною дозволило виявити спільні функції (мантичну для пророцтв, сакральну для таємних написів та фонемну для письмової комунікації), та графічні форми, що також підтверджує їх єдине генетичне походження як засобів комунікації, які виникли та використовувалися у певному соціокомунікативному просторі.

Аналіз особливостей створення стародавніх графічних форм огамічних та рунічних знаків-символів дозволив підтвердити визначені об’єктивні чинники виникнення графічних форм позначення усної інформації. Головний з них – актуалізація потреби людства у фіксації, зберіганні й передачі в часі та просторі постійно зростаючих обсягів інформації. При цьому винайдення графічних форм первинних знаків пов’язане зі спостереженнями давніх людей за навколишнім середовищем та природними явищами, які надавали винахідникам зразки графічних образів та форм знаків.

5. Доведено, що в давні часи відбувався не моногенез, а полігенез знакових систем. Тобто виникнення рунічних знаків не пов’язане із жодною знаковою системою. Система рунічних знаків розвивалася паралельно огамічній і виникла в результаті спостережень за явищами природи, та потребою фіксувати та передавати інформацію. З прагненням людини встановити духовну взаємодію зі світом природи формується фідеїстичне ставлення до знаків як засобів сакральної комунікації. Для означення явищ природи як суб’єктів комунікаційної взаємодії створюють рунічні знаки-символи, що позначали природні об’єкти (воду, блискавку, землю і т. ін.).

6. Розвиток так званої природної магії відбувався для задоволення потреби у захисті, благополуччі, що набував реалізації у комунікації між людьми та світом природи. Людина обирала собі тотем і графічно зображувала його, використовуючи як ідентифікаційний знак племені та його членів (тату); цей знак-символ виконував захисну (оберегову) й ідентифікаційну функції (належність до племені). Доведено, що на тлі

ускладнення соціального життя, графічні знаки трансформувалися у знаки-позначки, знаки-символи та знаки-фонеми.

Отже, рунічну символьну комунікацію слід розуміти значно ширше, ніж елементарні навички писемності – це цілий соціокультурний пласт, який охоплює міфологію, релігію й починав розвиватися в сакральній комунікації.

РОЗДІЛ 4
ДИВЕРСИФІКАЦІЯ РУНІЧНИХ ЗНАКОВО-СИМВОЛЬНИХ СИСТЕМ

4.1 Вектори диверсифікації рун як сакральних символів

Особливості сакральної інформації, яка закодована рунічними знаками, не пояснюють сучасні концепції інформації. Тому нагальним є розширення теоретичних засад у напрямі дослідження особливостей кодування й організації функціонування сакральної інформації, основи зародження рунічної символьної комунікації.

Наявність безлічі визначень інформації зумовлена складністю, специфічністю й різноманіттям підходів до тлумачення сутності цього поняття. Існують три найпоширеніші концепції інформації, кожна з яких по-своєму пояснює її сутність.

Дослідниця Г. Швецова-Водка ґрунтовно аналізує поняття «інформація»: «Інформація розглядається як «те, що передається в процесі комунікації» : сигнали, зміни у механічному, фізичному чи хімічному стані одержувача інформації; зміни в обсязі та характері знань людини, яка одержує інформацію в результаті комунікаційного процесу. Отже, поняття «інформація» свідчить про те, що певний процес розглядається як комунікаційно-інформаційний. «Інформація» тут не має ніякого конкретного наповнення, бо вона є різною в різних комунікаційних системах. Це – поняття, що застосовується для позначення змісту повідомлень, які передаються в процесі комунікації. Вислів «передача інформації» – це метафора, переносне вживання виразу на основі аналогії, схожості. Комунікація, яка відбувається між людьми, тобто в суспільстві, зветься «соціальною». У процесі соціальної комунікації передається «соціальна інформація». Інакше кажучи, соціальна інформація – це та інформація, що

функціонує в суспільстві, коли комунікаторами, тобто особами, що знаходяться в комунікаційній взаємодії, є люди» [338, С.17].

«Інформація в процесі соціальної комунікації — це те, що комунікант намагається передати реципієнту; те, що реципієнт одержує в результаті процессу інформаційної комунікації. Можна сказати, що інформація — це відомості, призначені для передачі в процесі соціальної комунікації. У соціальній комунікації відправник інформації намагається передати реципієнту які-небудь знання або почуття, вольові імпульси (спонуки). Умовно все це об'єднується поняттям «знання». Отже, в процесі соціальної комунікації від комуніканта реципієнту передаються певні знання. Тому соціальну інформацію визначають ще як «знання, що розглядається в аспекті комунікації», або як знання, що знаходиться в русі від комуніканта до реципієнта. Однак знання, за визначенням, притаманні людині; вони мають особистий характер. Їх не можна «передати» іншій людині буквально. У реципієнта знання формуються самостійно під впливом одержаної інформації. На сприйняття інформації та її розуміння впливає рівень розвитку людини, її попередні знання, її вміння декодувати інформацію і зрозуміти її смисл. Отже, поняття «знання» та «соціальна інформація» дуже тісно пов'язані. Знання переходить в інформацію та навпаки в процесі соціальної комунікації. Але як «знання», так і «інформація» – це абстрактні поняття, які набувають певного значення залежно від того, в якому контексті їх використовують. У комунікаційному процесі передається інформація, тому вона і визначається як «відомості, призначені для передачі» [338, С.19-20].

Далі авторка розглядає поняття «повідомлення» як елемент процесу соціальної комунікації. «У повідомленні міститься інформація, якщо розглядати повідомлення як елемент комунікаційного процесу, тобто в зв'язку як з комунікантом, так і з реципієнтом. У той же час можна сказати, що в повідомленні міститься знання, тому що в ньому відображений зміст свідомості комуніканта. Але всі ці міркування можливі тільки в тому випадку, якщо між знанням та інформацією розглядати складні діалектичні

взаємозв'язки та переходи. Соціальна інформація – це відомості, призначені для передачі в процесі соціальної комунікації. Інформація – це зміст повідомлення, а повідомлення – форма існування інформації. Інформація – це абстрактнее поняття, яке лише свідчить про «рух ідеального в суспільстві» [338, С.20]. Також Г. Швецова-Водка використовує семіотичний підхід до аналізу сутності поняття «інформація». ««Семантичною» називають інформацію, яка має певне значення, смисл для людини, яка її сприймає. «Семіотичною» – інформацію, яка передається в певній знаковій формі. Ці назви походять від термінології семіотики – науки про знакові системи. Виявляється, що вся соціальна інформація є семіотичною і семантичною, бо вона може передаватися від людини до людини тільки в знаковій формі і вона є інформацією для людини тільки в тому випадку, коли має смисл, який може бути розшифрований (декодований)» [338, С.20].

Автором загальної теорії інформації й основоположником цифрового зв'язку є Клод Шеннон, котрий набув усесвітньої популярності завдяки фундаментальній праці «Математична теорія зв'язку» (1948 р.), в якій уперше обґрунтована можливість використання подвійного коду для передавання інформації [444]. Ця концепція відображає кількісно-інформаційний підхід, визначає інформацію як міру невизначеності (ентропію) події. Кількість інформації в конкретному випадку залежить від імовірності її отримання: чим імовірнішим є повідомлення, тим менше інформації міститься в ньому. Цей підхід, хоч і не зважає на смисловий аспект інформації, виявився корисним у технології зв'язку й обчислювальній техніці і є основою для вимірювання обсягів інформації й оптимального кодування повідомлень. Крім того, він є зручним для ілюстрації такої важливої властивості інформації, як новизна, несподіваність повідомлень. Однак сакральна інформація перебуває поза межею розумінь означеної концепції, оскільки один рунічний знак-символ може містити безліч сенсів. І кожен реципієнт визначатиме кількість тлумачень руни залежно від особистісної компетентності в декодуванні її сакральних значень.

Друга концепція розглядає інформацію як властивість матерії. Її виникнення пов’язане з розвитком кібернетики й ґрунтується на твердженні, що інформацію містять будь-які повідомлення, що сприймаються людиною або технічними приладами. Найточніше сутність цієї концепції визначив академік В. М. Глушков: «…інформацію містять не лише поцятковані буквами аркуші або людська мова, але й сонячне світло, контури гірського хребта, шум водоспаду, шелест трави» [361]. Інформація як властивість матерії надає уявлення про її природу й структуру, впорядкованість і розмаїття. Вона не може існувати поза матерією, отже, вона існувала й існуватиме вічно, її можна накопичувати, зберігати та переробляти. Цю думку поділяє й класик теорії соціальних комунікацій А. В. Соколов, який у своїй концепції «панінформізму» стверджує, що інформація міститься в усіх об’єктах матеріального світу [255, с. 30].

Особливість сакральної інформації полягає в розкритті змісту нематеріальних явищ світу, які перебувають поза логічними раціональними схемами пояснення буття. Такі поняття, як душа, духи, боги, «вищі сили», реінкарнація, родове дерево та ін., не мають наявного матеріального прояву. Однак люди часто використовують ці категорії в процесі соціальної комунікації.

Третя концепція сутності інформації базується на логіко-семантичному підході, в основі якого – трактування інформації як такого виду знання, що використовується для орієнтування й управління активними діями. Ця концепція не може повністю відбити особливостей сакральної інформації, оскільки, по-перше, логічно пояснити зміст багатьох рунічних символів не може навіть найдосвідченіший еріль (знавець рун), по-друге, ґрунтовно здійснити семантичний аналіз рунічних символів неможливо, тому що руни кресляться (на дереві, камені, одязі, тілі), в’ються руками в повітрі навколо тіла, складаються в мудри, співаються. Також руни виконують різні функції (інформаційну, оберегову, презентативну, естетичну) залежно від

комунікативної ситуації, мети їх використання та від того, хто з ними працює в певний момент і для кого створено повідомлення.

Отже, постає необхідність розроблення додаткової концепції, спрямованої на розкриття феномену сакральної інформації, збагачення та розвиток методологічних засад теорії соціальних комунікацій як наукового напряму. Пропонуємо назвати її – гносеологічно-ірраціональною концепцією. Відповідно до концепції Артура Шопенгауера «пізнання», розвивається у двох формах: безпосереднє (інтуїтивне) і відсторонене (рефлективне). Основний вид пізнання – інтуїтивне, оскільки весь світ рефлексії базується на інтуїтивному знанні [361]. Гносеологічно-ірраціональна концепція інформації може бути науковою платформою для досліджень духовно-філософської, релігійної інформації.

В. Винокуров про сутність сакрального зазначає: «Говорити про сакральне, намагатися розгортати його в дискурсивному викладі – значить використовувати логічну та комунікативну функції мови, основуватися на її горизонтальній структурі, перебувати всередині континууму слів, усередині існуючої суцільної безперервності зв’язків між ними в контексті мови. У межах зазначених функцій мови можна тільки прояснити ставлення до сакрального, але не виразити його, оскільки, перебуваючи на поверхні, можна лише бачити й виразно зображувати те, що зображенню загалом і в цілому не піддається, породжуючи картини нетутешні й неправдоподібні. Говорити про сакральне – значить перебувати в ситуації між «Так» і «Ні», в ситуації сумнівів і припущень, під владою мовних означень, у царині історії та комунікації. Прямий розгляд «священного» потребує звернення до «некомунікативних функцій тексту», до мовчання, до образу, якому у видимому космосі, можливо, не відповідає нічого, але яке поєднує людину не з іншими людьми, але з найбільш нелюдськими образами Природи» [261]. Однак людина все-таки через «слово» пізнає світ, тобто «слово», означення об’єкта є інструментом пізнання.

У контексті гносеологічно-ірраціональної концепції інформації розглядатимуться не лише сутність сакральних символів, але й інформація, яку ми отримуємо від інтуїції, передчуття, неозначеного комунікатора. Цей вид інформації сприймається інтуїтивно, не завжди має логічні пояснення, однак із часом передчуття трансформується в раціональний субстрат і переміщується реципієнтом у реальність. Передбачити тривалість процесу неможливо. Одні представники соціуму відразу трансформують свої відчуття в логічні схеми. Іншим необхідний тривалий час, щоб почути внутрішній голос інтуїції, розкодувати його і зрозуміти, як слід реагувати на певне повідомлення. Іноді процес декодування повідомлення відбувається в снах, які необхідно розкодувати за допомогою архетипових образів.

Найважливіша ознака сакральної інформації – її недоторканість, відокремленість, заборонність. Табуювання святого з'являється за умови досягнення колективної домовленості. Це положення дозволило Е. Дюркгейму стверджувати, що сакральне в сутності своїй має соціальну спрямованість: суспільні групи надають своїм вищим соціальним і моральним спонуканням вигляду священних образів, символів, змушуючи таким чином індивіда категорично дотримувати колективних вимог. Підхід Е. Дюркгейма підтримав М. Мосс, котрий, редукуючи святе до соціальних цінностей, наполягав на тому, що сакральні явища – це ті соціальні явища, які є важливими для групи, і тому недоторканними [361]. У центрі уваги досліджень професора Чиказького університету М. Еліаде («Священне і мирське») ієрофанія – виявлення священного в мирській сфері. У контексті ієрофанії М. Еліаде інтерпретує релігійну символіку, міфологію, ритуали, картину світу релігійної людини [377].

«Сучасний представник західної цивілізації відчуває певне збентеження щодо деяких форм прояву сакрального: йому складно допустити, що хтось виявляє ознаки священного в камінні або деревах. Однак тут не йдеться про обожнювання каменю або дерева самих по собі.

Священним каменям або священним деревам поклоняються саме тому, що вони є ієрофаніями, тобто «показують» уже щось зовсім інше, ніж просто камінь або дерево, а саме – священне. Не можна повністю зрозуміти парадокс, що міститься в будь-якій ієрофанії, навіть найелементарнішій. Проявляючи священне, об'єкт перетворюється на щось інше, не припиняючи при цьому бути самим собою, тобто залишаючись об'єктом навколишнього простору. Священний камінь залишається каменем; іззовні (точніше, згідно з мирською точкою зору) він нічим не відрізняється від інших каменів. Однак для тих, для кого в цьому камені проявляється священне, реальність набуває надприродних ознак» [377, с. 6-7]. Центральна теза М. Еліаде про універсальність антагонізму «сакрального» і «профанного» зближує його точку зору з позицією Е. Дюркгейма.

Сакральна інформація має такі найважливіші характеристики:

а) онтологічно – відрізняється від буденного буття і належить до вищого рівня реальності;

б) гносеологічно – становить істинне знання, в суті своїй незбагненне;

в) феноменологічно – сакральне завжди дивне, вражаюче;

г) аксіологічно – абсолютне, імперативне, глибинне, викликає повагу перед великим [377].

Сакральні символи застосовуються для встановлення комунікативних контактів з таємними нематеріальними світами: внутрішнім – мікрорівнем (душа, дух) і зовнішнім – макрорівнем – предки, боги, природні духи тощо. Крім того, їх використовують як форми автокомунікації – молитва, ритуальний танець, ритуальні посвячення та ін. Найчастіше сакральна інформація фіксується за допомогою графічних знаків-символів. У стародавні часи сакральна інформація фіксувалася за допомогою вузликів, «черт-різів». Відомі декілька видів таких символів: українські петрогліфи «Кам'яної Могили», гексаграми китайської «Книги змін», огамічне письмо, рунічні знаки-символи та ін.

Об’єктивним чиником виникнення в соціумі сакральної інформації є потреба людини глибше пізнати процеси буття і мати здатність впливати на них. У процесі пізнавальної діяльності люди здобували знання, які мали практичне значення, за допомогою експериментів винаходили ефективні засоби та технології для вирішення конкретних проблем, декілька разів перевіряли їх і фіксували алгоритм дій, використовуючи для цього певні знаки-символи, розкодувати які могли лише спеціально підготовлені учні.

Однак сутність сакральної інформації складно пояснити, як і довести її ефективність певними експериментальними діями. Логічні схеми її пізнання бувають надто складними для пояснення й усвідомлення раціональним мисленням. Тому сакральній інформації можна лише довіряти або не довіряти. Перевірити її можливо лише в процесі власного містичного досвіду, тому сакральна інформація цінна, і той, хто здобув таємне знання, має певні привілеї. Саме тому цю інформацію передавали лише тим учням, у яких були природні здібності та навички усвідомлення сакрального. Згідно зі скандинавською міфологією, руни пізнав Одін, коли висів на дереві-ясені. У процесі набуття містичного досвіду в мислителя сформувалася відома донині рунічна система – Футарк. Розглянемо детальніше особливості комунікаційного процесу передавання знань друїдами: від учителя – учневі.

Археологічні знахідки, пов’язани з обрядами і традиціями друїдів, датуються III-II тис. до н. е. У теорії трьох функцій Ж. Дюмезіль на основі зіставлення мовного матеріалу і міфів різних індоєвропейських народів дійшов висновку, що протоіндоєвропейське суспільство функціонально поділялося на три групи – жерці (брахмани), військові (кшатрії) і землеробці (вайшиї). Кожній касті відповідало особливе божество: наприклад, у жерців це був бог правосуддя (Зевс – Юпітер – Один – Перун – Пяркунаса – Мітра – Варуна), у воїнів – бог війни (Тор – Марс – Арес – Індра), в хліборобів – бог родючості (Фрейр – Квирин – Велес). Ж. Дюмезіль розглядав друїдів як групу жерців протоіндоєвропейського суспільства на зразок давньоіндійських брахманів. У стародавньому кельтському суспільстві

друїди належали до найвищої страти, мали організовану внутрішню ієрархію, навчанням тих, на кого вказували боги, а також виконували функції суддів, лікарів і астрономів [142].

Практично всі відомості про друїдів походять із «Записок про галльську війну» Цезаря та греко-римських творів IV ст. до н. е. – II ст. н. е. Відомо, що друїди були хранителями героїчних переказів і міфологічних поем, які вони передавали молоді усно. Цезар, характеризуючи знання друїдів, використовує слово «Disciplina», яке вказує на їх упорядкованість, наявність певної доктрини. Друїди викладали знання своїм учням у «священних гаях», у безпосередньому спілкуванні із сакральним, у глибині лісів. На це таємниче передавання інформації друїдів натякає Лукан, кажучи, що їх оселями є потаємні гаї і ліси, де відбувається навчання. Урок проходив у формі хвилюючого долучення до істин, єдиним хранителем і тлумачем яких був жрець, довіряючи їх, як таємницю, своєму учневі. Цезар повідомляє, що записувати віршовані пісні друїдів заборонялося. Так пояснює заборону друїдів записувати основні положення їх учення: «Мені здається такий порядок у них заведено з двох причин: друїди не бажають, щоб їх учення стало загальнодоступним і щоб їх вихованці, занадто покладаючись на запис, звертали менше уваги на зміцнення пам’яті». Це небажання друїдів профанувати їх учення можна пояснити тим, що знання були характерною ознакою духовної аристократії. Тому жерці забороняли що-небудь записувати, щоб учення не поширилося серед непосвячених. Слово «dru-wid-es» має той самий корінь, що й латинське дієслово «videre» – «бачити», готський «witan», німецький «wissen» – «знати». Так само нескладно виявити характерну для кельтської мови омонімічність слів, що позначають «науку» і «ліс» (галльське «vidu-») [142, с. 7-23]. Зазначимо, що є також індоєвропейське слово «веда», тобто наука. Слов’янські та германські племена, мешкаючи поблизу лісів, де росли дуб, ясен, береза, сосна, ялина та інші широколисті й хвойні дерева, не могли не помітити, що дерево не є простою рослиною. Дерево в сукупності з іншими організмами, залежними

від нього (комахами, травами, грибами й та ін.), утворює складну біосистему, в якій життя кожного організму на різних рівнях залежить від стану дерева. Усе це було помічено й описано мовою міфу, а універсальність природних моделей надала можливості описати свої уявлення про духовну будову Всесвіту. Таким чином, виникла природна модель світоустрою, яка будувалася за законами природи. Існувало в такій системі поняття про організми, що допомагають дереву вижити, і про паразитів, що також точно повторює природну модель. Наприклад, роль паразита, який живе, користуючись деревом, і нічого не віддає натомість, у скандинавській міфології відіграє дракон з підземного царства Хель – Нідхьогг, котрий гризе один з коренів Дерева, а роль організмів-помічників виконують Норни, що поливають інший корінь водою зі Священного Джерела, встановлюючи таким чином баланс сил Добра і Зла, який можна порівняти з екологічним балансом у природній моделі.

Згідно зі скандинавською міфологією, Світовим Древом (Іґґдрасиль), на якому Одін висів дев’ять днів і пізнав руни, вважається Ясень, але на ньому цвітуть усі квіти і ростуть усі плоди, які тільки можна знайти у світі. Тобто Іґґдрасиль – це така умовна модель «загального дерева» (Дод И. Рис. 1). Узагалі методи групування й узагальнення інформації притаманні технологіям передавання знань друїдами, які набули відображення в рунічній системі. Цим не вичерпується символізм Світового Дерева. У текстах міфів простежується символічна єдність будови дерева та людини. Осучаснена слов’янська міфічна традиція простіше описує будову світу: Яв – Нав – Прав. У слов’янській традиції кожен з трьох Світів відповідає одній складовій сутності людини: Яв – Тілу; Нав – Душі; Прав – Духу. Скандинавська система, описує Дев’ять Світів міфічного дерева (три групи по три світи), дещо складніша для сприйняття: Мідгард – тіло; Муспельхейм – вогонь; Ніфльхейм – лід; Асгард – свідомість; Хель – несвідоме; Ванахейм – спокій, рівновага; Йотунхейм – рух, діяльність; Свартальфахейм – емоції; Лессавльхейм – почуття [142]. Зауважимо, що Мідгард – світ проявлених

форм – у схематичній структурі Іґґдрасиль перебуває в центрі. Ґрунтуючись на нумерології, яка характерна для індоєвропейських містерій, можна говорити про те, що обидві системи Світового Древа пов'язані з числом три, а це, у свою чергу, дозволяє провести деякі аналогії між ними: Яв – Мідгард, Свартальфахейм, Лессавльхейм; Нав – Хель, Йотунхейм, Ніфльхейм; Прав – Асгард, Ванахейм, Муспельхейм. Трійка і кратні їй цифри посідають особливе місце в міфології багатьох індоєвропейських культур: Три Світи в слов'янській традиції; три корені Іґґдрасиля; три Норни (Урд, Вернанді та Скульд) і т. ін. Рунічна знакова система також поділена на три групи по вісім знаків. Однак для означення світів Іґґдрасиль використовували дев'ять рун.

Відомості про життєустрій Світового Дерева збереглися в усній традиції передавання інформації, яка була записана вже в часи іншої релігійної доктрини. Тому скандинавські епоси потрібно розглядати з позиції інтертекстуальності, оперуючи поняттями «архітекст» і «прототекст» [451]. Архітекст – логічне поняття текстової сукупності в дистрибутивному розумінні. Прототекст – більш ранній текст.

Існують такі види інтертекстуальності:

– генетична – зауважує лише ті прото-, архітексти, які брали участь у виникненні літературного твору;
– інтенціональна – спланована автором, усвідомлена ним;
– іманентна – визначена чи навіяна самим літературним твором;
– рецепційна – та, яка може бути виявлена емпірично різними реципієнтами.

На етапі створення текстів-міфів проблеми авторських прав не існувало. Створення міфів відбувалося шляхом співавторства, колективного авторства та ін. В. Іванов наводить висновки поструктуралістів щодо проблематики «авторства»: «Постструктуралісти виступають проти авторських прав, за звільнення від диктату авторства, щоб в умовах мозаїчної культури кожен міг стати автором і виправити як завгодно твори інших авторів. При цьому тексти мають нестабільний характер, і цим досягається

нова демократія цифрової епохи. На відміну від структуралістів прихильники декоструктціоналізму стоять на позиціях алогізму, спонтанності й непередбачуваності реінтерпретацій. Вони виступають за демістифікацію, тобто право на реінтерпретацію будь-яких текстів у пошуках плюралізму значень і противостояння містифікаційно-знаковій кодифікації реальності та свідомості. Демістифікація дає можливість розкласти тексти на лінгво-дискурсивному рівні й виявити плюралізм значень знаків за уявною однозначністю. Цей метод Р. Барт називав семіокластією, об'єднуючи семіотику і дроблення текстів» [99, С.134].

«Український вчений Б. Потятиник детально розглядає суб'єктно-об'єктні взаємовідносини людини і тексту. Він боровся проти антропоцентричного перекосу (за побутовою логікою сама постановка питання щодо взаємовідносин творця і продукту, за яких продукт відіграє активну роль, уявляється достатньо проблематичною. Український дослідник розглянув взаємовідносини «людина-текст» з боку тексту. В цьому випадку людина виступає: а) об'єктом впливу тексту; б) джерелом продукування нового тексту (причому можна розглядати стимулюючі впливи попередніх текстів); в) умовою існування тексту як такого (тут можна порівняти текст з вірусом – він також експлуатує біологічні ресурси для існування і розмноження)» [99, С.136]. Саме до міфів можно віднести цю термінологію: «саморозмноження текстів», якщо під текстом розуміти «зміст міфу», однак це відбувалося переважно у дописемний період.

«Запровадження письма стало причиною виникнення свідомого авторства – явища епохального в історії людства» – зазначає В. Іванов [226, С.17]. «Свідоме авторство було початком виникнення професіонального мовлення і формування елітарного прошарку професійних мовців (авторів), здатних керувати спільнотами. З виникненням письма закладаються основи професіонального масового спілкування. Для розуміння витоків й суті професіональної масової комунікації необхідно збагнути, що таке свідоме авторство і хто такий автор. Мовець як автор. На думку відомого філолога М.

І. Стеблін-Каменського, «стрибок від безособової літературної традиції до свідомої авторської творчості – один із найбільших стрибків, зроблених людством протягом його історії» [226, С.17]. «Свідоме авторство – це більша свобода творчості, більші творчі можливості, більша незалежність від традиції. Несвідоме авторство — це таке авторство, при якому внесок окремої людини, через неусвідомлення цього внеску, як правило, не підлягає визначенню. Зникнення несвідомого авторства тягло за собою зникнення певних уявлень про людську особистість, її невиділеність із колективу, її єдність із природою. При свідомому авторстві існує наче дві правди: по-перше, історична правда, тобто правда в прямому розумінні слова, але вона – не мистецтво; по-друге, художня правда, тобто мистецтво, але вона – не правда в прямому розумінні слова, а вимисел. При несвідомому авторстві правда єдина – історична. Аналізуючи поезію скальдів, авторів пісень, які створювалися в древній Ісландії, а спершу в Норвегії X–XIII ст., М. Стеблін-Каменський писав: «Їхня авторська самосвідомість ще не піднялася на той рівень, на якому стає можливим свідомий відбір фактів дійсності, їх узагальнення і перетворення в художній твір. Вони не володіють правом на художнє перетворення фактів. Їхня творчість зв'язана по руках і ногах фактами неузагальненої дійсності. Не випадково мистецтво поезії знаходиться для них в одному ряду з умінням плавати, або їздити верхи, або стріляти з лука. Вони майстри форми, але ще не повноцінні літературні автори» [226, С.18]. «Еволюційний перехід від несвідомого до свідомого авторства ділить історію розвитку мовлення на два великі періоди в становленні цивілізації – мовлення, яке не відокремлюється мовцем від свого «я», і мовлення, що усвідомлюється мовцем, контролюється й регулюється ним. Стосовно спілкування цей перехід означає виникнення професійних мовців як комунікантів здатних усвідомлювати своє мовлення й акт спілкування і керувати ними.

Перехід від несвідомого до свідомого авторства не є стрибкоподібним. Для виникнення свідомого авторства як загальнолюдського явища мав бути

поштовх, що змінив би психологію людей. Таким зовнішнім до психіки людини поштовхом було виникнення писемності. Письмо лягло в основу першого відчуження твору від мовця й усвідомлення свого авторства, а значить і виникнення професіонального мовлення й професійних мовців, які здатні виступати професійними комунікантами і впливати на великі групи людей. Перше, початкове відчуження твору від автора стало тією обов'язковою умовою, за якої в історії людства почався загальний процес виникнення свідомого авторства, а також професіонального мовлення та спілкування, коли текст, створений автором, аналізувався й правився (редагувався) протягом певного часу самим же автором або іншими людьми, що були фахівцями слова, зналися на законах мовлення та спілкування» [226, С.17-18].

«Факт виникнення письма не можна вважати абсолютним початком свідомого авторства, професіонального мовлення й спілкування. Перехід від несвідомого до свідомого авторства – це ціла епоха в історії людської свідомості. У той же час перехід від усної мови до писемної, тобто введення писемності, – це подія, яка відбувалася в порівняно короткий термін. І природно, що ці два періоди зовсім не обов'язково збігаються. Несвідоме авторство можливе і в писемній традиції, воно широко представлене навіть у середньо-віковій літературі. Так, ті, хто писав «саги про ісландців», вважали, що саги – це правда, а не плід їхньої художньої фантазії. Але при несвідомому авторстві в писемній мові авторський внесок приблизно таким же чином не відрізняється від записування чи переписування, як в усній мові він не відрізняється від виконання» [226, С.18].

Сакральна інформація зберігалася і передавалася перш за все у фольклорній формі. Це відбувалося не тільки у скандинавському соціокомунікаційному середовищі, В. Горовий зазначає і про існування китайської традиції: «Відпрацьована у віках традиція використання народної пісенної творчості як соціальної комунікації між поколіннями, донесення її до свідомості якомога більшої кількості представників нових поколінь,

значення для успішного функціонування суспільства усвідомлювалося його лідерами вже в період від XI до VII ст. до н. е. І це зрозуміло, адже згідно з традицією давньої народної пісні передавались відпрацьовані у віках уявлення про певні норми поведінки, своєрідний закон, що сприяв соціальній згуртованості й керованості внутрішньо суспільними процесами, що й обумовлювало цінність даного виду соціальних комунікацій» [56, С.13].

В. Іванов називає знаковою працю Р. Барта «Міфології», написану в 1956 р. «За Р. Бартом, «міф – це слово, висловлювання… Але не будь-яке висловлювання; лише в особливих умовах мовленнєвий твір може стати міфом… Міф – це комунікативна система, повідомлення. Відповідно, міф не може бути річчю, концептом чи ідеєю, він репрезентує собою один зі способів означування; міф – це форма… Оскільки міф – це слово, то ним може стати все, що достойне оповіді. Для визначення міфу важливий не сам предмет повідомлення, а те, як про нього повідомляється; можна встановити формальні кордони міфу, субстанціональних же кордонів він не має. Отже, міфом може стати все що завгодно? Я вважаю, що це саме так, адже сугестивна сила світу безмежна». Одночасно Р. Барт підкреслював, що міфи не вічні, вони мають конкретно-історичний характер: «міфи можуть бути дуже давніми, але вічних міфів не буває, адже людська історія може перетворити реальність на слово, і лише від неї залежать життя і смерть міфічної мови» [99, С.119]. «Цікаві також роздуми щодо форм міфу: «Міфічне слово є повідомлення. Воно не обов’язково повинно бути усним: це може бути письмо чи зображення; і письмова мова, а також фотографія, кінематограф, репортаж, спортивне змагання, видовище, реклама можуть бути матеріальними носіями міфічного повідомлення. Сутність міфу не визначається ні тим, про що він оповідає, ні його матеріальним носієм, адже будь-який предмет може бути довільно наділений значенням: стріла, яку приносять на знак виклику, теж є повідомленням». До речі, Р. Барт вважав, що вивченням міфу повинна займатись більш загальна і широка наука, аніж лінгвістика, а саме семіологія. Французький дослідник пояснив систему

відносин у міфі так: «у будь-якій семіологічній системі постулюються відносини між двома елементами: означуваним і означальним. Це відношення пов’язує об’єкти різного порядку, і тому воно є відношенням еквівалентності, а не рівності. Необхідно попередити, що всупереч певному слововживанню, коли ми просто говоримо, що означальне виражає означуване, у всякій семіологічній системі існує не два, а три різних елементи; адже навіть те, що безпосередньо я сприймаю, є не послідовністю двох елементів, а кореляцією, яка їх об'єднує. Отже, існує означальне, означуване і знак, який є результатом асоціації перших двох елементів» [99, С.119-120].

В. Горовий коротко описує еволюцію соціальної комунікації: від усної до писемної: «Протягом тривалого періоду дописемної історії людства наявність і розвиток системи соціальних комунікацій сприймались як невіддільна складова відповідної традиції, пов’язаної з передаванням духовних цінностей насамперед між носіями закону співжиття людей, визнаними ними й підготовленими для такої місії людьми. У процесі чисельного збільшення людських співтовариств і зростання у зв’язку з цим потреби в ефективній соціальній координованості, передача системи духовних цінностей, а також найбільш загальної інформації, пов’язаної з трудовою діяльністю, боротьбою з небезпеками зовнішнього світу, стала поширюватись по лінії горизонтальних міжособистісних зв’язків, також освячених традицією, досвідом попередніх поколінь. У цей самий час досвід у сфері праці передавався між людьми на рівні вдосконалення точності рухонаслідування. Однак при цьому з ускладненням трудових процесів даний спосіб спілкування стикався з дедалі більшими проблемами. Поступово зміни в навколишньому середовищі, відповідні ускладнення суспільного життя зумовили необхідність оперування такими обсягами суспільно значущої інформації, які ставало дедалі важче, а потім і неможливо утримувати в пам’яті окремих людей. Це зумовило розвиток писемної традиції фіксації інформації, пізніше – у систематизації найдостовірніших,

необхідних знань, зосередження їх (навіть залишаючи поза межами предмету розгляду територіальні, родові та інші відмінності) навколо певних напрямів використання в трудовій і пізнавальній діяльності, в інтересах певних наук, певних соціальних груп, у структурі суспільства» [56, С.13-14].

Скандинавські епоси, які розповідають про рунічні знаки та методи їх використання, розглядатимуться з позицій двох видів інтертекстуальності: генетичного (в основі яких – давня міфічна історія, переказана декілька разів, тобто усний прототекст) та інтенціонального (переосмислена автором епосів, бардом-переказувачем та записана представником християнського релігійного дискурсу).

Основним джерелом давньогерманської міфології є «Едда» – книга міфів та легенд про динаміку розвитку світу. Кожна релігія намагається описати свою концепцію виникнення світу, інформація про світонародження наявна в усіх відомих релігійних доктринах. Умовно кажучи, релігійний дискурс починається з власної версії описання створення світу, в якій уперше з'являються учасники процесу (Бог – християнство, Пуруша – індуїзм, Інь-Янь – даосизм та ін.), які складають фундамент релігійного знання. «Едда» як представник язичницького релігійного дискурсу містить свою версію виникнення життя. «Едда» – назва двох пам'яток літератури в народів Ісландії, Данії, Норвегії, Швеції. «Старша Едда» – збірка міфологічних і героїчних пісень VII–XIII ст. та «Молодша Едда» – своєрідний підручник з теорії поезії давньоісландських поетів – співців скальдів, яку впорядкував у 1222–1223 рр. ісландський історик Снорі Стурлусон [264].

Дві збірки «Старша Едда» і «Молодша Едда» наочно відображають сутнісну роль символу і знака в міфологічному просторі (Дод И. Рис. 2). Найголовнішим символом у скандинавів уважалося – слово, вміння володіти ним, створювати за допомогою нього порівняння і метафори. Слово – це знаряддя, здатне створити красу, перетворити світ. «Старша Едда», написана в поетичній формі, складається з пісень, що розповідають про початок світу, богів і героїв. Уважають, що міфологічні пісні остаточно склалися в епоху

вікінгів (IX–XI), а отже, відтворили уявлення пізнього скандинавського язичництва. Більшість героїчних пісень «Старшої Едди» сюжетно пов'язані з давньою епічною поезією континентальних германців [263]. Міфологія космогонії «Едди» розкриває процес формування світу з порожнечі Гінунгагапа, що перетворюється на космос, заповнюючись. Світ його створений з тіла велетня Іміра, який уважався двостатевим. У темному світі Ніфельхеймі з потоку Хвергельмір витікали численні струмки, а з вогненного світу виходив жар, вогняні іскри. Із застиглих річок утворився іній, що заповнив світову порожнечу Гінунгагап, який під впливом тепла почав танути, а з нього виник Імір. Вигодовувала цього велетня корова Аудумла із солоних каменів, які вона лизала. Один з братами Вілі та Ве вбили Іміра і з його тіла створили світ. Плоть Іміра стала землею, кров – морем, кістки – горами, череп – небом, волосся – лісом, а вії – стінами Мідгарда. Епоха, що настала, на землі вважалася «золотим сторіччям» [264]. Сторіччя щастя тривало недовго, і незабаром перша смерть – підступне вбивство юного бога Бальдра, що сповіщає майбутній прихід катаклізмів, які перетворять космос на хаос. У «Пророцтві Вельви» описуються здригання Світового древа, вивільнення колись ув'язнених богами чудовиськ, поява корабля мерців, велетнів та інших злих сил. В останній битві з вовком Фенріром Один програє, всі чудовиська гинуть, а світ поглинається вогнем та інієм, тобто переходить у початковий стан. Саме смерть Бальдра символізує кінець світу. Цікаво, що на початку світу в його народженні міститься його смерть. Таке символічне коло графічно подане рунічною знаковою системою.

У міфах «Старшої Едди» і «Молодшої Едди» руни згадуються не як людський винахід, а як щось уже існуюче, що очікує лише на відкриття і розуміння. «Старша Едда» має поетичну основу. У ній наявні елементи фольклорно-епічного стилю (постійні епітети, повтори, паралелізми; нерозчленованість епічного і ліричного начал). У «Старшій Едді» відбито свідомість людей ще докласового родового ладу; в ній панує вільнолюбний,

героїчний дух епохи вікінгів. Пісні «Старшої Едди» мають важливе історико-культурне значення.

Відомим є текст «Промови Високого» – еддична пісня, перша частина якої складена від особи самого Одіна; далі скальд – виконавець пісні – веде мову вже від власного імені. «Високий» – один з епітетів Одіна. Інші божества є проекціями бачення цього образу. У «Промовах Високого» розповідається про те, як Одін, намагаючись зробити щось цінне для людей, знайшов руни, які були відкриті йому як подарунок людству з незвичної реальності шаманського досвіду [263]. Руни надавали засіб отримання знань про таємні сили природи, які є основою буття. Вони розширювали сприйняття за межі фізичних відчуттів, дозволяючи «бачити» дух внутрішнім зором і «чути» нечутне.

Нижченаведений поетичний уривок про винахід Одіном рун зі «Старшої Едди» в перекладі зі старонорвезького [263]:

«Я дивився в найглибші безодні,
Висячи на цьому високому дереві,
Бовтаючись там дев’ять довгих ночей,
Поранений власним клинком,
Закривавлений заради Одіна,
Сам собі принесений у жертву,
Прикутий до древа,
Чиї корені йдуть у невідоме.
Ніхто не давав мені хліба,
Ніхто не давав мені пити,
Я дивився в найглибші безодні,
Поки не вистежив Руни.
З криком переможним схопив я їх,
Потім усе огорнула темрява.
Благо здобув я для всіх,
І мудрість теж.

Від слова до слова,

Я був приведений до Слова,

Від діяння до іншого діяння» [263].

Крім того, є попередження про профанне ставлення до рун [263]:

«Чи знаєш, як треба різати?

Чи знаєш ти, як розгадувати?

Чи знаєш, як треба фарбувати?

Знаєш, як запитувати?

Чи знаєш ти, як молитися?

Як приносити треба жертви?

Чи знаєш ти, як закласти?

Чи знаєш, як палити?

Краще зовсім не молитися, ніж жертвувати дуже старанно.

Нагороджень за жертву всі чекають.

Краще зовсім не різати, ніж кров лити без міри

Рун не повинен різати

Той, хто в них не тямить.

У незрозумілих знаках

Кожен може збитися».

В іншій пісні «Старшої Едди» – «промовах Сігрдріви» – міститься інформація про функціональне призначення рунічних формул, які складають «Футарк» [263]:

Клену тинга кольчуг

даю я напій,

сповнений сили

і слави великої;

в ньому пісні волхвування

і руни цілющі,

закляття благі і радості руни.

Руни перемоги,

коль до неї ти прагнеш, –
виріж їх
на мечі рукояті
і двічі познач
ім’ям Тюра!
Руни пива
пізнай, щоб обман
тобі не був страшний!
Нанеси їх на ріг,
на руці накресли,
руну Науд – на нігті.
Ріг освяти,
побоюйся підступності,
лук кинь у вологу;
тоді знаю твердо,
що зіллям чарівним
тебе не напоять.
Повивальні руни пізнай,
якщо хочеш бути
корисним при пологах!
На долоню нанеси їх,
зап’ястя стискай,
до дісів звертаючись (діси – ідізи міфічні діви-богині).
Руни прибою
пізнай, щоб рятувати
кораблі, що пливуть!
Руни ті накресли
на носі, на кермі
і випали на веслах, –
нехай грізний прибій

і чорні вали, –
неушкодженими причалять.
Цілющі руни
для лікування
ти повинен пізнати;
на стовбурі, що гілки
хилить на схід,
виріж їх.
Пізнай руни мови,
якщо не хочеш,
щоб мстилися тобі!
Їх складають,
їх сплітають
на тинге такому,
де люди повинні
творити правосуддя.
Пізнай руни думки,
якщо наймудрішим
хочеш ти стати!
Хрофт розгадав їх
і накреслив їх,
він їх вигадав
з вологи такої,
що колись витекла
з мозку Хейддраупніра
й рогу Ходдрофніра».

У п’ятому розділі дисертації наведено авторську версію декодування рунічних формул: «Руни Мови» та «Руни Думки», які безпосередньо пов’язані з процесом комунікації.

Дослідниця О. Смольницька в статті «Руни як архетипові паттерни в перекладених І. Я. Франком давньоскандинавських баладах» аналізує творче переосмислення І. Франком рунічного знання [252]. «Старонорвезьку баладу «Рицар Тінне» І. Франко переклав за німецькою збіркою «Norwegische, Isländische, Färöische Volkslieder der Vorzeit von Ross Warrens» (Hamburg, 1866) [221; 222]. Староісландська балада «Рицар Штіг» була перекладена за німецькою збіркою «Altisländische Volksballaden und Heldenlieder der Färiner. Zum ersten Mal übersetzt von P. I. Willatzen» (Bremen, 1865, erste Abteilung). Твори-переклади є цікавими для текстологічного та юнгіанського аналізу, зокрема, для встановлення рунічних паттернів як елементів первинної свідомості.

У кельтській культурі рунічні паттерни недостатньо досліджені, тоді як існує взаємозв'язок різних архетипових систем, сформованих у добу первісного ладу. Це помітили Карл Густав Юнг, Мірча Еліаде та інші дослідники [252]. Рунами записувалися й міфічні події. Так, у Швеції досі стоїть рунічний камінь, на якому вибитий текст переказу про ельфів. Серед ліній рун сидить, витягнувши ноги, вибитий із каменю ельф, який тримає в руках голови двох змій.

У старонорвезькій баладі «Рицар Тінне» головний герой потрапляє до потойбіччя, закохавшись у дочку Карла Ульву, яка вміла зачарувати грою на арфі. Мачуха Ульви Тора говорить, що Ульва співає рунічні пісні, тому стає зрозумілим магічний (і орфічний) вплив дівочої творчості на християнина. Проте в цьому тексті рунічні чари позитивні, оскільки завдяки допомозі Ульви Тінне знаходить свою справжню Аніму – Гермоліну, з якою й вінчається» [221].

Староісландська балада «Рицар Штіг», як архаїчніша, подає вплив рун у любовній магії як руйнівний, незважаючи на те, що балада має щасливий кінець: рицар Штіг, який приворожив королівну Регізу, одружився з нею. Проте образ рицаря Штіга має трикстерські риси, тому що він не знав добре магії й замість того, щоб приворожити королеву, послав руну до королівської

дочки Регізи. Опис приворотного впливу на дівчину з точки зору поетики виконаний тривіально, але потрібний ефект досягається завдяки лаконізму. Регіза приходить до Штіга вночі, але він не збезчестив її, і тому король наказує повінчати героїв [222]. Проте щасливий кінець – виняток, а не правило, тому що в язичницьких віруваннях невдалі чари з рунами шкодять чародієві. Так, у «Промовах Високого» Одін застерігав від неправильного використання рун.

Проаналізована балада має еддичне походження та текстологічно подібна до розділу «Старшої Едди» «Поїздка Скірніра» (як у старонорвезькому творі зміст християнізован, тобто наявні всі ознаки інтертекстуальності твору). Слуга аса Фрейра Скірнір їде до йотунки Герд (у яку закохався Фрейр) сватати її за свого пана. Коли Герд відмовляється від усіх подарунків, тоді Скірнір погрожує різними карами. У докладному монолозі Скірніра перелічуються всі прокльони, а кінцівка – розкриття магічної сили рун, яку опанував герой, і Герд погоджується вийти заміж за Фрейра. Вислів про знищення рун означає, що Скірнір може зняти закляття, коли захоче. Цей розділ – першоджерело – завершується весіллям Фрейра та Герд, а баладний текст відрізняється трикстерським забарвленням [252].

Проаналізовані рунічні паттерни мають подвійне забарвлення: магічне й орфічне. Ці два аспекти невід’ємні один від одного, що засвідчив І. Франко. Староісландська балада «Рицар Штіг» як дещо архаїчніша подає рунічний паттерн як деструктивний вплив на несвідоме й водночас винайдення нових психічних можливостей, наслідуючи в цьому еддичні тексти «Промови Високого» та «Поїздка Скірніра», тоді як старонорвезький твір «Рицар Тінне» зображує рунічний паттерн як позитивний і цінний для об’єднання зі своєю коханою [252].

Цікавим доповненням до скарбниці рунічної символьної системи є епос «Калевала», в якому слово «руна» означає не графічний знак, а пісню. «Калевала» – карело-фінський поетичний епос, який складається з п’ятдесяти рун – пісень [103]. Кожна пісня пов’язана з міфологією скандинавських

епосів. Слово «руна» використовується як синонім «пісні», однак має додатковий семантичний ефект – «таємницю». «Калевала» – одна й з останніх пам'яток бардівської творчості ерілів – знавців рун, які не лише кодували сакральні знання в графічні знаки, а й наповнювали усну комунікацію символьним контентом: таким способом кодувалася сакральна інформація. Еліас Леннрот склав епос з усних переказів мешканців сіл Карелії та Фінляндії, об'єднав їх в один збірник, однак кожна пісня-руна містить окрему міфічну історію, яка не пов'язана з іншими. На жаль, міфологічний семантичний контент трансформувався, були змішані декілька культурно-релігійних дискурсів, тому виокремити рунічну усну символьну систему достатньо складно. У «рунах-піснях» представлені семантичні паралелі зі скандинавськими сагами, давньоруським епосом, навіть з деякими сюжетами античної міфології. У «Калевалі» є дійові особи, які просто зіставляються з такими персонажами готського і слов'янського пантеону, як Торін, Фрейр, Бальдур, Баян, Велес, Мокоша та ін., є і аналог світового дерева Іґдрасиль – великий дуб «Вуарну», й аналог вовка Фенріра – вовк Маналь. Однак сакральний символізм рунічного знання наявний навіть в обкладинці українського видання. Це ще раз підтверджує мультимодальність рунічного символу, який має різні види презентацій.

Отже, зв'язок інформаційних контентів різних культурно-релігійних дискурсів ускладнює процес пізнання початкового значення рун у часи їх виникнення. Застосування в подальших дослідженнях інтертекстуального підходу надасть можливості виокремлювати тексти різних релігійних дискурсів в «Едді», «Калевалі». Це можна буде зробити на основі аналізу досліджень, спрямованих на відродження семантичних знань рунічних знаків.

Важливим для виявлення особливостей символьної комунікації є семіотичний аналіз широковідомої скандинавської рунічної системи «Старший Футарк», яка складається з 3-х груп по 8 знаків-символів. Походження рунічного алфавіту або «Футарка» тривалий час було

предметом суперечок між дослідниками стародавньої європейської культури. Теорії виникали й зникали відповідно до духу часу, а вчені виводили руни то від фінікійського, то від полінезійського, то від класичного грецького, латинського, етруського або готського письма. Однак на основі аналізу артефактів можна довести самостійність становлення рунічної знакової системи: від петрогліфів проторунічної форми та мантичної системи до знаків власності й згодом до системної одиниці письма. Наведемо декілька ознак, які доводять окрему лінію зародження й становлення рунічного письма:

1. Рунічна система використовується в мантиці (для пророцтв).

2. Рунічна система поділена на групи заків, 3*8, причому три групи по вісім знаків стосуються діяльності міфічних героїв, а 8 груп по три знаки поділені за принципом використання їх як магічних символів у певних життєвих ситуаціях.

3. Рунічна система має, окрім загальноприйнятого синтаксису (письмо зліва направо), специфічний: інверсія, бустрофедон, гальдрастав, спіралеподібний напис у формі змія (на каменях, на знак традиції).

4. На відміну від інших алфавітів, у рунічній абетці літери розміщені інакше: F, U, Tli, A, R, K. Тому рунічні алфавіти називають «Футарк» – за абревіаціями назв перших шести знаків. Якщо зважати на семантичне значення рун, то така послідовність раціональна і пов’язана зі зміною пір року, тому він є циклічним, всі знаки розміщені в колі. Футарк є окремим самостійним символом в амулетах і виконує захисну функцію (Рис. 4.1.1).

Семіотичний аналіз рунічної скандинавської системи доводить, що руни мають певне графічне зображення – знак, аудіальну назву (Рис. 3.1.4); кожен знак має декілька символічних сенсів, пов’язаних з елементами природи: дерево, рослина, тварина, каміння (Дод. К. Табл.1). Тобто один рунічний знак має декілька тлумачень [21].

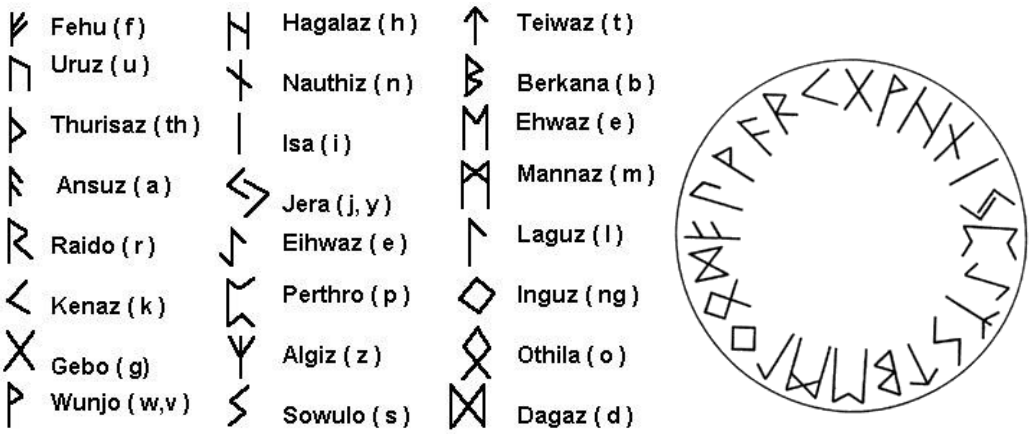

Рис. 4.1.1. Футарк

Рунічна знакова система використовувалася й для аналізу внутрішніх переживань людини та прогнозування певних подій, які відбудуться внаслідок попередніх дій. Подібні ритуали називалися магічними. Зазвичай, магією людина називає те, що не може пояснити з точки зору раціонального мислення.

Кожна руна в магічній практиці має свою семантику. Руна Феху пов’язана з фінансами; руна Уруз – руна сили, впевненості в собі; руна Турісаз – руна вдачі, початку нових дій; Ансуз – руна знань і досвіду, руна Райдо – успішна подорож; Кано – використовувалася для розкриття талантів; Гебо – руна дружніх стосунків, кохання; Вуньйо – руна радості, успішного закінчення тієї чи іншої справи; Хагалаз – руна безпеки; Наутіз – руна примусу, яка використовувалася, щоб позбутися проблем; Іса – руна стабільності; Джера – руна землеробства, отримання результатів від праці; Ейваз – руна захисту; Перт – руна вдосконалення магічного досвіду; Альгіз – також руна захисту; Соуло – руна перемоги; Тейваз – руна війни, перемоги; Беркана – руна зростання, розвитку; Еваз – руна змін; Маназ – руна допомоги; Лагуз використовувалася для посилення інтуїції, передчуттів; Інгуз – руна збору врожаю; Одал – руна мудрості минулих поколінь; Дагаз – руна гармонійних змін.

Розглянемо детальніше семантику скандинавської рунічної знаково-символьної системи. Рунічний символ, крім того, що є самостійним знаком Старшого Футарка, він також займає певне місце в рунічному колі, яке в

свою чергу, за віруваннями скандинавів – модель світобудови. Послідовники рунічної традиції називають це явище – філософією рунічного кола. Особливістю цього кола є його постійний динамічний стан. Якщо пізнати рух рунічного кола, то можна спостерігати за процесами втілення будь-якої ідеї у матеріальний світ. Семантика рунічного знака в колі символізує і певний закон: так буде. Знання певних законів розвитку, становлення і завершення процесів, дозволяють гармонійно проходити їх.

Руна ᚠ(Fehu), перша руна Футарка, розглядається саме з точки зору початкового творчого задуму, із зародження ідеї. Передумови для виникнення нової ідеї були закладені у минулому циклі. У новому циклі, на етапі руни Феху, з’являються ресурси: ментальні, матеріальні для формування ідеї та постановки мети, прогнозування результатів та створення умов для нового циклу. І все це не заради мети, що досягається в цьому циклі, а заради існування самого циклу. Феху, як перша руна – ініціює новий рух, вона починає новий цикл, новий етап. Семантика знака містить поняття: гроші, матеріальний добробут, що сприймається реципієнтами як позитивний знак. Однак, потрібно в цілому розуміти значення всіх рун, і особливо наступної руни у динамічній системі рунічного кола. Всі ресурси які має людина, були накопичені в минулому циклі, і при випадінні руни Феху в мантичній практиці, можна спрогнозувати, що цих ресурсів достатньо для формування нової справи. У побутовому комунікаційному середовище кажуть: «Гроші повинні працювати», тобто будь-який ресурс має бути використаний.

Руна Уруз ᚢ(Uruz) – позначає силу, що не має ідеології, символьно уявляється образом тільця. Сенс цієї сили в самій силі. У практиці пророцтва руна Уруз інформує суб’єкта про необхідність здійснювати задум, який сформувався руною Феху. Тільки немає необхідності в переосмисленні цього задуму, корекції, або будь-якого доповнення, навпаки, задум повинен втілитися в життя без будь-яких змін. Руна Уруз символізує могутню силу, яка перетворює задум в конкретну форму і структуру. Іноді людина, не може

перейти від задуму до реалізації дії, витрачає багато часу на переосмислення, та заспокоєння страхів. Внутрішня автокомунікація не реалізується у зовнішню соціально комунікативну активність, і сила на реалізацію задуму закінчується, цикл приймає антагоністичну форму. У рунічній мантиці, є два значення кожної руни: у прямому значенні, коли знак зображений прямо, та антагоністичному значенні – перевернутій руні. У даному випадку, ми спостерігаємо унікальну семантико-синтактивну модель напису рунічних символів, яка відсутня в алфавітних системах. Винахідники рунічної символьної системи, не вводили частки «не», або інші засоби пояснення негативних ситуацій. Вони використовували один і той же символ, для пояснення процесів, явищ, але змінювали його положення при написанні, просто перегортали і отримували новий сенс, протилежний попередньому. Наприклад руна Уруз, у прямому положенні – символізує силу для втілення задуму, у перегорнутому – має значення – недостатність сили, внутрішні блокування прояву сили, втрата сили. Однак, далі будемо розглядати семантику рун у прямій формі, для того щоб описати завершений процес втілення планів у життя.

Руна ᚹТурісаз (Thurisaz) – це імпульс дії у просторі, символьне значення – удар молота, створення нового середовища, іншого порядку для реалізації задуму. Нова ідея пробиває собі дорогу серед існуючих догматів. Руна Турісаз символізує боротьбу за ідею, знищення опонентів та формування нового ідейного простору. Руна Турісаз діє в рамках нового творчого задуму, «зі старих колод нового будинку не складеш», «у повний стакан нового напою не наллєш», – підтверджують народні мудрості. Чим інноваційніше ідея, тим менше компромісів залишається для просування нового. Коли знаєш, що потрібно боротися за ідею, то готуєш для цього аргументи. Вікінги використовували молот Тора, для відстоювання задумів. У комунікаційному середовище аргументами є факти, які виконують функцію «молота», тобто «розбивають позиції» опонентів, руйнується усталений порядок, закони по яким він існував, тому що нові ідеї завжди

потребують створення нової системи законів. І тільки за умови обґрунтованої ідеї (руна Феху), сили яка несе цю ідею (руна Уруз), можна контраргументами («молотом», руна Турісаз) подолати опір середовища, побороти існуючий порядок і започаткувати новий. Вже на прикладі трьох рун, можна прослідкувати послідовну взаємозалежність устрою рунічного Футарка.

Ансуз ᚨ(Ansuz) – руна отримання та передавання інформації, вивчення і навчання. Вона необхідна діячеві, щоб ефективно діяти в поточній ситуації. Для реалізації задуму створюється новий комунікаційний осередок, у якому йдуть обговорення всіх характеристик задуму. Підсумком цієї дії є наявність у діяча потрібної інформації, отримання необхідних відомостей з найрізноманітніших джерел. На цьому етапі формується коло однодумців, тих хто підтримує дану ідею, перевіряються технології досягнення мети.

Райдо ᚱ(Raidho) – руна дороги, руху. Даний рунічний знак символізує виконання задуму, реалізацію дії, як такої: «птах летить», «сніг падає», «вікінг їде», «пісня лунає», і ніщо вже не повинно зупиняти рух. Воно робить дії діяча ефективними, якщо вони відповідають ситуації. Задум повинен пройти якийсь шлях розвитку і руху, здійснюється конкретна, плідна і поступальна діяльність. Як знак-символ, руну Райдо використують, коли хочуть, щоб подорож відбулася і пройшла вдало, її часто зображують на амулетах, які беруть в дорогу, використовують як талісман для захисту транспортних засобів.

Отже, повертаючись до розкриття взаємозв’язків рунічного кола: Феху – початковий творчий задум, Уруз – забезпечення силою волі виконання задуму, Турісаз – боротьба із старою системою, розчищення шляху надзвичайними діями, побудова нової системи для даного творчого задуму, Ансуз – сбір інформації щодо методів реалізації ідеї, Райдо – рух в сторону досягнення ідеї, перемови, транспортування, подорожі.

Руна Кано або Кеназ ᚲ(Kenaz) – семантичне значення – вогонь, факел, що висвітлює шлях, ентузіазм, здатність реалізувати ідею, розкрити

потенціал, знак «більше» у математиці. Досягнення успіху через активність, людина розкриває кращі сторони свого характеру в тій діяльності, що подобається. Вогонь може зігрівати або бути небезпечним, «запалювати» інших або спалювати власні задуми. «Кано» може проявлятися в ентузіазмі або у хворобливій гіперактивності, яка швидко перегорає. Усвідомлення явища, яке символізує руна Кано, спонукає використовувати «внутрішній вогонь», але у вигляді факела, контролюючи його і направляючи в одну сторону, щоб максимально зосередитися на реалізації ідеї.

Гебо ᛝ(Gebo) – руна партнерства, рівного обміну, у математиці знак множення. Для реалізації ідеї завжди потрібні партнери, ті представники інших систем, яким ви можете представити «ідею», в обмін на інші, цікаві для вас речі. Партнерство, як явище може будуватися тільки на рівному обміні та взаємній вигоді. Обмін може мати місце тільки тоді, коли є поляризація. У одного суб'єкта є одне, а в іншого суб'єкта – інше. Руну використовують в амулетній практиці, як символ кохання, дружнього союзу. Ральф Блюм описує значення руни Гебо, як партнерство засноване на свободі кожного: «Хай між вами гуляє зоряний вітер», тобто потрібно вміти співіснувати з іншими системами, і не тільки вміти, але й отримувати вигоду з цього співіснування. У мантиці Гебо пов'язують з новими знайомствами або з виникненням відносин нового рівня і якості.

У системі рунічного Футарка руна Гебо (партнерство) розміщується після руни Кано (факел, вогонь), символічно описується ситуація: коли людина «запалила вогник», то до неї приходять інші, щоб «зігрітися», обмінятися думками, створити комунікативне середовище.

Вуньо ᚹ (Wunjo) – руна радості і щастя. Це щастя має бути повним, забуваються всі прикрощі та сум. Радість безмежна. Задуми здійснюються, є однодумці, партнери, людина відчуває свято визнання. Ніщо не може затьмарити це. Але треба пам'ятати, що радість повинна бути виборена. Це радість людини, яка виконує свій обов'язок, реалізує свої проекти. Знання втілюється у розуміння – інсайт. Радість по праву – це відпочинок після

важкої роботи. Але такий стан не триває довго, якщо людина затримується у «періоді радості», то втратить бажання далі реалізувати процес втілення ідеї. Не можна опинитися в полоні цієї радості та щастя. Подальша робота і рух ще попереду, цикл триває і відпочинок необхідний але короткостроковий. В амулетах, руна Вуньо використовується для заклику благополуччя, процвітання, радості та вдачі.

Руна Хагалаз ᚺ(Hagalaz) – град, руйнування, пов'язана з природними силами деструкції. Природні явища, що символізує руна Хагалаз – повені, землетруси, виверження вулканів. Однак, руйнування також є елементом прогресу. Руйнується все те, що вже не має права на життя. Руйнується те, що стало перешкодою подальшому розвитку. Відбувається очищення, коригуються недоліки. Хагалаз у пророцтвах свідчить, що процес руйнування відбувається природними силами, старі моделі поведінки, думки, все, що накопичилося зайвого – прибирається. Іноді, автор знищує рукопис, архітектор – модель майбутньої будівлі, композитор палить нотні записи, інженер відкидає певні технології реалізації проекту. Знищення старого відбувається емоційно, революційно, енергійно. Явище «руйнування», яке символізує руна Хагалаз, є присутнім і в природі, і в соціумі, і в людській психіці, після чого з'являється полегшення. Людина відчуває себе звільненим після цього руйнування. При дії Хагалаз марно прогнозувати і планувати що-небудь. Її необхідно перечекати, як грозу або тайфун. Ці руйнівні зміни вивільняють місце для нової гармонії. Вони дозволяють людині переосмислити досвід та змінити модель поведінки. Будь-яке руйнування явищем Хагалаз поетапно, короткочасно. У такий період, краще підкоритися зовнішнім обставинам, не намагатися впливати на ситуацію. Якщо уважно вивчити біографії містиків, вчителів, культурних діячів, виявиться, що серйозні духовні підйоми були пов'язані з трагічними подіями. У деяких описах сучасних рунологів іноді зустрічаються трактування руни як негативної. Але, рунічна традиція, розглядає всі явища які позначають рунами, як необхідні для життя. Тому потрібно змінювати стереотипи, старі

технології і переглядати особисту історію, для того щоб далі йти новим шляхом, не обтяженим попередніми розуміннями.

Руна Наутіз ᚾ (Nauthiz) – примушення, обмеження можливостей, пов’язана з нордичними поняттями «доля» і «рок», сувора необхідність робити те, що треба, а не те, що людина бажає. Досить складне для усвідомлення явище, яке позначається цією руною, оскільки для активного суб’єкта непросто бачити можливість розвитку в перешкодах і обмеженнях, що накладаються долею, так само як і миритися з цими обмеженнями. Північна традиція (вчення) стверджує, що над долею не владні навіть боги. Однак, за віруваннями скандинавів: зображення руни – надає сили у важку хвилину, допомагає пережити складний період. У давнину, її креслили прямо на руці або на нігті великого пальця. Також за повір’ями, руна Наутіз може захищати приміщення, транспортні засоби «від злих духів, людей і думок», ініціює інстинкт виживання, процес самозбереження. Руна символізує можливість не тільки вижити в умовах «обмеження», але і розвиватися в цих умовах. Семантика руни вчить дисциплінованості, відповідальності, можливості виконання важкої, монотонної, і, найчастіше не завжди приємної роботи, перебувати в умовах відсутності свободи.

У рунічному колі руна Наутіз йде після руни Хагалаз, умовно це можна описати як процес прибирання результатів руйнування, загоєння рани, одужання. Ще не потрібно робити різких рухів, всі обмеження спрямовані на відновлення цілісного стану.

Іса ᛁ (Isa) – руна льоду в прямому і переносному сенсі цього слова. Основне значення руни – заморожування, сковування, кристалізація, формування внутрішньої впорядкованості, структури. Внутрішня впорядкованість постійно порушується під дією внутрішніх і зовнішніх чинників. У нордичній традиції лід, поряд з вогнем, одна з творчих стихій, єднання і протистояння яких народжує всесвіт. Лід є елементом, який символізує процес створення твердого матеріалу. Але не можна забувати, що лід – це завмерла вода. У будь-який момент він може розтанути і бурхливим

потоком помчати вперед. Руна Іса позначає процес внутрішньої роботи людини, кристалізацію, зупинку руху. Але це не означає кінець руху, коли лід почне танути, то повноводна ріка потужним потоком рухатиметься вперед. Мантичне значення: «заморожування» ситуації, зупинка, необхідність відмови від активних дій, стабілізація, відпустка на самоті, затишшя перед початком нового етапу. Зовнішня самоізоляція, скорочення до мінімуму кола спілкування, дозволяє оцінити прожите, відсіяти те, що заважає, залишити цінний досвід, відчути духовний стрижень. Якщо людина проривається через ілюзію льоду, витримує снігове випробування, її відвідує глибоке усвідомлення своєї власної реальності, переживання власного індивідуального буття. Графічна форма руни Іса, збігається з написаннями англійської літери і особового займенника, який завжди пишеться великим у реченні – I (що в перекладі на українську – я). Отже, ми спостерігаємо явище, коли філософія рунічних символів безпосередньо вплинула на формування правил написання англомовних текстів.

Джера або Йера (Jera) – руна першого урожаю, народження нового, адаптація, акліматизація, пристосування до нового ритму дій. Кожен процес, в якому бере участь суб’єкт, має бути оптимальними за швидкістю подій і ритмом, і тільки за умови співпадіння зовнішнього ритму з діями суб’єкта, діяльність його буде ефективною. Руна Джера вважається рунологами позитивною для пошуку нової дороги, звільнення від обмежень, початок самостійного руху. Символічні образи: росток пристосовується до вітру, курча вилуплюється з яйця, дитина починає ходити. Потрібно просто прикласти зусилля, рухатися сміливіше, але не бігти, не поспішати рости, тому що – всьому свій час. Руну креслять перед початком будь-якої важливої і довгої справи, щоб забезпечити їй рівний хід та успіх в результаті. Іноді її використовують і як «руну захисту», щоб уникнути можливих перешкод. Найкраще семантику руни Джера описують на рівні символіки землеробства: паросток, який з’явився із зерна, із землі й обіцяє добрий урожай. Але це ще не плоди, а тільки надія на них, та матеріальне підтвердження, що процес йде

відповідно природнім циклам. Сходи з'явилися тому, що хлібороб зорав землю, посадив зерно і далі буде доглядати за сходами, радіти щоденному приросту, краще не поспішати, ретельно робити справи, жити в гармонії з природними циклами (тобто узгоджувати свої дії із зовнішніми впливами), готуватися заздалегідь до роботи (тобто планувати подальшу підтримку справи) і тоді урожай буде забезпечений.

Руна Джера – дванадцята руна скандинавського Футарку, який складається з 24 рун, тому її центрове місце вважається символічним і важливим, пів процесу пройдено, здійснилися необхідні явища, які складають цикл, все йде по плану, і тому – це гарний знак.

Руна Ейваз (Eihwaz) – внутрішня рівновага, наповнюваність вітальними силами, набуття стійкої позиції. Ейваз – руна захисту або точніше – оборони, руна «здобуття сил» і подолання перешкод. Міфічно руну пов'язують зі світом підсвідомого, «глибинного світу», за віруваннями, креслення руни Ейваз надає можливість зміцнити психіку і з'єднати свою свідомість і підсвідомість в максимально ефективній формі. Руну вважають найскладнішою для розуміння того явища, яке вона позначає. Для кращого розуміння її порівнюють з моделлю дерева «Іггдрасиль», коли корені і стовбур знаходяться в єдиній уяві, у цілісному сприйнятті. Паросток наповнюється силами з землі, але цього не усвідомлює, тому що сам паросток у іншому просторі.

Руна Перт (Perthro) – символьне значення – ініціація, перехід до якісно іншого стану: від квітки у плід; від дівчинки у жінку, матір; людина перетворюється у міф. Суб'єкт отримує новий стан, роль і нові можливості для досягнення свого задуму, однак, він повинен змінитися, перейменуватися, підтвердити новий статус у соціумі. Згодом, стає необхідним здійснювати інші, якісно недоступні раніше кроки. Як знак-символ в амулеті, Перт позначає можливість полегшити процес якісної зміни, переходу, внутрішнього і зовнішнього перетворення.

Альгіз ᛉ(Algiz) – руна захисту. Суб’єкт отримує нову роль у системі, але він ще не в змозі себе захистити, тому система бере на себе забезпечення безпеки нового члена. Застосування руни в якості амулету дає можливість індивіду отримати заступництво системи, отримати її захист. Тепер той, хто нападає на цього індивіда, нападе на систему, і порушує її закони. Але суб’єкт має відповідати всім правилам і законам системи, і виконувати всі функції нової ролі. Відповідність має бути абсолютною і повною. Руну Альгіз, з метою захисту, часто використовували вікінги і наносили її на прапор, зброю, амулети. За їхніми віруваннями руна символізувала захист предків, встановлювала прямий зв’язок з родом. Саме відчуття захищеності надавало їм сміливість у бою. Сучасні рунологи в значення руни Альгіз вкладають: дружба з авторитетною людиною, її допомога порадою, попередження від помилок. Але щоб захист відбувався повно, потрібно прислухатися до слів наставника і відповідати його очікуванням, тоді реалізація вашого проекту далі буде просуватися достатньо швидко.

Соулу ᛊ(Sowilo) – руна сонця, перемоги, могутності та цілісності, реалізації персонального міфу. Руна найактивніше використовувалася вікінгами, саме за її значення – перемога. У пророцтвах тлумачиться: оптимізм; слава, популярність; здоров’я; ясність думки; впевненість у власних силах. «Під струмливими променями Сонця все розквітає, і прагне до зростання», – Ральф Х. Блюм асоціює сенс руни із самореалізацією. Попередженням є розуміння природних процесів, й того що промінь сонця має короткострокову дію, тому руна Соулу позначає гіперактивний процес досягнення успіху, але він триває не довго. Символьними образами є перемога: воїна у бою, спортсмена на змаганнях, студента на державному іспиті, здобувача на захисті дисертації.

Руна Тейваз ᛏ(Tiwaz) – мужність, авторитетність, визнання, новий ієрархічний рівень, дія в рамках законів для захисту системи. Семантичне значення руни – прибирання перешкод для досягнення мети. Руна дозволяє правильно розставити все по своїх місцях, наполягати, рішуче відстоювати

власні ідеї, аргументувати. В давнину, воїни наносили цей знак на мечі та щити. За переконаннями, символізм руни Тейваз – допомагати в будь-якому бою, в тому числі – із власними проявами «величі», коли людина бажає подолати в собі якісь риси або властивості. У рунічному колі, руна Тейваз розташована після руни Соулу. Отже, перемога та слава, потребують періоду визнання часом, і після першої перемоги змагання продовжується, авторитет новичку-переможцю ще потрібно підтверджувати тривалий час.

Руна Беркана ᛒ(Berkano) – позначає турботу в широкому сенсі слова: материнську любов, захист; поради керівника підприємства, який час від часу надає потрібну допомогу підлеглим. Беркана зазначає періоди спокійного розвитку, поступового, плавного плину життя. Її називають руною родючості і пов’язують із благополуччям рідних і близьких. Коли людина досягла певних результатів, потрібно подивитися навкруги і виявити кому потрібна ваша допомога. Фідеїстичне ставлення людини до життя постійно орієнтує її на вимолювання благ для себе та рідних, однак руна Беркана вчить що захист може бути не тільки від богів, але й сама людина може стати для когось захисником, порадником, тим «дорослим», хто потурбується про «меншого».

Еваз ᛖ(Ehwaz) – руна змін і руху, прогресу, розвитку. Символьне значення цієї руни пов’язано з метафорою коня – стрімке просування вперед. У практиці прогнозування ситуації її тлумачать як: сприятливі зміни в наявній ситуації, благополуччя, прогрес у ситуації, одужання, період везіння, гармонізації. Вікінги креслили руну на човнах, з метою полегшення шляху по воді. У міфології руна забезпечує можливість перейти між світами. Дана руна трансформувалася з часом у літеру М, яка є найчастішим знаком у логотипах різноманітних компаній. У системі рунічного Футарка руна розташована після руни Беркана, у третьому атті, й фіксує процес реалізації циклу близький до завершення, однак це ще найактивніший час для втілення задуму, коли всі ресурси можна використовувати швидко та вправно.

Маназ ᛗ(Mannaz) – руна власного «Я». Руна позначає: індивідуальність, унікальність особистості, внутрішню роботу з пошуку свого місця у світі. Символізує також процес роздумів про власні здібності, риси характеру, потреби та ін. У символічному рунічному колі руна позначає, що «задум», який вже став самостійним, знайшов визнання, довів унікальність у світі, став повноцінним проектом, а суб'єкт його найкращим виконавцем. Семантика руни при пророцтвах: суб'єкт знайшов своє місце в світі для здійснення власного проекту, який корисний для соціуму.

Лагуз ᛚ(Laguz) – руна води, в першу чергу проточної води, річного потоку, енергетичного потоку, жіночої сутності (вода). Також значення руни – інформаційний потік. Інформація як зовнішня, так і внутрішня (автокомунікація та інтуїтивне передчуття). Руну використовували учні мудреців як талісман для полегшення процесів пізнання і проникнення в таємницю розуміння законів всесвіту. Як амулет руна була популярна серед жінок, які вірили що рунічний знак нанесений на прикраси сприятиме укладенню шлюбу, закінченню розлуки з коханим, утворенню нової дружби або відновленню старої, подолання конфліктів з партнером. У системі рунічних знаків Футарка, руна позначає процес обміну інформацією в результаті реалізації «проекту», народний вислів: «все йде як по маслу», тобто легко та швидко, що найкраще характеризує семантику руни Лагуз.

Інгуз ᛜ(Ingwaz) – руна насіння, родючості в репродуктивному аспекті. У скандинавів символізує чоловічу родючу силу, світло. В трипільській орнаментації руноподібний знак позначає «засіяне поле», Інгуз вважається найпозитивнішою руною в амулетній практиці коригування особистої долі. Руну називали цілющою й використовували як амулет для підсилення родючості роду та збільшення врожаю. У Футарку руна позначає – час розквіту сил, плідну працю, процес завершення деяких справ з найефективнішим результатом, безболісне і радісне розставання з відпрацьованим. Рунічний знак Інгуз символізує плоди у всіх аспектах: діти,

новий врожай, результати наукового дослідження втілені у нових розробках й та ін.

Одал ᛟ(Othala) – спадщина. Тут розглядаються два аспекти. Перший аспект – це все те, що напрацьовано раніше. Колишній творчий задум дав урожай, суб'єкт отримав результат, народив новий творчий задум. І потрібно використовувати його напрацювання і здобутки. Щодо особистості – руна має яскраво виражений характер роду, сім'ї. Це допомога родичів, використання родинного досвіду, досягнень. Другий аспект – це узгодження інтересів «батьків» і «дітей». Нинішній творчий задум реалізувався і став досвідом, надбанням, а новий творчий задум тільки народжується в умовах існуючої ситуації. Новий ідея завжди зароджується на підґрунті існуючих. Додаткове значення руни: захист будинку, нерухомості. Руна Одал застосовується у всіх сферах життя і діяльності людини, пов'язаних з її власністю, спадком, сім'єю, родом. Багатьма авторами ця руна характеризується як охоронна – в сенсі охорони родини та її власності, захисту родинного благополуччя.

Руна Дагаз ᛞ(Dagaz) – завершення одного циклу, початок нового. Графічна форма руни збігається з сучасним математичним знаком «нескінченності», семантика якого – вічний рух. Але це рух від одного етапу до іншого, від однієї віхи до іншої. Але будь-яке свято врожаю, будь-яка перемога повинні стати початком нового етапу. У мантиці руна символізує прорив в наступний етап, вихід на нові висоти, перехід в якісно іншу ситуацію. І дуже важливо на самому початку потурбуватися про розпізнавання всіх можливостей які можна використати у новому циклі, це залежить від здатності людини аналізувати, уявляти, проектувати власне майбутнє. Руна Дагаз характеризує сприятливий період успіху, поліпшення матеріального благополуччя.

«Руни, – пише Р. Пауес, – спочатку вирізалися на дереві, причому порожнини заповнювалися червоною фарбою, щоб зробити знаки більш виразними. «Writan» — технічний термін давньоанглійської мови, що

означав «вирізати» або «висікати», в переносному своєму значенні «писати» («to write») – зберігся й донині. Дереву надавалася форма табличок або паличок. Так, письменник VI ст. Венанцій Фортунат стверджує, що варварські руни наносилися на дерев'яні таблички. Така табличка називалася «boc» (тобто «табличка з букового дерева»), вона є попередницею сучасної книги («book») – як слова, так і поняття. Окрім дерева, для виготовлення рун використовувалися й інші матеріали, головним чином метал: рунічні написи наносилися на зброю, монети, кільця, різні предмети побуту; роги для пиття, інші, дрібніші предмети з кісток і рогів [58, с.15]. Тобто існувало декілька модусів подання інформації: текстуально-графічнний та візуально-образний. Ще один модус подання інформації – безпосередньо носій рунічного тексту, який також виконував певну функцію.

Як уже зазначалося, первинно використовувалися знаки для пророцтв, згодом – для написання «сакральних написів» або «магічних рунічних формул».

У релігійному дискурсі завжди наявні лінгвістичні контенти, які використовуються в комунікативних актах певних груп. Скандинавський релігійний дискурс містить так звані «магічні слова», символьне значення яких досі повністю не декодовано. Кожна група, яка прагне ідентифікувати себе як «іншу», виоремитися із соціокомунікаційного простору, створює «слова», які формують комунікаційний бар'єр між нею та соціумом. Нині відомо багато «сленгів» субкультур, які використовуються в комунікаційному середовищі певної соціальної групи, забезпечуючи таким чином кодування особливих смислів, цінних саме для конкретної групи.

У докторській дисертації «Релігійний дискурс: цінності, жанри, стратегії» Є. В. Бобирєва визначає предмет дослідження як спілкування, змістом якого «є священні тексти і їх релігійна інтерпретація, а також релігійні ритуали» [22]. При цьому учасниками можуть бути тільки священнослужителі та парафіяни, а «типовий хронотоп – храмове богослужіння». Тобто в процесі релігійної діяльності формується певна

поняттєва база, що використовуватиметься в спеціальних комунікативних ситуаціях, контекст яких буде недоступним для суб'єктів поза традицією. Тобто такі слова-коди є гарантією збереження інформації в межах групового дискурсу. В епоху вікінгів рунічні знаки не обмежувалися релігійним дискурсом «закритої групи жерців» і стали засобами письмової комунікації, втрачаючи певну сакральність. Однак винахідливі друїди широко використовували для кодування інформації семантичні та синтактичні модифікації, забезпечуючи таким чином утаємничення її сенсів.

Семантичні модифікації відбувалися завдяки подвійним-потрійним сенсам одного слова, які згодом не могли бути декодовані у зв'язку з утратою контексту дискурсу. Наприклад, часто трапляються рунічні написи окремих слів: «laukaR» – лук, «auja» – щастя, «lathu» – запрошення [159]. Зовсім не декодованою залишається лінгвістична конструкція «alu». Комунікатори не лише закодували семантичний контент, а й створили декілька модифікацій напису цього лінгвістичного контенту.

Рис. 4.1.2. Рунічна формула «alu»; модифікація сакрального слова «alu» у формулу «lua», написана бустрофедоном на стрілі.

Існують рунічні написи, що не містять будь-якого лінгвістичного навантаження, тобто їх семантичний контент не декодований. В Уппланді подібні написи знайдено як у регіонах, багатих на рунічне каміння, так і там, де подібних каменів трапляється мало.

Унікальним засобом модифікації рунічних написів є і використання методу інверсії (перевертання), тобто ерілі перевертали руну догори ногами, таким чином змінюючи сенс руни на зворотний. Цей метод наявний у мантиці, наприклад, руна Райдо в прямому положенні має значення – «вдала подорож», у перевернутому – «невдала подорож». На основі таких пророцтв

приймалося рішення, їхати або не їхати в подорож. Метод інверсій використовувся і в рунічних формулах для боротьби з ворогами.

Принцип сакральної нумерології ерілі (майстри рунічного письма) застосовували під час формування рунічних формул. На рисунку 4.1.3 зображено перші шість рун – власне сама назва «Футарк», яка повторюється дванадцять разів. Загальна кількість рун – 72, тобто магічне число, сформоване обереговим числом 24, повтореним тричі.

Нерідко на амулетах трапляється і написання перших трьох рун – f, u, th. Крім того, що це перші три руни в назві «Футарк», вони складають число «3» – сакральне число, також це слово означало «жіночий статевий орган», до якого ставилися як до космогонічного явища. Тобто сама назва рунічної системи «F, U, Th, A, R, K» складається з двох слів «futh» і «ark» – арка – також символ йоні. В обряді ініціації проходження через арку означало нове народження після повної відмови від своєї старої природи. У Стародавньому Римі через тріумфальну арку проходила армія після перемоги над ворогом. Однак не зрозуміло, в якому сенсі її сприймали в цьому контексті: як вхід для сперматозоїдів чи вихід для ембріона. Такі написи є загадками для рунологів, істориків, лінгвістів, культурологів у зв’язку з утратою певних знань з релігійного дискурсу друїдів. На нашу думку, відродження знання щодо релігійного дискурсу друїдів потрібно розпочинати з вивчення знаків «Кам’яної Могили», які містять відомості про містерії створення світу, космогонізм ембріона, про символічне «зачаття», «народження», «життя» та «смерть».

Рис.4.1.3. Рунічний амулет «Комбінація рунічних знаків з лінгвістичною конструкцією «Футарк», що повторюється дванадцать разів».

Протягом декількох століть у часи зміни релігійних дискурсів відбувався певний синкретизм семантичних складових символьних систем. В. Є. Чернявська в концепції Мішеля Фуко пропонує виокремлювати спеціальні дискурси або типи дискурсів, які французький дослідник називав дискурсивними формаціями і характеризує їх як «окремі соціально-історичні сформовані сфери людського пізнання і комунікації» [218].

О. Г. Ревзіна зазначає: «…дискурсивні формації (різновиди дискурсу) утворюються на перетині комунікативної та когнітивної складових дискурсу» [218]. Комунікативна складова передбачає можливі позиції і ролі, які надаються в дискурсі носіям мови – суб'єктам комунікації. До когнітивної складової належать знання, що містяться в дискурсивному повідомленні. Дискурсивні формації пов'язані між собою, частково збігаючись за комунікативними і когнітивним ознаками, жанровими особливостями. Для дискурсу релевантним є принцип «сімейної подібності». Н. Миронова, розглядаючи проблематику релігійного дискурсу, пропонує виокремлення православного, католицького, протестантського типів дискурсу, а точніше – субдискурсів, у межах релігійного християнського дискурсу [167]. Для ефективного декодування рунічних символів слід виокремити знання комунікаторів-друїдів з християнського релігійного дискурсу.

Саме різні релігійні дискурси, що формують обмежений соціолект учасників, унеможливлюють процес декодування інформаційних контентів представників іншої комунікаційної групи. Наприклад, символьне зображення статевих органів було природним у рамках язичницького релігійного дискурсу, лише після прийняття християнства з головною ідеєю «непорочного зачаття» людські статеві органи стали вважати непристойними (Дод. Л. Рис. 1) Тому декодувати деякі рунічні тексти, а іноді й дивитися на них, з позиції християнської віри було соромно. Гріхом також вважали декодування містеріальної космогонії рунічного знання. Це ще одна причина знищення рунічних текстів, які мали мультимодальну систему презентації

інформації: графічно-літерну, образно-візуальну, семантично-символьну, аудіально-фолькльорну.

І. В. Бугаєва в монографії «Мова православних віруючих» [29] надає дефініцію релігійного соціолекту як «мови людей, об'єднаних ціннісними орієнтирами в різних комунікативних ситуаціях». Соціолект вірян – це насамперед «стійка соціально маркована підсистема мови», яка характеризується власною системою цінностей, лексичними, фонетичними, словотвірними та граматичними особливостями.

Крім «релігійного дискурсу» та «релігійного соціолекту», існує безліч термінів, запропонованих для опису сфери релігійної комунікації – культова мова, сакральна мова, духовна словесність, теолінгвістика та ін. Якщо під дискурсом розуміти сукупність тематично співвіднесених текстів, то зміст дискурсу або тема розкриваються «не окремим текстом, а інтертекстуальністю, тобто в комплексній взаємодії окремих текстів» [29].

Більше того, навіть застосування інтертекстуального підходу недостатньо для опису релігійного дискурсу, оскільки завданням є аналіз смислових зв'язків між різними текстами. Адже якщо описувати дискурс як змістовно-тематичну спільність текстів, то слід охарактеризувати й комунікативно-прагматичні, соціальні умови, в яких функціонують тексти і які зумовлюють їх тематичну спільність тією чи іншою сферою комунікації.

Найпоказовішим прикладом символьної презентації соціокультурних умов життя є рунічний календар. Спочатку розглянемо проторунічний календар, знайдений на території України – у Лепесівському гадальному храмі (III ст. до н. е.), який розташований неподалік села Лепесівка в долині річки Горинь на Хмельниччині. Наталія Понятишин [205] доводить, що в гадальному храмі чинили чародійство: мешканці ворожили на долю, погоду, врожай. Вони здійснювали обряд біля води, налитої у священну чашу. На посудині були висічені знаки дванадцяти місяців. Вівтар святилища складався з великих глиняних чаш. І на вінці однієї з них нанесено візерунок: дванадцять прямокутних рамок, у яких зображено своєрідні малюнки,

становили повне коло. Цікавою лепесівською знахідкою є біконічна ваза (Дод Л. Рис. 2). Припускають, що зображення її орнаменту є записом давнього календаря. Для позначення днів у рунічних календарях використовувався порядок із семи рун, який циклічно повторювався; позначення років – з дев'ятнадцяти рун (дев'ятнадцять «золотих чисел» для знаходження повного місяця): кожне з дев'ятнадцяти чисел позначалося руною; її числове значення визначалося алфавітним порядком. Як для написів текстів – літерами та цифрами – був створений «Молодший футарк», який складався із шістнадцяти рун, так і для рунічного календаря були створені додаткові руни: Arlaug – на позначення числа «17», Tvimaður – «18», Belgþor – «19». Пізніше дні почали позначати рисками, а «золоті числа» – арабськими цифрами.

Рунічний календар – це вічний календар, що базується на 19-річному метонімічному циклі – ще відомий як Рунічний альманах, який був поширеним у Швеції в епоху середньовіччя і пізніше (рис. 4.1.4).

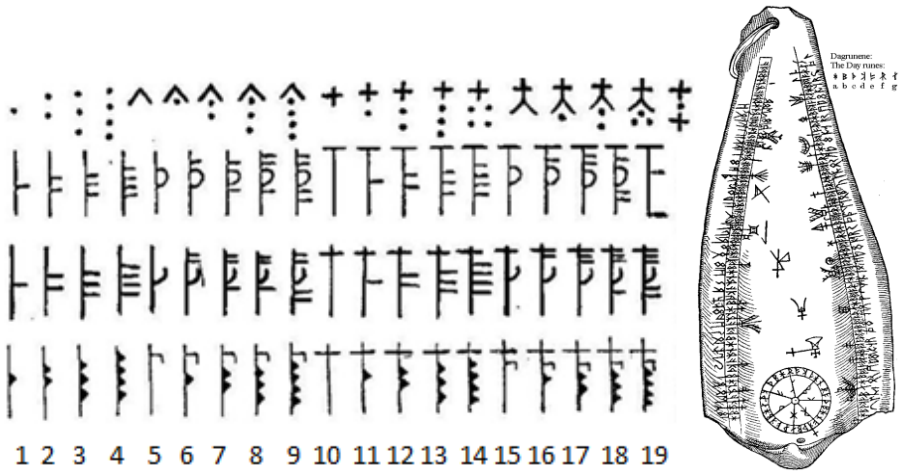

Рис. 4.1.4. Рунічний календар.

Винахід рунічного календаря приписують шведам часів середньовіччя. Однак, на нашу думку, він використовувся значно раніше, оскільки містить уже систематизовані знання природних циклів. Найдавнішим з відомих є Нікипінгнський календар, створений найімовірніше в XII ст. Більшість календарів (існує близько тисячі) походять з XVI і XVII ст. Найбільшим періодом розквіту рунічних календарів є XVIII ст. За чей час їх створено

понад 1800. Поширені вони були на півночі континентальної Європи, а також в регіонах, сусідніх з північними країнами. У Норвегії ці календарі називали «primstav», у Данії – «rimstok» (від «rim» – календар та «stok» – палиця).

Окрім «палиць», рунічні календарі мали форму книжок з 10 дощечок розміром 6х8 см.

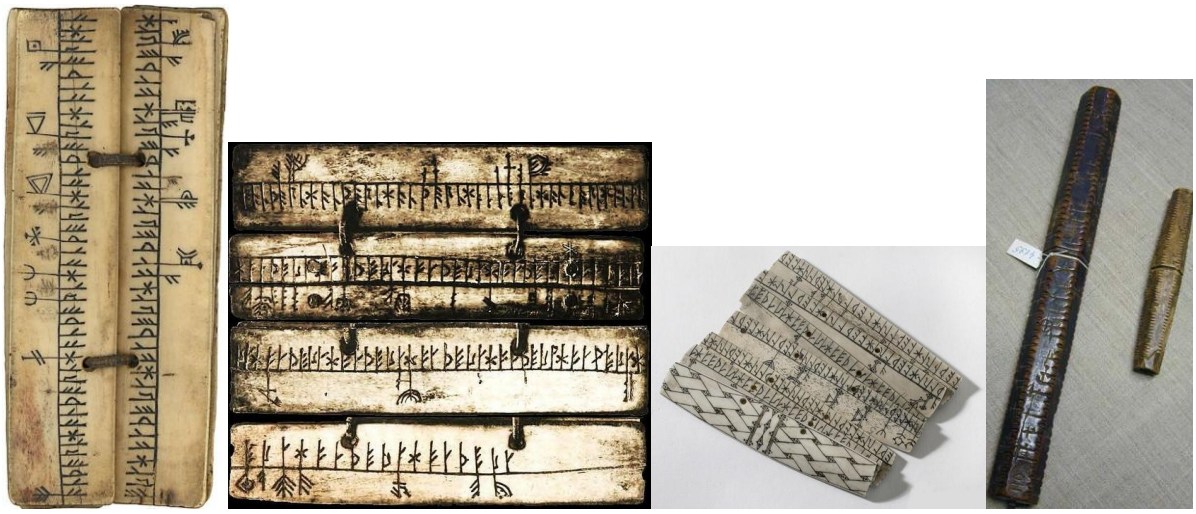

Рис. 4.1.5. Рунічні календарі.

Рунічний календар виготовлявся з дерева або оленячого рогу, використовувався для відстеження природних явищ і релігійних подій; допомагав систематизувати знання щодо природних явищ та на основі цих даних спланувати культурно-релігійні заходи, щоб синхронізувати життя людини з ритмами природи та зафіксувати ці знання для майбутніх поколінь.

Календар відображав сільськогосподарські цикли, тобто враховувалися періоди органічного життя, свята маркувалися спеціальними позначками. Зазвичай прихід весни святкувався з прильоту першої вільшанки або появи першої фіалки, а не в день весняного рівнодення. Саме тому в різних регіонах святкування проводили в різний час. Очевидно, що універсального скандинавського календаря ніколи не існувало. Проте принципи визначення циклів, організація свят і їх порядок були розроблені в часи вікінгів.

Розглянемо детальніше основні дати скандинавського календаря [346].

- Скандинавський Новий рік – Зимова ніч (англ. «Winter Night», 15 жовтня), яка настає наприкінці збору врожаю.

- «Зимове сонцестояння» (англ. «Yule» (від давньосканд. «iul») – колесо з 20 по 31 грудня). У цьому періоді магічно міститься весь рік, із нього рік і відроджується. Свято «Зимове сонцестояння» починалося в Ніч Матері й закінчувалося через дванадцять днів, у день сонцестояння. Це час, коли стіни, що відокремлюють сферу богів і богинь та інші світи від Мідгарда, стають вельми тонкими, найвідповідніший час для спілкування з богами і духами предків. Оскільки такі переживання лякають деяких людей, то за старих часів багато хто просиджував у будинку, нікуди не виходячи впродовж всіх цих дванадцяти днів.
- «Дістинг» (14 лютого) символізує пробудження життєвих сил, що заснули під час «Зимової Ночі». У цей час проводяться місцеві збори. Це свято було особливо популярним у стародавній Швеції. Земля готується до прийому нового насіння. Час підготовки до майбутніх подій.
- «Весняне рівнодення» (21 березня) – повне повернення життєвих сил природи. Англійська назва цього свята – Eoster, за походженням воно германське (так само, як і німецьке Ostern). Eostre або Ostara – ім’я німецької богині весни та ранньої зорі. Безумовно, від нього і походить англійське слово Easter («Великдень»).
- «Вальпургієва Ніч» і «Травневий День» (англ. Walburga, May-day), ніч з 30 квітня на 1 травня та день 1 травня – подвійне свято. Ніч з 30 квітня на 1 травня в Центральній Європі традиційно вважається «ніччю відьом». У цей час особливо яскраво виявляється таємничий нічний аспект життя. Назва «Вальпургієва ніч», імовірно, походить від імені богині або прирівнювана до богині-провидиці Вальпургії. Ім’я це буквально означає «обитель загиблих або мертвих». У християнському звичаї є свято «Червона гірка», коли люди ходять на цвинтар до померлих родичів, тобто очевидна семантична подібність ритуальних подій у двох різних антагонічних релігіях.
- Травневий День має прямо протилежний сенс і є святом денного, сонячного життя – веселощів і праці. Цього дня встановлюються «Травневі жердини», навколо яких водять хороводи. У новий час в Європі Травневий

День став святом робітників (у комуністичній термінології – День Міжнародної солідарності трудящих).

- Літнє сонцестояння (англ. Midsummer) – це святкування остаточної перемоги сонця в річному циклі і повного прояву життєвих сил природи, що зародилися під час зимового сонцестояння. За переказами, в ніч літнього сонцестояння відбуваються цікаві події. У Скандинавії цей день досі вважається найбільшим святом.
- Тінгтайд (англ. Thing-tide, 23 серпня) – час великих регіональних або національних зборів і обговорення соціальних аспектів троту (об'єднання прихильників традиції). У цей період приділяється значна увага питанням досконалості законодавства й організаційним аспектам віри.
- Збір урожаю і підготовка до зими (англ. Harvest/Winter Finding, осіннє рівнодення) – кульмінація природного циклу, коли одні речі з'являються, а інші зникають, щоб потім знову відродитися. Закінчення цього періоду знаменується Зимовою Ніччю, що завершує річний цикл. Це одне з найбільших свят разом з літнім і зимовим сонцестоянням [346].

З часом деякі семантичні контенти народних свят того періоду були модифіковані до потреб домінуючої релігійної концепції та міксовані з новим ідеологічним контентом для створення нового інформаційного продукту, деякі знання зазнали інверсії, тобто змінили свій сенс на протилежний. Крім того були застосовані методи інформаційної війни – знищення носіїв інформації: друїдів, рунічних каменів, книг, заборона поширення «старої віри»; створення інформаційного продукту для зниження іміджу «важливості тих знань», формування «жахливих образів» ритуалів минулих часів.

Одним із суперечливих контентів є проблематика жертвопринесення, яка згідно з розповідями християнських проповідників, була поширеною в ритуалах друїдів. Справа в тому, що ритуальні дії проводилися у «священих гаях» і більшість людей не мала можливостей ознайомитися з технологіями проведення ритуалів, тому можна було просто сформувати власну ідею, як це відбувалося, і таким чином залякати людей та переконати сповідати нову

віру. Тобто технології інформаційної війни зародилися за часів зміни релігійних парадигм.

Однак рунічні знаки не зникли остаточно, а залишилися існувати в окремому комунікаційному сегменті символьної комунікації – ідентифікаційних знаках: тамгах, знаках роду, геральдичних символах, логотипах, орнаментах.

4.2 Особливості диверсифікації рун як знаків-прототипів родової належності

З метою повноцінного існування люди створюють означений символьно-комунікаційний простір, оточуючи себе значущими символами, які позначають предмети, події, явища та передбачають певну реакцію й лінію поведінки відповідно до значення символу. Крім того, саме значущі символи вможливлюють символічну інтеракцію. Оскільки на первісному рівні розвитку соціуму в людей небуло виявлено колективних інстинктів поведінки, символічна інтеракція була конче необхідною, надаючи можливість спілкуватися у власному природному та соціальному середовищі завдяки обміну символьною інформацією. Еволюція людства підтверджує тезу про те, що без кодування–декодування символів неможливо повноцінне міжособистісне спілкування та життєдіяльність суспільства загалом.

На певному етапі розвитку соціуму постала об’єктивна необхідність ідентифікації відносин, пов’язаних з набуттям, закріпленням, захистом права власності. У системі символьної комунікації виникли специфічні знаки: родових домів, каменярів та інших ремісників, прикордонні, товарні та купецькі знаки. Їх широке використання зумовило формування етапів семіозиса знака-символу власності.

1. Формування.
2. Стабілізація.
3. Кристалізація.
4. Диверсифікація:

   а) особистий символ – знак, згодом підпис;

   б) знак власності майстрів, згодом – фірмовий знак компаній;

   в) колективний знак-символ на межовому камені, згодом – герб роду або країни.

Графічне позначення індивідуальної та групової власності зародилося в давні часи формування племені як окремої групи. Племена конкурували між собою за право володіти територією, людьми, худобою, тому означення власності було необхідною умовою існування племені. Так виникали знаки на каменях, які маркували територію, знаки-тату, якими люди маркували себе для означення належності до певного племені. Таким чином, татуювання – це перший особистий протодокумент, який ідентифікує члена групи після того, як він вийде за межі означеної території, знак-маркер, що допомагав відокремити «своїх» від «чужих». Згодом знаки-маркери ставили на продукти праці, предмети побуту, означували різноманітну індивідуальну власність. Знак власності ставав необхідною складовою життєдіяльності людини, формувався певний знаково-символьний простір племені. Архаїчність та унікальність рунічного знака підтверджуються тим, що він і досі трапляється на межових каменях по всій території Євразії, практично використовується на геральдичних знаменах, в орнаментації, успішно трансформувався в торгові марки, залишається популярним як знак тату. Така мультимодальність рунічних знаків-символів пояснюється простотою й універсальністю їх графічної форми, єдністю генетичного походження численних рунічних футарків.

Семіотизувати простір первісна людина починає різними засобами. Одним з найархаїчніших є позначення території мегалітичними спорудами. Сам мегаліт виконував функції знака – інформування інших про належність території певній спільноті. На території України найвідоміші межові камені знайдено на території Кіровоградщини. Межові камені або Межняки – археологічна пам’ятка України доби пізнього неоліту. Камені розташовані у два ряди й складають 15 пар паралельних кам’яних монолітів – алею менгірів, між якими умовно можна провести пряму лінію. Це одна з найдавніших документальних пам’яток, створена руками людини. Менгіри – вертикально поставлені кам’яні блоки (стовпи, брили), які зазвичай трапляються у вигляді груп та алей (паралельних рядів). Серед імовірних їх

призначень – культові (ритуальна огорожа інших споруд, визначення меж володінь, елементи ритуалів переходу в інший світ). Головне значення – межа, а які предметно-матеріальні або духовні сторони вони розмежовували, не відомо.

Мегалітичні комплекси поширені в різних частинах світу. І їх розмежувально-ідентифікаційна функція відобразилася в лігвістичній дефініції слова «термін» (від лат. terminus – межа, кордон). Його смисл у тому, що кожне слово має семантичні межі, кожний науковий термін також має межі означеного, дискурсійні рамки. Розвиватися «обмежена реальність» почала з межових каменів. У римській міфології Термін (Terminus) – бог меж і межових знаків, охоронець земельної власності. У Стародавньому Римі кордони вважали священними, тому закономірним стало введення культу Терміна царем Титом Тацієм, який освятив прикордонний камінь на Капітолії в Римі. Пізніше цар Нума Помпілій ввів свято «терміналії», яке відзначалося 23 лютого. Сам Нума вперше поділив землі під Римом на ділянки, в які входили цілі поселення й окремо розташовані господарства, об’єднані єдиним управлінням і релігійним культом. Нума встановив закон, згідно з яким землероб, котрий свідомо викопає прикордонний камінь, підлягає прокляттю, що було рівнозначно смерті разом зі своїми орними тваринами [168]. У Римі існували два Терміни – Капітолійський і загальноміський, культ якого був уведений, згідно з легендою, на початку будівництва Риму. Римляни ретельно готувалися до встановлення меж: кожен межовий стовп або камінь натирався пахощами й убирався вінками й стрічками. У ямах, куди встановлювалися стовпи або камені, спалювалися жертви Терміна; дно ями засипали плодами і поливали вином. Під час терміналій римляни завішували вінками прикордонні камені та стовпи. Свято на честь Терміна сприяло зближенню сусідів і припиненню ворожнечі. Стародавні римляни вважали, що Термін – добре божество, яке примиряє сторони. Той, хто зрушував межовий камінь з місця з метою захоплення

чужої землі, в найдавніший час піддавався прокляттю (ставав соціальним вигнанцем), згодом він відповідав за це, як за кримінальний злочин.

Деякі межові камені вже з межовими знаками виконують певні фукції й нині. Наприклад, на офіційному кордоні Білорусі та Литви в Островецькому районі біля прикордонних стовпів краєзнавець Олександр Юркойть, разом з прикордонниками знайшов камінь зі знаками – згідно зі свідченнями лісників, таких каменів п’ятнадцять (Дод Л. Рис. 3) [301]. Точних археологічних даних про вік каменів та авторів знаків немає, у зв’язку із закритістю прикордонної зони і неможливістю проводити дослідження. Якщо проаналізувати семантику знаків, зображених на кам’яних знахідках, то це три руни Гебо, які символізують партнерство та дружбу. У математиці цей знак має значення «множення», однак у комп’ютерній знаковій системі оформлення інтерфейсу він означає «закрити вікно». Загальний сенс семантичної складової цих межових каменів такий: дружні стосунки за умови закритого кордону.

Зародження рунічного знака-маркера відбулося паралельно з проторунічними сакральними символами «протописемності Молочної ріки» в ареалі території Північного Причорномор’я.

Поширений у світі звичай обрання для себе або для роду, племені особливого розпізнавального знака має давню історію. Він походить з родового ладу й особливого світогляду, притаманного всім народам у первісний період їх історії. Родові знаки і символи називаються тотемами, вони – найближчі родичі гербів. Звичай тотемізму полягає в обранні родом або племенем якої-небудь тварини або рослини як прародителя і покровителя, від якого походять усі члени племені. Тому до родових, племінних знаків було сакральне, фідеїстичне ставлення. Оскільки знаки мали природну форму, були простими у виконанні для людей з існуючими в ті часи знаряддями праці, тому, окрім сакральної функції, вони виконували й ідентифікаційну. Більша частина сакрального знання зберігалася в межах страти жерців, для масового використання повідомлялися основні їхні

значення: відомості про знак роду, знак-оберіг. Межові знаки й індивідуальні тату виконували дві функції: ідентифікаційну й оберегову (в межах племені завжди безпечніше). Знаки власності: тамги, бортні знамена, катпоси ідентифікували об'єкти, які цінувалися в архаїчному суспільстві. Так знакова комунікація з часом ставала сегментом ділової документації.

Розглянемо детальніше руноподібні знакові системи, які виконували ідентифікаційну функцію. Практично в усіх кочівників Центральної Азії існували племінні, родові, общинні знаки, що застосовувалися з давніх часів переважно як знаки власності. Тамгою позначали майже ввесь спектр матеріальної культури кочівника – від домашніх тварин до предметів домашнього добробуту та зброї. В. С. Ольховський детально досліджує знаково-символьну природу тамги як знака роду [182]. Слово «тамга», тюркськo-монгольське за походженням, у мовах цієї групи має кілька значень: «тавро», «клеймо», «друк». Під час татаро-монгольської експансії XIII-XV ст. цей термін набув поширення в завойованих країнах Середньої Азії, Східної Європи, Близького і Середнього Сходу, Кавказу і Закавказзя, де, крім колишніх, набув нових значень – «документ з ханською печаткою», «(грошовий) податок». Однак популярність цього терміна в тюрко-монгольській традиції не можна вважати доказом саме тюрко-монгольського походження тамги як принципово нової знакової системи, відмінної, наприклад, від писемності. Водночас тамги внаслідок специфіки свого основного використання (як знаки родової або племінної належності), безумовно, належать до розряду найважливіших історичних джерел ділової документації. В. С. Ольховський зазначає, що наукове вивчення тамг і тамгоподібних знаків здійснюється вже протягом понад двох століть, однак досі не вирішеними є такі аспекти означеної проблеми: генетичний, хронологічний, формально-типологічний, функціональний та ін. Учений розглядає лише один з аспектів – функціональний [182]. Термін «тамга» значною мірою вже умовний, тобто повністю не має етнокультурного навантаження, саме тому тамгами можуть називатися знаки, що не належать

до тюркських і монгольських мовних груп. У подібному значенні використовуються терміни «тамгоподібні знаки», «геральдичні знаки» і т. ін. До основних знакових систем, що використовувалися осілим і кочовим населенням степової та лісостепової Євразії в останні 2,5 тис. р., які добре вивчені і документовані, належать тамги казахських племен Старшого, Середнього і Молодшого жузів [46]. На нашу думку, тамгова знакова система почала формуватися за часів мідного віку в середовищі кочівників тюркської групи на території Північного Причорномор'я, а зокрема з проторунічних знаків «протописемності Молочної ріки». На основі тамгової системи сформувалася рунічна тюркська писемність, яка частково графічно збігається зі скандинавською системою. Саме із цієї території (заповідник давньої писемності «Кам'яна Могила») успадковували графічні форми знаків усі групи кочівників, які приходили в ці місця. Ця гіпотеза сприяє розкриттю генетичного зв'язку графічних форм тюркських тамг, рун з іншими рунічними знаковими системами (етруськими, готськими, скандинавськими та ін.) і пояснює ідентичність їх графічних форм.

Як зазначає В. С. Ольховський, казахські тамги геометрично й структурно прості, їх чисельність порівняно невелика, приблизно відповідає кількості племен. На думку дослідника, прототипами для тамг слугували найпростіші геометричні фігури (коло, квадрат, трикутник, кут та ін.), сакральні знаки, схематизовані птахи і тварини, побутові предмети, знаряддя праці, зброї, іноді – літери різних алфавітів. Тому графеми багатьох (особливо нескладних) знаків могли одночасно або послідовно використовуватися відразу на декількох територіях, культурно й хронологічно не пов'язаних соціумах [182]. При цьому піктограми піддавалися певній стилізації під час нанесення знака на обрану поверхню важким інструментом (зубило, ніж, тесло і т. ін.). Основні вимоги до тамгоподібниого знака, – це графічна виразність і лаконізм, а також наявність потенційної можливості варіювання в межах існуючої образотворчої схеми. Так, імовірно, враховувалося, що форма повинна бути простою для

постійного використання знака через нанесення його на різні поверхні (камінь, шкіра, дерево та ін.) Тим більше, що тамги спочатку були колективними знаками: усі члени одного роду мали одну тамгу. Різноманітні за формою тамгоподібні знаки широковідомі на території Казахстану, їх наносили, зокрема, на керамічний посуд різного призначення до або після випалу. Ногайці, каракалпаки, киргизи, алтайці використовували тамги як родоплемінні маркери. Монгольські тамги, багато в чому подібні до казахських, використовуються і в наші дні. Серед них, крім простих за формою й аналогічних, що трапляються в інших регіонах Середньої Азії, Казахстану і Причорномор'я, є і «декоративніші» екземпляри; вони безумовно використовувалися як родові, можливо, і як сімейні знаки. Міцна традиція використання тамг як сімейно-родових знаків існувала й у чувашів і башкирів, причому значна їх частина має типологічну подібність з тамгами тюркських народів. Тамги широко застосовувалися татарами, особливо в місцях їх компактного проживання – у Криму (з XIII ст.), Добруджі та ін., при цьому сімейно-родові тамги нерідко наносилися на вертикально встановлені надгробні камені, а тамги ханів – на монети (Дод. М. Рис. 1, 2, 3) [139]. Тамги були відомі й у ранніх тюрків (зокрема Огуз), що мешкали біля кордонів Китаю, не пізніше VII ст. н. е. вони як родові знаки-маркери широко застосовувалися для ідентифікації коней (Ю. А. Зуєв). При цьому ранньотюркські тамги здебільшого відрізняються від «літер»-рун синхронних їм рунічних алфавітів (І. Л. Кизласов), хоча серед них і трапляються тамги, ідентичні рунам. Розвинену систему сімейно-родових тамг (можливо, й особистих) мали угорці та булгари в період їх міграції на захід і в пізніші часи (І. Баски) [137]. Струнка система родових знаків чутливо реагувала на зміни в родоплемінній структурі, що часто відбивалося в появі нових знаків, трансформації існуючих. Ці тенденції повною мірою відображали ускладнення родової структури степовиків. І така гнучка система тамг сприяла підтримці соціальних зв'язків на всіх рівнях давньотюркського суспільства. Нині тамги використовують як амулети [101].

Порівняльний аналіз доводить, що існує стопроцентний збіг у деяких графічних формах тамг і скандинавських рунічних знаків.

Рис. 4.2.1. Казахські тамги та Скандинавські руни Альгіз, Тейваз, Іса.

Тамги і тамгоподібні знаки достатньо характерні й для деяких кавказьких народів: кабардинців, чеченців, інгушів, абазинів, балкарців, карачаївців, адигів, черкесів, абхазів, осетин. Можна вважати засвідченим використання тамги на Кавказі, насамперед, як родових і сімейних знаків, але цілком ймовірно, що окремі з них розглядали і як особистий знак, підпис. На Русі в X–XIII ст. були значно поширеними «знаки Рюриковичів» – тамгоподібні знаки у вигляді дво- або тризуба. Вони наносилися на зброю і знаряддя праці, твори мистецтва, кераміку, архітектурні споруди. Особливо часто подібні знаки трапляються на свинцевих товарних пломбах і печатках, що свідчить про їх документність та юридичну значимість. Певну подібність зі знаками Рюриковичів мають синхронні до них пізніші геральдичні знаки Польщі та Литви, в основі яких часто – дво- або тризуб. За формою більшість їх нагадує як знаки Рюриковичів, так і сарматські та ранньотюркські знаки. Ця подібність з урахуванням хронологічних позицій зазначених груп знаків свідчить про наявність у певної частини слов’янського населення ще в домонгольські часи розвинених знакових систем ідентифікації сімейної й особистої належності. При цьому достатньо очевидним є використання тамгоподібних знаків насамперед представниками соціальної верхівки.

Е. І. Соломоник пояснює ідентичність деяких знаків на територіях, віддалених одна від одної на сотні й тисячі кілометрів, кочовим способом життя і міграціями сарматських племен [256].

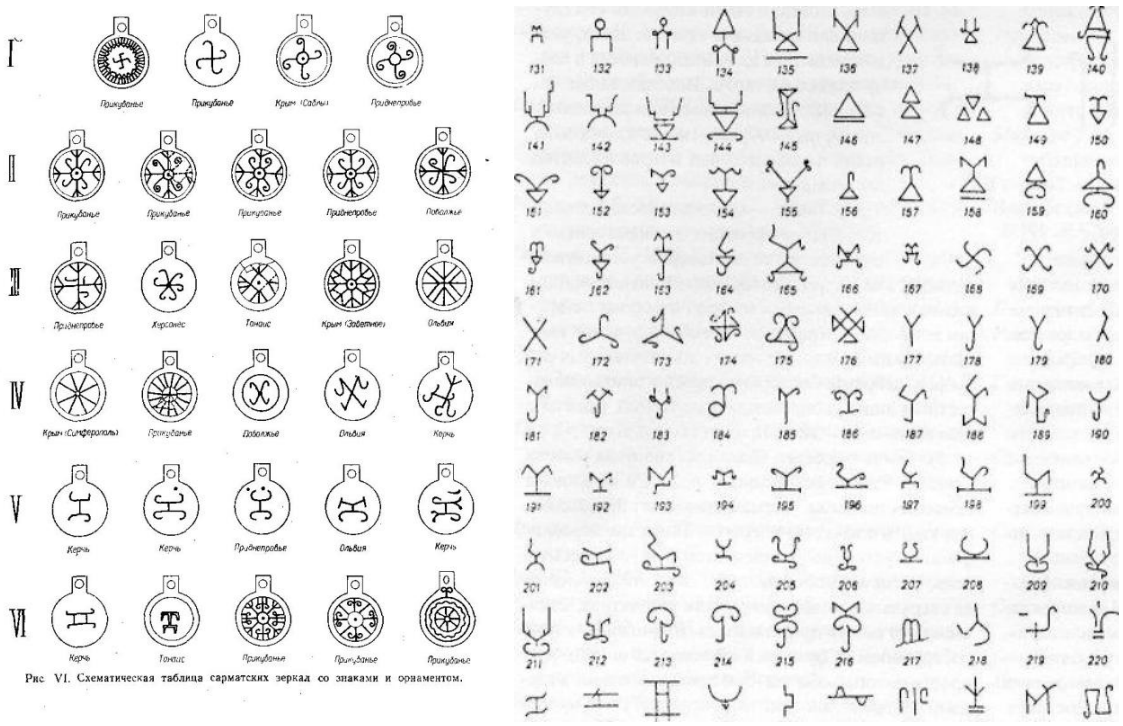

Рис. 4.2.2. Сарматські знаки Північного Причорномор'я (Е. І. Соломоник)

Для виникнення знакових систем необхідні певні соціальні умови, зокрема наявність потенційних «носіїв» і «споживачів» знаків; генезис знакових систем пов'язаний не стільки з кочовим, скільки з осілим світом, здебільшого, розвиненішим економічно; однак тамгова знакова система виявляється доволі ефективною в разі функціонування саме в (ранньо) кочовому середовищі, що відрізняється мобільністю; системи тамгоподібних знаків можуть співіснувати з іншими інформаційними системами – піктографією, писемністю і т. ін. Функції тамгоподібних знаків у різних знакових системах та етнокультурних середовищах були різними; наявність ідентичних за формою знаків у різних знакових системах не є безумовним доказом їх реального зв'язку; цілком імовірною є їх гетерогенність. В. С. Ольховський виявляє функції тамгоподібних знаків на прикладі так званих сарматських знаків, що утворюють одну з представницьких знакових систем епохи раннього заліза. Відомо, що сарматські (в широкому розумінні етноніма) племена власної писемності не мали, проте контактували з високорозвиненими осілими цивілізаціями, які мали писемність. Загальновизнано, що визначальна функція будь-якої знакової системи –

інформаційна [182]. Донести до реципієнта певну інформацію, що міститься в знаку, означало належним чином скоригувати його поведінку: викликати, наприклад, почуття настороженості і т. ін. Однак очікуваний ефект був можливий лише в тому разі, якщо реципієнт розумів значення знака, тобто впізнавав його, сприймаючи як зовнішній сигнал і «керівництво до дії». Таким чином, найважливішою похідною функцією знака (зокрема тамгоподібного) є сигнально-розпізнавальна. Практично відтворення (нанесення) знака означало виокремлення якоїсь частини із цілого навмисним її маркуванням, що дозволяло впізнавати (класифікувати) позначену частину як «маркувальнику-комуніканту», так і «реципієнту». З розвитком ієрархічної структури соціуму (виокремлення кланових, професійних та ін. груп) і ускладненням зв’язків між елементами цієї структури необхідність існування подібних знакових систем зростає. Однак інформаційні можливості тамгоподібних знаків не безмежні; з часом сфера їх застосування звужується, обмежується у зв’язку з виникненням іншої інформаційної системи – фонемно-літерного письма. Але й нині спостерігається співіснування двох зазначених систем: ємне графічне маркування власності необхідне і в сучасних ринкових відносинах. Таким чином, тамгоподібні знаки еволюціонували в геральдичних системах, печатках, амулетах, орнаментах, літерах письмової комунікації, логотипах компаній. Графічну та функціональну подібність тамг та рунічних знаків можна пояснити єдністю генетичного походження від архаїчної знакової групи петрогліфів «Кам’яної Могили».

Поєднання рунічних тамг та тюркських рун трапляється на похоронній єнісейській стелі (VIII ст.), текст якої містить епітафії. На думку дослідника пам’яток І. Л. Кизласова, спорудження подібних стел визначалося належністю представника того чи іншого народу (йдеться про багатоетнічну Древньохакаську державу) «до аристократичного кола держави, його перебуванням на державній службі відповідного рівня» [137].

Знаки у вигляді двозуба і тризуба також виокремлені під час дослідження кераміки Біляра – найбільшого поселення у Волзькій Булгарії. Н. Соболєва [253] вважає, що однозначного семантичного трактування цих знаків бути не може, але підкреслює їх велику соціальну зумовленість порівняно, наприклад, з гончарними клеймами. Наявність подібних знаків на посуді автор пояснює існуванням «комерційної комунікації»: в умовах поширення «інтернаціональних торгово-виробничих відносин» тамга була важливим комунікаційним засобом.

Значний внесок у виявлення руноподібних знаків на золотоординській кераміці здійснила М. Д. Полубоярінова. Серед них дві групи знаків – двозубці і тризубці. Долучивши їх до контексту золотоординських керамічних знаків іншої форми, авторка дійшла висновку, що знаки «ставилися десь на проміжному етапі між майстром і власником», тобто в процесі використання готових виробів, і були, радше, знаками власності купців. Водночас дослідниця не могла не відзначити факту використання аналогічних за формою знаків на золотоординських монетах XIII-XIV ст., підкреслюючи, що в татаро-монголів, як і деяких інших народів Євразії, двозубець і тризуб були тамгою панівного роду: «...приналежність двозубця і тризубця правлячому роду підтверджується для Золотої Орди даними етнографії по тюркських народах, які входили колись до складу цієї держави» [182].

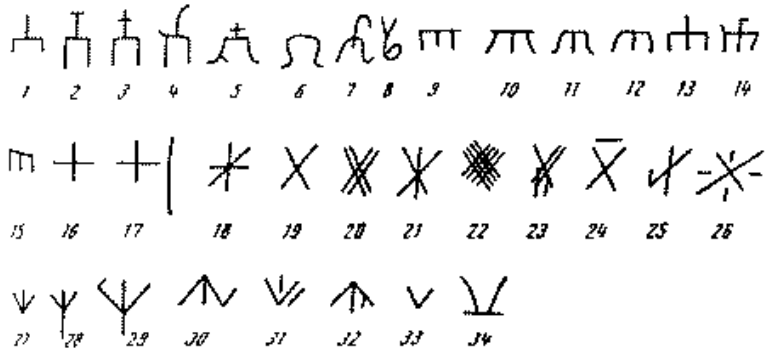

Рис. 4.2.3. Знаки-тамги із золотоординської кераміки (згідно з М. Д. Полубояріновою).

Комплекс тамгоподібних знаків, серед яких – групи двозубців і тризубців, уведений до наукового обігу в результаті розкопок Хумаринського городища в Карачаєво-Черкесії. Знаки нанесені на фортечні стіни і належать, на думку дослідників, до болгаро-хазарського періоду існування городища (VIII-IX ст.). По зображенню вони типові для тюркомовних народів, котрі населяли в цей період землі Північного Кавказу і степи Східної Європи. Однак найближчі аналогії двозубця і тризубця простежуються в Хазарії, Волзькій і Дунайській Болгарії.

Цікавими є дослідження двозубців у Булгарії, П. Петрова зазначає, що знак «двозуб», надзвичайно поширений на всій території, використовувався не тільки в язичницький період існування булгарської держави, а й після прийняття християнства.

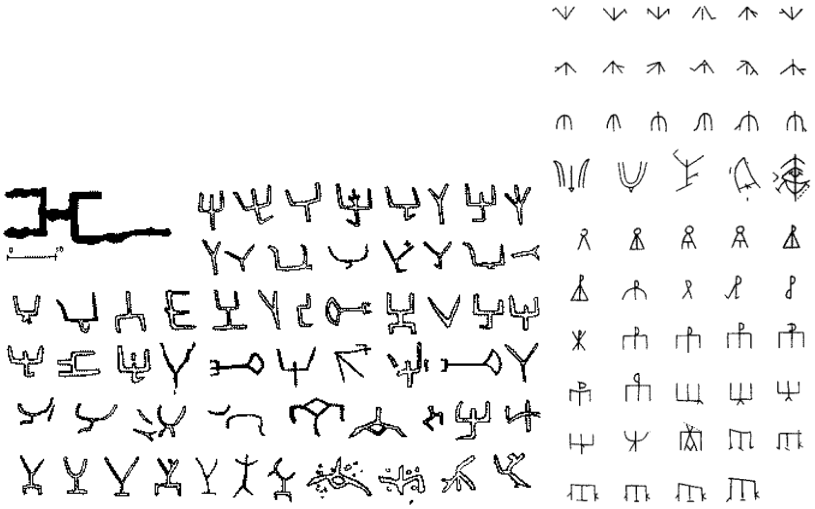

Рис. 4.2.4. Двозубці і тризубці, зображені на стінах Хумаринської фортеці (згідно з Х. Х. Біджієвим). Знаки на археологічних пам'ятках Булгарії (згідно з Л. Дончево-Петковою).

Підкреслюючи, що знакові форми двозубців та тризубців набули більшого поширення в Салтівській культурі – на будівельних рештках, кераміці, кістяних виробах, пряжках, підвісках та ін., Д. Флерова вважає, що вони могли слугувати «як тамги, особливо племінного знака або «посадового», пов'язаного з певним статусом власника» [253]. Однак не залишаючи осторонь семантичної складової цих знаків, автор ставить

запитання: чи не зумовлена їх популярність додатковим семантичним навантаженням, наприклад, чи не уособлюють вони верховного божества, з якими могли співвідноситися? Цілком слушне запитання, тому що аналогом є праці болгарських учених над знаками Першого Болгарського царства. У фундаментальній праці В. Бешевлієва про стародавних болгар знак «двозуб з двома рисками» занесений у розділ магічних знаків, виявлений в усіх областях розселення дунайських болгар і практично в усіх великих центрах: Плисці, Мадарі, Преславе й та ін. Знак наносився на стіни фортець, черепицю, металеві вироби, амулети та інші речі, тому що мав охоронне значення [9]. Конкретизуючи свою думку, професор В. Бешевлієв підкреслював, що в стародавніх булгар знак «IYI» відповідає поняттю «небо», рівнозначне терміну «Тенгрі», що означає верховне божество. Знак використовується як амулет і нині.

Рис. 4.2.5. Модифікації знака перших болгар.

У всіх подальших працях болгарських учених [164; 165; 166], присвячених стародавнім болгарським знакам, релігії праболгар, доведено, що знак «IYI» найчастіше містив божественний сенс.

Важливе значення для розкриття семантики стародавньої болгарської знакової системи має стаття П. Петрової, в якій значна увага приділяється аналізові використання охоронних знаків в атрибутиці Першого Болгарського царства (681-1018), характеризуються варіанти накреслення

знаків, визначається образна основа їх графічного зображення. Автор основується на доведеному факті, що в протоіндійській писемності знак «IYI» з вертикальними рисами втілює зображення божественних близнюків-прабатьків, що тримаються за стовбур священного світового дерева. П. Петрова підкреслює, що географічне сусідство, культурні й економічні зв'язки, мовна близькість алтайської та протоіндійської груп вплинули на деякі образотворчі феномени, зокрема на образне вираження магічно-релігійних понять. Подібні поняття-образи подолали великий географічний і хронологічний шлях і втілилися в прабулгар на Дунаї в аналогічних знаках, які виявилися співзвучними з їхніми віруваннями. Автор зазначає, що в протоіндійському письмі символ близнюків означав також поняття «влада» (як аналог у слов'янській міфології існують двоє сонячних близнюків – Дажбог і Сварожич, сини бога сонця Сварога, від яких залежить людське існування); разом з «IYI» він формує поняття «вождь» та «цар» [182].

Однак дослідник А. Кіфішин знайшов різні модифікації умовного знака «IYI» в петрогліфах «Кам'яної Могили», які значно давніші за тюркські тамги, і порівнює їх зі знаками шумерського клинопису, детально розглядаючи види їх трансформацій у своїй праці [238]. Тобто «протописемність Молочної ріки», втілена в петрогліфи «Кам'яної Могили», «розтеклася» по численних каналах комунікації й перетворилася в різних мовних групах на сакральні символи. Припустимо, що так позначали давні вчені «Кам'яної Могили» молекулу води (складається з двох атомів водню і одного – кисню, котрі об'єднані між собою ковалентним зв'язком).

Рис. 4.2.6. Двозубці у петрогліфах «Кам'яної могили».

Знак «двозуб» булгари називали «Вінець Дуло» – тамга роду Дуло, до якого належали владика гунів Аттіла (Етцель) і наступні правителі протобулгар. Походить він від сарматських знаків. Символ династії роду Дуло поширений по всій території Волзької та Дунайської Болгарії. Сучасна семантика символу в амулетах – символ Неба, Сонця, Великої Старої Болгарії.

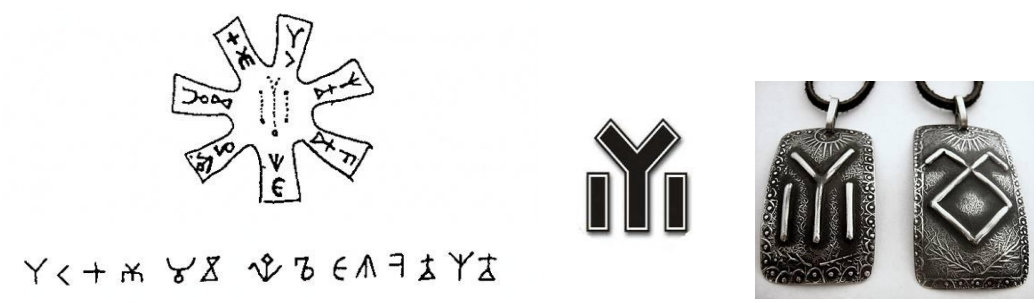

Рис. 4.2.7. Булгарські рунічні символи.

У Волзькій Булгарії була широко розвинена торгівля. Н. М. Карамзін підкреслював особливу любов булгар до неї. Ф. Ш. Хузин зазначає, що ще в X ст. Булгарія перетворилася на найбільший центр міжнародної торгівлі. Булгари контролювали і певною мірою регулювали торговельні зв’язки Київської Русі, країн Балтії та Скандинавії з країнами Середньої Азії, арабського Сходу, а також з Іраном, Індією і Китаєм. Цьому сприяло географічне розташування в місці злиття Волги і Ками – магістральних шляхів Східної Європи. Угору по Волзі і далі по річкових систем басейнів Ладоги й Ільменя можна було дістатися до Балтики.

А. Халіков розглядає торгові шляхи бізнес-комунікацій болгар: униз по Волзі пливли торгові човни в Хазарії, по Камі здійснювалася торгівля з племенами Півночі, які спеціалізувалися на хутрі. У радянські часи деякі відомості з історії Волзької Булгарії замовчувалися. Нині є загальновідомим, що «Ладога – одне з найдавніших міст Русі, де здавна перебував транзитний пункт на Великому Волзькому шляху, що з’єднував країни Балтики з

Волзькою Булгарією, Хазарією і Сходом, а також зі шляхом «із варяг у греки»» [116].

Булгарію з окремими країнами пов’язували і доволі усталені сухопутні дороги, одна з яких прямувала до Києва, Лодомерії, Галича, через Карпатські ліси до міста Унгвар (Ужгород). Це, безсумнівно, збігається з лінією торгового шляху болгар з Булгара і Биляра через Київ до Угорщини. Такі торгові відносини не могли не вплинути на знаково-символьні системи учасників бізнес-комунікацій, тому подібність багатьох знаків пояснюється взаємовпливом культурних соціолектів.

Важливим внеском у скарбницю архаїчних знаків є знахідки у Верхньому Салтові в районі верхнього Дінця. Поселення Верхній Салтів (нині Харківська обл., Україна) було важливим комерційним пунктом у торгівлі між Північною Руссю й Азовським регіоном. Розкопані об’єкти належать до періоду між VI і IX дев’ятим ст., але цілком можливо, що поселення тут було засноване задовго до VI ст. Особливо цікавим фактом є наявність у розкопках артефактів з рунічними знаками. І якщо руна Альґіз (умовно тризуб) поширена по всій Євразії, то руна Джера трапляється переважно в скандинавському Футарку. І це ще раз підтверджує гіпотезу про те, що рунічний Футрак створений не в Скандинавії, а плем’я богині Дану вже прийшло туди з певним набором рунічних знаків, засвоєних на території нинішньої України.

Рис. 4.2.8. Артефакти Верхнього Салтова та руна Джера (Харківська обл., Україна).

Окрему групу руноподібних знаків становлять давньоруські «бортні прапори» – знаки, якими маркувалися бортні дерева – бджолині дикі

«вулики», з яких добувався мед. Ці знаки відрізняються різноманітністю і ставилися «господарем» – власником дерева. Бортний знак був юридичним підтвердженням власності. Особливим різновидом знаків, що мають типологічну, а нерідко й повну графічну подібність з тамгами, є знаки архітектурно-будівельної сфери, які наносяться на цеглу (до або після випалу), кам'яні блоки та ін. будівельні конструкції. Імовірно, що знаки цієї групи виконували робочі функції технічних міток, призначених для будівельників, і містили інформацію про виробника (майстра), замовника або «виконроба» споруджуваного об'єкта. Цілком імовірною є «рекламна» функція знаків, що інформують глядачів або замовників про виконавців замовлення і підтверджують якісність його виконання. Виразні приклади подібних знаків виявлені на пам'ятках давньоруського зодчества домонгольської доби, цеглі та кераміці хазарських городищ, стінах ранньоболгарських фортець та інших споруд VII-X ст. [6]. Таким чином, бортні прапори, керамічні й «цегляні» клейма можна розглядати як особливі знакові системи, багато в чому подібні з тамговими системами за формою, змістом і структурою. При цьому цілком можливим є генетичний зв'язок цих систем з розвиненими тамговими системами та рунами, що одночасно існували в тих самих етнокультурних середовищах.

Знак-прапор наносився на дерево на рівні грудей бортника сокиркою, ножем, долотом або іншими ріжучими інструментами. За зовнішнім виглядом це комбінації прямих, ламаних або, рідше, кривих ліній у різних поєднаннях – головне, щоб ці фігури відзначалися своєрідністю накреслення і простіше запам'ятовувалися. У них, зазвичай, спостерігалася симетричність складових.

Прапор як знак власності має давнє самобутнє і суто народне походження. Знаменувати – значить малювати, креслити. Знаки на борті накладали українці, білоруси, поляки, серби, татари, башкири, мордва. Своїм виникненням знамена зобов'язані родовому побуту наших предків. Роди і племена мали свої особливі знаки, які слугували символами, своєрідними

печатками. Ними вони позначали свої володіння, межі лісових ділянок, якими користувалися.

Час виникнення звичаю ставити на бортних деревах особливий знак – клеймо, який позначав належність дерева і борті певній особі, точно не відомий, у зв'язку з недовголіттям дерева як носія знакової інформації, порівняно, наприклад, з каменем. Мітку-прапор наносив на бортне дерево той, хто виявляв його першим. Потім воно перероблялося в борть або на розсуд бортника залишалося недоторканним. Цей звичай існував багато століть, аж до виникнення пасічних форм господарства. На деяких бортних деревах можна спостерігати кілька бортних знаків різної форми. Це ті вдалі борті, які продавав або піднов як дар господар з приводу якої-небудь знаменної дати (весілля, народження дитини тощо) іншому власникові. Новий господар вирубував свою тамгу поруч або вище тамги старого власника. Борті могли перейти у власність іншого також у разі смерті господаря. На лісовій ділянці, зазвичай, перемішувалися борті декількох власників. Кожен добре знав свої і ніколи не зазіхав на власність інших. Знак власності захищав борть від розорення і присвоєння іншими, вважався недоторканним. Наступність форм бортьових знаків свідчить про те, що це ремесло переходило в спадок від батька до сина. Якщо в одного власника було кілька синів і всі вони вдавалися до бортництва, то сини мали були створити свій знак, що відрізняється від батьківського яким-небудь характерним елементом. Бортний знак батька переходив у спадок до молодшого сина [97].

Різноманітність бортних знаків виникає не тільки через приєднання до основного знака якоїсь рисочки або лінії, а існує певна закономірність у зміні знака або тамги і появі їх варіацій. Різні форми знаків можуть виникнути внаслідок розміщення основного знака в горизонтальному, косому, перевернутому положенні або поєднатися у комплексний знак-символ. Багато бортних знаків подібні до символів рунічної писемності, а деякі нічим не відрізняються від них. Тамги у вигляді рунічних знаків використовували й

тюркські народи Середньої Азії, Західного Сибіру й Алтаю. Бортні знаки мали важливе значення в побуті бортника: їх наносили на інструменти, торби та ін. знаряддя. Башкири на документах замість підпису або печатки ставили свій бортний знак [333, с. 50-56]. Такі документи мали юридичну чинність. Нині ідентифікаційний «бортний знак» ставиться на «бортовому транспорті» (вантажівки, літаки та ін.).

Однією з найдавніших і найцікавіших, збережених майже до наших днів, традицій ідентифікації в південній Балтиці є так звані «марки» – система своєрідних знаків, що застосовуються для позначення і відмінності приватної власності. Такі знаки широко використовували мекленбургзькі селяни для найрізноманітніших потреб ще в минулому столітті: позначали будинки, сільськогосподарські знаряддя й інструменти, худобу, ними ж неписьменні селяни підписувалися в документах. І нині їх ще можна побачити на деяких сільських будинках у туристичних місцях, хоча слугують уже більше – для підвищення інтересу постояльців і підкреслення своєрідності місцевої культури. Раніше кожен двір мав власний знак. І хоча такий стан речей, звичайно, спричиняє виникнення великої різноманітності цих марок, більшість з них походять від одного родового знака. Так, син, створюючи власну сім'ю та полишаючи батьківський будинок, брав за основу марку батька, але додавав до неї нові деталі, змінював графічну форму.

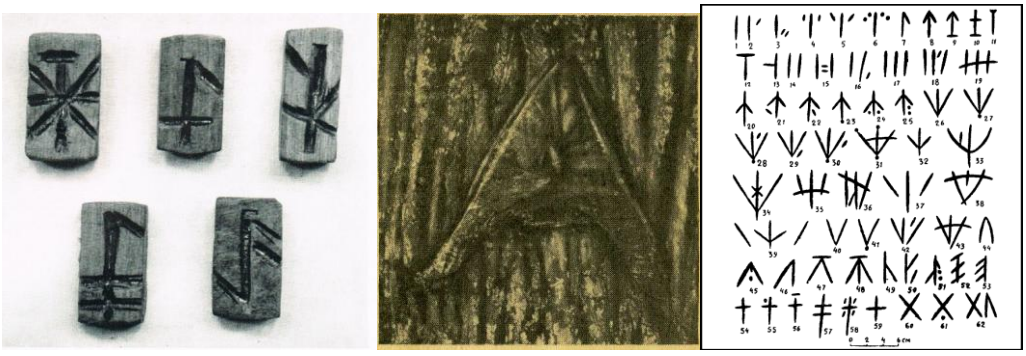

Рис. 4.2.9. Знаки-прапори на деревах.

Окрім того знаки-марки застосовували в жеребкуванні. Так, рибалки, накресливши на невеликій дощці кожен свою марку, перемішували їх у шапці й розподіляли найбрудніші й важчі роботи – чию марку витягували з шапки, той і повинен був їх виконувати. Аналіз таких видів марок дозволяє виявити зв'язок з іншими знаками-символами, які використовувалися в цих місцях: рунами і гербами. На останніх, як і на монетах, дійсно нерідко зображувалися марки, але все-таки герб – це знак роду, а марка – знак власності. Один рід міг мати один герб, але декілька марок власності. У сучасних бренд-комунікаціях назва знака «марка» збереглася, трансформувавшись у термін «торгова марка».

Існують також фамільно-особисті знаки – катпоси, які використовують мансі Північно-Західного Сибіру [244]. Катпоси (в перекладі – «слід руки») – вогульські родові знаки. Здавна мансі використовували катпоси як своєрідну писемність. Одним значком, вирізаним ножем на дереві, вони могли повідомити, хто тут полював, наскільки вдалим був промисел, скільки при цьому в мисливця було собак тощо. У кожного мансі, зокрема жінок, був свій іменний знак – катпос [19]. Катпоси також мають руноподібну графічну форму. У перші роки радянської влади, коли мансі ще були неписьменні з точки зору літеро-фонемної писемності, ці знаки вони використовували як підпис. У разі смерті батька катпос передавався у спадок старшому синові. Тобто традиція передавати прізвище виникла давно і пов'язана, насамперед, з передаванням родинного знака – знака власності мисливської території. І саме знак-«підпис» можна вважати умовним першоджерелом подальшого формування писемності.

Рис. 4.2.10. Катпоси. Руни Феху та Інгуз.

Використання рунічних знаків на прапорах польських лицарів пов'язують з лехитськими племенами, які з'явилися в місцевості між Вартою й Одрою і створили польську державу. Ватажки цих племен проживали в найближчому сусідстві з норманами та перейняли від них лицарські звичаї і рунічні письмена як знаменні знаки, які використовували протягом декількох століть, не зважаючи на те, що знання рун унаслідок втрати сусідства з норманами, могло б незабаром зникнути. Однак перш ніж руни як гербові символи посіли почесне місце в польській геральдиці, відбулися певні перетворення, що відобразилося в їх графічній формі. К. Болсуновський [27] виокремлює три фази трансформацій рунічних знаків у польській геральдиці.

Перша фаза перетворення рун відбулася в часи прийняття поляками християнства, тобто пов'язана з необхідністю змінити семантику символу. Проповідники нової віри всередині суспільства знищували залишки язичництва, до яких належали і руни, що на той час не тільки були алфавітом язичницьких народів, але й мали особливе містичне значення. Але виявилося, що не можливо знищити руни зі знаменних знаків польських родоначальників. Руни були для них занадто цінним скарбом, єдиним видимим символом їхньої влади і доказом їх династичного походження. Апостоли християнства змушені були використати в цьому випадку той самий спосіб, який застосовували до деяких «нешкідливих» язичницьких обрядів, надавали їм вигляд обрядів християнських. Тому були залишені і рунічні символи польських родів, як знаменні відмінності, проте як свідчення

того, що із цього часу знаки належали лицарям уже християнської віри, кожну руну доповнили християнським хрестом. Унаслідок цього до численних польських гербів, основою яких були рунічні знаки, додавалися хрести: одиночні, подвійні, потрійні, напівхрести тощо. Найвідомішими рунами в знаменах були Тейваз – руна воїнів, перемоги, й Альґіз – руна роду, захисту, тому їх трансформували новим символом – хрестом, що дозволило родовому знакові залишитися в символьному комунікаційному просторі Польщі.

Рис. 4.2.11. Руни Тейваз та Альґіз у польських знаменах.

Друга фаза перетворення пов’язана зі зміною матеріального носія інформації: після того, як почали використовувати прапори на жезлах, на яких прикріплювалися військові знаки, постала необхідність змінити нижню частину знака, щоб не зливався з древком.

Рис. 4.2.12. Руна Тейваз у польських знаменах.

Третя фаза перетворення рунічних знаків надійшла в епоху, коли в Польщі виникли герби, що створювалися за правилами західноєвропейської геральдики, згідно з якими кожен герб мав бути пояснений. Тому «незрозумілим» знакам, які вже повністю втратили свою семантику, стали надавати форми, що наближалися до відомих предметів, і застосовувати значення цих предметів. Руна Тейваз (Тур) у своїй графічній формі найменше

видозмінилася, оскільки нагадувала стрілу, тому з того часу в польській геральдиці вона має значення стріли.

Трансформувалися й геральдичні символи в межах одного роду. Коли глава роду і його молодший брат мали кілька нащадків-чоловіків, яких князь призначав керувати військом, то тільки старший син глави роду і старший син молодшого брата мали право на використання батьківського військового знака, молодші родичі повинні були створити нові знаки. Зв'язок нового покоління з родовою спільнотою відображали новими лініями взаємодії з головним символом глави роду. Руна була тим головним знаком, що надавав можливості розпізнати належність окремих членів до одного спільного роду.

У широкому значенні такі первісні знаки власності трапляються в усіх народів. Дослідник Веїсфор припускає, що у своєму первісному графічному вигляді це були стародавні сакральні ідеографічні та піктографічні символи, сакрально-релігійні за змістом, наділені певним смисловим навантаженням, послідовністю і логікою будови, що відповідала тому чи іншому ареалові мешкання людей [67]. Таким чином, вони являють собою місцеву символічну мову, яка відбиває особливості локальної міфології, традицій і духовного світогляду. Слід зазначити, що давні знаки германських племен характеризувалися простотою, кутуватістю, про що свідчить їх рунічне походження (якщо рунами вважати не лише символи всіх відомих футарків, але й так звані рунов'язи, геометрично-сакральні та субрунічні символи). У германському ареалі руни, поряд з латинською абеткою, використовувалися ще в XIV – XV ст., а «рунічні знаки купців», як ідентифікатори власників товарів, що розповсюджувалися через іноземні порти, почали офіційно визнаватися купецькими об'єднаннями з XIII ст. Купецькі знаки походили із сакрально-персональної (або родової) символіки, давньої загально-германської писемної традиції, аж до древніх архетипових форм, котрі, природно, в широких колах могли зовсім забутися. Для переважної більшості населення вони вже не мали первісного сакрального символізму, тому складалися, передбачаючи певний «таємний зміст», перемішуючись з

латинською писемною системою, християнізованими формами символіки (наявність численних хрестів) і слугували підписами чи особистими знаками. Джон Фолі в «Енциклопедії знаків та символів» зазначає: «Купецькі знаки – особисті відмітки, котрі ставилися від початку XIII ст. і до кінця XVI ст. торгівцями по всій Європі» [67]. Ф. А. Джирлінг, котрий сам міг ідентифікувати велику безліч таких знаків, пише в книзі «Знаки англійських купців», що подібні відзнаки виникли в Балтиці і низині Рейну, і складалися переважно з літер рунічної абетки. Спочатку складні, але з часом дедалі складніші та вигадливіші, знаки малювалися, наносилися фарбою чи видряпувалися на самих товарах або мішках, у яких товари перебували. У межах ганзейської торгової асоціації в Балтиці, що мала свої торгівельні пункти по всій Європі, такі знаки слугували підтвердженням права власності згідно з Англійським законом від 1353 р. «власник може отримати назад утрачені товари (під час корабельної аварії або ін.), надавши знаки, котрі відповідають знакам на товарах» [67]. Купецькі знаки нині можна спостерігати на будинках, що належали тоді цим купцям, і на могилах.

Купецькі знаки з часом трансформувалися в родові. Достатньо часто родовим знаком позначалися всі родові володіння. Будинки, комори, надгробні пам’ятники, межові камені – навіть буханки випеченого хліба, якщо рід займався пекарською справою. Здавна особливим клеймом особистого майна клеймили навіть домашню худобу. На межових каменях сімейних володінь ставили так званий «Вовчий Гак» (Wolfsangel), котрий іноді відомий під назвою Подвійного Гака і своєю формою символізував точку повороту, деяке безмовне попередження: «Стій! Кордон!» [67]. Із давніх часів родові знаки мали юридичну силу в тому ареалі, в якому визнавалися. Вони використовувалися для підпису, закріплення і підтвердження правових угод. З розвитком геральдики рунов’яз «вовчий гак», який складається з двох рун Соулу, написаних дзеркальним бустрофедоном, наявніші на гербах багатьох міст.

Рис. 4.2.13. Герб Бургведеля, Клайнбліттерсдорфа, Естріх-Вінкель, Франкфурта-Борнхайм, Дассендорфа.

Однак, на думку Веїсфор, родові рунічні знаки давніші за систематизовані геральдично правильні форми, і хоча походження германської геральдичної символіки і знаків купців, можливо, те саме, наявність родового знаку в купців не завжди свідчила про шляхетність людини. І якщо наявність герба свідчила про шляхетний лицарський рід, то родовий знак міг мати і так званий середній клас (умілі ремісники, купці). Іноді певний рід за якісь заслуги міг отримати шляхетський титул – у такому разі його колишній «знак-маркер» поміщався в середину присвоєного герба [67]. Власний знак як гарант якісної праці ставили каменяри і ювеліри, пекарі й ковалі. Знаки каменярів, наприклад, трапляються на античній архітектурі, наявні вони і на стінах середньовічних готичних соборів.

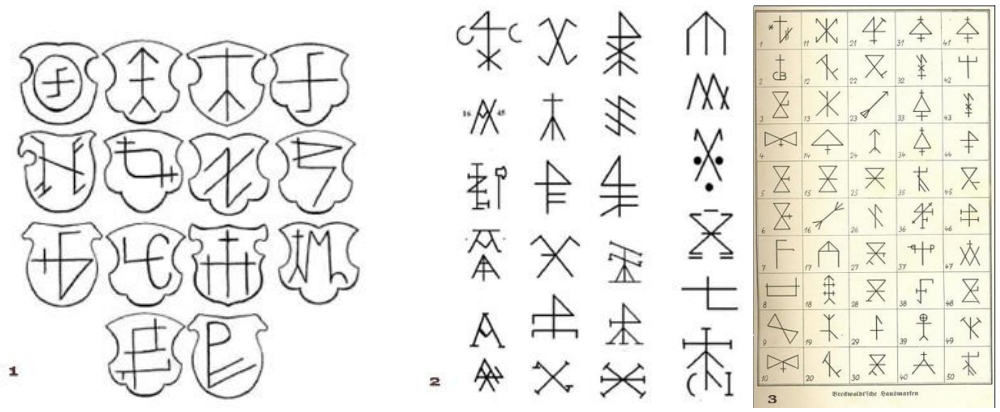

Рис. 4.2.14. Знакі власності купців: 1) шведські, 2) голланські, 3) німецькі.

Купецькі знаки повторюють деякі руни, однак містять численні додаткові лінії. Геральдичні руноподібні символи, які походять від військових знамен, мають менше доповнень, тому що військові племена були ближчими до касти друїдів і деякі з них мали знання рун (вікінги), що

допомогало їм використовували їх в «чистому» вигляді, зі збереженням семантичного контенту.

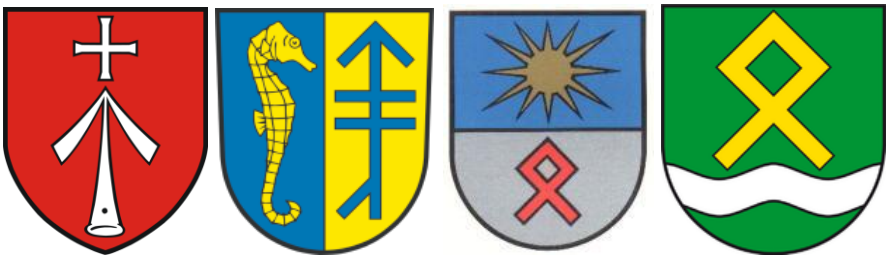

Рис. 4.2.15. Рунічний знак використовується в геральдиці багатьох міст Німеччини.

Знання семантики рун допомагало лицареві вибрати для власного герба ту руну, яка відповідатиме його подальшій діяльності. Наприклад, використання руни Інгуз (руна росту насіння) буде семантично виправданим у гербі роду, який, крім військової діяльності, займався хліборобством, тому що завоював численні землі.

Рис. 4.2.16. Руна Інгуз у гербі родини Риблинг.

Рунічні знаки-символи були популярними і в стародавній Литві, де використовувалися як у геральдиці, так і в системі письма.

Зазначимо, що рунічні знаки-символи (система «Арманен») використовували всі військові підрозділи Німеччини в 30-40-х рр. XX ст. Рунічну символьну систему «Арманен» розробив Гвідо фон Ліст у 80-х рр. XIX ст. [144]. Він скоротив відомий Старший футарк з 24 рун до 18. Після поразки німців численні рунічні знаки почали називатися «фашистськими» і їх заборонили в багатьох країнах світу. Не слід, для цього дослідження,

детально аналізувати принцип присвоєння військовим підрозділам рунічних символів, зазначимо лише, що це архаїчний спосіб маркування воїнів для їхньої ідентифікації на полі бою та після нього. Найчастіше німці використовували рунічні символи Соулу (блискавка), Тейваз (перемога), Альґіз (захист) та їх модифікації в рунов'язі.

Рис. 4.2.17. «Арманен» Гвідо фон Ліста, руна Альгіз у німецькій символіці 40-х рр. XX ст.

У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства дедалі актуальнішими є послуги фахівців соціально-комунікаційного напряму в галузі бренд-комунікацій. Стрімкий розвиток цього напряму пов'язують з попитом на формування позитивного іміджу компаній та відомих персон з метою збільшення їхнього символічного капіталу засобами інформаційних технологій. Використання знаків-символів у фірмовому стилі компаній, продовжує історію прагматичного застосування рунічних знаків у соціокомунікаційному просторі.

В. Іванов наводить думку Ж. Бодрійяра для означення ролі знаків як маркетингових засобів: «Ж. Бодрійяр вважав, що сучасний світ кардинально відрізняється від попередніх стадій розвитку людства. Якщо основу суспільства в XIX ст. становила праця і виробництво, то в XX ст. пріоритетним стало споживання. Це пов'язано з тим, що речам стали властиві інші функції, аніж раніше. Тепер чільне місце посідає не корисність речі, а її «знакова вартість». Французький філософ відзначав також зміни у свідомості споживача. Він уже не може певно знаходити орієнтири у світі речей. Споживач накопичує речі, задовольняючи не власні природні потреби,

а привласнюючи за допомогою «знакової вартості» соціальний престиж, комфорт, почуття самоповаги і самозадоволення. Все це дає можливість легко маніпулювати свідомістю індивіда. Сутність суспільства споживання Ж. Бодрійяр визначав як «процес поглинання знаків і поглинання знаками». Тобто будь-який товар виробляється як знак. Людина не може чинити спротив перетворенню реальної вартості на знакову, не може протистояти засиллю знаків узагалі. Але він може вступати в гру зі знаками і отримувати насолоду» [99, С.138-139].

Найбільш активно знаково-символьний інструментарій використовується у pr- та рекламних комунікаціях. Абревіатура «PR» також може бути проаналізована з позицій рунічного знання.

У міжнародному науковому обігу замість терміна «зв’язки з громадськістю» частіше використовують англомовну абревіатуру «PR»: «PR-засоби», ««PR-технології», «фахівці з PR» та ін. На нашу думку, це пов’язано не лише з популярністю англомовних назв, а з неусвідомленим впливом двох букв P та R, які є не тільки літерами англійської абетки, а й рунічними знаками і мають сакральний зміст.

Незважаючи на те, що в теорії соціальних комунікацій існують численні, хоча і фрагментарні, дослідження, присвячені проблемам абревіації, скорочені лексичні одиниці в багатьох випадках залишаються загадкою в лінгвістичному сенсі. Використання абревіатур у соціально-комунікаційному просторі завжди було актуальною темою для вивчення, але в останнє десятиліття у зв’язку з виникненням численних складних понять їй приділяється особлива увага.

Проблему скорочених лексичних одиниць як специфічного комунікаційного явища вивчали багато дослідників. Окремі її аспекти розглядаються в численних статтях і дисертаційних розвідках українських та зарубіжних авторів. До найґрунтовніших публікацій з цих питань належать праці Д. І. Алексєєва, Є. П. Волошина, Я. Ф. Клименко, М. М. Сегаля, Я. П. Шаповалової, Л. А. Шеляхівського, Р. Уельза та ін. [42; 334].

Суб’єкти комунікаційного процесу дедалі частіше використовують безліч різних скорочень. Збільшення скорочень у сучасній англійській мові є закономірним наслідком суттєвого ущільнення інформаційної ємності комунікаційного простору. Виникнення абревіатури «PR» – результат міжнародних інтеграційних процесів в інформаційному суспільстві. Більшість ускладнених понять в українській та англійській мовах передається за допомогою словосполучень, але вони громіздкі. Тому для спрощення процесу комунікації спостерігається тенденція скорочення їх тим або іншим чином [114]. Словосполучення «Public Relations» у діловій сфері перетворилося на абревіатуру PR, яка стала використовуватися і в науковій літературі [176]. В українській мові є затверджений освітніми стандартами переклад Public Relations – зв’язки з громадськістю. Однак в українській мові абревіатура «ЗГ» не з’явилася, і фахівці користуються англомовною версією. Окрім об’єктивного чинника щодо необхідності інтеграції до світового комунікаційного простору, можна висловити додаткове пояснення цього феномену. Стабільність абревіатури «PR» пов’язуємо з наявністю глибинного сакрального змісту в літерах «P» та «R», які є рунічними знаками-символами і з давніх часів використовувалися в магічних написах.

Руни Вуньо та Райдо (літери P та R) символізують радість, успіх у подорожі. Відома абревіатура PR є руноскриптом, який передає не лише семантику рун, що входять до нього, але й має емерджентну властивість системи, породжуючи нову смислову якість – додатковий зміст. Руноскрипт PR має такий сакральний контекст: влада, популярність, просування ідей у соціумі, успіх, процвітання.

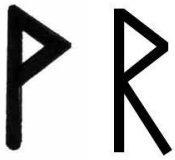

Рис. 4.2.18. Руни Вуньо, Райдо й абревіатура PR (Public Relations).

Розглянемо детальніше особливості утворення абревіатури PR. Абревіатура (від італ. abbreviatura – короткий, латин. abbrevio – скорочую) –

скорочення кількох слів та поєднання їх в одне складноскорочене слово – вживається здебільшого в назвах установ, організацій, держав, посад і є характерною для ділових та газетних жанрів мови. Найчастіше абревіатури бувають літерні або ініціальні – складаються з перших літер кількох слів, сприймаються (тлумачаться) як один звук кожна (наприклад США – Сполучені Штати Америки) [334, с. 80-84]. Отже, абревіатура PR є ініціальною.

Розрізняють такі способи перекладу абревіатур:

1). переклад відповідною повною формою слова або словосполученням;

2). транскодування скорочення;

3). заміна англійського скорочення еквівалентним українським скороченням;

4). транскодування повної (початкової) форми відповідного скорочення [30].

У сучасному соціокомунікаційному просторі абревіатуру PR, зазвичай, не перекладають і використовують в англомовній транскрипції.

Проаналізуємо сакральний зміст складових руноскрипту PR – рун P та R, що зберігся протягом тисячолітньої історії їх існування. Символічне значення руни P – Вуньо – радість. Вона допомагає людині відчути радість, переконує подолати слабкості, обмеження і марні побоювання, пропонує повірити в себе. Вона завжди є добрим знаком. Окрім цього, рунічний знак Вуньо – символізує молочну силу. У язичництві існувало три рівні поділу сил: молочна сила або Яві, сила підземного світу – Наві, сила вищого світу – Праві. Яв – сила проявленого плану, яку людина отримує через кольори, аромати, живих істот, ландшафти, поверхню землі, повітря, коливання стихій. Молочна сила – це ті природні енергії, які нас оточують і сприймаються тілом по каналах звичайних відчуттів. Потрапивши в кризову ситуацію, ми часто надто емоційно з’ясовуємо стосунки з елементами ситуації – людьми, грошима, інформацією і т. ін. Руна Вуньо є символом світла і радості. У руноскриптах вона допомагає гармонізувати ситуацію, надати їй позитивного спрямування.

Символічне значення руни R – Райдо – рух уперед. Назва перекладається як «їзда» або «подорож», серед дослідників рун ця інтерпретація стала загальноприйнятою. Символічно «розвиток» асоціюється з рухом, знанням ситуації, взяттям на себе ініціативи та керівництва, початком нової справи, прийняттям рішення і вибором напрямку руху.

В «Англосаксонській рунічній поемі» Райдо присвячені такі рядки:

«У чертогах приємна Рада
всякому воїну,
І сил додає будь-якому чоловікові,
Хто верхи на коні могутньому
Долає довгий шлях» [264].

Англосаксонська назва цієї руни – «Радий», німецька «Rat» і голландська «raad», що означає «рада». У Голландії органи міського управління нерідко називають «de raad», що буквально перекладається як «рада». Готське слово «raith» асоціюється з королівською владою. У минулому на королях покладався обов’язок здійснювати суд і виносити вирок. Латинська назва короля – rex – походить від того самого кореня, що й raith. Таким чином, можна стверджувати, що Райдо – руна, сакральний зміст якої – рух до влади, знатності, популярності. У старовину люди отримували високий титул не просто по праву народження: його потрібно було заслужити й утримати, і мати його означало відповідальність і чесність. У Голландії і Німеччині лицар називається відповідно «ridder» і «Ritter», що знову повертає до Райдо. У руноскриптах руна використовується для прискорення процесів розвитку ситуації [314].

Таким чином, руну Райдо можна використовувати в логотипах для успішного розвитку бізнесу, прогресу, в амулетах для вирішення особистих ситуаційних проблем. Отже, знання сакрального змісту рунічних символів дозволяє свідомо використовувати абревіатуру PR у торговельних марках і ефективно організовувати просування бізнесу в символьно-комунікаційному просторі. Подальше дослідження сакральної функції рунічних знаків

сприятиме розширенню теорії соціальної комунікації з проблематики поліпшення якості комунікаційних контактів у знаково-символічному полі.

У сучасному бізнес-середовищі активно використовуються рунічні знаки, однак користувачі не усвідомлюють значення рунічних символів. Слід проводити культурно-просвітницьку діяльність серед бізнесменів і споживачів їхніх товарів та послуг для того, щоб взаємодія зі світом рун була свідомішою. Наведемо декілька прикладів наявності рунічних знаків у сучасних брендах та розкриємо їх зміст.

Руна Еваз символізує рух уперед – сучасна літера М – використовується у фірмових знаках – метрополітену, компанії МакДональдз, МТС та ін. Достатньо популярною в брендах [174; 185] є літера В, або рунічний знак Беркана. Символічне значення цієї руни: створювати «осередок тиші та спокою»; відгороджувати власника від суєти зовнішнього світу; сприяти реалізації планів; корисна, коли обмірковується новий проект. Використанням у фірмовому блоці рунічного знака Беркана можно певним чином пояснити успіх соціальної мережі «В контакте» [323]. Фірмовий знак відомої компанії «Facebook» представлений руною спілкування – Ансуз.

Отже, графічна форма рунічних символів поширена по всій території Евразії. Стисло означимо основні етапи еволюції знаків-ідентифікаторів.

1. Необхідність в означенні місця проживання племені, його майна, сприяла створенню межових та племінних знаків, якими позначалася територія та худоба; за графічною формою вони часто були ідентичними. Знак племені мав фідеїстичні ознаки для користувачів, оскільки пов’язаний з тотемом племені, який оберігав його. Тому його наносили на тіло у вигляді татуювання як оберіг та «символ єднання» з «божеством», що дозволяло також означити його членів (протопаспорт) та ідентифікувати їх поза територією проживання племені й на кордоні.

2. Збільшення чисельності племені, його стратифікація сприяли виникненню родових знаків, які передавалися синам, однак підлягали модифікації. Іноді «прозвище» символічно-графічно зображувалося та ставало прізвищем, яке передавалося нащадкам. У страті воїнів знак роду перетворювався на фамільний герб, яким означалася певна завойована територія.

3. Зі збільшенням соціальних суб’єктів в одному роді, розвитком торгівлі та появою страти купців виникає потреба в знаках власності, які власності згодом трансформувалися в торгові марки.

Руноподібна форма знаків пояснюється єдиними генетичним графічним коренем та сакральним концептом, які зародилися в осередку Молочної ріки «Кам’яної могили», що детально розглядатиметься в наступному параграфі дисертації.

4. 3 Рунічні символи в орнаментах як засоби презентації сакральної інформації

Найдавнішими носіями інформації є графічні елементи орнаментів. Знак-символ – це первинний засіб формування орнаментальних текстів. Уміння «читати» такі тексти стає основою дослідження рівня розвинутості стародавніх культур та засобом формування знань про особливості символьної комунікації.

П. Герчанівська розглядає орнамент як сукупність знаків-символів, що виконують естетичну, оберегову й інформаційну функції [50]. У більшості відомих світових цивілізацій орнамент є одним з перших видів образотворчих конструкцій. Орнаментувалося практично все: одяг, ювелірні прикраси, житло, предмети культу, зброя тощо. Значення й актуальність цього універсального засобу кодування інформації визначається не тільки особливою роллю орнаменту в традиційній культурі різних народів, а й тим, що орнамент може розглядатися як носій символіки сакрального значення в контексті вербальної і невербальної комунікацій. У працях Ю. Я. Герчук розкрита проблема співвідношення образу і знака-символу [51], орнаментальну культуру В. І. Антонов визначив як комунікативний простір, а Г. В. Гриненко – як сукупність знакових систем, Б. А. Рибаков досліджував орнамент як образно-символічну знакову мову [59; 234].

Означені науковці пропонують підходи до декодування орнаментальних символів, підкреслюючи, що їх графічні форми і колірна гама потребують детального контекстуального аналізу. Уже на першому етапі декодування необхідно визначити основний мотив орнаменту, його семантичний контекст і прагматичну функцію. Орнамент – це цілісна система впорядкованих знаків-символів, яка має умовну семантику, синтактику і прагматику. Тому в орнаментальному інформаційному посланні первинні тексти формувалися саме знаками-символами. Коренева основа

слова наявна і в слові «текстура», яке вказує на особливості матеріального носія. Пояснення цього міститься в слові-першоджерелі «textus» (лат.) – «тканина», «будова»; «textum» – «виткане», тобто логічна послідовність знаків-символів, «контекст» (від лат. contextus) – «по'єднання», «зв'язок»). Таким чином, концептуальні засади сучасного «текстового» оформлення думки формувалися саме в орнаментах, тому логічність і цілісність тексту є неодмінною умовою для його розуміння.

Дослідник А. Я. Дулгаров розглядає орнамент як сукупність знаків-символів, які виконують естетичну, оберегову й інформаційну функції [79]. Він стверджує, що для декодування орнаменту необхідно знайти внутрішні підстави (контекстні зв'язки), які б дозволили з більшим ступенем упевненості постулювати саме таке значення для конкретних знаків з усіх можливих у межах створення цілісної системи інтерпретації смислів, кодованих орнаментом.

На початку неоліту відбулося відразу кілька подій: 1) розселення європеоїдів і формування ними культури фарбованої кераміки; 2) формування на цій основі макросімей мов; 3) формування на цій самій основі торгових шляхів; 4) поширення по цих шляхах і з цими носіями календарно-астрономічних знань, що супроводжуються використанням системи однотипних знаків і символів. Центром такого поширення була територія від Дніпра до Дону.

Найдавнішими графемами, що виникли ще в палеоліті й неоліті, є шеврон (незамкнутий трикутник) – символ богині матері, трікветр – трійчастий символ (бог землі, богиня неба й їх дитя сонце), спіраль, хрест і мандала-коло з точками і без них. Орнамент як комунікаційний феномен зумовлений біологічністю космоантропосу. Наприклад, орнаментальні записи архаїчними знаками-символами трапляються на посуді різних культур: трипільської (близько 5500 і 2750 рр. до н. е.), Фестський диск (орієнтовно мінойська культура 1700 до н. е.), етруської (IX-VIII ст. до н. е.),

кельтської (II в. до н. е.) та ін., також і в папілярних узорах у формі галактики Чумацький Шлях [393].

У період з 5 – 4 тис. до н. е. відбулася так звана землеробська революція – перехід від збирання рослин до їх вирощування, від полювання на тварин до їх розведення. Мешканці часів трипільської культури одними з перших пристосувалися до сільськогосподарського виробництва. Імовірно, ці знаки – первинний спосіб звернення до потойбічних сил, прохання про заступництво, захист і спроба цими силами керувати. У кожному трипільському будинку стояв ткацький верстат, іноді навіть два. Трипільські господарки були великими майстринями у виготовленні сорочок, суконь, сувоїв. Вони прикрашали свої вироби кольоровими орнаментами [369]. У трипільському побуті можна констатувати наявність ознак семіосфери, тобто майже ввесь життєвий простір був позначений знаками-символами: вони прикрашали узорами будинки, одяг, посуд, використовувували татуювання під час проведення ритуалів для контакту із «зовнішніми силами».

Детальний аналіз орнаментації трипільської культури дозволяє декодувати її символьний контент, визначити культову належність символів до ритуального дискурсу трипільців. Концептуальне підґрунтя рунічної символіки сформувалося саме там і потім набуло відображення в кельтській семіосфері.

Дослідники трипільської культури відзначають її сільськогосподарський аспект, і декодують усі символи як землеробські (Дод Н. Рис. 1) [278; 369]. Із цією концепцією цілком не можна погодитися. Безумовно, що «рослинний» інформаційний контент наявний у трипільській символіці, але як другорядний. Аналіз символів на чарах доводить, що в трипільців був культ води, й не просто води, а круговороту води в природі. Значення води в землеробській діяльності першочергове, в народженні життя на планеті Земля – також. Тому дослідження процесів круговороту води було найважливішим для виживання спільноти неоліту, яка після охоти почала вирощувати рослини. Головні ритуали проводили

«чарівниці», які лили воду з черпаків у чари. Велика кількість чар та їх символьна орнаментація підтверджують «водну» ритуальність трипільського посуду. Відголоском є культ богині Дани («Да» – вода, «на» – ненька). Відома культова поза «піднімання рук догори», пов'язана пізніше з культом Сонця, в трипільців означала «прохання дощу». Круговорот води символьно позначався декількома способами: змієм, іноді двома зміями (води дощу та пари, які підіймаються до неба). У подальшому тематика дослідження круговороту води набула відображення в багатьох ритуальних містеріях: для переродження адепт мав спуститися до підземелля (ґрунтові води), а потім воскреснути (воспарити) – водяна пара. Головні символи людства «інь-янь», «свастика» та «тризуб» зародилися саме в символьному комунікаційному просторі трипільців. У зв'язу з тим, що руна Альґіз («умовний тризуб») та позафутаркова руна «свастика» належать до рунічних знаків, розглянемо контектсуальні умови їх виникнення.

Важливо осмислити ґенезу знака-символу, який умовно має назву «інь-янь», у трипільській культурі: спочатку виникло символічне зображення дощу та водяної пари у вигляді ліній, потім зміїв-вужиків, які спрямовані в протилежні сторони: один – догори, другий – до землі, згодом вони разом стали утворювати ціле – коло, позначаючи замкнутий цикл – круговорот води в природі.

Трипроменева свастика відображає постійний рух трьох станів води – рідкого, твердого та пари. Трипільці умовно виокремлювали взаємодію трьох видів води: небесної – у хмарах; наземної – у річках, озерах; підземної води – у підземних водосховищах.

Найзагадковішим ритуальним предметом є так званий «трипільський бінокль», функціональне призначення якого не декодовано досі. Можна припустити, що цей бінокль – символічні «канали», по яким тече вода вниз та вгору, як ритуальний предмет його класифікував і Б. Рибаков [235]. Структура бінокля свідчить, що «канали» в ньому по'єднані тричі: угорі – перетікання небесних вод; посередині – перетікання наземних вод та

живлення рослин, тому середня перепонка спрямована вгору, як вода, яка підіймається в рослинах, як сік, і живить їх; третій канал – підземні води, які потім виходять у наземні й підіймаються вгору у вигляді пари. Тобто «трипільські сосуди» – це наочний матеріал для пояснення візерунка «свастика».

Рис. 4.3.1. «Трипільські біноклі»

Слово «свастика» – складається з двох санскритських коренів: सु, «су» – «добро, благо» і अस्ति, «асті» – «життя, існування», тобто «добробут» або «благополуччя» [52]. Дійсно, життя на планеті пов’язане із циркуляцією води, людині також потрібно постійно підримувати водний баланс. Ми розглянули один рівень розуміння трипільських спіралеподібних орнаментів, можна розглядати ці символи з позицій макрокосму (енергії зародження Всесвіту) та мікрокосму (ДНК). Однак для розуміння саме специфіки символьної комунікації соціальних суб’єктів достатньо виокремити «концепт» води як головний у сакрально-комунікаційному дискурсі. З концептом «вода» пов’язана більша частина символізації процесу комунікації: «говорити» – «лити воду», «капати на голову», «пісня лунає, як річка тече», в російській мові «речка» та «речь» – однокореневі та ін. Понині в соціумі відбувається процес символізації мови як плинного процесу.

«Свастичний» символ-узор, як засіб графічної візуалізації динаміки процесу круговороту води (енергії), найпоширеніший в усьому світі, майже ідентичні графічні форми мають зображення «свастики» в трипільців, кельтів, тюрків, етрусків, індійців та ін.

Рис. 4.3.2. Трипільський узор (1), кельтський (2-3), шумерський (4), чуваський (5), символ тенгріанства (6).

У науковому дискурсі постійно тривають дискусії, щодо нащадків трипільської культури, а саме: доведення наявності українського коріння в архаїчній цивілізації трипільців. Аналізуючи семіотичний простір українців, визначено декілька ознак, які підтверджують, що українська семіосфера грунтується на засадах трипільської культури і саме українці зберегли її основні символьні надбання.

1. Лінгвістичний аспект – в українській мові досі використовуються слова: чарка, чара, чарівник, чарівний – усі слова, що відображають ритуальні маніпуляції з чарами в минулому.
2. Культурологічний – найдавнішою міфічною богинею води в Україні є богиня Дана. Згідно з ірландською міфологією, їх країну завоювали представники племені богині Дани, які знали огам і руни. Обрядові дії в трипільців проводили жінки з розпущеним волоссям, яке було символом води, що трансформувалося в український вінок зі стрічками.
3. Семіотичний аспект – графічні зображення в українських орнаментах вишиванок, рушників та писанок містять символи трипільської культури.

Трипільська цивілізація мала декілька етапів трансформації. Поступово культ води перетворювався на культ неба, потім на культ землі. Ці зміни відбивалися і в символьних комунікаційних засобах семіопростору.

Землеробський культ у знаково-символьній формі представлений орнаментами, які поділяються на три основні групи: рослинні, геометричні та зооморфні. Геометричні орнаменти трапляються найчастіше. Різноманітні

фігури: ромби, трикутники, кружальця, – мають певне символічне значення, пов’язане із землеробськими культами. Найпоширенішим символом у геометричних орнаментах є ромб (Дод Н. Рис. 2) [278].

Ромбічний орнамент відомий, починаючи з палеолітичної доби, понад двадцяти тисячоліть. Згідно із сучасними етнографічними розвідками, ромбічний орнамент наявний у більшості народів світу. Б. Рибаков, вивчаючи генезу ромбічного орнаменту, звертається до знахідок палеонтолога В. І. Бібікової, котра спостерігала за структурою дентину мамонтових бивнів і встановила, що поперечний або косий зріз мамонтової кістки утворює на поверхні будь-якого виробу килимовий узор, складений з ромбів природного походження. Основні, первинні ромби дентину невеликі – 0,5-0,8 мм по діагоналі, але помітні неозброєним оком. Ромби групуються у великі, теж зигзагоподібні системи, що сягають 10 мм [234].

Попри це, обґрунтованішою концепцією походження ромбічних орнаментів є землеробська тематика знаків-символів. Так, основу українського ромбічного орнаменту становлять три рунічні символи, які семантично декодуються як: «зростання» – руна Беркана, «зернятко» (насіння) – руна Інгуз та «рід» (предки) – руна Одал. Символічне значення: «зростає зернятко – зміцнюється рід». Три руни об’єднані в рунов’яз, яку можна прочитати за першими фонемами назви рун (Беркана–Інгуз–Одал), як «біо» (рис. 4.3.3).

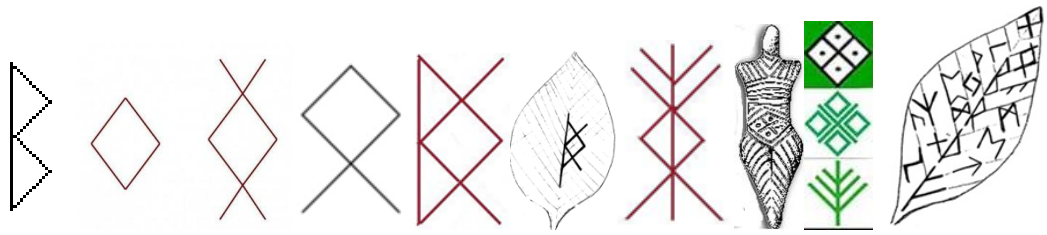

Рис. 4.3.3. Руна Беркана – зростання – звук «б»; дві руни «ромб» – Інгуз – зерно, насіння – звук «і», руна Одал – рід, предки – «о»; рунов’язь «біо»; рунов’язь на жилкуванні листа, рунов’язь «процвітання»; «трипільська богиня»; руни на лініях жилкування.

Рунов'яз «процвітання» символізує процес перетворення зернятка на «колосок». На нашу думку, в давні часи відбувався не моногенез, а полігенез знакових систем. Тобто виникнення рунічних знаків не пов'язане з жодною знаковою системою. Вона розвивалася паралельно огамічній і виникла в результаті спостережень за явищами природи, зокрема за жилкуванням листів. І понині ще використовується вислів – «написати листа». Якщо уважно аналізувати семантику міфів, то можна виявити спосіб винаходу рунічних знаків. Лист ясеня має мережеву структуру жилкування: якщо накласти рунічні знаки на місця жилкування, то можна побачити збіг їх графічних форм. У прожилках листа можна не лише виявити всі рунічні знаки, але й зрозуміти спосіб їх «в'язання» – об'єднання рун у руноскрипт-орнамент. Рунічні знаки-символи в комунікаційно опосередкованих актах українців виконували насамперед оберегові функції та слугували символьним засобом переносу «землеробської магії» на людину. Дитина – це «зернятко», яке виростає і згодом стає «дорослим», даючи плоди й таким чином продовжуючи життя. Отже, кодуючи сакральними знаками природний цикл, наші предки вірили, що сили природи, які допомагають зрости рослині, допоможуть зміцнюватися й родині. Тобто кераміка трипільців – це своєрідна протокнига, написана графічними символами, з яких з часом сформувалася рунічна знакова система.

За часів відсутності літерно-фонемного письма трипільці використовували символьні засоби фіксації інформації для винаходу календаря.

Змінювалися покоління, однак ромбічний знак зберігався в орнаментах вишиванок, рушників писанок, розпису посуду. Писанка як носій інформації також пов'язана із землеробською тематикою та космогонічними уявленнями про світове яйце, яке трапляється в багатьох культурах.

Рис. 4.3.4. Ромбічі рунічні знаки в орнаментах

Однак не всі графічні символи можна просто декодувати, одним з найзагадковіших є національний символ України – тризуб. На нашу думку, зародився він саме в осередку символьної комунікації трипільського «культу води». Знак-символ «Тризуб» має світову популярність, численні символьні значення й використовується в багатьох культурно-релігійних дискурсах (Дод. П. Рис. 2).

Одним з дослідників «тризуба» як символу є барон М. А. Таубе, який опублікував наприкінці 1920-х рр. у зарубіжних виданнях декілька праць, присвячених походженню тризуба [253]. Декодуючи семантику тризуба, учений назвав дві проблеми, які на початку дослідження «загадкового знака» не були йому зрозумілими, але до кінця 30-х рр. остаточно з’ясував його значення.

Загальновідома версія про «загадковий знак» тризуб як родовий знак дому Рюриковичів не викликає заперечень у зв’язку з численними артефактами [349]. Однак спірним залишається саме символьно-семантичний аспект того, «що там зображено». Існуючі гіпотези «предметного» прообразу знака М. А. Таубе не вважав коректними. Він налічував не менше 40 вчених, які надавали різні тлумачення «предмета-прообразу», в результаті виокремив у своїй праці 6 тематичних розділів, кожний з яких містив перелік запропонованих визначень [349]:

А. знак як символ державної влади (тризуб, верхівка візантійського скіпетра, скіфський скіпетр, корона);

Б. знак як церковно-християнська емблема (трикирій, лабарум, корогва, голуб Святого Духа, Акакія);

В. знак як світсько-військова емблема (якір, наконечник «Франциска», лук зі стрілою, норманський шолом, сокира);

Г. знак як геральдично-нумізматичне зображення (норманський ворон, генуезько-литовський «портал»);

Д. знак як монограма (рунічна, візантійська, «українська»);

Є. знак як геометричний орнамент (візантійського походження, східного типу, слов'янський, варязький та ін.).

До речі, найцікавішою з комунікативної точки зору є гіпотеза «Г», що пов'язує походження тризуба з легендою про норманського ворона, згідно з якою два ворони збирали по світі інформацію і приносили Одіну (в Україні і досі є вислів: «не каркай»). До племені богині Дани належав «Badb Catha» (Ворон Бою), який також уважався провісником дощу. Згідно з деякими міфами, сам Одін і був цим вороном (Дод. П. Рис. 3). Однак ця версія не відображена в графічній формі символу – тризуба. За офіційною версією, зображення тризуба символізує атакуючого сокола. Для племені воїнів ця семантика доречна, однак для країни, багатої на орні землі, імовірнішою є землеробська семантика знака.

Сам М. Таубе вважав, що знак «Тризуб» не є предметом реального світу, не погоджувався він і з тлумаченням знака як монограми. Єдино прийнятним варіантом, на його думку, було визначення його як умовної геометричної фігури, орнаменту. «Але, – міркував Таубе, – якщо знак роду Володимира являв собою візерунок, орнамент, то цілком зрозуміло, що питання щодо його походження зводиться до пошуку того художнього середовища, в якому використовувався або міг виникнути подібний орнамент». Автор виявив художнє середовище в Скандинавії й анітрохи не сумнівався, знайшовши аналог «знака Рюриковичів» на «рунічних каменях середньовічної Швеції», в його шведському походженні. Досліджуючи образотворчу форму «загадкового знака», М. Таубе визначив у ньому

наявність «вузла», що мав магічне значення «змови», замовлення щастя і заклинання зла. Однак автор визнавав, що «знак Рюриковичів» усе-таки відрізняється від скандинавських рун, зберігаючи в принципі форму тризуба – «однієї з найдавніших, значно поширених у Європі й Азії емблем влади», а також «заповітного символу» стародавніх скандинавських вікінгів» [349]. У результаті М. А. Таубе запропонував трактувати поширену в давньоруському побуті «загадкову фігуру» як стилізоване зображення морського тризуба – найдавнішої емблеми влади, оформленої «у звичних для варягів формах рунічного орнаменту», що відображає магічні уявлення скандинавів. На думку М. Таубе, початкова характеристика знака не залишилася незмінною. Із символу влади і власності князя він швидко перетворився на символ суспільно-державного значення, що уособлює єдність княжого роду, землі як культурного осередку.

Н. П. Лихачов долучив свої роздуми про знаки Рюриковичів до контексту грунтовної праці «Печатки із зображенням тамги або родового знака», опублікованої у 2-му випуску «Матеріалів для історії російської та візантійської сфрагістики» (Дод. П. Рис. 4). Ретельно проаналізувавши спроби трактування знака нумізматами і не підтримавши жодної з версій, він обмежився риторичним запитанням наприкінці дослідження: «Може бути поставлене ще запитання, на яке ми не наважимося відповісти ні в позитивному, ні в негативному сенсі. Запитання це – чи не походить так званий «прапор Рюриковичів» (а разом з ним і однотипні знаки на печатках) зі Сходу; воно доречне, тому що знак Рюриковичів нагадує графічну форму з деякими тамгами Золотої Орди, а в основі своїй, що являє собою неначе вила двозубові, абсолютно подібний з пізньою золотоординської тамгою XV ст.» [172].

Визнавши висунуту нами версію щодо походження тюркських тамг з території нинішньої України (осередку писемності «Кам’яної Могили»), можна довести генетичний зв’язок скандинавських і тюркських рун, з’ясувати місце зародження огаму та рунічних символів. При цьому важливо

зауважити, що і у скандинавів, і у тюрків, і в інших народностей є знаки тризубої форми. Тому доречним і правильним є використання в національній символіці України «тризуба» як архаїчного сакрального знака, який винайшли давні племена, на цій території й сформували джерело знаково-символьної комунікації – проторуницю Молочної ріки.

Розглянемо власну гіпотезу семантики знака-символа «тризуб». Використання знака «тризуб» має давню історію. Його символіка трапляється по всій Європі й Азії, на просторах лісостепової зони двох континентів, а особливо в Закавказзі, Межиріччі, Індії, Середземномор'ї, Подніпров'ї та Прикарпатті.

У стародавніх шумерів володаркою тризуба була богиня Інанна – центральне жіноче божество шумерської міфології та релігії. Ще одним власником легендарного атрибута тризуба в шумеро-аккадській міфології є Ішкур (Адад) – бог грому, бурі і вітру, син бога неба Ану. Йому були підвладні і водні стихії, такі як повені та родючі дощі. Значного поширення символіка тризуба набула і в стародавній Індії. Звичайно, передусім, це атрибут одного з головних «водних» богів пантеону – бога світових вод Варуни. Тривалий час Варуна відігравав провідне значення в індійському пантеоні, але поступово, під впливом його образу в скотарських племен Індії сформувався образ Шиви, котрий також володіє тризубом, який називається Трішул (і цей тризуб навіть зображується у вигляді позначки на лобах його послідовників). Відомий власник тризуба – Нептун – у давньоримській міфології бог морів і потоків, один з найдавніших римських богів. Пізніше його ототожнювали з грецьким богом Посейдоном [168].

Як уже зазначалося, водні боги з'являються в символьному просторі людей у часи зародження землеробства. Від мінливості погоди залежав урожай, і дощ відігравав вирішальну роль у житті хліборобів. З ним були пов'язані всі сподівання людей: злива була святом, що надає надію на краще. І хлібороби не лише в степових, а й у лісистих регіонах молилися про дощ більше, ніж навіть про весняне тепло. Дощ був гарантією їх безбідного

існування, запасів на майбутнє й продовження життя. Тому з концептом «дощ» злилися уявлення про благо і багатство, силу та добробут. Знаки у вигляді гребеня або пучка зигзагів не просто позначали дощ, це були священні символи, які виражали моління, звернення до божеств або ілюстрували функції божества.

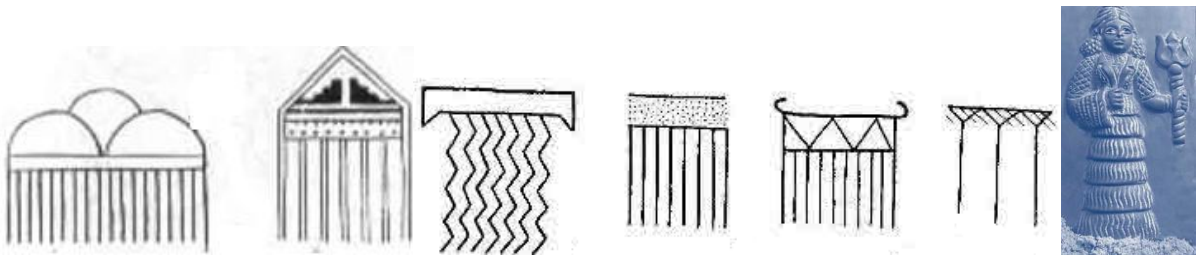

Рис. 4.3.5. Знак-символ «Дощ».

Дощ стає головним богом, оскільки найбільше відповідає усвідомленим потребам людини. Однак сакральний світ людини постійно розширювався, і з часом місце дощу посів бог-гром, як той, хто викликає дощ. Люди помітили, що гром і гроза передують дощу. Викликаючи грозу, громовержець несе людині невідоме послання блискавок, страшний голос грому та безсумнівне благо дощу. Так, лідер індійського пантеону Індра – найпопулярніший у Ведах бог грому, дощу, шторму – щедрий дарувальник, який приносить урожай, а разом з ним багатство, перемогу і розподіляє захоплені в бою трофеї. Індоєвропейський корінь імені Індри – «oidos» – передає ідею сили й експансії та родючості. Свій небесний образ Індра запозичує від бога ясного Неба Дьяуса, якого іноді називають його батьком. Знаряддя Індри – ваджра (двосторонній тризуб) – можливо, пов’язаний з колесом – стародавнім символом неба (Дод. Р. Рис. 1). За допомогою свого тризуба Індра дробив хмари і звільняв їх від дощової води.

Таким чином, тризуб у всіх стародавніх культурах – це атрибут Богів, що мають морське походження, а згодом, коли народи розселялися в місцевостях, не пов’язаних з морем, тризуб став асоціюватися з Богами, які керують стихіями злив – грози, полум’я, бурі. Це підтверджується, наприклад, чином стародавнього божества Апам Напате. Його ім’я означає «син вод», він оточений водами, набирається сил у них, пов’язаний з річками.

Іншим широковідомим родом уже без статусу «бога», зі знаком у вигляді тризуба був рід Борджигінова, з якого вийшов завойовник Чингісхан. Тризуб був особистим родовим знаком (тамгою) Чингісхана і вінчав священне знамено-сульде – штандарт Чінгісхана.

Як гербовий знак тризуб був популярним і в Європі. Двосторонній тризуб уважався атрибутом містичної діяльності міфічного героя Одіна, який, згідно з легандами, винайшов рунічні знаки. Тому вікінги, як носії скандинавської міфології, часто використовували різні модифікації тризуба на своїх знаменах. Саме норманським походженням Рюриковичів пояснюють тризуб на його монетах. Подібними до знаків Рюриковичів є синхронні геральдичні знаки Польщі та Литви, в основі яких часто – двузуб або тризуб. За формою більшість їх нагадує як знаки Рюриковичів, так і сарматські та ранньотюркські знаки. Отже, той факт, що священний знак-символ найтриваліший час зберігався саме в народів Євразії, пов’язує його з давньою єдиною традицією, що по’єднує численні стародавні комунікаційні контакти.

У слов’янській міфології сакральний знак «колесо» називають «Громовим знаком, або знаком Перуна» [248], також він трапляється в шумерській, скандинавській, індійській (трансформувався в колесо сансари) міфології та ін.

Якщо розлядати символьне поле руни Альґіз, то це «вода тече догори», а якщо вниз, то вода падає і живить три корені «Іґґдрасиля». Семантичне значення «колеса» символізує круговорот води в природі.

Рис. 4.3.6. Руна Альгіз, Іггдрасиль, громовий знак Перуна (коло), петрогліф Молочної ріки.

Отже, на нашу думку, архаїчний символізм малого герба України має три аспекти декодування символу: 1) громовержця (влади); 2) рунічної традиції «світового дерева», а також дерева роду, по якому тече «вода» вгору, що символізує процес збільшення роду (руна Альґіз); 3) сакральної комунікації жриці роду з дощем, що забезпечує процвітання нації (Дод. Р. Рис. 2). Три міфологеми пов’язані між собою універсальною графічною формою символу.

Універсальність графічної форми тризуба як знака «всіх» мотивувала пошуки аналогу генетичної першоформи в природі. Знайдено два прототипи, що також подібні між собою – дерево, яке використовували скандинави як світову модель, та модель «води», а саме: сніжинки. Усі народи, які мали справу з трьома станами води, спостерігали за рослинними малюнками на льоду. Тобто рослинний орнамент створили не люди – вони його скопіювали. Концепт «вода» виявився не лише моделлю для архаїчних символів крувороту води, він є основою формування образного, графічного символьно-комунікаційного простору людини, який створювався «за образом і подобою» природних явищ. За нашою версією, першими декодувати «льодяні узори» почали протослов’яни берегів Молочної ріки, які потім розписали петрогліфами «Кам’яну Могилу», тому і перші людські протописьмена названі нами «протописьмена Молочної ріки».

Рис. 4.3.7. Семантичний ряд «рунічна протоматриця».

Таким чином, можна констатувати – тривале використання знаків-символів в орнаментах, однак певні знання про зміст орнаментальних знаків нині втрачено і неповною мірою усвідомлюється користувачами.

Отже, символьна комунікація – вид соціальної комунікації, в якій передача сенсів здійснюється архетиповими образами. Символ – це не

просто знак-прикраса на вишиванці, писанці, рушнику, обрядовому посуді, дерев'яних дошках, автовишиванках, це сукупність сакральних інформаційних контентів, квінтесенція тисячолітньої праці стародавніх геніїв зі збереження знання, що формували цей знак-символ у ті часи, коли людина була ближчою до природи.

Відродження уваги дослідників до знакових систем у національних орнаментах сприятиме поглибленню знань щодо способів декодування сакральної інформації минулих часів, відтворенню унікального українського семіопростору.

4.4 Напрями диверсифікації рун як знаків писемної комунікації

Виникненню писемної комунікації передувала символьна, яка підтримувала автокомунікацію, прагнення людства до взаємодії зі світом богів, духів, дозволяла виокремити родові зв'язки та захистити права власності, сприяла розвиткові міжособистісної та ділової комунікації. Однак з ускладненням суспільних зв'язків наявність певного набору знаків-символів уже не могла задовольнити потреби людей у фіксації, збереженні та передаванні соціально значущої інформації. Египетські ієрогліфи, клинопис шумерів, окрім сакральних функцій, набувають функції підтримки ділової та бізнес-комунікації. Опис різних груп предметів, їх кількість, торговельні операції, здійснення важливих політичних дій як факторів формування державності потребували спеціальних позначень, зрозумілих людям, що спонукало до винаходу писемності як соціального феномену. Важливим стимулом для розвитку писемної комунікації були нові монотеїстичні антропоморфні релігії, що формували єдині релігійні догмати, які потрібно було поширювати серед різних народів.

Формування рунічних письмових систем проходило такі основні етапи: знак-символ → знак-ознака → знак-позначка. Специфіка знака-символу полягає в тому, що він міг демонструвати як статичні об'єкти, так і динамічні процеси одним графічним зображенням (наприклад, свастика, руна Тейваз). Значення цих об'єктів та процесів було загальнокосмогонічним і не змінювалося протягом тисячоліть. Також знаки-символи були сакральними маніпулювати якими дозволялося тільки вищій страті – мудрецям. Знак-ознака використовувався для позначення території племені, роду, війська, професій, груп майстерень, товарів, формувався засобами трансформування сакральних символів, недостатність яких сприяла появі нових знаків. Виникнення знака-позначки або знака-літери, фонеми як основи писемної комунікації пов'язане з формуванням державних відносин, необхідністю

соціального означення кожного індивіда, опису його майна, подій життя, ефективного управління великою соціальною групою.

Дослідники-рунологи виокремлюють декілька рунічних письмових систем, що відрізняються певним набором знаків та належністю до різних національностей: етруські, тюркські (орхоно-єнісейські), готські, скандинавські, англосаксонські, слов'янські руни, авторська система Гвідо фон Ліста та ін. Існує декілька версій їх походження, складність кожної з яких полягає в тому, що рунічні знаки використовувалися на величезній території: від північної Ірландії, Італії до Монголії. Дослідження окремих аспектів письмових рунічних систем здійснювалося як у вітчизняному, так і в зарубіжному науковому просторі. Серед українських авторів визначною працею є «Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела» історика-сходознавця, зарубіжного члена Національної Академії Наук України, почесного директора Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України О. Й. Пріцака [213], в якій автор розкриває інформаційні можливості рун як історичного джерела. На академічному рівні доктор історичних наук О. О. Мельникова та філолог-германіст Т. М. Джаксон найбільше актуалізують та опрацьовують питання, пов'язані з лінгвістично-історичним вивченням рун, їх джерелознавчим аналізом [159; 74]. Системний аналіз рунічних знакових систем здійснено у праці В. Косарева «Довга дорога в рунах» [126].

Аналіз письмових рунічних систем з позиції соціокомунікативного підходу передбачає системний розгляд їх семантичної, синтактичної та прагматичної складових. Є декілька рівнів складності аналізу рунічних текстів, які переважно збереглися на статичних носіях інформації (каменях) і стали архаїкою:

1) втрачені лінгвістичні контенти знаків (тобто між дослідниками тривають дискусії, щодо визначення мови рунічного запису (наприклад, етруські рунічні написи);

2) зі зміною релігійної парадигми втрачені семантичні контенти, національні ритуальні традиції і, як наслідок, сакральні сенси знакових систем, що їх забезпечували;

3) розрізненість наукових досліджень, з умовним геополітичним поділом на Європу та Азію, що відобразилося і на науковій спільноті – європейці більшою мірою досліджують рунічні системи: скандинавську, англосаксонську, готську, етруську, слов'янську, фахівці тюркського напряму – орхонські та єнисейські групи рунічних знаків у писемних пам'ятках.

У цьому дослідженні на основі об'єднання результатів усіх попередніх наукових розвідок важливо виявити:

1) групу однакових (за графічною ознакою) для всіх письмових систем рун, визначивши генетичну прамодель першого рунічного знакового набору;

2) єдиний генетичний корінь сакральної семантики знаків-символів, визначивши єдину сакрально ціннісну модель світосприйняття людей, що відобразилася в знаках-символах під час формування соціальних груп;

3) специфічні ознаки семантики та синтактики кожної рунічної письмової системи, пояснити причини цих відмінностей.

Найпоширенішими були два типи рунічного письма: західний тип – скандинавське, англосаксонське, й східний – давньотюркський (орхоно-єнісейські руни). Давньочуваські, булгарські, угорські рунічні знаки також використовувалися для символьних написів, однак ці знакові системи досі вивчені недостатньо за браком артефактів. У процесі дослідження цього типу письма слід розглядати кожен вид рун як системну одиницю, умовний складний знак-символ, який має дві основні діалектично взаємопов'язані соціальні функції:

1) об'єднання – є ідентифікатором групи людей, формує ціннісну концепцію, фіксує значущий інформаційний контент, створює єдиний комунікаційний простір;

2) відокремлення від інших соціальних груп, які використовують інший набір знаків для комунікації, створення знаково-комунікаційної мовної межі між етносами, державами, що є одним з факторів збереження незалежності соціальної групи, її відособлення й унікальності.

Однак мовні кордони обмежують ділові та бізнес-контакти, доступ до акумульованих знань людства, тому в умовах глобалізації нагальною є проблема створення світової бібліотеки людських надбань, що сприятиме глибшому розумінню еволюції соціальності людини, ролі в цьому засобів комунікації та спрогнозує вектори розвитку соціуму.

Визначення особливостей рунічних письмових систем слід здійснювати за такими напрямами: етнос, вірування, символьне означення богів-духів, семантика, синтактика та прагматика написів.

Згідно з переказами, етруський алфавіт створений на основі фінікійського лінійного алфавіту, давня форма якого виникла приблизно в другій половині II тис. до н. е. на півдні Середземномор'я [289]. Уважається, що фінікійський алфавіт ґрунтувався на основі ще давнішого алфавіту, який нині називають західно-семітським, але написи яким поки що не були декодовані за допомогою семітських мов. Давню фінікійську мову декодували і класифікували як мову, що належить до семітської групи. Загальновідомим є біблоське письмо, яке передувало фінікійському, однак нині не декодоване. Біблоське письмо ймовірно було складовим (близько 100 знаків), виявлене в давньому місті Біблос у Фінікії, умовно датується XIII ст. до н. е., представлене декількома монументальними написами. Біблос був портовим торговим містом, особливо популярним продажем папірусів. Місто торгівлі папірусом Біблос спричинило семантичні контенти «бібліон» (грецьк.) – «книга», «бібліотека» – сховище книг, «біблія» – зібрання книг. Згідно з легендою, торговці Фінікії адаптували єгипетські ієрогліфи до власних комерційних потреб. Вони склали знакову систему для письма з 20 символів фонем, однак лише приголосних. Пізніше греки додали п'ять літер

на позначення голосних фонем, що стало основою латинського алфавіту. Водночас, графічні форми біблоських знаків, властивості складової системи письма є незвичайними для семітських народів, оскільки в семітських словах корені складаються з приголосних. Окрім того, історія древніх контактів Фінікії підтверджує її спорідненість з кіпро-мінойською писемністю (є ідентичні за зображенням кіпрські та біблоські знаки) [406].

З 1928 по 1932 рр. Моріс Дюнан знайшов у місті Біблос близько десяти написів. У 1945 р. він опублікував знахідки у своїй монографії «Біблоське письмо». З моменту виходу друком монографії Моріса Дюнана кілька вчених намагалися розшифрувати знайдене ним письмо: Є. П. Дорм та А. Їрку (1946), Собельман (1961), Мартін (1962), Менденхолл (1985), Г. Ф. Турчанінов (1960), Гарбін (1988) [289]. Жодна із зазначених спроб дешифрування не є загальновизнаною.

Біблоські знаки графічно подібні до знаків «Кам’яної Могили» (рис. 4.4.2). Що стосується класичних рун, то найбільша генетична спорідненість графічних форм простежується із системами іберського й етруського письма (рис. 4.4.1).

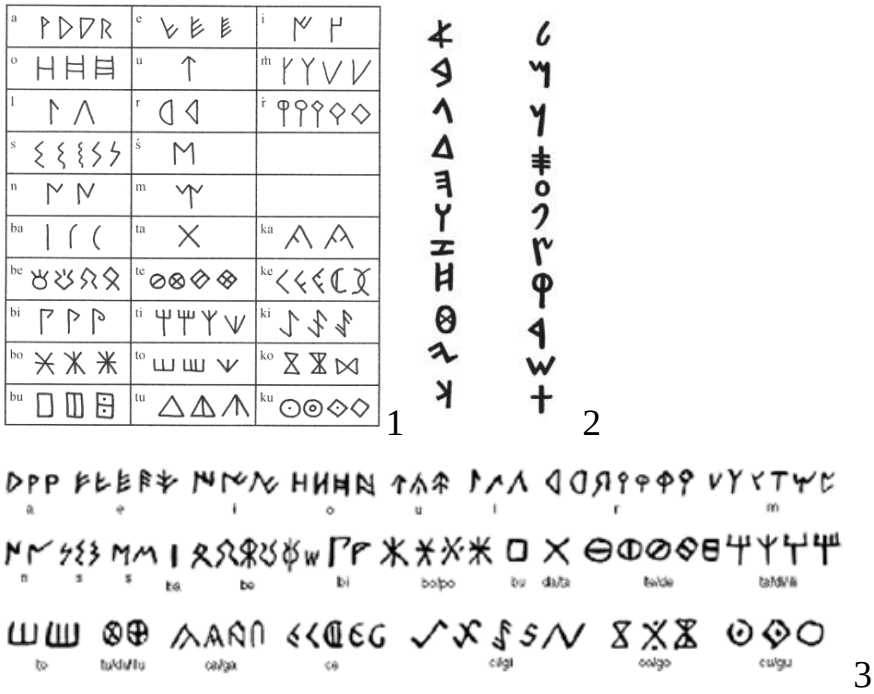

Рис. 4.4.1. Ливійсько-іберська знакова система (1), фінікійський алфавіт (2), іберські знаки (3).

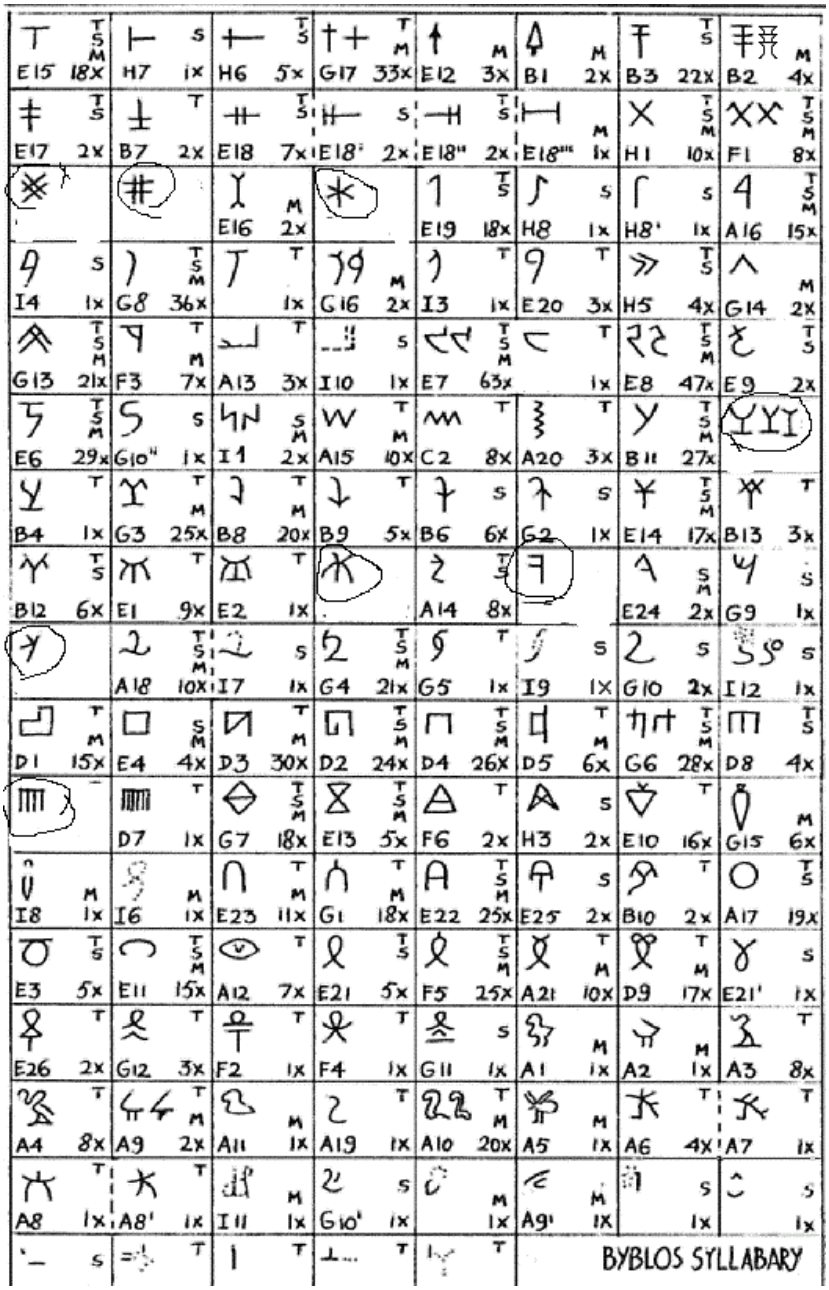

Рис. 4.4.2. Біблоські знаки (виділені знаки подібні до петрогліфів «Кам'яної Могили».

Цікавим є семіотичний простір сакральних символів фінікійців, серед яких наявні «свастика» та зображення «діви з руками, піднятими вгору», що споріднює їх з трипільскькою символікою.

Рис. 4.4.3. Символьна сигніфікація простору фінікійців.

Недостатньо вивченими залишаються і «критські письмена», графічносимвольні контенти яких мають спільні ознаки із символами трипільської культури («колесо», «свастика») та знаковими графічними формами «Кам'яної Могили» (двозуб, тризуб, «Ж»).

А. І. Харсекін виокремлює різновиди «критських писемностей» [305], у яких також наявні тризубові графічні форми знаків:

А) мінойська писемність:

1) критська ієрогліфічна писемність;

2) лінійне письмо А;

Б) мікенська писемність: лінійне письмо В.

«Кіпрські» писемності:

1) кіпро-мінойське письмо «1», «2» і «3»;

2) кіпрський силабарій (І тис. до н. е.)

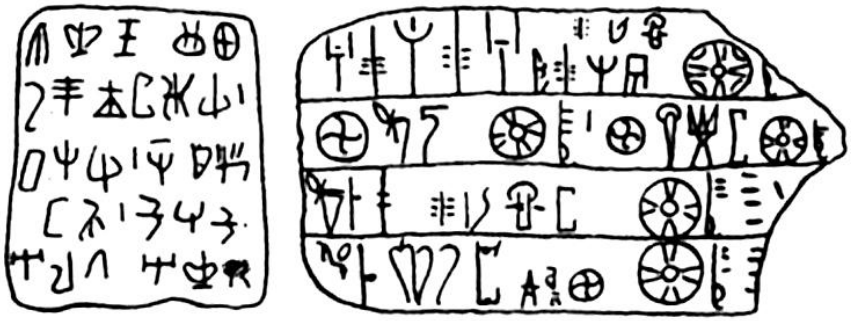

Рис. 4.4.4. Табличка з критським лінійним письмом «А»; критське лінійне письмо «Б» (зліва направо).

Критські написи створені наприкінці III тис. до н. е. Їх поширення обмежується Критом, островами Егейського моря, континентальною Грецією, а також островом Кіпр і сусіднім сирійським узбережжям.

Детальніше розглянемо етруську знакову систему, тому що її безпосередньо називають «етруськими рунами». Дослідники знайшли близько 9 000 написів цією системою письма, однак мова декодування й досі остаточно не визначена. Розшифровував етруські знаки поляк Фаддей Воланський (1785–1865), який наполягав на спорідненості Етруського алфавіту зі Слов'янською руницею. Він намагався довести слов'янську версію походження написів, але під час написання книги «Пам'ятки слов'янської писемності до Різдва Христова», зважаючи на релігійну цензуру, лише говорить читачам: «Я пропоную вам дружню допомогу в розшифровці». І проте за цю книгу Ф. Воланський був засуджений Польською Католицькою церквою до спалення на вогнищі, складеному з його власних книг. Однак у той час Польща входила до складу Російської імперії і був потрібний дозвіл імператора для страти. Микола I ознайомився з книгами і після їх вивчення наказав кілька примірників залишити в особистій бібліотеці, а решту спалити, щоб не конфліктувати з духовенством. Ф. Воланського помилували, а його книги були занесені до папського «Індексу заборонених книг» [406].

Наприкінці XX – початку XXI ст. декодування етруських написів здійснюють М. Паллоттіно й А. І. Харсекін [305]. Прихильником належності етруської мови до європейської сім'ї, вважаючи її спорідненою з хетською, є болгарський учений В. Георгієв [49]. Окремі вчені доводять генетичні зв'язки етруської писемності з кавказькими і малоазійськими письменами (В. В. Іванов, І. М. Дьяконов) [49]. Італійський мовознавець Дж. Девото висунув гіпотезу про праєвропейськість етруської, вважаючи її основою середноземноморської, але з домішками європейської лексики. До наявності різних компонентів у складі етруської мови схиляються численні лінгвісти. При цьому вони визнають поєднання кавказько-малоазійського шару з

індоєвропейським, зокрема з пеласгським (Р. Гордезіапі). Серед мов, за допомогою яких намагалися дешифрувати етруські написи, є й російська мова (В. Чудінов) [331]. Однак дослідники під час декодування не зважали на символьність рун. Етруські знаки, як і скандинавські, також мали сакральне значення. Про це свідчать знайдені в етруських похованнях таблички з переліком знаків (рис. 4.4.5). Це – найпростіший вид рунічної магії, поширений у Європі. Аналіз графічних знаків етрусків свідчить, що відбулося об’єднання рунічних сакральних символів з фінікійськими знаками-фонемами. Таке саме оформлення написів, візуальне зображення текстів у формі «змія» в різних положеннях: вертикальний запис, спіралеподібний (диск з Мальяно) свідчать про ознайомленість етрусків з трипільською культурно-релігійною традицією — «культом води, дощу», яка також відобразилася в кельтській та скандинавській культурах.

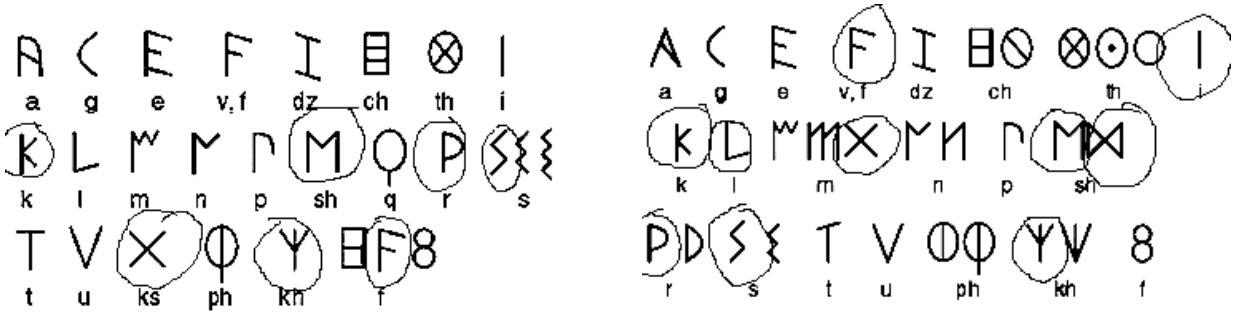

Рис. 4.4.5 Архаїчний етруський алфавіт VII–V ст. до н. е, новоетруський алфавіт IV–III ст. до н. е. (позначені знаки подібні скандинавським рунам).

Отже, версію походження рунічної системи від фінікійської, на нашу думку, не можна вважати достовірною. Етруський алфавіт є посередником між двома системами, однак він не слугував першоджерелом для рунічної системи, а був створений на її основі. На перших етапах застосування рунічні й огамічні символи не використовували для фонемного письма, вони слугували засобами для пророцтв, тобто були важливою складовою сакральної символьної комунікації, однак об’єктивна необхідність фіксації людської мови призвела до того, що жерці трансформували рунічну систему

у фонетично-літерну, при цьому зберігши порядок знаків, системне групування, структурованість як сакральної системи.

Найпоширенішим на території Європи був скандинавський футарк. Існує декілька різновидів футарків: старший, молодший, нортумбрійський, маркоманічний. Старший футарк використовувався зазвичай для мантики та символьних сакральних написів, потім для фонемного письма він був модифікований майстрами рун у молодший футарк (16 знаків). Існують близько 3500 написів молодшим футарком.

Рис. 4.4.6 Датський варіант молодших рун

Рис. 4.4.7. Шведсько-норвезькі молодші руни

Упродовж тривалого часу вважалося, що рунічна писемність була відома обмеженій кількості осіб (інтелектуальній еліті) й використовувалася для складання епітафій і магічних заклинань, позначення власності. Зміни в наукових поглядах відбулися після розкопок 1955 р. в гавані норвезького міста Берген. У шарах XIII-XIV ст. виявлено більше ста дерев’яних дощечок з різними написами. Така чисельність матеріалу дозволила говорити про період рунічної грамотності, поширеність рун серед різних верств суспільства. В основному рунічно грамотними були мореходи – вікінги, які використовували руни для сакральних записів, позначення власності та фіксування подій. Така універсальність рунічних символів задовольняла всі потреби вікінгів-язичників: у «додатковій» безпеці під час морських подорожей (руни наносилися на кораблі) та битв (руни наносилися на зброю, одяг, тіло(тату)); на посуд руни наносили в чужих місцях, щоб не отруїли; на прапор, яким потім маркували завойовану власність; руни наносилися і на прикраси, таким чином забезпечуючи вікінгам додатковий захист. Також рунами писали епітафії на каменях з метою увічнення подвигів, особистої історії життя. Залишилися кілька рунічних рукописів: «Codex Runicus», «Fasti

Danici», «Cotton Domitian», «Codex Salisburgensis», у яких фіксувалися закони. Тобто рунічний знак зображувався на різних носіях інформації, оскільки був не лише знаком, а символом, яким притаманна нелінійна форма зображення, що допомагало вікінгам сигніфікувати ввесь простір життя, сторювати унікальну семіосферу, яка відрізняла їх від інших.

Рис. 4.4.8. Рунічний напис на мечі вікінга; рунічні написи на кільцях (VIII – X ст.).

Цікаві рунічні написи є в Софійському соборі Константинополя, а також на плечі мармурового лева з афінського порту Пірей. У 1687 р. його скульптуру було привезено до Венеції як трофей. Рунічні написи на пірейському леві детально розглянуто в монографії О. О. Мельникової «Скандинавські рунічні написи» [159] (Дод. С. Рис.1).

Яскравим прикладом епітафій є рунічний камінь із Рьока, що славить короля Тьордіка, який жив у VI ст. Перші рядки цього тексту такі: «Про Вемуде говорять ці руни. Варін склав їх на честь загибелі сина» [159], – що може свідчити про поминальне призначення каменя (Дод. С. Рис. 2).

Некрологом є також інший рунічний камінь з Норвегії; на якому зазначено: «Енгла спорудив цей камінь на пам’ять про свого сина Торальде, який помер у Вітахольмі, між Устахольмом і Гардар» [159]. Інші рунічні пам’ятки прославляють доблесть вікінгів, які поверталися з мандрівок. Наприклад, типовий напис на камені з міста Еш під Стокгольмом: «Руни висічені по велінню Рагнвальда. Він був у Греції на чолі війська» [441]. Рунічні камені, такі як камінь з Хіллерсьйо (Швеція), свідчать про виняткові права жінок, зокрема право жінки на володіння власністю (рис. 4.4.9).

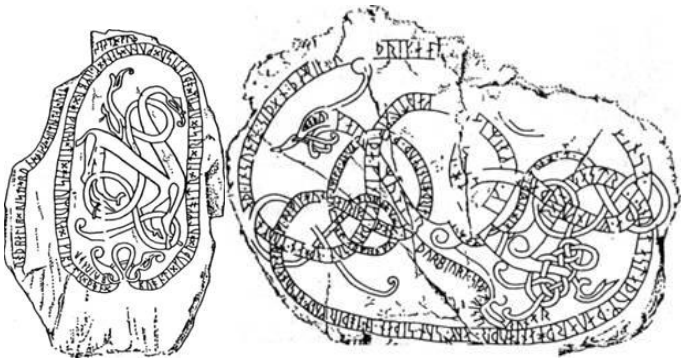

Рис. 4.4.9. Рунічний камінь з Хіллерсьйо на згадку про добру дружину.

Аналіз графічного оформлення рунічних текстів також дозволяє простежити взаємовплив різних релігійних контентів. На каменях до IX ст. текст відображено в змієподібних формах, згодом, під впливом ідей християнства, до «змій» долучено хрести. Загальновідомий кельтський хрест трансформується в християнський. А. А. Курзенкова в статті «Скандинавські рунічні камені в контексті введення християнства» [135] доводить, що християнські місіонери використовували семіотичний простір поминальних каменів з рунічними написами для популяризації своєї віри, через упровадження власних символів у символьний простір іншої доктрини (рис. 4.4.10).

Рис. 4.4.10. Рунічний камінь з Шюсти. «Руна звеліла зробити монумент по Спьяльбуду і по Свейн, і по Андветту, і по Рагнару, синах своїх і Хельги; і Сігрід по Сп'яльбуду, своєму чоловікові. Він помер у Хольмгарді в церкві Олава. Епір різав руни» (переклад О. О. Мельникової).

Цікавим прикладом важливості інформації на рунічних каменях є камінь з Кенсінгтону, штат Міннесота (США), який знайдено в 1898 р., однак питання щодо його автентичності залишається відкритим: якщо його визнати, то потрібно переписувати офіційну версію історії про Х. Колумба. Кенсінгтонський рунічний камінь – «літопис», у якому йдеться про те, що вікінги допливли до узбережжя Північної Америки задовго до Х. Колумба. Плита складається з осадової гірської породи граувакк, суть напису на плиті зводиться до того, що в 1362 р. (задовго до подорожі Христофора Колумба) скандинавські мандрівники досягли серединної частини Північної Америки. Після відкриття знахідку почали пов'язувати з подорожжю норманського мореплавця Лейфа Еріксена в 999 р. до берегів Північної Америки, названої ним Вінланд (Дод. С. Рис. 3). [197]. Знахідка відновила інтерес до вікінгів, датські археологи підтвердили, що середньовічні кораблі цілком могли допливати до берегів Північної Америки.

Ще один вид модифікації рунічної системи пов'язаний з використанням рун в Англії. Коли руни проникли разом із саксами на Британські острови (V-VII ст.), то для означення додаткових сакральних знань, забезпечення фонем англійської мови фрізи до 24 старших рун додали ще дев'ять, так виникла спочатку англосаксонська (28 знаків), потім нортумбрійська (33 знаки) рунічні письмови системи [144].

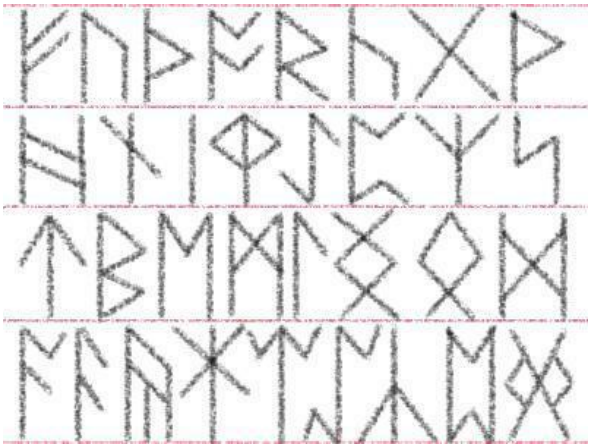

Рис. 4.4.11. Нортумбрійська рунічна письмова система.

Розглянемо детальніше символьне значення цих рун. До трьох аттів (груп рунічних знаків) Старшого Футарка додався четвертий, який

відкривається руной «Ас». Іноді цей четвертий атт називають «аттом богів», який присвячений богам скандинавського світу – асам. Руни цього атта асоціюється з тими чи іншими деревами, що говорить про вплив кельтського вчення (знакова система огам). Розташування перших 24 знаків цього ряду збігається з розташуванням рун Старшого Футарка, хоча назви і деякі графічні форми дещо змінені, що пов'язано з впливом староанглійської мови.

Першою руной четвертого Атта є Ас, фонетично ця руна передає короткий звук «а» і позначає дерево – дуб. У всіх європейських культурах дуб присвячений богу Громовержцю. Культ громовержця є спадщиною давніх вірувань, прарелігією, яка є джерелом практично всіх відомих вірувань на території Європи. Так, слов'яни поклонялися Громовержцю в образі Перуна, литовці – Перкунасу, тоді як в Стародавній Греції його шанували як Зевса, а в Стародавньому Римі як Юпітера. На Британських островах, знали його як Дагду, тоді як кельти поклонялися Громовержцю в образі Тараніса, а скандинави – Тора. На нашу думку, культ Громовержця виник у часи пізнього етапу «культу води», який ми розглядаємо у параграфі 4.1., і був перехідним етапом між матріархатом та патріархатом.

У міфічному сенсі, руна Ас уособлює також жолудь, в якому друїди бачили відтворену природою модель космічного яйця, що містить в собі могутній потенціал, енергію, необхідну для переходу від зародження життя до зростання. Семантика руни Ас – позначати процес могутнього росту, не тільки фізичного, це може бути соціальне зростання – слава, кар'єра, або матеріальне – фінансове благополуччя та ін.

Наступна руна Ос (Os) передає звук «о», за значенням близька до Ас. Ос позначає «мову, рот», і є руной, присвяченою натхненню. У Нортумбрії і Мерсі, де і створювався, нортумбрійський Футарк, існувала інша традиція магії, дещо відмінна від традиції скандинавської. Якщо в скандинавських країнах вважали, що найбільшою силою володіє «повідомлення», «написане» рунічними знаками, які вирізані Ерілем на дереві або вибиті на камені, пофарбовані кров'ю (використовували як чорнила), то на Британських

островах велика дієвість приписувалася усним «магічним повідомленням». У першому випадку магічна сила приписувалася самим рунам і справності Еріля або скальда, які вміло застосувати знаки. У другому ж, основний упор робився на особистісній сили і здібності того, хто промовляв повідомлення, тобто використовував «силу» усного слова. Це визначало і різні підходи до магії: якщо в скандинавських країнах кожен міг намагатися опанувати магію рун, то в Шотландії та Уельсі існували спеціальні школи друїдів і бардів, куди ретельно відбиралися майбутні учні. Виходячи з цього, руну Ос можна розуміти, як руну «сили слова». У 70-х роках XX ст. К. Дженнінгс розглядає значення руни Ос із точки зору теорії інформації. К. Дженнінгс припустила, що Ос символізує саму ідею інформації, без якої неможливий жоден життєво важливий процес [142].

Наступною, двадцять восьмою руною нортумбрійського ряду вважається Лор (Lor), яка фонетично передає дифтонг [ло] і графічною формою подібна до руни Хагал скандинавського Молодшого Футарка. Лор позначає морського звіра. Спочатку, ця руна могла бути пов’язана з бобром, твариною, яка колись існувала в Великобританії, але в VIII ст. зникла, так і з міфічною твариною, відомою як Світовий Змій. У скандинавській міфології ця істота відома під ім’ям Йормунганд, цей Змій настільки великий, що, мешкаючи у морі, з усіх боків оточує Мідгард, і здатний пащею схопити власний хвіст (відомий символ на території Євразії, використовувався як знак-символ відомих філософських гуртів [123]).

Двадцять дев’ятою руною є Іар ((Ear), фонема [ea]). Руна «Ear» позначає прах, з якого створено тіло людини і в який воно повернеться після смерті (деякі вважають, що значення руни трішки змінилося під впливом християнської ідеології). У північній традиції – «життя» і «смерть» нерозривно пов’язані, й існування першої зумовлює другу, друга ж дозволяє виникнути першій, про це свідчить і значення наступної руни у даному рядку.

Тридцятою руною є Гвіорп (Gweorp), яка фонетично позначає звук [q], її значення – священний вогонь. У староанглійській рунічній поемі розкривається її сенс: «У ній відродження через смерть на власному вогні» [142].

Тридцять першою руною є «Calc», фонетично передає звук [c]. Традиційно вважається, що вона символізує ритуальний посуд або жертовну чару. Якщо аналізувати графічну форму, то чару слід розглядати як спорожнену і перегорнуту. Сучасна рунічна традиція розглядає її, як символ – спогадів про померлих (ритуальне дійство – «перегортання чари» при спогадах про померлих, існує і в українському сучасному суспільстві).

Тридцять другою руною є «Stan», фонетично передає звук [St], значення – «камінь». У широкому сенсі руну «Stan» можна трактувати як позначення каменю в будь-якій формі або будь-які властивості каменю, проте на мирському рівні ця руна служить, як правило, для позначення окремої кам’яної споруди. Однак значень «каменю», як завжди декілька, це і здатність забезпечити надійний захист «душі» (тому ставлять пам’ятник померлим), так і протилежне значення – заважати душі вийти на волю («бути каменем на шиї»), у зв’язку з цим, є повір’я – ставити пам’ятний камінь на могилі родича можна тільки через рік після його смерті.

Заключною тридцять третьою руною нортумбрійського ряду є – «Gar», фонетично передає звук [G], значення – «спис». У міфології «Gar» співвідносять із списом Одіна, а оскільки для копій традиційно використовувалися держаки з ясеневого дерева, ця руна пов’язана ще і з ясенем Іггдрасіль. Узагальнюючий сенс руни має космогонічне значення: символізуючи одночасно і Світове Древо, стрижень всесвіту, і спис Одіна, стрижень його влади, руну «Gar» вважають центральною крапкою, до якої тяжіють всі інші руни, і тому вона відноситься до всіх аттів разом, тобто міфічне символьне значення: «душа перейшла у вищі світи Іггдрасіля, відтепер може подорожувати по всім світам».

Іншою модифікацією рунічного футарку є готські руни. У IV ст. на острові Готланд єпископ Ульфіла об'єднав рунічну та латинську знакові системи, написи готів трапляються в усіх місцях їх подорожування, зокрема в Причорномор'ї. Найдавніший напис готськими рунами – камінь у Кілвере, о. Готланд – зроблений готськими майстрами рун у IV ст. н. е. Щоб створити новий алфавіт, Ульфіла ряд прописних грецьких букв і модифікував деякі існуючі руни так, щоб їх можна було писати пензликом або пером, а не вирізати на дереві або камені. Після свого створення цей новий готський алфавіт використовувався паралельно з іншими рунічними системами письма. Їх використовували в Іспанії та на півдні Франції, поки шрифти не були заборонені, як язичницькі постановою толедського Собору в 1018 р. Незважаючи на те, що паралельний готський алфавіт винайшов християнський єпископ, цей церковний вердикт спричинив негайне знищення багатьох цінних книг, написаних готським шрифтом, які до цього зберігалися в кафедральній бібліотеці в Толедо та інших місцях [197].

Як і рунічний, готський алфавіт починається з букви Fe, еквівалентній готській руні Faihu. За нею слідують літери Uraz (звук «U», руна Uras); «Th» Thyth (Thauris); «A», Aza (Ansus); «R» Reda (Raida); «K», Chozma (Kusma); «G», Gewa (Giba) і «W», Winne (Winja). Це становить першу рунічну группу (атт). Другий атт починається з Haal («H»), еквівалентній рунічному знаку Hagal. Після неї – «N», Noicz (Nauths); «I», liz (Eis); «G», Gear (Jer) потім «Z», Waer, у формі грецької тети або руни «Aihus». Далі – «Pertra», звук «P» у формі грецької «Пі», з рунічним еквівалентом «Pairthra». Потому – Erez («X»), аналог руни Algis, потім «S», Sugil (руна Sauil); «T», Tyz (Teiws); «B», Bercna (готська руна Bairkan); «F», Eyz (Egeis) і «M», так звана Manna як готська літера, і як руна. За Manna розміщена Laaz (звук «Л», руна Lagus). Потім – «Ng», Enguz, еквівалент руни Інгуз. Останніми трьома буквами є Utal, що передає «O» (руна Othal); Daaz, звук «D» (руна Dagas) і Quertra, «Q», яка не має рунічного аналога. Отже, кожна буква готського алфавіту мала те саме значення, що і руна та використовувалася в сакральній комунікації, як і

рунічні знаки-символи скандинавської системи. Але алфавіт містить і 11 грецьких літер у їх прописаній і стандартній формі. Це Aza, Bercna, Gewa, Daaz, Eyz, Ezec, Chozma, Laaz, Noicz, Pertra і Tyz.

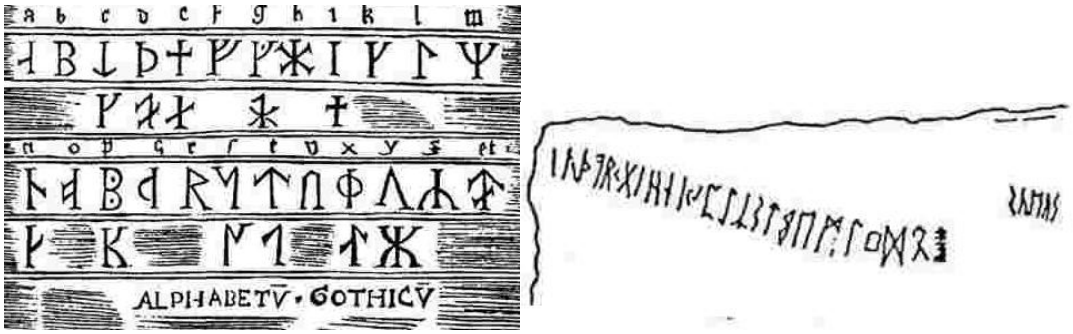

Рис. 4.4.12 Готські руни на гравюрі. Кілверський камінь з готським рунічним написом, о. Готланд.

Потреба в знаках писемності для фіксування інформації зумовила створити європейців різні модифікації рунічних знаків. У трактаті «De Inventione Litterarum», який зберігся в рукописах VIII і IX ст., знайдених переважно в Каролінгській імперії, згадується цікава суміш загальнонімецької й англосаксонської рунічних систем, яка названа «маркоманічні руни» і за функціональним призначенням використовувалася виключно для письма [197]. Також є написи на гельсінкських, менських, ісландських пунктирних, гренландських рунах, однак вони не набули масового застосування.

Рис. 4.4.13. Маркоманічні руни.

Заселення Гренландії переселенцями з Ісландії та Норвегії почалося в 985-986 р. н.е. Першу групу переселенців очолював Ейррі Рауде (Eirik Raude), батько Леіфа Ейріксона (Leif Eiriksson). Консервативні форми мови,

привезені з Ісландії та Норвегії, були збережені переселенцями у Гренландії, однак, з часом, і з них створилися нові діалекти. Відповідно до традицій письмової комунікації гренландці підтримували і більш старі форми рунічного письма, в той час як більшість форм вже вийшла з вживання в інших країнах. Але, не дивлячись на це, вони створили нові форми для чотирьох рун (Джера, Перт, Манназ і Дагаз, відповідно 12, 13, 20, 21 руни Футарка).

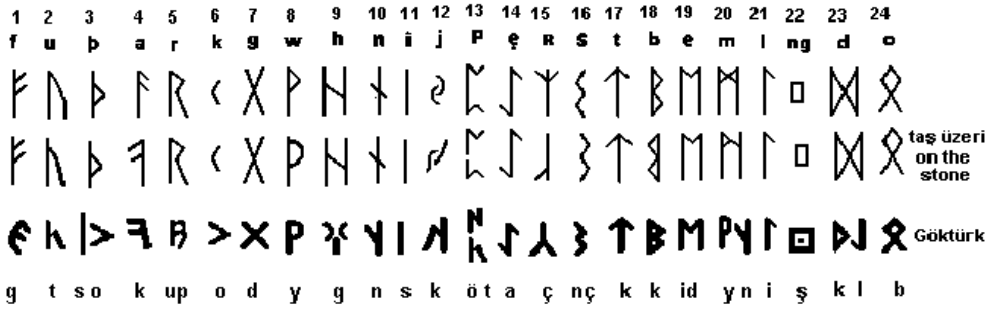

Рис. 4.4.14 Порівняння скандинавських і гренландських рун.

Гренландські руни вважаються одними з найбільш пізніх. Їх датують XIV ст. нашої ери. 35 пам’ятників рунічної спадщини виявлено в східному поселенні Гренландії; 25 – у західному поселенні [440].

Одним з найвідоміших гренландських рунічних написів вважається промова Антла, де прописано основне призначення цих стародавніх записів: «Руни нарізав. Вінг їх сплутав для чаклунства» [440]. Тобто це не просто пам’ятки писемності і культури – це реальні заклинання для різних типів сакральної комунікації. Окрім рунічних написів, у Гренландії знайдені комбіновані рунічні мультимодальні тексти, де руни виконують функції як літер-фонем так і сакральних символів. Рунічні символьні формули були виявлені на «рунічному камені з Кінгікторсоака» (Гренландія, початок XIV ст.). Одна з біндрун складається з руни Соулу і двох Альгіз та призначена для захисту (Дод Ц. Рис. 9).

Цікавою є також знахідка у Гренландії дошок для рунічного письма «vaxspjald» з письменами. «Vaxspjald» – є одним з видів дощок для письма: одна з поверхонь дошки покривалася воском, після чого руни різалися по

воску (Дод Ц. Рис. 7) [440]. Перед тим, як писати нове повідомлення, старе стиралося шляхом розгладження воскової поверхні. «Vaxspjald» були знайдені також при дерев'яній церкві Хопперстад (Hopperstad) у Норвегії. Ці знахідки є опосередкованим доказом можливості існування рунічних написів у так званій «Велесовій книзі», форми дошок і технології написів майже повністю співпадають, що свідчить про єдину традицію виготовлення засобів письма.

Окремим специфічним видом рунічної знакової системи є тюркська – орхоно-єнісейські руни. Тюркські руни мають ідентичні графічні форми з 10 рунічними символами скандинавської рунічної системи. У науці цей вид досліджують під назвою «тюркські руни» (А. С. Аманжолов, О. Сулейменова, І. Кизласов та ін. [3; 137]), які були також забуті, як і європейські. Фахівці-рунознавці надають перевагу теорії походження тюркських рун від согдійського (перського) письма (С. Г. Кляшторний [116]). Однак невизначеним є механізм трансформації согдійського курсиву в тюркські лінійні знаки, який практично майже неможливий. За іншою гіпотезою, цей руноряд складений з давньотюркських тамг і є результатом розвитку культури тюркських племен. Згідно з результатами розвідок учених, тюркським алфавітом користувалися вже в III ст. до н. е., в період Хунського каганату [4; 116; 137].

Рис. 4.4.15. Тюркські руни (виокремлені ідентичні зі скандинавським футарком руни).

Тюркські руни набули наукового поширення завдяки шведу Ф. Страленбергу, який потрапив у полон під час Полтавської битви і був відправлений до Сибіру. Він знав скандинавську традицію й одним з перших виявив «кам'яні писаниці» – давньотюркські руни, які назвав за аналогією з давньоскандинавською рунічною писемністю. Давньогерманське слово «Run» означає «тайнопис», подібний семантичний контент наявний і в тюркських мовах. Казахська мова, як мова останнього кочового народу, зберігає найглибші значення: «Ұрин» – «таємно, приховано», «Ұрик» – «сім'я, таємна субстанція», «Ұран» – «клич, таємне ім'я» [265].

З давніх часів степи Центральної Азії та Казахстану населяли кочовики. У середині VI ст. ці землі належали тюркам. Вони заснували величезну тюркську імперію, про яку свідчать давні писемні джерела.

Тюркські жерці (ата-камі) склали алфавіт, який відповідав тюркському сингармонізму – мові та менталітету. За законами тюркського сингармонізму, якщо слово починається з твердого звуку, то всі інші звуки в слові будуть твердими. Якщо на початку слова – м'який, то всі інші звуки будуть м'якими. Є ще складні слова, тобто один склад слова м'який, інший – твердий. Тюркська мова не передбачає, щоб в одному слові були тверді й м'які звуки. Тому для транскрипції тюркської мови в алфавіті існують одиннадцять твердих парних приголосних. У тюркській рунічній абетці є ще п'ять одинарних знаків для приголосних, які сприяють перекладу іноземних слів на тюркську, відповідно до законів звукової гармонії. З метою уніфікації письма для всіх тюркських і монгольських племен були введені тільки чотири руни, що позначають голосні звуки. Напрям написання слів – справа наліво.

До VII-VIII ст. у столиці тюркського каганату Отюкене жерці уніфікували алфавіт для всіх тюркських і монгольських племен. Тюркські жерці (ата-камі) під час розробки алфавіту кожній букві надавали смислової магічної сили. Дослідження тюркського алфавіту тривають і нині, проте найцікавіші висновки залишили перші дослідники початку XX ст. Один з цих

дослідників академік В. В. Бартольді написав про тюркську рунічну систему: «Тут ми маємо складне письмо, яке пристосоване до тюркської мови набагато краще, ніж усі інші алфавіти. Кількість гласних літер є незначною, але приголосні розділені на дві категорії, згідно із законом звукової гармонії, таким чином, алфавіт цілком відповідає тюркській мові та закону сингармонізму і в цьому сенсі є досконалішим, порівняно з тими що, що його змінили – уйгурський та арабський» [155].

Упродовж тривалого часу всі давньотюркські племена використовували тюркський алфавіт. Достатньо зазначити, що на величезній території від Західного Сибіру до Східної Європи та в Закавказзі донині трапляються численні історичні пам’ятки з написами тюркськими рунами. Різні види написів: наскальні просвітницькі написи, поховальні епітафії на каменях, декоративні прикраси на кераміці дозволяють стверджувати про достатньо значне для кочової культури тюрків поширення писемності. У досліджуваних написах спостерігається дотримання правил правопису знаків (звуків). Майже всі голосні в мові давньотюркських написів вимовляються лише коротко, у неї немає довгих голосних. Незначне число голосних в алфавіті надавало можливості уніфікувати його для всіх діалектів: і тюркських, і монгольських народів та племен, що населяли територію Тюркського каганату.

У XIX ст. археологи знайшли камені (Бугутська стела) із загадковими написами. Ніхто не міг їх декодувати. Лише в 1893 р. датський учений Вільг Томсен розгадав таємницю тюркського письма. Бугутська стела споруджена приблизно в 20-80-х рр. VI ст. на кургані в поселенні Бугут у Монголії, на честь Таспара – одного з перших прославлених каганів – і містить рунічні написи. У верхній частині стели висічено тотемні предки тюрків: праматір вовчиця і хлопчик. У легенді йдеться, що вовчиця вигодувала хлопчика своїм молоком. Від них починається родовід тюрків. Ще одна стела – на честь мудрого Тоньюкука – встановлена за його наказом приблизно в 716 р. Знайдено її археологами в 1897 р. у Баін-Цекто. Нині вона знаходиться в 60

км від Улан-Батора, столиці Монгольської Республіки. Тоньюкук був радником тюркських правителів, що наділили його величезною владою. Вирішуючи важливі державні справи й очолюючи завойовницькі походи, він був одним із засновників Східного Тюркського каганату (682-74 рр.), був відомий як мислитель, батир-воєначальник і талановитий акин. Тоньюкук прожив довге життя, і завдяки напису, вибитому на стелі з граніту рунічними знаками, нащадки тюрків ознайомлюються зі своєю славетною історією [155].

Відомий рунічний напис на кам'яному пам'ятнику Кюль-Тегін, який був виявлений у 1889 р. експедицією в Кошоя-Юдейську, на правому березі річки Кокшін-Орхон. Пам'ятник Кюль-Тегін споруджений у 732 р. Вгорі висічений дракон, а текст поданий не тільки тюркським рунічним письмом, а й китайськими ієрогліфами. Датський учений Вільгем Томсен розшифрував напис на пам'ятнику: «Автор текста звертається до тюркського народу і закликає його до єдності і мужності, описує перемогу і звільнення тюрків від ярма Танської династії, оспівує героїзм тюркських каганів і мужність Кюль-Тегін» [282]. Нині точна копія пам'ятника встановлена у великому залі Євразійського університету в Астані.

На березі річки Талас виявлено більше двадцяти давньотюркських написів V-VIII ст., які являють велику історичну цінність. Більшість написів досліджено і перекладено, що дозволило одержати цінні, раніше не відомі факти з історії тюркських народів.

На нашу думку, декодувати тюркські рунічні написи слід з урахуванням символіки сакральної комунікації в релігійних обрядах давніх тюрків, а зокрема традицій тенгріанства. Нащадки тюрків з приходом «нової релігії» втратили знання предків, хоча деякі відголоски залишилися. І якщо проаналізувати символи тенгріанства, то можна виявити подібність з «культом води», «неба» трипільців і зрозуміти історію виникнення тюркських рун.

Рис. 4.4.16. Написи тюркськими рунами на камені

Релігійні уявлення тюрків основані на тенгріанстві, яке виникло наприкінці II – початку I тис. до н.е. Його зближують з хуннуським Ченла («небо»), існують і паралелі з китайським Тянь, шумерським Дінгір – «небо» [9].

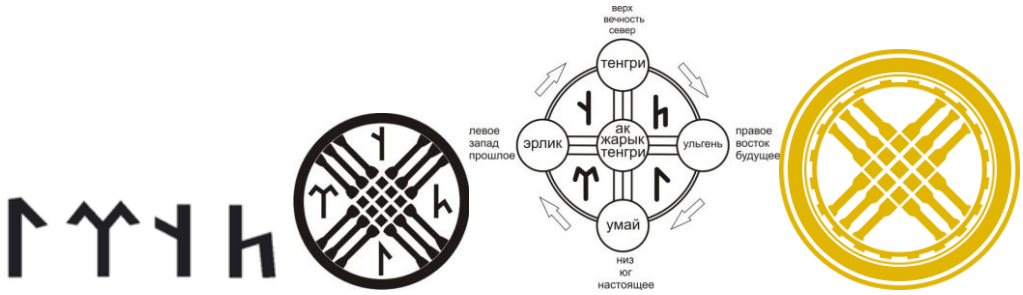

Рис. 4.4.17. Слово «Тенгри», написане орхонськими рунами

Повної згоди серед учених у розумінні суті тенгріанства поки не склалося. Певні дослідники дійшли висновку, що це віровчення набуло форми закінченої концепції з онтологією (вчення про єдине божество), космологією (концепція трьох світів з можливостями взаємного спілкування), міфологією та демонологією (розрізнення духів предків і духів природи) до XII-XIII ст. Якщо проаналізувати семантику знаків з точки зору скандинавської традиції, то перший знак у сакральному слові «Тенгрі» – руна Лагуз – вода. Сакральний знак тенгріанства – колесо, що не просто символізує культ Неба, а зокрема «Круговорот води» з культу Води трипільців.

Інші дослідники наполягають на тому, що системного письмового викладу теологічної доктрини тенгріанства немає, її не оформили через простоту і зрозумілість основних постулатів, які проіснували кілька тисяч років в усталених формах релігійних ритуалів і практик. Особливістю тенгріанства було виокремлення трьох зон Всесвіту: небесної, земної та підземної, кожна з яких, у свою чергу, сприймалася як видима й невидима.

На кам'яних плитах у районі Верхнього Єнісею збереглися висічені древнім художником зображення священнослужителів у довгому одязі з жезлами в руках, поряд вівтар з чашею. Культова практика тенгріанства наближувалася до традиційного шаманізму, хоча і не ототожнювалася з ним. Деякі дослідники (А. Кодар) припускають, що в тенгріанстві було два модуси: народний та імперський. Якщо пов'язані з культом Неба народні вірування сягають у глибину віків, то монотеістична імперська стадія сформувалася в епоху Тюркського каганату. Л. Н. Гумільов зазначає, що «Культ неба – Тенгрі – зафіксовано також Орхонськими написами». Він називає «шанування Тенгрі – Блакитного Неба» загальною «первісною релігією» для кипчаків і «всієї степової Євразії» й постійно підкреслює, що монголи епохи Чингісхана сповідували монотеїстичну релігію, в основі якої – шанування Вічного Неба [9]. Однак до XIX ст. тенгріанство зникло, поступившись місцем традиційним релігіям (ісламу і буддизму).

Тенгрі поклонялися, підіймаючи руки вгору, згодом стали класти земні поклони. Священною стороною світла вважалася північ. Свято на честь Тенгрі відзначалося в середині червня (його відлунням є сабантуй) і супроводжувалося запалюванням вогню на відкритому повітрі й жертвопринесенням коня. Під час вибору місця для ритуалу пріоритет надавали місцям, де росли берези.

Рис. 4.4.18. Бугутська стела (кам'яний носій інформації)

Наукову цінність мають дослідження рун у Тибеті, які в грудні 2000 р. і вересні-жовтні 2001 р. здійснювала етнографічна експедиція, організована міжнародним фондом «Єлена-Євразія» (Республіка Саха-Якутія). Основною метою цієї експедиції було вивчення фольклору, культури корінних народів і доведення їх взаємозв'язку з тюркським світом, пошукові роботи на території Тибету тюркської рунічної писемності. Загалом протягом 50 днів експедиція відвідала численні музеї, храми, могильники, священні місця, проводила пошукові роботи на скелях Манасаровар, Брахмапутрі, в Трансгімалаях, Кайласі [139].

У результаті виявлено безліч руноподібних знаків і кілька фрагментарних рунічних написів у Лхасі й могильнику тибетських царів, який розташований неподалік від місцевості Хампі-Ла. Члени експедиції знайшли рунічні знаки в головній святині тибетського буддизму – Поталі, палаці резиденції Далай-лами, в місті Лхаса («Країна небожителів»). Палац розташований неподалік від річки Кічу («Щаслива річка») на схилі високого пагорба, що носить назву Марборі («Червона гора»). Назва «Потала» на санскриті означає «гора Будди». Усередині цього величезного будинку понад 1000 (згідно з деякими даними 999) різних кімнат, де зберігаються 10 000 святинь і не менше 20 000 статуй. Відповідно до переказів, на цьому місці раніше стояв палац Сонгтзен Гампо, буддійського правителя Тибету VII ст. При ньому був заснований великий храм Джоканг, на місці якого за наказом Далай-лами V через сторіччя був зведений палац Потала. Коли в 1682 р. він помер, будівництво ще не було завершено. Смерть Далай-лами V

замовчували аж до 1694 р., коли, нарешті, палац був збудований. Потала була зимовою резиденцією Далай-лами до 1959 р., поки нинішній Далай-лама XIV не емігрував до Індії. Нині тут створений музей. В основній частині будівлі є урядові приміщення, кімнати обслуговуючого персоналу, що складався з ченців, існують кімнати для медитації, бібліотеки, збройові палати, карцер, комори. При виході з Потали на сходах правого крила було виявлено різні візерунки і руноподібні знаки. Загальна довжина центральних сходів понад 100 м., а ширина – 6-7 м. Верхній майданчик сходів прикрашений безліччю каменів різних розмірів, зі своєрідними візерунками, кривими і прямими лініями. На сходинках нижніх сходів є окремі графеми арамейського, хананейського та согдійського алфавітів, а також невідомі знаки-малюнки сакрального змісту. На великих плитах – незрозумілі візерунки, переважно квадрати, ромби, кола, палички, трикутники. На поверхнях каменів менших розмірів і стелах спостерігаються руноподібні і тамгоподібний знаки (рис. 4.4.19. [137; 139]).

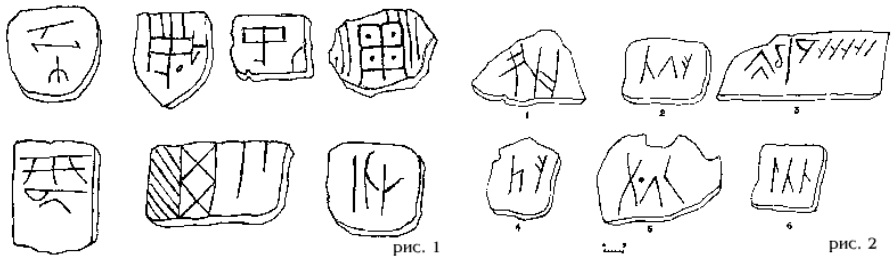

Рис. 4.4.19. Знаки з Потали.

На деяких каменях, поверхня яких помітно відрізняється від інших, чітко накреслені різні свастики і незрозумілі знаки, подібні до якутських візерунків. Необхідно зауважити, що кам’яні плити за формою дуже відрізняються одна від одної. Якщо плити великих розмірів зазвичай стандартні, довжина яких – 3 м., то дрібні плити за формою і поверхнею надто різноманітні. Їх можна поділити на три види [139]:

а) квадратної форми – тут здебільшого наявні недекодовані знаки і малюнки, свастики;

б) безформні (частини цілих плит) — містять руноподібні знаки, написи, тамгоподібні знаки;

в) плити і камені округлої форми з гладкою поверхнею – поодинокі знаки сакрального змісту. Всього на сходах Потали було зафіксовано 6 фрагментарних написів і близько 20 руноподібних знаків.

Згідно з розповідями самих тибетців, кам'яні стели і плити привезено з давніх руїн невідомих могильників, а деякі невеликі плити спущені з вершини гори, де нині розташований палац Потала. Найціннішу інформацію надав гід групи, за його розповіддю, деякі плити були привезені із Західного Тибету в VII ст. ще під час будівництва першого палацу. На його думку, більшість плит розібрано з кам'яної стіни невідомого стародавнього городища. Мабуть, це городище не було тибетським, оскільки розташування стародавнього міста називали «чужим за духом». Дослідники цієї експедиції визначили: відповідно до палеографії написів, означена писемність, цілком імовірно, є початковою формою єнісейсько-орхонського письма [137; 139]. Однак знаки «засіяне поле», «ромби», «свастика» свідчать про спорідненість символіки з трипільською культурою.

Серед рунічних систем письма достатньо відомими є давньоболгарські руни. Історія походження болгарського народу свідчить, що Булгари (булгари, від лат. Bulgares) – це тюркські кочові племена, котрі населяли з IV ст. степи східного Причорномор'я до Каспію і мігрували у 2-й половині VII ст. до Подунав'я, а пізніше – Середнього Поволжя та інших регіонів. У сучасній історіографії для їх позначення використовуються також терміни протоболгари, праболгари, стародавні булгари. Булгари брали участь в етногенезі таких сучасних народів, як болгари, казанські татари, чуваші, балкарці, і передали своє ім'я державі Болгарія. Історія розвитку писемності в Булгарській державі містить три основні види письма. Перша писемність у булгар була рунічною. Про використання в VIII-IX ст. рунічної писемності свідчать написи з Маяцкого і Саркельского городищ, колекції Новочеркаського музею, Падь-Сент Міклозького скарбу (Угорщина), музеїв

Дунайської Болгарії та ін. [329]. Виникнення другого типу письма пов’язане з прийняттям у 922 р. Булгарською державою ісламу – релігії з розвиненою писемною культурою. Але слід зазначити, що чітко датовані нумізматичні матеріали IX-X ст. підтверджують повідомлення письмових джерел про раннє проникнення та поширення арабської графіки. І, нарешті, третій тип письма – це уйгурська писемність, яку принесли монгольські завойовники [165; 166].

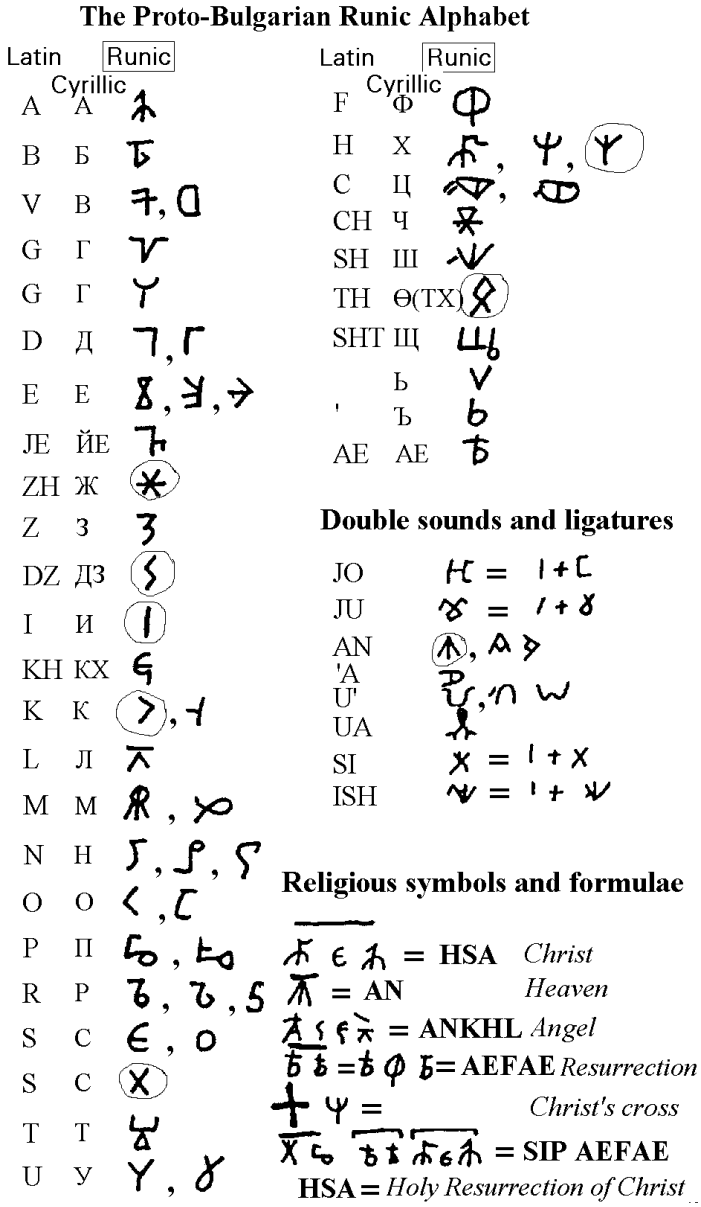

Рис. 4.4.20. Булгарські руни (виокремлено спільні графічні форми знаків зі скандинавськими рунами).

У 1958 р. біля селища Юрино Марійської Республіки був знайдений камінь з рунічним написом, подібним до тюрко-орхонських рун, але певними графічними особливостями. Такі самі рунічні написи виявлено на срібних предметах XI-XII ст., знайдених у Прикам'ї. Визначним є такий факт: угорці вважають, що історія їхнього письма почалася з рунічної писемності, яку вони перейняли в дунайських болгар [286]. Рунічне письмо булгар витіснило в IX-X ст. арабське письмо. Булгарські руни мають вісім спільних графічних форм знаків зі скандинавськими рунами, що підтверджує їх спорідненість.

Ще одним різновидом рунічної системи є Мадярські (угорські) руни – рунічна писемність, якою користувалися угорці до початку XI ст., коли перший християнський король Іштван I увів латиницю. Уважається, що угорські руни жодним чином не пов'язані зі скандинавськими, а походять від давньотюркської орхонської писемності. Однак ми визначили 16 спільних графічних форм з нортумбрійською рунічною системою. Поширена в сучасній угорській науці теорія стверджує, що безпосередніми попередниками угорських рун могли бути степові руни аварів. Найдавнішим написом на угорсько-секейських рунах можна вважати напис, виявлений в 1999 р. неподалік села Бодрог у медьє Шомодь (злам VIII-IX ст., Угорщина). Перший повний запис алфавітних знаків угорського рунічного письма зроблений у 1483 р. в чеському Мікулові (німецькою Нікольсбург) і містить 46 буквених знаків [197]. У віддалених частинах Трансільванії ця писемність використовувалася аж до середини XIX ст.

Рис. 4.4.21. Мадярські руни (16 спільних графічних рун з нортумбрійською рунічною системою).

Чуваші були прямими послідовниками культури Болгар, держави на Волзі. Серед них рунічні письмена були значно поширені, відтворювалися на різних предметах, матеріалах. Алфавіт давньочуваської рунічної писемності містить близько 35 знаків [330]. Текст писали справа наліво, зверху вниз, у багатьох випадках, особливо у вишивці, використовували прийоми лігатури і візерунків. Голосні в середині або кінці слів трапляються лише в текстах, виконаних у пізній період існування рунічного письма. Чуваші зберігали і розвивали традиції аж до XIX ст. Вони пов’язані з принципами будови алфавіту давньотюркської рунічної писемності. Однак зазначимо, що чуваські знаки мають 12 спільних графічних форм з європейськими футарками [286] (рис. 4.4.22).

Рис. 4.4.22. Чуваські руни (12 спільних знаків з європейськими рунічними системами).

Рунічні знаки знали і скіфи. У багатьох районах України і Казахстану, Волзько-Уральських степів та Алтаю і нині знаходять стародавні кургани, що належали скіфам і спорідненим племенам. Завдяки розкопкам скіфських курганів отримано матеріали, що дозволяють визначити спосіб життя стародавнього населення означених територій, його соціальний лад, релігійні уявлення, культуру та мистецтво.

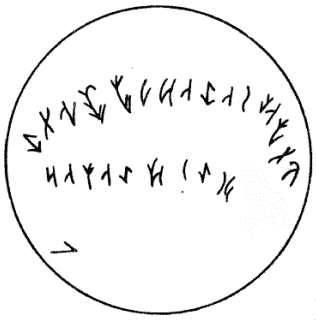

1. 2.

Рис. 4.4.23. Рунічні написи на чарі. Напис з тюркської «Пий», у значенні «Пити» [282].

Загадковими є руни з храму Ретри, які вважають окремою рунічною системою і називаються вендські (слов'янські) руни [157]. Їх використовували племена вендів – західних слов'ян. Вони теж отримані з Футарку, їх 18, руни використовувалися здебільшого для письма. Науковці В. Дьомін, Б. Рибаков, А. Платов, І. Ягич, В. Чудінов намагаються вивчати слов'янський рунічний алфавіт (Дод Т. Рис. 1), однак ці дослідження залишаються спірними з точки зору наукового дискурсу у зв'язку з браком реальних артефактів. Руни Ретри встановлюють тільки за гравюрами, які можуть бути підробкою. Ці рунічні знахідки були описані в 1691 р. Арнкілем і в 1728 р. Клювером [379].

Уважаємо цілком імовірним можливість існування окремої рунічної системи у вендських племен. На початку І тисячоліття, коли кожна спільнота намагалася модифікувати футарк відповідно до своїх інформаційних потреб, є цілком природним виникнення ще однієї окремої системи, як це було в готів та англосаксів. Тому потрібно додатково знаходити артефакти існування вендської руниці, оскільки сприймати підробки як історичні факти неприпустимо.

Стосовно рунічних написів на прикрасах зі Старої Ладоги (рис. 3.4.24), то вчені О. О. Мельникова, Є. Н. Носов та ін. доводять їх скандинавське походження: «У 1983 р. у ході археологічних досліджень у Городищі під Новгородом, що відоме під назвою «Рюрикове городище», були знайдені дві

бронзові підвіски з рунічним написом. За формою підвіски аналогічні металевим амулетам, що походять зі Скандинавських країн: з Роскільду (Данія, XI ст.), Сігтуні (Швеція, Упланд, середина XI ст.), Хьогстена (Швеція, Вестерйотланд, XII ст.). Тому є всі підстави вважати, що підвіски, знайдені в Городищі, є амулетами, а напис містить магічну рунічну формулу. Важливо підкреслити, що такі культові предмети скандинавського походження, як гривні з «молотами Тора», амулети з рунічними написами, фігурки валькірій, не могли бути предметами торгівлі і свідчать про перебування в Городищі вихідців зі Скандинавії. Підвіски з рунічними написами належали князівським дружинникам скандинавського походження» [160].

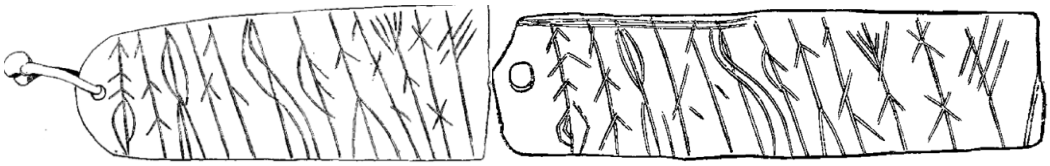

Рис. 4.4.24 Підвіски з рунічним написом з Рюрикова городища.

Тисячоліття активних модифікацій рунічних знакових систем змінює епоха інших знакових систем, які використовуються новою релігійною доктриною. У 1100 р. зруйнований останній з великих храмів язичницької віри германців – Уппсала (Швеція). На півстоліття довше протрималися великі храми західних слов’ян, наприклад, Аркона на острові Рюген. Ще триваліше проіснували литовські храми. Але до середини другого тисячоліття в Європі не залишилося жодного діючого Великого храму язичників. Утім існують народи – носії інформації. Уже в середині XVIII ст. в Європі поновлюється інтерес до традицій національної культури. На початку XIX ст. розпочинається етап відродження рунічної традиції (Я. Адлербет, К. І. Л. Альмквіст, Я. Грімм «Німецька міфологія» (1844 р.), Ріхард Вагнер), активізація якого спостерігалася на початку XX ст. і пов’язана з ім’ям австрійця Гвідо фон Ліста, що видав друком у 1908 р. книгу «Таємниця рун» [144].

У XX ст. в Азії створюються наукові осередки з вивчення тюркських рун. Російський науковець В. Косарєв досліджує айнські знаки (рис. 3.4.28 за Б. Пілсудським [126]), які вважає проторунами, аналізує спорідненість форм різних графічних систем і дійшов висновку, що «пояснення криється в принциповій єдності людської культури, починаючи з психічних основ і закінчуючи матеріальним виробництвом. Який би артефакт ми не розглядали, починаючи з перших знарядь праці і найбільш ранніх з відомих прикрас або одягу, – ми бачимо, що при регіональній, хронологічній і етнічній своєрідності, відповідні зразки еволюційно створювалися за єдиними моделями [126].

Рис. 4.4.25 Айнські проторунічні знаки

В. Косарєв проаналізував графічну форму руноподібних знаків: знаки айнської культури загалом, зокрема праайнів епохи Дзьомон, Андське письмо, авестійське, Брахмі, складове письмо Індії, кельто-іберське й іберське (Іспанія і південь Франції), старокитайське письмо, зокрема неолітичні знаки, кіпрське складове письмо (Cypriot), петрогліфи Данії, епохи бронзи, давньоєгипетську ієрогліфічну писемність, письмо Еламу (Месопотамія), етруське, петрогліфи з печери Фугоппе, Футарк, складові абетки німецьких народів (північний захід Європи); знаки епохи неоліту, віком близько 11 тис., виявлені на південному сході Туреччини, у верхів'ях Тигру і Євфрату; ранньосередньовічний готський рунічний алфавіт, протоугорські руни, лінійні знаки на каменях, відкриті на о. Ітуруп (Курили), знаки Лепенського Виру (Дунай, Сербія), які належать до неоліту, крито-мікенське письмо (Лінійне А, Лінійне Б), лувійське або Анатолійське

ієрогліфічне письмо (Туреччина), ієрогліфи майя (Мезоамерика), петрогліфи Меланезії, Мероїтська писемність (Нубія, Північний Судан), Орхонські або давньотюркські руни, протобулгарські руни, фінікійське письмо, ронго-ронго о. Пасхи (Рапануї), південноарабські, самаритянські знаки, петрогліфічні знаки Швеції, знаки трипільської культури (Україна – Балкани), праруни верхнього палеоліту, петрогліфи і проторуни з розташування Валкамоніка (Північна Італія), що передували італійським, долатинскьким і давньолатинським системам письма; вендський алфавіт, знаки культури Вінча (Трансільванія – Балкани); знаки письма, виявленого в місцевості Ваді ель-Холь (Північна Африка), письмо Каролінських півостровів (Caroline Islands Script) – дійшов висновків, що існують основні графічні елементи, притаманні всім системам: свастики, хрести, двозуби, тризуби, зигзаги, дуги, кути, круги та риски (Дод У. Рис. 1) [126]. І це зрозуміло: будова руки в усіх хроновидів гомінідів однакова, що зумовило створення відповідного їй інструментарію, таким чином він виявився в принципі однотипним для кожного типу праці. Додамо, що рунічні знакові системи розвивалися в умовах використання гострих засобів для письма, носіями інформації були переважно тверді предмети (камені), тому всі руни гострокутової форми. З виникненням пензликів змінюються форми знаків. В. Косарєв не аналізував петрогліфів «Кам’яної Могили», які датовані 12 тис. до н. е. і, можливо, саме там почалося зародження писемності як засобу фіксації інформації, й згодом, у процесі комунікативних зв’язків за часи переселень, такий вид діяльності, як письмо, стає популярним серед людства.

Принциповим є розгляд письмових знаків у єдиному контенті із символьно-ритуальними знаками, що доповнює уявлення про семіосферу етносу та надає змоги порівнювати її з іншими знаковими системами і знаходити єдиний семантично-символьний контент, який притаманний усім цивілізаційним осередкам. Таким виявився набір символів: «Ж», «колесо», трьох- та чотирьох променеві свастики, тризуб та двозуб, які також можна звести до одного знака-символу. Універсальним динамічним символом-

матрицею є «Колесо» із шістьма «спицями» та його модифікації. Графічна форма «колеса» пов’язана зі спостереженнями людини за властивостями води як першочергового компонента життя на планеті.

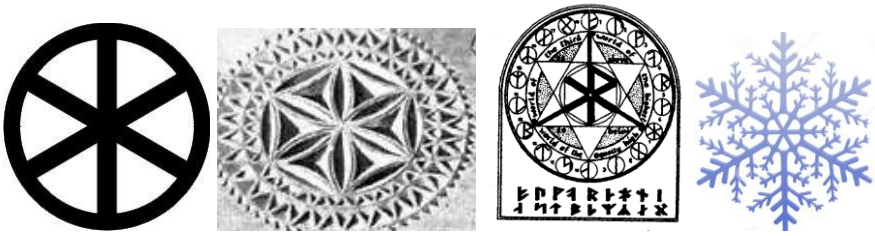

Рис. 4.4.26 Універсальні графічні символи та природна форма сніжинки.

Загалом припинення використання рунічних знаків як алфавіту належить до XIV–XV ст. Однак рунічна традиція виявилася надзвичайно стійкою, і окремі випадки застосування рун зафіксовані значно пізніше, аж до XVIII ст. За часів цензури нової релігії руни були осуджені разом зі старими язичницькими віруваннями. Однак і у XXI ст. їх продовжують використовувати в семіосфері людської цивілізації, як мантичні засоби, символи в орнаментаціях та знаки-символи у торгових марках та гербах.

Висновки до розділу

1. Тривала історія використання простих графічних форм рунічних знаків з метою фіксації різних видів інформації, сприяла їх диверсифікації: як сакральних знаків-символів (символи для пророцтв), ідентифікаційних знаків (тамги, гербові знаки, торгові марки та ін.), графічних символів в орнаментаціях, знаків-літер у писемній комунікації.

2. Визначення особливостей кодування сакральної інформації рунічними знаками-символами, актуалізувало потребу у розширення теорії інформації, а саме концептуальній основі яка б забезпечувала методологічне підґрунтя сакральної інформації. Проаналізовані концепції, які розглядаються у теорії інформації: концепція, що відображає кількісно-інформаційний підхід, визначає інформацію як міру невизначеності (ентропію) події. Кількість інформації в конкретному випадку залежить від імовірності її отримання: чим імовірнішим є повідомлення, тим менше інформації міститься в ньому. Друга концепція розглядає інформацію як властивість матерії. Її виникнення пов’язане з розвитком кібернетики й ґрунтується на твердженні, що інформацію містять будь-які повідомлення, що сприймаються людиною або технічними приладами. Третя концепція сутності інформації базується на логіко-семантичному підході, в основі якого – трактування інформації як такого виду знання, що використовується для орієнтування й управління активними діями. Ці концепції не можуть повністю відбити особливостей сакральної інформації, оскільки, ґрунтовно здійснити семантичний аналіз рунічних символів складно, у зв’язку залежності інтерпретування символа від контексту, мети повідомлення, функції (інформаційної, захисної, ідентифікаційної, естетичної), способу матеріалізації (руни креслять на дереві, камені, одязі, тілі), в’ються руками в повітрі навколо тіла, складаються в мудри, співаються. Запропоновано, поглибити теорію інформації та соціальних комунікацій концепцією – гносеологічно-ірраціональною, спрямованою на розкриття феномену

сакральної інформації та сакральної комунікації. Гносеологічно-ірраціональна концепція інформації може бути науковою платформою для досліджень духовно-філософської, релігійної інформації.

3. У контексті гносеологічно-ірраціональної концепції інформації розглядатимуться не лише сутність сакральних символів, але й інформація, яку ми отримуємо від інтуїції, передчуття, неозначеного комунікатора у квазі-комунікації. Цей вид інформації сприймається інтуїтивно, не завжди має логічні пояснення, однак із часом передчуття трансформується в раціональний субстрат і переміщується реципієнтом у реальний соціокомунікативний простір. Ірраціональна складова рунічного знака підтверджується використанням його як символу в мантиці, декодуючи пророцтва закодовані у знаках-символах, інтерпретатор відкривав глибинність контекстуального контенту закодованої інформації. Проаналізовані тексти скандинавських саг: «Старша Едда», «Молодша Едда», дозволили виявити існування руни як складової міфологеми «Світове дерево», що підтверджує приналежність рун саме до сакральних символів, які використовували у ритуальній комунікації.

4. Виокремлено окремий вектор функціонування рунічних знаків, як ідентифікаційних символів – родова тамга, знак-символ у геральдиці, фірмовий знак у бренд-комунікація. Виділені й проаналізовані етапи семіозиса знака-символу власності: формування; стабілізація, кристалізація, диверсифікація: а) особистий символ – знак, згодом підпис; б) знак власності майстрів, згодом – фірмовий знак компаній; в) колективний знак-символ на межовому камені, згодом – герб роду або країни. Запропоновано розглядати тамгоподібні родові знаки, бортні прапори, катпоси, керамічні й «цегляні» клейма, рунічні знаки на прапорах вікінгів та гербах європейських родів, як особливі знакові системи, які подібні у графічних формах, функціональних навантаженнях й цілком можуть складати макросистему ідентифікаційних знаків-символів євразійців з єдиним генетичним зв’язком.

5. Інший вектор диверсифікації знаково-символьних систем пов’язаний з використанням символів в орнаментації для сигніфікування життєвого простору людини, формуванням сакрально-культурного комунікаційного дискурсу етносів. Доведено, що графічні руноподібні символи в орнаментах виконували інформаційну функцію, захисну (оберегову), естетичну, та сприяли формуванню унікальної семіосфери культурних осередків. Отже, система орнаментальних знаків-символів визначена окремим сегментом засобів символьної комунікації, поряд з мантичною, цифровою (в рунічних календарях), літеро-фонемною.

6. Розвиток соціального устрою, накопичення інформації, винахід засобів пересування, сприяли збільшенню соціальних комунікаційних контактів євразійців, що актуалізувало потребу у більш уніфікованих та простих засобах фіксації та передавання інформації, які б мали потенціал більшої конвенціональності ніж знаково-символьне. Трансформації рунічних знаків у фонемно-літерне письмо, дозволило рунічній системі зберегтися як засобу комунікації та забезпечувати реалізацію комунікаційних потреб культурним осередкам Європи та Азії.

Рунічне письмо – це близько десяти різновидів рунічних знакових систем: етруські, тюркські (орхоно-єнісейські), готські, скандинавські, англо-саксонські, слов’янські, угорські, гренландські, маркоманічні та ін., які мають подібні між собою знаки. Аналіз графічних форм рунічних знаків дозволив виявити спільну протоформу, яка стала засобом верифікації для руноподібних знаків-символів, щодо приналежності до рунічних систем.

7. Визначено, що рунічний знак-символ як засіб символьної комунікації підтримує два діалектично пов’язані процеси:

1) консолідації – об’єднує певну групу людей, що позначає їх ціннісну концепцію, фіксує значущий інформаційний контент, утворює єдиний комунікаційний простір;

2) ідентифікації – виокремлює людину серед групи, групу серед інших соціальних груп, які використовують власні комунікаційні системи, що фіксують етнічні, географічні, мовні особливості, державну належність, є одним з факторів збереження специфічності соціальної групи, її уособлення та унікальності.

Отже, рунічна система складається з підсистем: мантично-символьної, знаково-тамгової, орнаментально-символьної, знаково-цифрової, фонемно-літерної, що підтверджує її феноменальні інформаційно-комунікаційні властивості.

РОЗДІЛ 5
ОСОБЛИВОСТІ КОДУВАННЯ-ДЕКОДУВАННЯ РУНІЧНИХ ЗНАКІВ-СИМВОЛІВ

5.1 Криптографія в рунічній комунікації

В умовах розвитку соціальних комунікацій як наукового напряму відбувається сцієнтизація комунікаційних процесів в інформаційному просторі. Сегментизація комунікаційного процесу дозволяє детальніше вивчати його складові, зокрема особливої актуальності набувають дослідження комунікативної цінності архаїчних знакових форм, визначення особливостей їх декодування для глибшого пізнання соціокомунікативних відносин минулого, їх генезису, трансформаційних змін та прогнозування розвитку соціокомунікативних каналів у майбутньому.

У контексті історико-генетичного підходу до моделювання об’єктивної реальності триває дослідження основних аспектів підтримки інформаційної безпеки антропоморфних і антропогенних систем різного генезису. Криптосемантика – один з напрямів забезпечення захищеності інформаційних ресурсів в умовах глобального комунікаційного простору.

Проблема захисту інформації в системі соціальних комунікацій існує з архаїчних часів племінної форми життєдіяльності людства. У цей період комунікаційний простір був достатньо відкритий для споживання інформації різними групами реципієнтів. Необхідність захисту інформації пов’язана з виникненням у комунікаційному процесі понять «свій» та «чужий». Для захисту життєво важливої інформації від «чужих» розроблялися додаткові семантичні контенти знакових засобів фіксації та передавання інформації, які відрізнялися від основного значення, застосовувалися методи міксування інформації та ін.

Методи криптосемантики базуються на застосуванні формальних перетворень семантики засекречуваної інформації. До предметної сфери

загальної криптології належать криптографія, криптосемантика, стеганографія та ін. Термін «криптосемантика» («таємне значення, прихований сенс») синтезований (за аналогією з криптографією) з первинних словоформ давньогрецької мови: криптос «Κρυπτος» – таємниця, таємний, потаємний, і семантикос «σημαντικος» – значення (сенс) [128].

Визначення особливостей семантичної й аксіологічної сутності інформації в криптографії, пошук нових видів шифрів, відмінних від класично-традиційних, належать до фундаментальних проблем сучасної криптології. З метою їх вирішення з позицій соціокомунікативного підходу потрібно розширювати класичну модель комунікації – «комунікатор — контент – реципієнт», долучивши до неї ще одного суб’єкта комунікаційного процесу, так званого «чужого» – «зацікавленого стороннього реципієнта», від якого конфіденційну інформацію необхідно захистити. При цьому сам контент повідомлення, який комунікант передає реципієнтові, слід поділити на складові: «головне повідомлення», «код-ключ», «закодоване повідомлення» [81]. Також ці складові контенту можуть повідомлятися по різних комунікативних каналах, і в різний час. Іноді, щоб «цінна інформація» не привертала увагу, її модифікують на зразок традиційної. Цей процес називається стеганографією.

Стеганографія (від грец. Στεγανός – прихований; γράφω – писати; буквально «тайнопис») – це наука про приховану передачу інформації через збереження в таємниці самого факту передачі. Цей термін увів у 1499 р. Йоганн Тритемія у трактаті «Стеганографія», зашифрованому під магічну книгу [266]. Згідно з його концепцією, засекречене повідомлення виглядатиме як що-небудь інше, наприклад, як зображення, стаття, список покупок, романтичний лист. Стеганографію, зазвичай, використовують разом з методами криптографії, суттєво доповнюючи їх функціональні можливості. У стеганографії, на відміну від криптографії, приховується сам факт передачі повідомлення [81]. Принциповим є пакування інформації в який-небудь нейтральний, що не викликає підозр, інформаційний об’єкт, так званий

«контейнер» (найчастіше в комп'ютерному «тайнопису» ним є текстовий, графічний, аудіо- або відеофайл), і непомітне розподілення повідомлення в ньому. Своєрідним шифром автора такого повідомлення є визначення «гнізд», до яких вноситься інформація, порядок її внесення, зовнішня непомітність змін «контейнера», збереження його базових статистичних характеристик і сам факт, що в цьому файлі може бути щось приховано. Використання тайнопису, не підкріплене засобами криптографічного захисту, незабаром визнали ненадійним, і з виникненням нових методів шифрування стеганографія залишається складовою криптографії. Публікацій, присвячених стеганографії, значно менше, ніж різних матеріалів з криптографії. Однак ще в давнину, в дописемний період уже використовували методи стеганографії: сакральну інформацію «пакували» в спеціальні «контейнери»: приховували в казках, байках, загадках [262; 302]. Барди складали усні руни-пісні, тобто таємні повідомлення для певної групи реципієнтів. Для того, щоб «інші слухачі» не могли декодувати сенс повідомлення, воно мало багатоярусну структуру, утворюючи «інформаційний сендвіч», який цілком могла сприймати лише одна група – так званий «головний реципієнт». Ключ, зазвичай, приховували в назві твору, який також міг бути символічним, однак він виокремлював семантичний напрям для декодування головним реципієнтом суті повідомлення. Тому іноді назви, не пов'язані з головними подіями в пісні-руні, були лише фоном-«контейнером» для головної інформації. Одним із прикладів є кеннінги. Кеннінг – описовий поетичний вираз, що складається як мінімум з двох іменників і вживається для заміни звичайної назви будь-якого предмета або персони. Приклад: «син Одіна» – Тор, «вепр хвиль» – корабель, «вовк бджіл» (Беовульф) – ведмідь. Кеннінги можуть бути складними, наприклад «ясень бурі мечів» (буря мечів – битва, ясень битви – воїн). Зустрічаються також багатоскладові кеннінги, такі як «липа полум'я землі оленів затоки» («олень затоки» – корабель, «земля кораблів» – море, «полум'я моря» – золото, «липа золота» – жінка) та ін.

Методи криптографії спрямовані переважно на захист змісту повідомлення, тоді як методи стеганографії – на захист самого факту наявності будь-яких прихованих інформаційних контентів. Перші згадки про використання стеганографії наявні в трактаті Геродота «Історія», що належить до 440 р. до н. е. У трактаті описані два методи приховування інформації. Перший: Демарат надіслав попередження про майбутній напад на Грецію, записавши його на дерев'яній підкладці воскової таблички до нанесення воску. Другий спосіб: на поголену голову раба записувалося необхідне повідомлення, а коли його волосся відростало, він вирушав до адресата, який знову голив йому голову і зчитував доставлене повідомлення. Існує версія, що стародавні шумери одними з перших використовували стеганографію, оскільки знайдено безліч глиняних клинописних табличок, у яких один запис покривався шаром глини, а на другому шарі писалася інша інформація [81]. Однак опоненти цієї версії вважають, що це було зовсім не спробою приховати інформацію, а лише практичною потребою в ємному носієві інформації.

З розвитком графічних знакових систем виникли різні методи криптографії. За часів письма рунічними знаками вона набуває поширення.

Згідно з поняттєвим апаратом криптології, що узгоджений на міжнародній конференції «Information Hiding: First Information Workshop» у 1996 р., стеганографічна система (стегосистема) – це об'єднання методів і засобів, що використовуються для створення прихованого каналу передачі інформації. Під час створення такої системи необхідно передбачати таке: 1) «ворог» уявляє роботу стеганографічної системи. Невідомим для «противника» є ключ, за допомогою якого можна дізнатися про факт існування і зміст таємного повідомлення. 2) У разі виявлення «противником» наявності прихованого повідомлення він не повинен зрозуміти його доти, поки не матиме ключа. 3) Умовно, «противник» не має технічних та інших переваг. Повідомлення – це термін для позначення носія прихованої інформації, ним може бути папір з написами молоком, голова раба або

цифровий файл. Контейнер – це будь-яка інформація, яка використовується для приховування таємного повідомлення. Порожній контейнер – контейнер, що не містить секретного послання. Заповнений контейнер (стегоконтейнер) – контейнер, що з таємним посланням. Тобто байка може бути пустим контейнером, а може – заповненим, з точки зору стеганографії [266].

Стеганографічний канал (стегоканал) – це канал передачі стегоконтейнера. Ключ (стегоключ) – таємний ключ, потрібний для «заповнення» та «відмикання» стегоконтейнера [81]. Ключі в стегосистемі бувають двох типів: секретні та відкриті. Якщо стегосистеми використовують секретний ключ, то він має бути або створеним до початку обміну повідомленнями, або переданий по захищеному каналу.

Методи приховування інформації в тексті вивчає енігматологія – «учення про таємницю» (грец. Αίνιγμα – загадка). Текст, що містить «таємне повідомлення» – енігмаграма [81]. Енігмалігазування – виявлення таємного змісту в тексті.

Семаграма (грец. sema – знак і gramma – написаний, намальований) – таємне повідомлення, в якому шифром є будь-які символи, крім букв і цифр. Симетричні криптосистеми використовувалися понад 2000 тисяч років тому (шифр Цезаря), проте формальний математичний опис таких систем надав Клод Шеннон лише в 1949 р. [81]. Підхід К. Шеннона перетворив криптографію з мистецтва на науку, оскільки виникла можливість доводити захищеність інформації за допомогою шифру. Однак реалізація послідовності незалежних і випадкових величин виявилася непростим завданням. Крім того, обсяг ключа в шифрі збігається з обсягом повідомлення, що ускладнює виконання умов секретності ключа. Згідно з К. Шенноном, шифрування має використовувати такі принципи: розсіювання (diffusion) – поширення впливу одного знака відкритого тексту на більше ніж один знак шифрованого тексту, а також поширення впливу одного елемента ключа на більше ніж один знак шифру-тексту; перемішування, ускладнення, заплутування (confusion) – властивість шифрувального методу порушувати взаємозв’язки між

елементами даних, що ускладнює відновлення функціональних і статистичних зв'язків між відкритим текстом, ключем і шифром-текстом [444].

Імовірність декодованих інформаційних повідомлень є постійною темою наукових дискусій істориків, культурологів, лінгвістів, фахівців соціальних комунікацій. Тому необхідно сформувати мультидисциплінарне методологічне підґрунтя для процесу декодування архаїчних комунікативних знакових форм у межах теорії соціальних комунікацій як метадисципліни.

Методологічний аспект вивчення процесу декодування архаїчних знакових форм зумовлює відбір наукового інструментарію для ґрунтовного дослідження цієї наукової проблеми. Використання герменевтичного підходу дозволяє зосередити увагу на правильному тлумаченні змісту інформаційних повідомлень, який зафіксований архаїчними комунікативними засобами – знаками-символами. Герменевтика (мистецтво інтерпретації (тлумачення) текстів) починала розвиватися в процесі інтерпретації смислів релігійних текстів, пізніше предметом її дослідження були художні, історичні, філософські й інші твори. Основи герменевтики як загальної теорії інтерпретації заклав німецький учений Ф. Шлейєрмахер на зламі XVIII-XIX ст. В. Дільтей розвивав поняття тексту, яке трактується в широкому сенсі, тобто як будь-яка впорядкована знакова система, де знаками є не лише літери сучасних мов, але й архаїчні знаки-символи [141]. Розуміти текст – означає знати загальне семантичне значення кожного його елементу, зважати на їх структурні відносини і контекст повідомлення.

У XX ст. герменевтику розвивали М. Хайдеггер, Г. Гадамер (онтологічна герменевтика), П. Рікер (гносеологічна герменевтика), Е. Бетті (методологічна герменевтика) та ін. Фундаментальною характеристикою людського буття і мислення Г. Гадамер уважає «історичність» – соціокультурну визначеність місцем, часом, конкретною ситуацією, в якій перебуває людина, котра створює інформаційне повідомлення. На його думку, основною вимогою герменевтики є подолання відстані, дистанції між

минулою культурної епохою, до якої належить той чи інший текст, і сучасністю [43]. Зважаючи на це, суб'єктами процесу декодування повідомлення є двоє: автор коду, котрий здійснював процес кодування, тобто присвоював знаку певний сенс, вводячи його в комунікаційний процес певної соціокультурної ситуації, та дешифратор, який підбирає лінгво-соціокультурний код з метою розпізнати сенс інформаційного повідомлення, яке йому не призначалося. Предмет їх діяльності – це текстуальне повідомлення, зафіксоване за допомогою знаків-символів.

Перший етап процесу розуміння закодованого тексту пов'язаний з виявленням його синтаксичної форми, тобто вмінням відрізняти граматично правильні елементи від неправильних. На другому етапі відбувається виявлення семантично значущих, смислових структурних одиниць тексту. Третім етапом є розуміння контексту використання знака-символу.

Розуміння тексту можна вважати процесом, обмеженим тією комунікативною ситуацією, коли відбувається передача інформації від одного індивіда до іншого. Прагматичні умови, необхідні для розуміння текстів – це обставини, які могли б бути приводом для виробництва тексту, певний рівень знань учасників комунікації, їх наміри, характеристики комунікативного акту (серйозне повідомлення, жарт, дезінформація та ін.) Під час інтерпретації часто використовуються біографічні відомості про автора тексту, враховується історична ситуація; іноді на розуміння значно впливають навіть манера вимови або стиль вираження. Якщо між автором тексту й інтерпретатором існує історична дистанція, то слід зважати на відмінності культур, історичних епох, мов та ін.

Спосіб кодування інформації залежить від того, з якою метою здійснюється кодування. Такими цілями можуть бути скорочення запису, засекречування (шифрування) інформації, зручність обробки та ін. Вирішення наукової проблеми започатковано в працях В. Абаєва, К. Аймермахера, П. Біциллі, П. Бурдьє, В. Іванова, В. Петрова, К. Леві Стросса, Н. Лумана, Г. Сепіра, Ф. де Соссюра, Г. Зіммеля, Ю. Лотмана та

інших відомих авторів, які здійснювали дослідження в семіотиці, порівняльній лінгвістиці, структурній антропології та топології соціального поля [140; 150; 151]. Означені вчені розглядають особливості мови і лінгвоформ як первинне середовище лінгвокультурокодів.

Найчастіше застосовують такі способи кодування інформації:
1) графічний – за допомогою малюнків або піктограм;
2) числовий – за допомогою чисел;
3) символьний – за допомогою символів того самого алфавіту, що й текст [262].

Кодування – процес подання інформації (повідомлення) у вигляді коду. Декодування – процес зворотного трансформування коду до початкової форми. Алфавіт кодування – символи, що використовуються для кодування. У процесі декодування архаїчних символів виникає необхідність перекладу повідомлення з одного алфавіту на інший, причому таке перетворення не повинно призводити до втрати інформації. Однак семантичний простір, сигніфікований архаїчними символами, не збігається із семіотичними конструкціями розуміння дійсності, існуючими в сучасних лінгвоконструкціях. Тому зрозуміти те, що не означено в сучасній семіотичній моделі сприйняття реальності, неможливо. Для початку процесу розуміння інформації, яку потрібно декодувати, необхідно знайти відповідності між лінгвістичними конструктами сучасної й архаїчної знакових форм та їх семантичним наповненням. Про це зазначається в першій теоремі К. Шеннона: код – це правило, яке описує відповідність знаків або їх поєднань первинного алфавіту знакам або їх поєднанням вторинного алфавіту. Кодуванням називають універсальний спосіб відображення інформації при її зберіганні, передачі й обробці у вигляді системи відповідностей між елементами повідомлень і сигналами, за допомогою яких ці елементи можна зафіксувати [444]. Процес перетворення слів вихідного алфавіту А в алфавіт В називається кодуванням інформації. Процес зворотного перетворення контенту називається декодуванням.

Декодування – операція, зворотна кодуванню, тобто відновлення інформації в первинному алфавіті за допомогою знайдених відповідностей у вторинному. Наприклад, «розетський камінь», виявлений у 1799 р. офіцером наполеонівської армії в дельті Нілу, став ключем до декодування давньоєгипетського письма. На ньому зображена копія указу Мемфісу жерців на честь коронування фараона Птолемея V Єпіфана (205-180 до н. е.). Це – паралельний напис, зроблений ієрогліфами, демотичним і грецьким письмом. Першим, кому вдалося розшифрувати єгипетські ієрогліфи, був французький учений Жан-Франсуа Шампольон (1790-1832). Він склав повний список ієрогліфів та їх грецьких еквівалентів, створивши таким чином основу для перекладу всіх єгипетських ієрогліфічних текстів.

Для вивчення процесу декодування інформації, закодованої у знаках-символах, необхідно базуватися на семіотичному (знак-сенс), соціокультурному (соціокультурна ситуація) та соціокомунікативному підходах (комунікаційний процес: комунікатор–канал–код–реципієнт). Основою декодування є підбір правильного коду для виявлення прихованого сенсу в символі. Теоретичні основи розв’язання наукової проблеми як підбір лінгво-соціокультурного коду започатковано в працях В. Іванова, К. Леві Стросса, Н. Лумана, Ю. Лотмана та ін., які здійснювали дослідження в семіотиці, порівняльній лінгвістиці, культурології. Ю. Лотман звертає увагу на такі особливості мови і лінгвоформ як місце їх первинного створення – лоносередовища лінгвокультурокодів [151]. У соціально-культурному середовищі минулого має місце явище семіотичного фетишизму – сакралізації знака, що стає знаряддям модифікації фактів.

Цікавими є результати дослідження методів кодування кольором у вузликовій техніці фіксації інформації – кіпу. Наукові розвідки щодо особливостей кодування змісту повідомлень у кіпу здійснювали А. де ла Каланч, К. Р. ді Прімельо, С. А. Купрієнко. Вони виявили не лише семантичне призначення кольорів у вузликах, а й наявність окремих ключей, за допомогою яких визначалася загальна тема повідомлення [294; 425].

Встановлено, що ключами ставили 24 різновиди фарбованих ниток. Найчастіше трапляються природні кольори бавовни, також пофарбовані: превалюють білий, синій, жовтий, червоний, чорний, зелений, більше за інших – коричневий кольори. Певне значення мав і розподіл кольорів: один колір – для всієї мотузки; два або три кольори для кожної мотузки, або один – для кожної крученої нитки; два або більше кольорів – для тієї ж мотузки, але змішаних усередині кожної крученої нитки за допомогою різнокольорових ниток; два і навіть три кольори на тій же мотузці, розміщені в верхній, центральній або нижній частинах. Колір нитки використовувався для позначення класу об'єктів, наприклад, чорний колір позначав час. Тобто на чорних нитках записувався «час», «часовий термін», роки, історичні події, поняття «від початку яких-небудь подій до завершення». Чорний колір застосовували тому, що «повідомлялося, скільки ночей минуло з моменту тієї або іншої події». Також мотузкою чорного кольору позначалася хвороба (за наявності відповідного ключа в головному шнурі). Чорний колір у кіпу використовується тільки в комбінації з іншими. Яскраво-червоним та малиновим кольорами позначалися королі монархії. На такій нитці могли розміщуватися також вузли «часу» – для позначення терміну правління Інки. Наприклад, 4 вузли – це чотири роки правління Інки. Цей колір згадується лише в письмових джерелах. Бурий колір (у колоніальних джерелах відомий як земляний) позначав «підпорядкування», «громадський порядок», «правління», «управління»; наприклад, здійснення підпорядкування правителем Інкой таких-то провінцій (під час завоювання). Також бурим кольором позначалася картопля, а визначити тему повідомлення про «управління» чи «картоплю» допомагав головний ключ. Ключем у кіпу слугував предмет, який прив'язувався окремо, у такому разі, це могла бути стеблина картоплі. Можливо бурий колір мав і інші значення: виявлено чотири тони коричневого кольору: світло-коричневий, світло-світло-коричневий, темно-коричневий, темно-темно-коричневий, і сенс їх не декодований. Досі не визначене семантичне навантаження світло-

коричневого та «солом’яного» кольорів, не зрозуміло, це два різні коди або однакові, оскільки «солом’яним» зазвичай позначали відсутність координації дій, безлад в управлінні. Коричневий колір у кіпу трапляється нарівні з білим найчастіше [425].

Зелений колір, згідно з даними дослідників, означав «завоювання»; позначення противника або кількість загиблих на стороні противника. На цій мотузці розташування було таким: першим містилося повідомлення про тих, кому понад шістдесят, а далі відповідно до віку – молодші на десять років та ін. Визначено два тони зелених кольорів: світло-зелений та темно-зелений. Червоний – війна, власне військо, а також власні втрати на війні. Цей колір міг бути двох тонів: яскраво-червоний та блідий. Жовтий колір позначав золото (наприклад, завойоване у військових походах), кукурудза (в разі наявності ключа – вставленого в головний шнур маленького кукурудзяного качана). Наприклад, жовта нитка означала кукурудзу, і якщо до неї була прив’язана синя нитка (певна провінція) з тим чи іншим числом вузликів, то це повідомляло про врожай у цій провінції. Жовтий колір був двох тонів: насичений, «сяючий» жовтий, як золото, та світло-жовтий. Білий – срібло, мир, у кіпу трапляється однаково з каштановим найчастіше. Існують два тони білого: яскраво білий (колір молока) та жовто-білий, відомий як «фламандський білий». Фіолетовий (темно-ліловий) використовувався для позначення правителя одного або двох селищ. Синій колір також буває двох відтінків: темного та світлого, які, ймовірно, мають різні сенси, нині синій декодують як позначення провинцій. Як уже зазначалося, окремим, керуючим елементом вузликової комунікації був ключ головного шнура. У головний шнур, на якому закріплювалися інші мотузки, вставлявся ключ (шматочки дерева, каміння, мінерали, метали, рослини та ін.), що вказувало на смисловий зміст самого повідомлення [425]. Від ключа залежало семантичне навантаження кольорів, які мали декілька значень, залежно від тематики.

Таким чином, можна констатувати, що втрата соціокультурного семантичного контексту, правил вузликової комунікації, внеможливлює перекласти архаїчну семіотичну систему для сприйняття користувачами іншої комунікативної системи.

Не менше комунікативних особливостей, що ускладнюють процес декодування, має рунічна знаково-символьна система, яка є архаїчною, тому відрізняється від традиційної за графічними формами, синтаксичними правилами, семантичним контентом означених реалій. Навіть звичайний рунічний текст викликає певні труднощі під час декодування, але є і спеціально закодовані рунічні тексти, які у зв'язку із сакральним ставленням комунікаторів до знання «запаковували» в контейнери рунічних форм. Закодовані рунічні формули сторювалися й рунами як Старшого, так і Молодшого футарку.

Рунами Старшого футарку створювалися рунічні формули, які здебільшого розміщувалися на амулетах. Рунічний талісман може мати вигляд руноскрипту або складної бінд-руни (рис. 4.1.1.). Головна відмінність між ними полягає в тому, що замість рунічного запису в рядок, який використовується в руноскрипті, складні руни утворюються з декількох рун, гармонійно накладених одна на одну. У бінд-руні (рунній в'язці) руни зв'язуються в компактний графічнй контент, у якому не фахівцеві складно визначити, з яких рун первісно він складається; у такій в'язці можуть створюватися й нові руни завдяки поєднанню основних ліній. Рунов'яз формується з двох або більше рун, які підбираються залежно від життєвої ситуації, на яку потрібно вплинути за їх допомогою. Рунов'яз має нелінійне зображення, формує цілісний контент, може бути складовою орнаменту. Тобто давні майстри рун знали стеганографію і поміщали рунічні формули в художньо-образні контейнери, в яких для тих, хто не вмів їх розпізнавати, вони «зникали». Рунічні амулети виготовлялися адресно, тобто лише адресат міг отримати від комунікатора рунічне повідомлення, і то частіше не повністю: повідомлення створювалося ще й для управлінняя певною

життєвою ситуацією адресата, яку він і сам не завжди усвідомлював, однак довіряв майстрові рун, тобто спостерігалося фідеїстичне ставлення до інформації, яка містилася в рунічних формулах. Руноскрипти – лінійні написи, які складалися з окремих рун, найчастіше вони не мали лінгвістичного сенсу, а виконували лише символьні функції: захист, сприяння перемозі, успіху в справах, добробуту та ін. [231]. Так у процесі сакральної комунікації сформувалися сталі руноскрипти, які зображені на багатьох символьних предметах. Найпоширеніші з них: «ALU» та «AUJA», які, згідно з віруваннями закликають до власника амулета щастя й удачу [108]. Використання рунічних формул ускладнює процес декодування для тих, хто не ознайомлений з рунічною традицією і намагається читати їх за фонемним принципом.

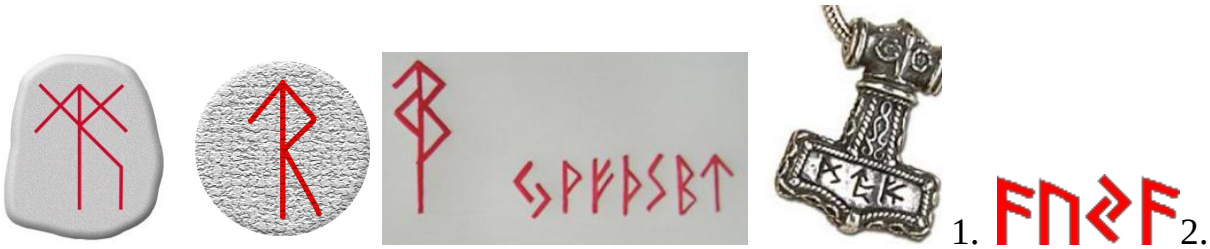

Рис. 5.1.1. Бінд-руни та рунескрипти (1). Рунічна формула «AUJA» (2).

Достатньо відомими є сталі рунічні формули, які описані в Старшій Едді і майже без змін використовувалися багатьма майстрами рун. Це «руни думки» і «руни мови» [263]. Їх аналіз із позицій соціокомунікативного підходу дозволяє розкрити специфічні властивості символьної знакової системи.

Прогрес у галузі соціальних комунікацій сприяє розвиткові нових наукових напрямів, таких як ергономічна семіотика, нейросеміотика, нейролінгвістика та ін. Ідея створення штучного інтелекту вже кілька десятиліть турбує вчених. Однак технічного пристрою, що самостійно думає і говорить, поки не винайшли. Тому детальне вивчення процесу формування здатності мислити і вступати в комунікаційні контакти є актуальним для підвищення ефективності взаємодії в системах «людина-людина» та «людина-техніка».

Дискурс про особливості комунікаційного процесу не є однорідним, обговорюються різні підходи щодо визначення сутнісних атрибутів комунікаційного простору, способів його структурування. Серед найавторитетніших учених, котрі досліджують вищезазначені проблеми, належать П. Бурдьє, Е. Гідденс, К. Левін, А. Родін, А. Соколов та ін. Одним з важливих аспектів вивчення комунікаційного процесу є виявлення особливостей процесу формування думки, як комунікаційного акту. А. Соколов стверджує, що внутрішньоособистісна комунікація, або автокомуникація, формується в процесі інтелектуального становлення людини в соціальному середовищі. Він підкреслює, що автокомунікація – це інтеріоризована соціальна комунікація [254]. Отже, необхідно докладніше дослідити внутрішні механізми формування та руху сенсів у часі та просторі, адже саме сенс є основою соціальної комунікації.

Сенс – це сукупність взаємопов'язаних між собою думок. Оскільки структурним елементом сенсу є думка, детальніше розглянемо природу зародження думки. Феномен думки вивчають науковці різних напрямів: філософи, психологи, нейросеміотики, нейрохірурги. Слід розглянути етап зародження думки і перехід її в словесну форму з двох аспектів: учення древніх майстрів рун, які креслили «руни думки» і стверджували: «Пізнай руни думки, якщо наймудрішим хочеш стати» («Старша Едда»), і нейросеміотики як напряму, що разом з нейрофізіологією вивчає процес зародження думки.

Рис 5.1.2. Руни думки

Стародавні майстри рун креслили три основні руни думки: руну Райдо – радість, емоція; Соул – сила, енергія сонця, електрика; Дагаз – воля, трансформація, перехід. У чому полягає таємний сенс стародавніх знаків? Зародження внутрішньої комунікації або авто комунікації, виникає з моменту

формування думки. Виникнення думки неможливе без взаємодії нейронів. Нейрохірург М. Амосов і його учні детально вивчали взаємодію нейронів. Саме з функціонуванням нейронних мереж пов'язане все різноманіття думок, почуттів, дій людини, саме вони забезпечують регуляцію всіх процесів життєдіяльності організму [2]. Головне завдання нейрона – отримати інформацію, «осмислити» її і передати далі. Для цього нейрон забезпечений численними дендритами, за якими різна інформація надходить у клітину, й одним аксоном, по якому оброблена інформація передається далі по нервовому ланцюжку. На деякій відстані від тіла клітини аксон починає гілкуватися, посилаючи свої відростки до інших нервових клітин, а також до їх дендритів. Кожен такий відросток закінчується особливим потовщенням – синаптичною бляшкою, заповненою бульбашками, в яких зберігаються різні хімічні речовини – медіатори, без яких було б практично неможливим спілкування між нейронами, адже мова мозку – це мова імпульсів, не лише електричних, але й хімічних. Нервові імпульси, що залишають нейрон і передаються по аксону, являють собою специфічні електричні сигнали. Сам же аксон можна порівняти з електричним дротом, центральна частина якого утворена нервовими волокнами і зверху покрита особливою ізоляцією – мієліновою оболонкою, яка забезпечує високу швидкість проведення електричних імпульсів по нервовому волокну, ізолюючи його від електрохімічних впливів інших нервових волокон. Електричний імпульс від аксону до синаптичної бляшки запускає хімічні реакції, в результаті яких вивільняються і викидаються в синаптичну щілину (мікропросторів, що розділяє дві мембрани: синаптичну і постсинаптичну) медіатори. Молекули медіатора взаємодіють з рецепторами, вбудованими в постсинаптичну мембрану, завдяки чому в клітині відкриваються канали для іонів калію і натрію. Інтенсивний потік іонів збуджує нервову клітину, народжує в ній електричний імпульс, який передається наступному нейрону і так далі [8].

Ці особливості розумового процесу закодовані древніми в руні Соулу – руні електрики. Якби збудження почало поширюватися по всіх каналах

міжнейронних зв’язків, подібна ланцюгова реакція неминуче призвела б до дезорганізації роботи мозку і навіть загибелі організму. Цього не відбувається тому, що поряд з рухом існує гальмування. Коли порушуються процеси гальмування і нейрони починають «розмовляти» одночасно й безупинно, це стає причиною розвитку тих чи інших психічних розладів. Тобто можна констатувати, що у внутрішньому комунікаційному просторі існує порядок. Встановлюючи між собою зв’язки, нейрони утворюють цілі мережі. Ці групи інтегрованих між собою нервових клітин називаються нейронними мережами, або нейромережами. Дещо спрощуючи, можна сказати, що кожна нейромережа являє собою думку, спогад, навичку, блок інформації. Слід зробити щось один раз, і розрізнена група нейронів утворює мережу, але якщо не повторити цієї дії, стійкий зв’язок не утвориться. Коли дія повторюється, зв’язок між нервовими клітинами зміцнюється [240]. Чим частіше використовується мережа, тим міцнішою вона стає і тим простіше отримати до неї доступ. Водночас можливий і зворотний процес: нерви, які не використовуються разом, роз’єднуються, стійкі зв’язки послаблюються. Кожного разу, коли припиняється ментальний процес, оформлений у нейромережу, зв’язок нервових клітин і груп клітин послаблюється. Зв’язки в нейромережах слабшають, до остаточного зникнення. При цьому найтонші дендрити, що відходять від кожного нейрона і зв’язують його з іншими нейронами, від’єднуються від одних нервових клітин і звільняються для зв’язку з іншими. Таким чином, мережі слабшають, вивільняючи потенціал для формування нових. Зміцненню нейромереж сприяють емоції, які самі умовно є мережами, пов’язаними з усіма іншими нейромережами [240]. Ці зв’язки допомагають мозку знаходити передусім найважливіші спогади. Тобто емоції формують стійкі нейромережі, і цю особливість фіксує сенс руни Райдо (емоції), яка також невипадково була поставлена в руноряд. Отже, значення двох рун – Райдо і Соулу – це емоції і електрика.

Далі проаналізуємо функцію руни Дагаз (воля, трансформація, перехід). Деталізуємо процес обмірковування: у разі повторення думки

утворюються стійкі нейронні зв'язки, виникають групи нейронних мереж, що підтримують мислеформу. Думка трансформується в задум. Задум, сенс – це щось більше, ніж сукупність думок. Задум уже передбачає наявність волі, бажання, прагнення. Задум динамічний, у ньому навні рушійне начало, спрямованість до активного руху. Далі відбувається прорив, трансформація думки в слово, дію. Людина виробляє вольову дію і висловлює думку, переходячи від внутрішньої комунікації до зовнішньої. Під час трансформації електричний заряд переходить в інший простір. Психологічно людина відчуває полегшення. Комунікаційний акт з внутрішнього простору перейшов у зовнішній, переносячи відповідний заряд енергії, так звану «силу слова». Отже, значення руни Дагаз – трансформувати думку, здійснюючи її перехід з внутрішнього комунікаційного простору в зовнішній. Це так само руна завершення циклу, остання в рунічному Футарку застосувавши цю властивість на комунікаційний акт, можна спостерігати завершений цикл – висловлена думка звільнила «місце» у внутрішньому просторі для активності наступних груп нейромереж і формування нових думок. Для успішного розумового процесу необхідна постійна узгодженість внутрішнього і зовнішнього комунікаційних процесів. Таким чином, аналіз давніх знань, пов'язаних з рунічними знаками, дозволяє глибше вивчити природу соціальної комунікації, простежити процеси зародження, трансформації та переходу думки з внутрішнього комунікаційного простору в зовнішній, що сприятиме розвиткові напрямків таких соціальних комунікацій як нейросеміотика й ергосеміотика. Грунтовний аналіз семантики кожного рунічного символа, їх взаємозв'язків допоможе відродити уявлення давніх мудреців щодо сутності комунікаційних процесів, збагатити та поглибити теорію та історію соціальних комунікацій.

Аналіз сьомої групи футарку, сенс якої розкрито в піснях «Старшої Едди», дозволяє виявити поради стародавніх мешканців Європи для підвищення ефективності мовної комунікації: «Пізнай руни промови, якщо

не хочеш, щоб мстилися тобі! Їх складають, їх сплітають там, де люди повинні творити правосуддя» [263].

Рис. 5.1.3. Руни комунікації

До групи рун, що передають сутність комунікаційного акту, належать такі:

1. Гебо – руна партнерства – символізує початок комунікаційного процесу, соціальну взаємодію «комунікант-реципієнт»;
2. Альгіз – руна захисту – символізує передачу необхідної інформації реципієнтові, його інформаційний та емоційний захист від суперечок і непорозумінь;
3. Одал – руна мудрості та мовчання – засвідчує вчасне завершення комунікаційного процесу.

Таким чином, формула з трьох рун символізує для реципієнта: «Спілкуйся про важливе та вчасно замовчи».

Отже, існують рунічні формули, сенс яких декодується символьно, а не фонемно, тому такі написи не мають лінгвістичного навантаження. Їх семантичне значення залежить від головної тематики угрупування, тому процес декодування потребує компетентності дешифратора з рунічної традиції.

Особливим методом тайнопису рунічних повідомлень є: гіллясті руни, шатрові руни, модифікації рун Іса, Ейваз та ін.

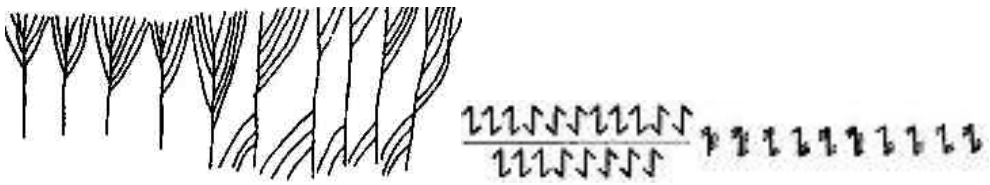

Рис. 5.1.4. Методи тайнопису: гіллясті руни, напис з Вольсти, модифікації рун Еваз.

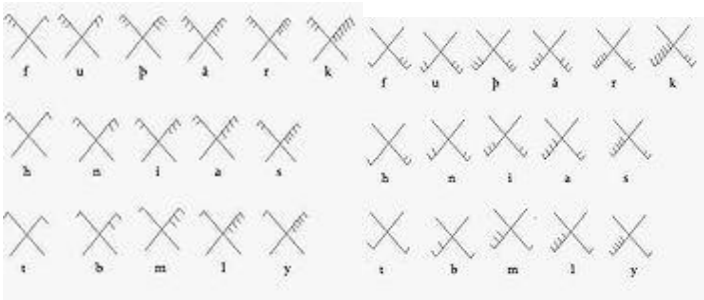

Рис. 5.1.5. Метод тайнопису шатрові руни.

Метод тайнопису рун пов’язаний зі знанням рунічної системи Футарк, яка поділяється на три групи (Атта). У кожному атті руну нумерують по порядку або кодованим способом. Таким чином, кожна руна має два номери: номер Атта і номер руни всередині Атта. Такі руни зображуються у вигляді вертикальної риски з боковими рисками. Кількість гілок на одній стороні позначає номер Атта, до якого належить руна, а на іншій стороні – номер руни всередині Атта. Користуючись такою системою, можна складати цілі слова і речення. Існує й інший метод: щоб записати номер Атта, застосовують короткі риски, а для номера руни – довгі. Ця система використовувалася виключно в скандинавських рунах [160]. Іноді номер Аттів (Еттірів) змінювався на зворотний: так, перший Еттір тайнопису позначався як третій, третій як перший, а другий залишався центровим. На камені з Рьока представлені численні різновиди тайнопису. Ще одним різновидом є позначення на одному символі двох рунічних знаків-фонем: від хреста відходять риски: зверху зліва – номер Еттіра, зверху справа – номер руни; знизу праворуч – номер Еттіра другої руни, знизу зліва – її номер всередині Еттіра. Численні види рунічного тайнопису були знайдені у Бергені, зокрема дві унікальні дерев’яні дощечки з різновидами «гіллястих рун», на одній замість середньої лінії містилося зображення риб, а на іншій – номери Еттірів і руни позначалися лініями чоловічої бороди. У рукописі «Codex Salisburgensis 140» подано систему заміни голосних крапками: а – одна, е – дві, і – три, о – чотири, у – п’ять. Відомий вид тайнопису, що полягає у зворотному написанні окремих рун, додавання до рун зайвих рисок і вилучення. Він представлений написом на камені з Тьорвікі [160].

Вершини свого розвитку рунічна криптологія досягла лише в епоху вікінгів. Загальний принцип шифрування розроблявся, напевно, в процесі зародження та розвитку рунічної традиції. Однак масове використання рун спостерігається саме у вікінгів. Найдавніший зразок Старшого футарка, поділеного на атти, виявлений на брактеаті (монеті-амулеті) з Мотали (Швеція). На кільці з Кьорліна (VI ст.) зображені рунічна формула « 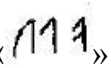 » – «alu», записана справа наліво, та напис про володаря кільця, закодований цифрами атта. Зрозуміло, що «читач» мав знати систему аттів з усіма її тонкощами, щоб зуміти розшифрувати послання. Ще один імовірний зразок рунічного шифру, який належить до раннього періоду, наявний на камені з Крогсти (Швеція, 550 р.). Напис на камені фонетично не утворює слова, 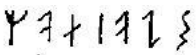 , тобто лінгвістичного сенсу немає. Можливо, це було закодоване особисте сакральне слово майстра рун або означення якогось явища, яке не дійшло до наших часів. В англійській традиції рунічні шифри теж трапляються в написах, хоча й рідко. Відомо, що існувало особливе членування на атти, котре використовувалося з метою шифрування, прикладом якого є один із шифрованих написів на камені з Хекнесса (між 700 і 900 рр.) [159]. Утім формула, отримана під час її розшифрування, також лінгвістичного сенсу не має. Тобто без опанування соціолекту минулого, переліку означення предметів і явищ сучасності цих написів не декодувати. Окрім того, слід зважати на те, що існують комбіновані написи, в яких водночас використовуються руни як фонеми і руни як символи сакральних формул.

Амулет Ліндхольма, зазначений у списку «Rundata» шведського проекту зі створення та підтримання бази даних рунічних написів, має назву DR 261: на кістці вирізаний рунічний напис у формі ребра (II-IV ст.). Він був знайдений у 1840 р. в Сконе, Швеція, під час різання торфу з болота, що призвело до розрізання кістки навпіл і руйнування руни в другому рядку тексту [411].

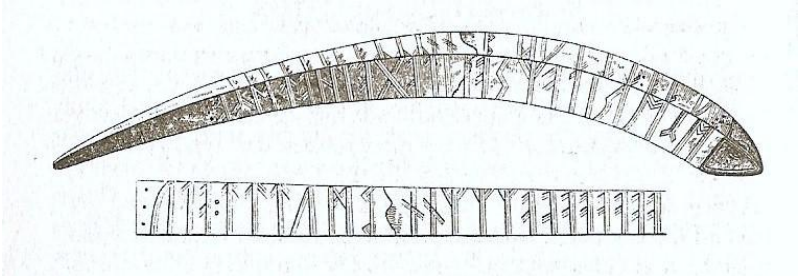

M<MRIΓFΨЧF [P] IΓFXFΨHF↑M<F:

FFFFFFFFFΨΨΨ+ [+] BMΠ↑↑↑:FΓΠ:

Рис. 5.1.6. Амулет Ліндхольма.

Перша лінія напису декодується: «Мене звуть Савілагаз» [197]. Можливо це ім’я або символічне прозвисько «сонцеподібний». Другий рядок містить рунічні формули, які об’єднані в одну: три послідовні руни Тейваз імовірно призначалися для виклику бога Тюра, а вісім рун Ансуз – символічного виклику восьми богів або Одіна на восьминогому коні Слейпнірі [385; 401]. Тобто майстер рун вільно використовував руни як фонеми та руни як символи в одному рунічному написі. Таке комбінування фонемно-символьного письма, яке було характерним для рунічної комунікації, набуло відображення в науковому стилі письма, де математичні, хімічні, фізичні формули латинськими літерами із цифровим позначеннями розміщені поряд з літерами.

Ще одним видом рунічного шифрування був метод «is-run» (іс-руни), який відомий з німецького «Трактату про іс-руни», написаному латиною. Зразок цього рунічного шифру з написом імені «Ейрік» виявлено на камені з Ротбрунни (Упланд, Швеція) [401].

Рис. 5.1.7. Декодування криптограми з іс-руною.

Серед інших поширених способів приховування сенсу текстового повідомлення існують такі: 1) вилучення з тексту певних рун (наприклад, усіх голосних); 2) перестановка рун усередині слів; 3) додавання особливих знаків замість деяких рун; 4) використання окремих рун старшого футарка в текстах, записаних молодшими рунами [159].

Подекуди в написах трапляється руна, бокові штрихи якої повернені в протилежну сторону від звичайного напрямку рядків. Такий стиль написання називають «дзеркальною руною». Відомі також випадки застосування на письмі перевернутих рун, функція яких – зміна сенсу на протилежний (подібно сучасній частці «не»). Найчастіше перевернуті руни використовувалися в рунічних календарях. Можливо, така форма написання пов'язана з економією письмового простору, оскільки повернені й перевернені руни надавали можливості щільно розміщувати знаки, щоб позначити 365 днів року.

Певне семантичне навантаження мали не лише значення рун і цифр, але і колір, розмір, вид шрифту. Тобто кожне графічне явище в рунічній комунікації слугувало джерелом певної інформації. До особливостей рунічних написів належать і знаки пунктуації. У багатьох рунічних текстах, особливо стародавнім футарком, літери розміщені одна за одною, без будь-яких пробілів, що відокремлюють слова та речення. Від бажання різьбяра рун повністю залежало, хотів він полегшити читання написів або навпаки – ускладнював його. Іноді засобами пунктуації слугували крапки, якими позначали відокремленість слів, а також голосні, іноді музичні тони, оскільки ерілі – майстри рун – часто були і скальдами.

На золотому розі з Галлехуса поблизу Тондерна (Північний Шлезвіг) є напис з п'яти слів; він має чотири розділові знаки – чотири крапки, розміщені стовпчиком одна над одною. Два перші слова «Я Хлевагастіс» не розділені – можливо, тому, що майстер сприймав їх як єдине ціле. На фібулі з Фрайлауберсхайма наявні тричі по два подовжені штрихи як розділові знаки, але і тут вони розміщені не після кожного слова [197].

На багатьох каменях відокремлюються одна від одної семантичні групи, а не окремі слова. Окрім декількох крапок, штрихів трапляються хрестики як засоби пунктуації.

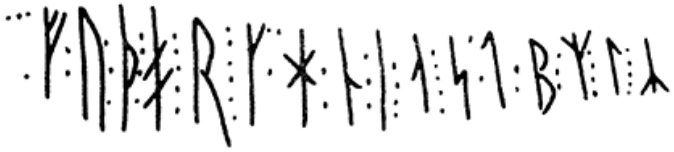

Рис. 5.1.8. Приклад криптографічного рунічного напису з крапками.

Отже, рунічна знакова система має такі комунікативні властивості: багатозначність та багатофункціональність семантичної складової; гнучкість і комбінаційність, зумовлені особливостями структурування знаків-символів у певні групи, які об’єднані за функціональним призначенням знаків-символів. Кожний рунічний знак є не лише складовою футарку як узагальнюючої метасистеми, але й самостійною системою з ємним інформаційним контентом, що відбиває сутнісні особливості найважливіших для буття людини процесів та явищ зовнішнього світу. Знання рунічного футарку та методів криптографії, які використовувалися в рунічних написах, допоможуть декодувати інформаційні повідомлення та з’ясувати особливості соціокомунікаційного процесу позаминулого тисячоліття. Подальші дослідження сутності й особливостей прагматичної складової рунічних футарків сприятимуть виявленню резервів суттєвого збільшення інформаційної ємності та семантичної гнучкості знакових систем фіксації, зберігання й передавання інформації в часі та просторі.

5.2 Методи декодування рунічних написів

Рунічні засоби комунікації представлені численними варіативними методами написання знаків-символів. Окрім усталених традиційних правил написання рунічних повідомлень, ерілі використовували власні способи кодування інформації, що належать до індивідуальних способів шифрування сакральних знань. У зв'язку із цим часто виникають складнощі в декодуванні архаїчних рунічних текстів, а сучасні дослідники зосереджуються на пошуках методів вирішення цієї проблеми. Нині активно розвивається прикладна наукова дисципліна – епіграфіка (від грец. «напис»), що вивчає зміст і форми повідомлень на твердих матеріалах (камені, кераміці, металі тощо), класифікує їх відповідно до культурно-історичного контексту створення. Завдання епіграфіста – надати опис історичного пам'ятника з точки зору гуманітарних наук: лінгвістики, мистецтвознавства, культурології, історії, філології. Він знаходить знаки, символи, літери, силабографи, орнаменти, малюнки та з'ясовує їх семантику. Вивчаючи архаїчні знаки, важливо визначити, до якої системи письма вони належать, прочитати текст саме в тій системі письма, а потім здійснити переклад на мову самого епіграфіста. При цьому виявляються відхилення від традиційного для тієї чи іншої історичної епохи накреслення літер, правил орфографії. На основі такого дослідження виникає додаткова інформація, яка в деяких випадках дозволяє надати нову атрибуцію історичної па'ятки. Однак якщо на першому етапі дослідження не завжди правильно визначено атрибуцію системи письма, виникають епіграфічні помилки, коли за нехарактерними ознаками одну письмову систему приймають за іншу і, наприклад, тюркські руни намагаються читати як скандинавські або навпаки. Не завжди зважають на соціокомунікативний аспект, який є найважливішим для процесу декодування. Зосереджуючись на повідомленні, дослідники не враховують особистісних якостей, ціннісних орієнтацій, специфіки

комунікативної взаємодії комуніканта та реципієнта. Так, для архаїчних написів характерне фідеїстичне ставлення до рун, що пояснюється обмеженою кількістю суб'єктів комунікації, які вміли писати руни та читати їх. Навіть якщо напис містив побутову інформацію, то його наносив досвідчений майстер з рунічної письмової традиції. Тому для опанування методів декодування рунічних текстів потрібно знати загальні правила їх написання.

Зазвичай у рунічних написах напрямок письма – зліва направо, але в ранічних трапляється бустрофедон. Так, на списі з Ковеля (Західна Україна) є зразок рунічного письма IV ст. бустрофедоном, тобто напис читається справа наліво, причому руни також повернені у зворотну сторону, як етруські й грецькі літери в ранніх пам'ятках давньогрецької писемності. Слова відокремлюються крапкою, двокрапкою або хрестом. Напис декодували як «Tilarids» – «цілеспрямований» – характерний для написів на зброї [197].

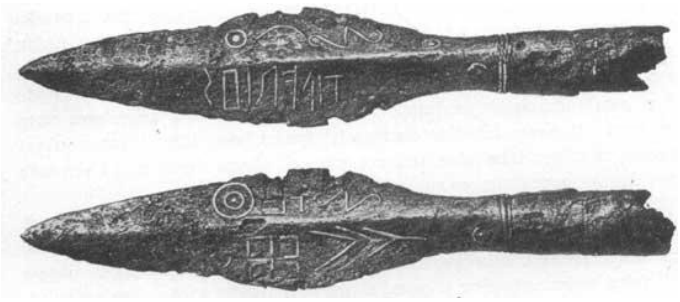

Рис.5.2.1 Списи з Ковеля

У пізнішій системі рунічного письма літери пишуться зліва направо і розміщуються в рядки зверху вниз. Але так було не завжди, майстри рун могли писати за бажанням справа наліво і зліва направо, напис розміщувати в рядки знизу догори або згори донизу, по колу, спіралєподібно т. ін. Цей рух нагадує рух бика з плугом на полі. У разі зміни напряму письма знаки писалися дзеркально. Бустрофедон трапляється серед пам'яток лувійського, південноаравійського, етруського, грецького, малоазійських та інших видів письма [153]. Такий вид документування інформації «по борознах» подібний до технології «прядіння» тканини, тому з часом це відбилося у відомому вислові «нитка розповіді». Оскільки різьбяр рун під час виконання цих витків

діяв так само, як орач, який проводив свою борозну на полі, цей спосіб ведення рядків назвали ще «письмом по борознах» або письмом «поворот плуга». Такий спосіб письма виник у часи неоліту, коли люди розпочали орати та сіяти, і саме поле було першим «листом» – носієм інформації. Висловимо припущення, що саме від цього походить вислів «сіяти добре та вічне».

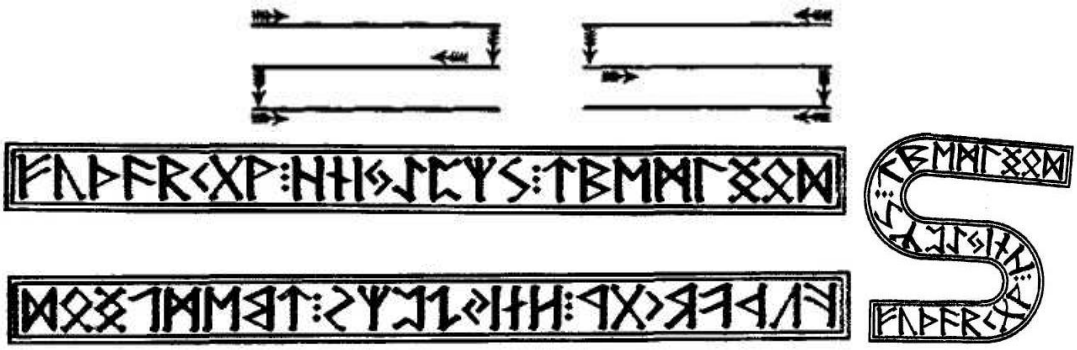

Рис. 5.2.2. Написання Футарка бустрофедоном.

Однак не завжди рунічний напис оформлювався в бустрофедон, на ювелірних прикрасах він розміщувався зліва направо або по колу. Наведемо приклад рунічного напису на розі з Галлехуса (Дод. Ф. Рис.1). У Галлехусі, на північ від Тьондера в Південній Ютландії (Данія), знайдені два золоті роги (один більший за інший). Більший ріг був знайдений у 1639 р., менший – у 1734 р. поряд із місцем знахідки першого [197]. Роги датуються V ст. н. е., на них зображені міфологічні фігури: на більшому розі фігури зображені в рунічних позах. На меншому розі є напис рунами Старшого Футарку, на більшому – орнамент утворюють фігурки людей у позах рунічних знаків, ці зображення зумовили розвиток сучасної рунічної йоги (рис. 5.2.3).

Рис. 5.2.3. Фігури в рунічних позах, вирізані на розі, знайденому в Галлехусі (Данія).

Зазначимо, що сам ріг як носій інформації має окреме символьне значення: був атрибутом бога, якого скандинави шанували під ім’ям Фрейра, а кельти – Дагда; також ріг – символ достатку або, в давнішій формі, котел невичерпних благ. Ріг як символ добробуту відомий і в грецькій міфологемі, він зображений і на гербі міста Харків. Це символьне значення рогу зародилося за часи полювання як основного виду добування їжі стародавньою людиною. Згідно з традицією, якщо хтось вішав на себе роги, це символізувало, що у нього є сила, хоробрість та достатньо їжі. Золоті роги з Галлехуса ймовірно були символічними предметами, однак їх, як і багато археологічних знахідок із золота було вкрадено й переплавлено. На основі замальовок рогів створено копії, які зберігаються в Національному музеї Данії в Копенгагені й у Музеї Месгард близько Орхуса [197]. Копії рогів також викрадали і повертали двічі.

Рис. 5.2.4. Напис (зверху) на розі з Галлехуса.

За формою знаків очевидно, що для напису використаний Старший Футарк. Варіанти накреслення знаків стандартні, жодних аномальних їх форм не виявлено. Археологічне датування знахідки – 400–450 рр., тобто період, коли для рунічних написів використовувався виключно Старший Футарк. На написі є розділові знаки – крапки, які поділяють його на чотири семантичні сегменти: «Я, Хлевагастіз з (роду) Холт, ріг зробив» [197]. Малюнок розділений на п’ять сегментів, які зображують міфічні події, що може вказувати на образно-символічне значення рунічного напису. Можливо, це були слова із саги, рунічної міфічної пісні.

У цьому контексті цікавою є розповідь про руни, що можуть захистити людину від рога з отруєним напоєм, описана в «Сазі про Егіля». Егіль

Скаллагрімсон одного разу був у гостях у конунга Еріка і розлютив одного з його людей – дружинника Барда, який «пішов до дружини конунга і сказав їй, що там сидить людина, яка їх ганьбить: скільки б він не пив, він усе каже, що не напився». Гуннхільд і Бард змішали тоді отруту з брагою і внесли цей напій. Бард осінив його знаменням Тора і дав служниці, яка подає брагу. Вона піднесла ріг Егілю і запропонувала йому випити. Але Егіль узяв ніж і встромив його собі в долоню [197]. Потім він прийняв ріг, вирізав на ньому руни і, пофарбувавши їх своєю кров'ю, сказав (переклад українською авт.):

Руни на розі ріжу,
Кров їх моя забарвить.
Рунами кожне слово
Врізане буде міцно.
Брагу діви веселої
Вип'ю, коли захочу.
Та чи на користь буде
Брага, що Бард налив мені?

Після цих слів ріг розлетівся на шматки, а напій пролився на солому» [264]. Такий зміст рунічних саг є достатньо поширеним – це дозволяє припустити, що написи Старшими рунами мали, насамперед, сакральне символьне значення, спрямоване на виконання охоронної (захист власника рога від отруєння), і не виконували ідентифікаційної функції.

Трапляються зовсім нетрадиційні форми запису рунами, про які згадує медієвіст скандієвіст професор М. І. Стеблін-Каменський: коли написи зроблені на могильних плитах, вони зариті в могилі написом униз. Саме так була зарита плита з найдавшою з усіх написів Старшими рунами (Західна Норвегія). У цьому написі кінця VII ст. є опис обряду під час поховання. У найправдоподібнішому з тлумаченні напису вказується, що злі люди не повинні виймати його з могили. На плиті є зображення коня. Відомо, що кінь відігравав важливу роль у культі Одіна. Імовірно, це зображення коня теж мало слугувати оберегом могили [197]. Однак такий спосіб креслення та

розміщення рун не доведений як характерний для рунічних епітафій, тому можна стверджувати, що це була індивідуальна творчість майстра рун, розроблена й упроваджена ним особисто.

Ще одним міфічним документом є відома слав'янська протокнига «Велесова книга», писана руноподібними знаками, яка існує тільки у варіанті фотокопій. Український науковець, доктор філософських наук Г. Лозко, досліджує слов'янські символи й аналізує міфологічну складову «Велесової книги», вважає її «Волховником», скрижалем буття українського народу: «Велесова Книга засвідчує політеїзм наших Пращурів, це священні тексти волхвів, урятовані полковником білої армії Алі Ізенбеком у 1919 р. Сталося це в маєтку князів Задонських неподалік від станції Великий Бурлук, що під Харковом. Текст «Книги» накреслений знаками, що являють суміш протоглаголиці, деванагарі та рунічного письма. «Книга» сповнена старовинними мовними формами, стародавніми словами, про походження і сенс яких можна лише здогадуватися» [145]. Аналіз фотокарток, як єдиного матеріального свідчення, що підтверджує існування стародавньої пам'ятки, дозволяє вченим лише констатувати, що «Велесова книга» – це букові дощечки приблизно одного розміру – 38 × 22 см., товщиною в півсантиметра, їх було близько сорока. Одні з'єднувалися як книга, інші – як альбом. На дощечках намальовані прямі паралельні лінії, строго під якими розміщувалися знаки, як у індійському письмі деванагарі. Це так зване «підвішене» письмо, в якому літери ніби підвішуються до лінії рядка, а не розміщуються на ньому. Порівнюючи письмо деванагарі зі слов'янською руницею, дослідники В. Гриневич, І. Свиридова, М. Серяков, В. Чудінов констатують, що, передусім, обидва види писемності є складовими і застосовуються для фіксації сакральної інформації [58; 237; 331]. Цей стиль трапляється й у стародавніх українських «Київських глаголичних листках» [180], у яких на кількох аркушах літери вирівнюються по верхній лінії.

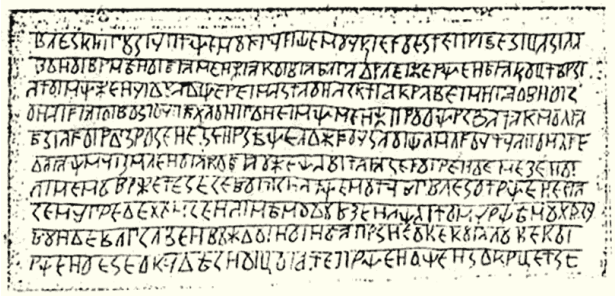

Рис. 5.2.5. Фотокопії «Велесової книги».

Усі відомості про історію тексту «Велесової книги» до моменту публікації про знахідку надав емігрант Ю. П. Миролюбов [145]. А. А. Залізняк критично зазначає, що «Велесова книга» є сумішшю декількох мов – російської, української, польської, чеської, однак цю особливість пояснює український відомий славіст Б. Яценко, який уважає, що «Велесова книга» була створена не в Новгороді, а в Поліссі. Ми погоджуємося із цією позицією, й проведене нами дослідження походження поліського говору підтверджує раціональність доказів Б. Яценка [383]. Полісся – історико-культурна та фізико-географічна область, розташована на території Поліської низовини, чотирьох держав: Білорусі, України, Польщі та Росії. Територія Українського і Білоруського Полісся належить до ареалу побутування так званого поліського говору. Поліський говір, поширений на території України, називають північним наріччям української мови, на території Білорусі – поліськими говорами в складі білоруської мови. Г. Лозко доводить, що «Велесова Книга» не є писемним документом цілком виразного жанру. Вона не має єдиної композиції або сюжету, не передбачає хронологічної послідовності описуваних подій. Це не художній твір, не історичний літопис, не християнське «повчання». «Велесова книга» – це язичницький Волховник, тобто збірка проповідей Волхвів, слов’янських молитов та треб [145]. Можемо зазначити, що у такому стилі написані Веди, відомий карело-фінський поетичний епос Калевала, який складається з 50 рун (пісень), зміст яких складається з історично-міфічних матеріалів. Тобто пісні, байки або

гімни були в давнину найпоширенішим форматом подання сакральної інформації.

Основні міфічні персонажі «Велесової книги» – птах мати Сва (трапляється в дошках 63 рази, що свідчить про ідеї матріархату), її сини Сварог і Велес-Лісовик представляють космогонічне уявлення давніх слов'ян про картину світу. «Важливу роль у слов'янській міфології відіграють бог мудрості Велес і його глашатай – віщий птах Гамаюн, який знає все про минуле і майбутнє, тобто володіє всією повнотою інформації, що відкриває майбутнє тим, хто вміє чути таємне» [145]. Зазначимо: за функцією трансляції інформації образ птаха Гамаюн схожий з воронами Одіна. Про існування інших персоналіїв протокниги – Орея і його синів Кия, Щека та Хорива, які заснували Київ, свідчать історичні літописи. На жаль, ця книга стала засобом для маніпулюваня інформацією. Є безліч книг, автори яких творчо декодують зміст архаїчних руноподібних символів, наповнюючи контент власними уявленнями про життя минулих років. Отже, «Велесова книга» – дійсно унікальний документ, оригінал якого необхідно розшукувати для проведення подальших досліджень з декодування рунічних знаків, вивчення глибинних пластів сакрального знання наших прабатьків.

Ще однією з давніх протокниг, написаних рунічними знаками, є міфічна скандальна «Ура-Лінда». Рукопис «Ура-Лінда» потрапив у поле зору громадськості в 1867 р., коли Корнеліс Овер де Лінден передав власноруч зроблені копії декількох сторінок манускрипту провінційному фризькому бібліотекареві Еелко Вервейсу для перекладу [290]. Він констатував, що зміст манускрипту надзвичайно дивний, частково міфологічний, частково історичний; мова подекуди старовинна. У манускрипті стверджується, що він був написаний у 1256 р. і є копією давнішого манускрипту, нібито написаного багатьма авторами в період з 2194 до н. е. по 803 р. «Ура-Лінда» висвітлює такі теми, як матріархат, міфологія та ін. У книзі стверджується, що Європою й іншими частинами світу керували спадкоємиці «Народних Матінок» [290].

Книга «Ура-Лінда» є першим відомим прикладом чіткого формулювання концепції кореневих рас, хоча цей термін у ній не використовується. Книга починається з опису того, як Вральда («Святий Дух» у давньогерманській міфології) створив трьох дів: «Ліду з розжареного пилу, Фінден з гарячого пилу, Фрею з теплого пилу». Їхні нащадки називаються відповідно: від Ліди – «лідійцями», від Фінден – «фінами», від Фреї – «фризами» [290]. Однак оригінал цієї книги поки що не знайдено і більшість наукової спільноти вважає книгу підробкою.

Упродовж тривалого часу професор Герман Вірт аналізував тексти по копіях «Ура-Лінди», під його керівництвом німецькі історики, філософи, археологи і релігієзнавці досліджували стародавні капища й календарні системи, сакральні лінгвокоди та мегаліти. Його цікавили вчення про руни й Атлантиду, основи християнства і походження Біблії, нордичних богів та ін. Результатом дослідницької діяльності стало опублікування Г. Віртом у 1933 р. книги «Хроніка Ура Лінда. Найдавніша історія Європи» [37]. Представлений у книзі образ найдавнішої релігії Європи суттєво відрізняється від того німецького язичництва, про який розповідає офіційна наука. Належну увагу в книзі приділено рунам – засобам фіксації сакральної інформації. У контексті нашого дослідження ця книга як історичне джерело цікава тим, що аналіз графічних форм рунічних символів дозволяє Г. Вірту дійти висновків стосовно універсальної графічної форми колеса, як матриці формування всіх рунічних знаків (Дод. Х. Рис.1.) [37].

Складнощі в декодуванні інформаційного контенту «Ура-Лінди» пов’язані з різними соціолектами стародавнього автора-кодувальника інформації та сучасного декодувальника, небажаннями змінювати наукові догми, аналізувати інформацію, що суперечить релігійній доктрині. Семантичний бар’єр, гальмує дешифрування змісту книги, частково долає рунічний знак, що є в цьому документі комунікаційним посередником між минулим та сучасним.

Рунічне письмо збереглося також на папірусі та пергамені, це пізніші записи, які оформлені традиційніше: письмо зліва направо; інформація в рядках розміщена зверху донизу; однак замість пробілів – крапки; окремі теми виокремлені не абзацем, а рядком червоного кольору, звідси понині зберігся вислів «з червоного рядка». Наочним прикладом рунічної книги є «Codex Runicus».

«Codex Runicus» – пам’ятка сканійського права (Швеція, історична область Сканія, приблизно 1300 р.) [385]. Кодекс як рання форма книги – листи пергаменту, складені й скріплені разом між двома дерев’яними обкладинками.

Рис. 5.2.6. Сторінки з рунічного рукопису «Codex Runicus», посередині сторінка з давньою нотною нотацією.

«Codex Runicus» складається з 202 сторінок, написаних рунами, містить найстаріший збережений провінційний закон датської землі Сканія (Scania, Skåneland) [197]. Цей документ є одним з небагатьох рунічних текстів, знайдених на пергамені. Ініціали рукопису пофарбовані різними кольорами, рубрики виокремлені рунами червоного кольору. Кожна руна відповідає літері латинського алфавіту.

На думку більшості вчених, «Codex Runicus» є ностальгічним твором у перехідний період зміни знакових парадигм. Аналогічний за формою

подання рунічний текст наявний у скандинавському рукопису цієї самої епохи на невеликому фрагменті – це релігійний текст «Про плач Марії на хресті» [404]. Два рукописи подібні за графічним та синтаксичним оформленням записів, тому є версія, що обидва текста написав один автор.

Деякі історики вважають, що фрагмент релігійного тексту входить до колекції скандинавських рунічних рукописів, які були втрачені під час знищення язичницьких монастирів і бібліотек. Це підтверджує звіт, написаний Олафом Магнусом, католицьким священнослужителем, який був відомий в XVI ст. в Упсалі (Швеція) і втік з країни у зв'язку з Реформацією. Згідно зі свідченням Олафа Магнуса, у Швеції до Реформації було багато книг, написаних рунами, вони зберігалися у шведських релігійних центрах, таких як Скара й Уппсала. Інші історики висловлюють сумнів щодо достовірності його доповіді. «Codex Runicus» зберігся, тому що містить не рілігійний семантичний контент, а історико-політичний. Зміст Кодексу для зручності читача написаний латинськими літерами. Рукопис містить: хронологічні дані правління датських монархів, починаючи з легендарного датського сина царя Хаддінга Фроде і закінчуючи Еріком VI; опис датсько-шведського кордона, церковне право, узгоджене з архієпископом Лунда наприкінці XII ст. На останньому аркуші Кодексу є вірш з музичними позначеннями – першими музичними нотами, написаними в Скандинавії, де нота замість круглої форми має квадратну. Вірш достатньо відомий – це перші два рядки народної пісні «Я бачив сон минулої ночі» про дівчину, яка мріє стати багатою жінкою. Мелодія відома всім датчанам і нині, використовується як фірмовий рингтон на датському радіо з 1931 р. [404]. Комунікаційний феномен «Codex Runicus» – у його різноаспектному контенті: історичному, культурному, мистецтвознавчому, семіотичному. Його можна роглядати як комунікаційний «міст» між епохами.

Дослідження знаків-символів як архаїчних засобів закріплення інформації дозволяє стверджувати, що процес декодування потребує залучення дослідницького інструментарію герменевтичного,

соціокультурного, соціокомунікативого та мультидисциплінарного підходів з метою створення унікального соціокультурного лінгвокоду для кожної знакової системи.

Евристичний потенціал соціокомунікативного підходу дозволяє виявити якісні особливості комунікаційного процесу, в якому рунічний знак є засобом комунікації. Застосування цього пізнавального інструментарію вможливлює обґрунтувати, що комунікація за допомогою рун має певну специфіку. Визначимо три етапи методики декодування архаїчних знаків-символів.

I. Аналіз комуніканта. Визначення соціального статусу, освітнього рівня, релігійної та професійної належності комуніканта. У період комунікації архаїчними знаками-символами «особливим» був сам адресант: не кожна людина вміла закодувати інформацію, а лише та, котра здобула сакральні знання, мала символічне мислення і вміла кодувати інформацію за допомогою системи графічних знаків.

II. Аналіз реципієнта. З'ясування специфічних ознак реципієнта-«Іншого», кому призначався знак-код. У стародавні часи людина зверталася з інформаційними повідомленнями до різноманітнішої аудиторії реципієнтів, ніж нині. Ставлення до «Іншого» є фундаментом міжособистісної комунікації і предметом багатьох наукових досліджень. Важливі положення про «Іншого» в структурі власної свідомості, значення «Іншого» для формування картини «об'єктивного світу», рівнів і форм комунікації з «Іншим», бутті «Для-себе», «Для-іншого», «Іншого як Ти», спільному бутті у світі феномену «Ми» сформульовані представниками феноменології й екзистенціалізму, серед яких: Е. Гуссерль, М. Шелер, А. Щютц, М. Хайдеггер, К. Ясперс, М. Мерло-Понті, Ж.-П. Сартр, А. Камю, Е. Левінас, М. Бубер, Ж. Марітен, Г. Марсель та ін.

III. Аналіз контенту. Для успішного процесу декодування архаїчних сакральних символів слід визначити функціональне призначення

повідомлення зважати на соціокультурний контекст («мир-війна», «свято-будні», напрям ритуального процесу і т. ін.). Зазвичай, до сакрального «Іншого» зверталися з різними проханнями: про захист, перемогу, владу, кохання, здоров'я, прийняття до потойбічного світу та ін.

Таким чином, дослідження джерел та особливостей символьної фіксації інформації дозволяє стверджувати, що в процесі декодування знаків-символів необхідним є врахування історичного й соціокультурного контексту, який зумовлював унікальність лінгвокоду кожного з різновидів символьних знакових систем. Використання методики декодування архаїчних знаків-символів уможливить розширити уявлення про сакральну інформацію минулих часів. Визначення загального й особливого в символьній комунікації різних народів світу дозволить з'ясувати закономірності кодування-декодування інформації, семантичне наповнення інформаційних повідомлень, що залишилися нам у спадщину, та спрогнозувати еволюційні зміни комунікативних засобів у майбутньому.

5.3 Мультимодальність рунічного контенту на кам'яних носіях інформації

Мультимодальним називається текст, зміст якого розкривається за допомогою двох і більше семіотичних систем [418]. Усі семіотичні системи сприймаються завдяки органам чуття людини (зору, слуху, нюху, дотику, смаку), однак є такі комунікаційні засоби, що потребують комплексного використання декількох каналів комунікації.

Семіотичні системи, зокрема і мультимодальний текст на кам'яних носіях інформації, виконують принаймні три основні функції: 1) фіксація інформації через організацію та структурування тексту; 2) створення інтеракції між суб'єктами комунікації; 3) формування понять. З позиції соціокомунікативного підходу досліджує рунічні написи на каменях Марко Біанчі (Marco Bianchi), фахівець факультету скандинавських мов. У дисертації, присвяченій писемності епохи вікінгів у провінціях Седерманланд і Уппланд, він підкреслює: «Мова і фактична інформація в рунічних написах достатньо добре досліджені, але ми досі порівняно мало знаємо про те, як люди епохи вікінгів читали рунічні камені» [387]. В епоху вікінгів різьбярі рун та їхні читачі використовували руни як семіотичний ресурс, щоб передати і структурувати повідомлення на рунічних каменях. Аналіз методів, якими цей ресурс використовується поряд з іншими, свідчить про порозуміння між майстрами рун та читачами.

Марко Біанчі розглядає рунічні малюнки на каменях як мультимодальні тексти, в яких різні семіотичні режими зумовлюють сенс візуальних і вербальних засобів. Руни в таких текстах він вивчає з трьох різних точок зору [387]:

1) Способи взаємодії записаних вербальних повідомлень написів з орнаментальними композиціями. Під час дослідження виявлено, що рунічні написи, зазвичай, починаються в лівій нижній частині орнаментальної смуги,

в яку вони вписані. Другий результат полягає в тому, що існує певне співвідношення між візуальною і синтаксичною структурами рунічних текстів.

2) Семантичний контент написів, зазвичай, пов’язаний з інформацією про знатну особу з високим соціальним статусом, і сама наявність рунічного напису свідчить, що за допомогою рун як візуального семіотичного ресурсу підтримувалося соціальне розшарування.

3) Розглядалися рунічні написи, які не мають лінгвістичного пояснення, такі рунічні малюнки визнавали дійсно рунічними текстами, незважаючи на відсутність у них вербального повідомлення.

Марко Біанчі дійсно ґрунтовно дослідив рунічні написи на поминальних каменях, однак не розглядав рунічні повідомлення як елемент рунічної традиції. Рунічні формули він називає рунічними малюнками: у зв’язку з утратою багатьох рунічних семантичних контентів декодувати сакральний зміст у більшості випадків уже неможливо. Існує багато рунічних написів, які не мають будь-якого лінгвістичного навантаження [387]. В Уппланді подібні написи знайдені як у регіонах, багатих на рунічні камені, так і там, де подібних каменів було обмаль. Почнемо розглядати камінь як носій інформації із семантичного аналізу самого носія – тобто який семантичний контент має «камінь» і чому саме на нього наносили епітафії. Є декілька однакових за змістом міфологем у представників різних культур про те, що душа після смерті знаходить тимчасовий притулок у камені. Дж. Фрезер у праці «Золота гілка» припускає: «Цілком імовірно, що як вмістилища душ, ніби сейфи, в які для безпеки поміщалися душі, використовувалися камені» [303]. Тому в давнину захоронення з кам’яним позначенням ставили поряд з межовими каменями, для того, щоб «духи предків» охороняли територію. У цьому сенсі цікавою є знахідка кам’яних куль у Шотландії.

У колекції Ашмольського музею Шотландії зберігаються п’ять незвичайних різьблених кам’яних куль. Призначення цих предметів археологи пояснити не можуть. Кулі виготовлені з різних матеріалів – піщанику та граніту. Учені вважають, що ці предмети створені приблизно між 3000 і 2000 р. до н. е. Усього в Шотландії знайдено близько 400 подібних артефактів, але п’ять із них, що зберігаються в музеї, найнезвичайніші. Більшість каменів мають однаковий діаметр – 70 мм, за винятком кількох більших, діаметр – 114 мм. Кількість опуклостей на каменях коливається від 4 до 33, на поверхні деяких нанесені спіральні й дископодібні малюнки (Рис. 5.3.1.)[198].

Рис. 5.3.1. Кам’яні кулі з Шотландії із символьними зображеннями та чуринги давніх австралійців.

Якщо порівняти їх із зображеннями на чурингах, символьних предметах, які давні австралійці використовували як вмістилища душі, то простежуються спільні ознаки, а саме спіралеподібні орнаменти. Можна припустити, що ці маленькі кам’яні кульки були символьним предметом, який слугував «сейфом для душі» в ритуальних практиках. З цією міфологемою пов’язана традиція ставити поминальні камені та робити ідентифікаційні написи для позначення місця поховання або монументального фіксування факту життя і смерті певних осіб.

У скандинавському поминальному ритуалі, ширше – у культі мертвих – передбачалося, що душа померлого, згаданого в написі, може втілитися в камінь, отримувати жертви, розмовляти з живими людьми і відповідати на їхні прохання. Це пояснює, чому церква вважала рунічні камені диявольськими пам’ятниками і боролася з ними: на багатьох зі збережених

каменів наявні ознаки навмисного знищення. Водночас, у народній вірі поклоніння цим каменям зберігалося аж до пізнього Середньовіччя. Традиція «ходити до предків» на цвинтар трансформувалася у свято «Червона гірка», яку прийняло християнство.

Дослідники Уппсальського університету зібрали загальноскандинавську базу даних рунічних написів (швед. Samnordisk runtextdatabas). Означений проект був відкритий 1 січня 1993 р. і спрямований на складання каталогу знайдених рунічних написів та конвертування його в електронний формат для подальших різноаспектних досліджень. Проект База даних викладена для скачування в мережі інтернет і активно використовується в таких галузях науки, як лінгвістика та соціальні комунікації [411].

У каталозі кожному каменю присвоюється ідентифікаційний номер, що складається з трьох частин. Перша – це умовне позначення місцевості, в якій знайдений камінь. Так, камені, виявлені у Швеції, мають як позначення назву історичного регіону (наприклад, Öl – Еланд, Vr – Вермланд та ін.); знахідки за кордоном, позначаються скороченими назвами країн: IR – Ірландія, IS – Ісландія, N – Норвегія та ін. Друга частина ідентифікаційного номера складається з порядкового номера, в третій – уточнюються його періодизація і стан († – втрачений, M – середньовічний тощо).

Одним із перших дослідників каменів з рунічними написами був шведський першодрукар Пауль Гріс, котрий написав своє ім’я рунами на одній з книг, що вийшли друком між 1510 і 1519 рр. Деякі дослідники вважають цей факт виникненням рунології. Інші стверджують, що зародженням рунології стала перша згадка про руни в науковій літературі: у 1554 р. Іоханнес Магнус наводить готський алфавіт у «Gothorum Sveonumque Historia» («Історія готів і свевів»). У наступному, 1555 р., його брат Олаф Магнус опублікував рунічний алфавіт у «Historia de Gentibus Septentrionalibus» («Історії північних народів»). У 1599 р. шведський антиквар Іоханес Буреус видав друком першу збірку з ілюстраціями рунічних

каменів «Runokenslones lerespon». У 1643 р. датський професор і антиквар Оле Ворм опублікував малюнки багатьох знайдених ним рунічних каменів у книзі «Monumenta Danica», а також виявлений ним у Готланді рунічний календар. Зазначимо, що більшість рунічних каменів було втрачено, і зображення в «Monumenta Danica» стали єдиним джерелом, доступним сучасним фахівцям (Рис. 5.3.2) [451].

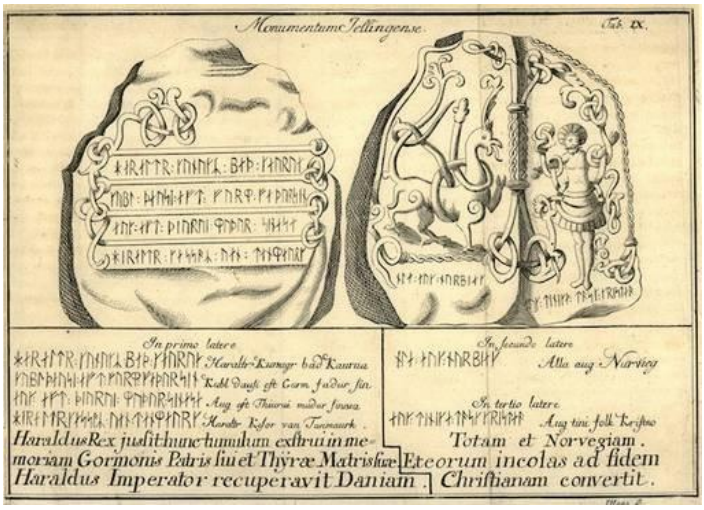

Рис. 5.3.2 Сторінка з книги «Monumenta Danica».

Грунтовні наукові дослідження рунічних написів на каменях знову розпочалися лише у XX ст., коли в наукових колах відродився інтерес до рунічних каменів. У цей час у декількох скандинавських університетах сформовано дослідницькі групи зі створення спеціалізованих баз даних. Нині такі бази існують у Норвегії при Уппсальському університеті. Також у 1992 р. була створена універсальна база рунічних текстів «Проект Рунеберг» (http://runeberg.org), який акумулює наукову літературу рунічного напряму. У цій базі даних розміщені копії книг, які давно стали бібліографічними раритетами, нині налічується 33000 записів. У 2003-2006 рр. Міхаель Лерхе Нільсен, Рікке Стенхольт Олесен (університет Копенгагена), Лізбет Імер і Марі Стоклунд у межах трирічного гранту здійснили дослідження понад 100 датських рунічних каменів і сформували базу даних. До 2009 р. вирішено всі юридичні і технічні питання, пов’язані з онлайн-публікацією бази даних та системою пошуку в ній. До контенту цієї бази даних внесені написи, знайдені на рунічних каменях не лише Данії, але і Шлезвіга та інших скандинавських

країн. Система пошуку має зручний англомовний інтерфейс, що забезпечує навігацію за багатьма пошуковими ознаками, наприклад, за частиною тексту. Поряд з раритетними фотографіями 1920-40-х р. представлені сучасні фотографії рунічних каменів.

Рунолог Національного Датського музею Лізбет Імер зазначає, що декодування тексту залежить від напряму освіченості реципієнта. Методологія дослідження рунічних каменів – міждисциплінарна – поєднує текстологічні та філологічні методи, дані археологічних розкопок, тексти саг та свідчення хроністів. У той час використання тільки одного підходу призводить до обмеженого тлумачення рунічних текстів. Додамо, що соціокомунікативний підхід є головним у процесі декодування рунічних написів. Обов'язково слід з'ясовувати, для кого писалося повідомлення, з якою метою і в якому історичному контексті, якої культурної традиції дотримував автор напису, мову напису, спосіб написання, символьне оформлення тексту (додаткові малюнки) та ін. [124].

Лізбет Імер уважає, що через сформовану нову традицію і схиляння перед авторитетами численні рунічні написи на каменях читаються неправильно. Відомо, що багато рунічних каменів були прочитані різними фахівцями по-різному саме тому, що вони мали справу з неякісними зображеннями і помилково приймали одні символи за інші. Крім того, сам тип каменів, на яких висікали руни, сприяв скороченням і логічним угрупуванням, що також ускладнює читання й декодування текстів. Суттєво ускладнює читання написів і використання майстрами різних напрямів розміщення рядків з рунами. Якщо камінь або напис зберігся фрагментарно, то частина рядків втрачається і декодування стає значною проблемою. Те, що рядки ранніх (IV-VI ст.) написів орієнтовані справа наліво, спричинило різні гіпотези щодо близькосхідного або єгипетського походження рунічної писемності. Хоча ці гіпотези і не набули поширення, подібна орієнтація свідчить, що рунічна писемність не була запозичена в греків або римлян. Перехід до традиційного для Європи напряму письма відбувався поступово,

під впливом контактів з південними та західними сусідами [124]. Ранні рунічні написи (до 800 р.) практично не мають орнаментів. Вони вирізані знаками Старшого Футарку і часто містили магічні заклинання, семантичне значення яких майже не декодується [412].

Іншою проблемою є мова, якою виконані написи. Уже в VII ст. традиція створення рунічних каменів поширилася по всій Скандинавії, і в рунічних написах стали проявлятися діалектні особливості розмовної мови скандинавських народів.

Відомо 6578 рунічних каменів, з яких 3314 є поминальними. Більшість пам'ятників перебувають у Швеції (3628), причому 1468 з них – в одному регіоні країни – Уппланді. Значно менше їх у Норвегії (1649) та Данії (962). Поминальні рунічні камені знаходили на Британських островах, у Гренландії, Ісландії та на Фарерах [411].

Цікавим прикладом мультимодального подання інформації є рунічний камінь U 455 з Несбі (швед. Näsby), споруджений сином на честь своїх загиблих батьків наприкінці XI ст. (Дод. Ц. Рис. 1). Камінь установлений на пагорбі, на відстані 4,5 км на північний схід від Сігтуни. Пам'ятник був відомий уже першим видавцям рунічних текстів. Матеріал – сірий граніт із домішками кварцу. Висота каменю – 2,75 м, ширина біля основи – 60 см, у середині – 1,05 м. Текст висічений на тулубах двох зміїв, що переплітаються один з одним. Напис починається у хвості верхнього змія, уздовж його тіла, звивається у вигляді незамкненої вісімки і, досягаючи голови неподалік вершини монумента, продовжується на тілі нижнього змія в напрямку від хвоста, біля основи каменю, до голови: «Інгіфаст велів установити цей камінь по Торкель, своєму батькові, і по Гуннхільд, своїй матері». Хоча пам'ятник не підписаний, орнаментика, безумовно, дозволяє вважати його, як і подібні до нього за стилем камені U 460 і U 463 роботою майстра Фота [411]. Проаналізуємо декілька мультимодальних інформаційних контентів, які містить цей камінь. Візуально, передусім, сприймається змієподібний вузликовий орнамент, у якому зроблений напис. Орнамент складається з

двох зміїв – більшого та меншого, ймовірно йдеться про старшу за віком людину та молодшу (або батько та мати; чоловік-жінка). Більший за розміром змій утворює вісімку або знак нескінченості, таку форму має і руна Дагаз, що означає перехід у новий стан. Змії об'єднані додатковими мотузками, які утворюють вузликовий орнамент з руною Одал (семантичне значення – зв'язок з предками). Колір напису – червоний. Зміїв поєднує і напис, який потрібно прочитати по лініях, що прокреслені явними та неявними змієподібними формами, тобто під час читання напису можна провести умовну лінію від голови верхнього змія до хвоста нижнього, через увесь камінь, таким чином з'єднуючи їх, утворюючи додатковий вузлик. Тобто текст стає з декількома семантичними значеннями.

Поминальний рунічний камінь на честь стародавнього дослідника скандинавської традиції Олофа Вереліуза (1618-1682 рр.) встановлений на старому цвинтарі Уппсали в невеликому кургані (Дод. Ц. Рис. 2) [411]. Камінь зведений у 1698 р. його учнем на ім'я Олоф Рудбек [441]. На цьому камені містяться рунічні написи, змієподібної форми, змії утворюють також символьно оформлений знак нескінченності або руну Дагаз, що свідчить про віру в безсмертність душі. Основні модальності подання інформації: руна як знак-фонема; змій як лінійне оформлення напису, який обмежує форму; сам змій як символ; вузликове переплетіння, що утворює додаткову руну, яка узагальнює ввесь текстовий матеріал.

На Карлевському рунічному камені можна простежити іншу традицію подання епітафічної інформації: по-перше, цей камінь без поховання, по друге, він не має «зміїв», однак інформаційний контент подано в поетичній формі, що характерно для скальдів. Рунічний напис розміщений вертикально, розфарбований у червоний колір, для твердої структури каменю обсяг тексту достатньо великий, що свідчить про тривалу, копітку роботу майстра рун та важливість персон, про яких ідеться в повідомленні (Дод. Ц. Рис. 3).

Інший Карлевський рунічний камінь (швед. Karlevistenen) розташований на узбережжі Кальмарсунда, західніше Карлева, на острові

Еланд, Швеція (Дод. Ц. Рис. 5). Відповідно до класифікації проекту Rundata, йому присвоєно номер Öl 1. Напис на камені датований X ст. і є найдавнішим записом скандинавської поезії скальдів; складений частково у віршованій, частково в прозовій формах. Скорочений надпис свідчить: «Цей камінь поставлений на пам'ять про Сібба Хорошого, сина Фульдара і його свити» [415]. Кам'яні документні пам'ятки є важливим джерелом вірогідної аутентичної інформації для вивчення історичних, культурних, соціокомунікаційних аспектів життя людства в першому тисячолітті, однак вони недостатньо вивчені та неоднозначно декодовані сучасними дослідниками. Наприклад, існують три варіанти декодування одного і того самого рунічного напису на камені з Туне (Норвегія, IV ст.), який зроблений бустрофедоном і розташований зверху вниз та знизу догори (Дод. Ц. Рис. 4) [441; 451]:

1) на зламі XIX-XX ст. Софус Бугге прочитав: «Я, Вів, вирізав ці руни для свого напарника Водуріда. І поставив цей камінь. Три дочки поділили спадок, [оскільки] вони були найближчими родичами»;

2) у 1930 р. Карл Марстрандер переклав напис так: «Я, Вів, зробив кам'яну гробницю для Водуріда, який виробляв хліб (для мого патрона). Мої дочки, які також служили Водуріду, побажали, щоб я поставив цей камінь, оскільки не було в нього близьких родичів і спадкоємців»;

3) на думку Оттара Грьонвіка (1981 р.), текст читається так: «Я, Вів, після [смерті] Водуріда, який годував мене хлібом, вирізав руни на цьому камені для нього. Три дочки на похоронах отримали красивих чоловіків і будуть у них гарні спадкоємці».

Різноманітність інформаційних контентів під час декодування одного й того самого напису є очевидною. Причини неоднакового тлумачення написів полягають у відмінностях соціолектів дешифраторів та кодувальників напису. Чим більше соціолект, а радше семіолект, буде адаптований до

рунічної традиції, тим більша імовірність, що напис буде правильно декодовано.

Рунічні написи на поминальних каменях є документною пам’яткою, свідоцтвом, у якому фіксували особливості життя та смерті видатних осіб того часу та їх близького оточення. Аналіз контентів дозволяє виокремити лінгвістично-семантичну контрукцію, яка характерна для багатьох написів:

1. «X» поставив цей камінь в пам’ять про «Y». Де «X» – замовник рунічного напису, за бажанням якого робився напис. «Y» – персона, на честь якої поставлений рунічний камінь.
2. Обставини смерті «Y», здійснені ним подвиги.
3. «Z» – вирізав руни.
4. Додаткова релігійна формула, із заклинанням міфічних героїв, наприклад, «Тор освятив руни».
5. Цитата із саги (поетичного сказання) про міфічного героя, який символічно асоціюється з персоною «Y».

Існує певна група каменів, які, крім уже зазначених модусів, подання інформації, містять зображення човна як ідентифікаційного символу вікінгів. Прикладом є рунічний камінь, що має напис на двох сторонах із зображенням човна на південній стороні. Рунічний напис викарбувано на двох сторонах каменю (1,7 м. у висоту): з однієї сторони, яка звернена на південь, напис являє собою текст, писаний рунами молодшого футарку, який оформлений у замкнену символічну мотузку з нескінченим вузлом; на стороні, зверненій на північ, напис складається з тексту у змієподібній формі. У верхній частині на цій стороні – стилізований християнський хрест. Численні камені, встановлені на честь вікінгів, містять зображення човнів і оформлені рунічними знаками, які, згідно з легендою, мають скріплювати камінь: Törnevalla 122 у Skresta; 154 у Skarpåker; 158 в Österberga; 164 у Spånga; 351 в Överjärna; 352 у Линга; 51 у Husaby; U 370 у Herresta, U 979 у Гамла Уппсала, U 1052 в Axlunda, U 1161 в Altuna і Vs 17 у Ráby [411].

Вузликові орнаменти в оформленні рунічних текстів на поминальних каменях подібні до декорування кельтських та піктських кам'яних пам'ятників. Такі орнаментальні мотиви, як «плетений орнамент», «ірландський вузлик», циклічне замкнене коло у вигляді знака нескінченності, утворене зміями, візуально подібні до трипільської орнаментації, в якій змії мали семантичний контент – круговорот води (енергії). Таким чином, семантичний контент орнаментації, яку старанно оформлювали майстри рун, інформує про циклічність життя та смерті й спрямовує душі в нове життя. Також рунічні камені епохи вікінгів мають власну символьну своєрідність завдяки зображенню човнів.

Рунічні написи доповнені християнським хрестом свідчать про взаємовплив двох знаково-символьних систем на першому етапі зміни релігійних доктрин. В Уппланді сконцентрована найбільша кількість рунічних написів – 70% усіх знайдених, 1196 з них містять християнскі символи: вигравірувані хрести, дописані християнські молитви [159]. Багато рунічних каменів було використано для спорудження будинків, три рунічні камені перенесені з їх місць і вмуровані в стіну церкви, їх також використовували під час будівництва метрополітену (Дод. Ц. Рис. 6). Але лише наприкінці XX ст. став активно відновлюватися науковий інтерес до рунічних написів на поминальних каменях.

Отже, ще за часів вікінгів, формувалися прийоми візуалізації інформації, які сьогодні узагальнені в теоретичих засадах інфографіки. На думку П. Борейка, інфографіка – це поєднання графіки й тексту, створене з метою наглядно відобразити інформацію. Ознаками інфографіки як особливого журналістського жанру, предметом якого є подія, сукупність подій, суспільно значуще явище тощо, метою – надання образних уявлень про інформацію є: 1) цілісність тексту й зображення; 2) символізація позначуваного (спроможність передавати цілісний зміст через систему візуальних образів; 3) декодованість складників (здатність аудиторії інтерпретувати інфографіку відповідно до авторського замислу); 4) зовнішня

привабливість у поєднанні з корисним інформаційним навантаженням. Таким чином, візуалізація структурних компонентів інформаційного ресурсу та його контенту є одним із засобів підвищення якісного рівня комунікативності композиційно-графічного моделювання інформаційних порталів [109].

В умовах переосмислення соціокомунікативної історичної спадщини актуальними є системні дослідження архаїчних джерел знаково-символьних систем. Знаки-символи не одне тисячоліття забезпечували комунікаційну взаємодію пращурів, тому важливим є дослідження мультимодального подання текстової інформації, яка використовувалася на протязі тисячолітньої еволюції і донині наявна в соціокомунікаційному просторі. Вирішення цієї проблеми можливе завдяки формуванню семіолекту нового типу як основи комунікаційних маніпуляцій різними знаково-символьними системами.

Крім того, рунічні знаки часто згадуються в художніх творах, наприклад, «Володар Перснів» (руни Ельфів, руни Орків та ін.), «Гаррі Потер» (Герміона Грейнджер і Персі Візлі вивчали «Древні Руни»), в інших художніх фільмах та серіалах, а також у комп’ютерних іграх («Руни / Runfall» (2014) PC, «Dota 2», «Джаггернаут» та ін.). Рунічним знакам присвячений контент десятків інтернет-ресурсів («Рунмастер Oswald», «The Troth», «The Odninic Rite», «ARILD HAUGE’S RUNES» та ін.)

Активне використання рунічних знаків в електронному просторі сприяло наданню рунам окремих позицій у Юнікоді. Починаючи з версії Unicode 3.0, рунічним знакам були відведені позиції (16A0-16F0) [304]. Усього до Юнікоду долучено 76 рунічних знаків, зокрема різні форми одного і того самого знака залежно від рунічного алфавіту, а також три пунктуаційні рунічні знаки: крапка (16EB), двокрапка (16EC) і хрест (16ED), три додаткові знаки для позначення «золотих чисел» у рунічних календарях: arlaug (16EE), tvimaður (16EF) і belgþor (16F0) [408].

Руни підтримують вільні Юнікод-шрифти Junicode, Free Mono і Caslon Roman; умовно безплатні: Code2000, Everson Mono і TITUS Cyberbit Basic.

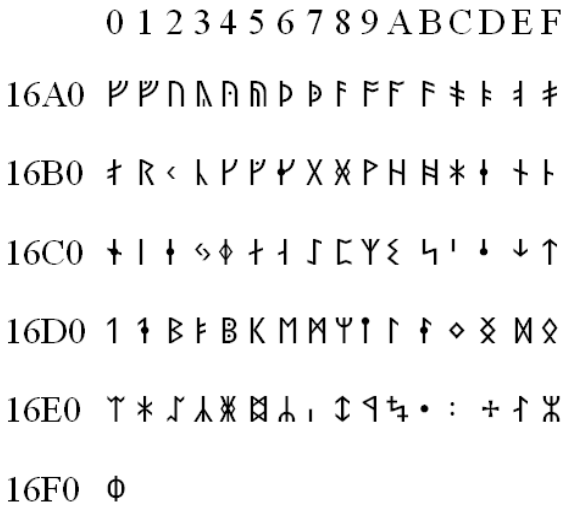

Рис. 5.3.3. Руни в Юнікоді.

Таким чином, подальше дослідження сакрального змісту рунічних знаків дозволить глибше усвідомити значення символьної комунікації, сформувати теоретичне підґрунтя для підвищення рунічної грамотності сучасної бізнес-еліти та фахівців соціально-комунікаційного напряму, що сприятиме створенню продуктивного й гармонійного комунікаційного простору.

Висновки до розділу

1. Визначення особливостей семантичної складової рунічних написів, а саме способів тайнопису, дозволило розширити теоретичні наробки криптографії та стеганографії, як сучасних наукових напрямів вивчення методів захисту інформації від стороннього реципієнта.

Пошук нових засобів захисту інформації, відмінних від класично-традиційних, належать до фундаментальних проблем сучасної криптології. З метою їх вирішення, з позицій соціокомунікативного підходу, потрібно розширювати класичну модель комунікації – «комунікатор – контент – реципієнт», долучивши до неї ще одного суб'єкта комунікаційного процесу, так званого «чужого» – «зацікавленого стороннього реципієнта», від якого конфіденційну інформацію необхідно захистити. При цьому сам контент повідомлення, який комунікант передає реципієнтові, слід поділити на складові: «головне повідомлення», «код-ключ», «закодоване повідомлення». Методи криптографії спрямовані переважно на захист змісту повідомлення, тоді як методи стеганографії – на захист самого факту наявності будь-яких прихованих інформаційних контентів.

2. У рунічній знаково-символьній комунікації, виявлені захисні методи кодування інформації: гальдрастави (складні символи), які мали лінійний та нелінійний вигляд (рунов'яз); бустрофедон; модифікації графічних форм рун, з додаванням зайвих ліній, або додаткових, які вказують на номер літери у Футарку (шатрові руни та ін.). Давні майстри рун, використовували власні методи стеганографії: поміщали рунічні формули в художньо-образні контейнери, в яких рунічні знаки «зникали», претворюючись в орнамент. Процес зворотного перетворення контенту називається декодуванням. Декодування – операція, зворотна кодуванню, тобто відновлення інформації в первинному алфавіті за допомогою знайдених відповідностей у вторинному. Виокремленні особливості рунічної синтактики і методів криптографії, які використовувалися в рунічних

написах, стає додатковим теоретичним підґрунтям для ефективнішого декодування археологічних знахідок – рунічних артефактів.

3. Визначено, що орнаменти у написах використовували не тільки для приховування змісту повідомлення, але й розширення його семантичної ємності. Узагальнення інформації про способи формування текстових написів на каменях вікінгів дозволило довести мультимодальну природу рунічних текстів. Такі орнаментальні мотиви, як «плетений орнамент», «ірландський вузлик», циклічне замкнене коло та ін., слугували умовними лініями, в які вписувалися рунічні знаки, що дозволяло розширити семантику повідомлення. Рунічні тексти доповнювалися рунов'язами – нелінійно зображеними рунами, які створюють цілісний контент, та утворюють художньо-образний контейнер.

4. Доведено, що прийоми візуалізації інформації, які сьогодні узагальнені в теоретичних засадах інфографіки, зароджувалися ще у письмово-символьній комунікації за часів вікінгів: поєднання графіки й тексту, створене з метою наглядно відобразити інформацію; цілісність тексту й зображення; символізація позначуваного (спроможність передавати цілісний зміст через систему візуальних образів; декодованість складників (здатність аудиторії інтерпретувати інфографіку відповідно до авторського замислу); зовнішня привабливість у поєднанні з корисним інформаційним навантаженням. Отже, візуалізація структурних компонентів інформаційного повідомлення, підвищуватиме якість сприйняття мультимодального тексту. Мультимодальність рунічних написів можуть використовувати розробники інформаційних контентів інтернет-ресурсів, у яких кожний прояв графічності (символ, колір, сегментація сторінки) виконує певну інформаційну функцію та створює цілісний мультимедійний продукт.

5. Визначено, що процес декодування потребує залучення дослідницького інструментарію герменевтичного, соціокультурного, соціокомунікативого та мультидисциплінарного підходів з метою створення унікального соціокультурного лінгвокоду для кожної рунічної знаково-

символьної системи. Існують рунічні формули, сенс яких декодується символьно, а не фонемно, тому такі написи не мають лінгвістичного навантаження. Їх семантичне значення залежить від головної тематики угрупування, мети повідомлення, тому процес декодування потребує компетентності дешифратора з рунічної традиції.

6. Розроблені етапи методики декодування архаїчних знаків-символів.

1). Аналіз комуніканта. Визначення соціального статусу, освітнього рівня, релігійної та професійної належності комуніканта.

2). Аналіз реципієнта. З'ясування специфічних ознак реципієнта-«Іншого», кому призначався знак-код.

3). Аналіз контенту. Для успішного процесу декодування архаїчних сакральних символів слід визначити функціональне призначення повідомлення зважати на соціокультурний контекст («мир-війна», «свято-будні», напрям ритуального процесу і т. ін.). Зазвичай, до сакрального «Іншого» зверталися з різними проханнями: про захист, перемогу, владу, кохання, здоров'я, прийняття до потойбічного світу та ін.

Таким чином, визначення загального й особливого в символьній комунікації різних народів світу дозволить з'ясувати закономірності кодування-декодування інформації, семантичне наповнення інформаційних повідомлень, спрогнозувати еволюційні зміни комунікативних засобів у майбутньому.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження досягнуто поставлену мету дисертації, підтверджено висунуту гіпотезу, вирішено всі завдання, що дозволило дійти основних наукових висновків.

1. Важливе загальносоціальне значення оптимізації соціокомунікаційної взаємодії в умовах розгортання глобального інформаційного простору актуалізує дослідження, спрямовані на пошуки резервів підвищення інформаційної ємності сучасних комунікаційних засобів. Теоретичні засади вивчення складних знакових систем найефективніше формуються в межах спеціальних наукових дисциплін соціокомунікаційного циклу, зокрема рунології, предметом якої є руни як найдавніший та усталений засіб символьної комунікації.

Відтворення еволюції наукових поглядів фахівців щодо вивчення комунікативної сутності рунічних знаків дозволило виокремити три етапи становлення теоретичних засад рунології: емпіричний (XVII – XVIII ст.), у процесі якого практика поступово накопичувала знання, здобуті в результаті узагальнення існуючого досвіду з декодування рунічних написів різноманітного походження; етап початкових теоретичних осмислень (XVIII – перша половина XX ст.) – фрагментарно досліджувалися особливості семантичної , синтактивної, сигнативної, прагмативної складових рунічного знака-символу представниками різних наукових напрямів; теоретичний етап розпочався в 50-ті рр. XX ст. системними дослідженнями рун у багатьох країнах світу, запровадженням конгресів рунологів, виданням ґрунтовних монографічних досліджень та інституціоналізацією рунології як самостійної наукової дисципліни.

2. Теоретичні здобутки з рунології лінгвістів, істориків, філологів, культурологів: М. Бернса, Е. Брета, М. Біанчі, Й. Буреуза, Л. Віммера, В. Грімма, Р. Елліота, А. Каіржанова, Е. Макаєва, К. Марстрандера, Е. Мельникової, Е. Мольтке, Дж. Олавсона, О. Рудбека, О. Хлєвова та ін. щодо

комунікативних особливостей рунічного знака допомогли обґрунтувати необхідність розвитку концептуальних засад рунології на підґрунті теорії та історії соціальних комунікацій. Нині найактуальнішим завданням рунології є узагальнення в межах єдиної теорії здобутків представників інших наукових дисциплін щодо еволюції становлення графічних засобів символьної комунікації, особливостей рунічної комунікативної взаємодії народів, які мігрували територією Євразії, дослідження закономірностей ущільнення інформаційної ємності рунічного знака як мультимодального феномену. Створення всеукраїнської бази даних руноподібних знаків, визначення методів документування артефактів, знайдених на території заповідника «Кам'яна Могила» (Запоріжжя), в осередках трипільської культури, Верхнього Салтова (Харківська обл.) та ін., сприятимуть розвиткові рунології в Україні, поповнять скарбниці наукових рунічних баз даних Європи й Азії.

3. Використання методології соціокомунікативного, системного, соціокультурного, семіотичного, історико-генетичного підходів, а також комплексу дослідницьких методів: термінологічного, компаративного, моделювання, прогнозування дозволили запобігти фрагментарності й описовості наукової розробки проблеми, розробити цілісну теорію рунічної комунікації як комплексу наукових знань щодо її сутності, властивостей, функцій, історії та закономірностей розвитку. На основі застосування означеного дослідницького інструментарію встановлено мультимодальність та багатофункціональність рунічного знака, який має властивості знака-фонеми, знака-символу, знака-складу, знака-цифри, графічної рунічної формули в орнаментаціях, що дозволяє кодувати різні види інформації та транслювати їх по різноманітних каналах комунікації. Рунічні знаки-символи мали декілька етапів трансформації, однак зберегли графічну форму, а в деяких випадках і первісні семантичні значення, у зв'язку з їх унікальними комунікативними властивостями, а саме: наявність простої графічної форми, що позначає природні явища; багатозначність та багатофункціональність семантичної складової; гнучкість і комбінаційність. Кожний рунічний знак є

не лише складовою Футарку як узагальнюючої метасистеми, але й самостійною мезосистемою з великим обсягом інформаційного контенту, що здатний відбивати сутнісні особливості найважливіших для буття людини процесів та явищ зовнішнього комунікаційного середовища.

4. Дослідження особливостей ґенези проторунічної та еволюції рунічної знаково-символьної комунікації вможливило визначити основні етапи зародження та функціонування рунічного знака-символу: виділення символьних предметів зі світу природи; виникнення релігійної символьної комунікації; виокремлення графічної символьної комунікації; виникнення сталих символьних систем, які допомагали комунікантам знаково фіксувати інформацію і передавати її із покоління до покоління; поява графічних знаків-символів для лінійного фіксування інформації (прото-письмена); інтенсивний розвиток знаків-символів «Розквіт символотворчості»; часткова стагнація графічної знаково-символьної комунікації; активізація розвитку знаково-символьних систем як засобів комунікації; сучасна актуалізація розвитку символьної комунікації.

Доведено, що семіогенез знаків-символів пов’язаний з розвитком та ускладненням соціокомунікативних потреб суспільства, тому процес еволюції знаково-символьних систем триває. Уточнено терміносистему предметної галузі «рунічна символьна комунікація»: символьна комунікація – це вид соціальної комунікації, в якій передача смислів здійснюється на основі кодування-декодування знаками-символами архетипових образів. Рунічні знакові системи – це один з найдавніших та усталених засобів символьної комунікації, в яких кодується не лише фонетична система, інформація про статичні предмети, але й означені динамічні процеси природних явищ та життєвих ситуацій.

5. У процесі тривалої еволюції рунічний знак набув різноманітних функцій, що забезпечило його гнучкість та життєздатність як унікального комунікаційного феномену. Визначено три основні вектори функціональної диверсифікації рунічних знаків: мовний – рунічний знак представлено

літерою-фонемою, яка виконує функцію письмової комунікації; прототиповий – рунічний знак використовується для позначення родової належності або власності, реалізуючи ідентифікаційну функцію власника (тамга, бортний знак, герб, логотип); сакральний – рунічний знак-символ використовують для пророцтв, виконує мантичну функцію. Отже, рунічна система складається з підсистем: мантично-символьної, знаково-тамгової, орнаментально-символьної, знаково-цифрової, фонемно-літерної, що підтверджує її феноменальні інформаційно-комунікаційні властивості.

6. На основі компаративного аналізу виокремлено спільні форми графічних знаків у таких рунічних системах: етруській, тюркській (орхоно-єнісейській), готській, скандинавській, англосаксонській, слов'янській, булгарській, угорській, гренландській, маркоманічній (за скандинавськими назвами руни Альгіз, Лагуз, Тейваз, Еваз, Іса, Кано, Гебо, Соулу, Феху, Одал), що дозволило підтвердити гіпотезу про єдине генетичне походження рунічних систем та змоделювати спільну графічну протоформу (шестикутний кристал), яка стала засобом верифікації для руноподібних знаків-символів щодо їх належності до рунічних систем. Аналіз прагматики рунічного знака, її екстраполяція стосовно підпорядкування загальним законам соціальної комунікації (двосуб'єктності, зворотного зв'язку, знакового характеру комунікації, мінімального підґрунтя, гетерогенності комунікативних систем) дозволили сформулювати специфічні закони функціонування символьної комунікації: 1) конвенціональності (символ має багатошаровий зміст, символьна комунікація здійснюється за умови розуміння реципієнтом хоча б одного семантичного контенту символу); 2) належності до соціокультурного контексту (символьна комунікація відбувається в умовах певного дискурсу: культурного, політичного, релігійного, комерційного, використовується для ідентифікації й популяризації певних соціокультурних цінностей соціальної групи; 3) медійності (передавання інформації графічними символами відбувається завдяки візуальному каналу; символи виконують презентативну функцію).

7. У процесі соціогенезу семантична складова знаків-символів певним чином трансформувалася: 1) дилатація (розширення, збільшення кількості значень), 2) девальвація (зменшення фідеїстичного ставлення до сакральних знань, що призводить до втрати сутнісних значень знаків-символів), 3) інверсія (зміна ставлення до знака-символу із сакрального на профанне), 4) інмутація (зміна значення знака спільнотою під впливом радикальних соціополітичних та соціокультурних трансформацій), 5) мортифікація (поступова втрата знань щодо семантичного контенту знака-символу, правил синтактики, що внеможливлює процес декодування), 6) секуляризація (зміна сакральної функції знаків символів на прагматичну – руни-літери, руни-математичні символи та ін.). Виявлені трансформаційні зміни дозволяють довести, що в процесі еволюції на знаки-символи впливає соціокультурне середовище, яке формує нові значення знаків-символів, адаптовані для потреб нових видів комунікаційної взаємодії.

8. Дослідження технологій та особливостей символьної фіксації інформації вможливило з'ясувати, що в процесі декодування знаків-символів необхідним є врахування історичного й соціокультурного контексту, який зумовлював унікальність лінгвокоду кожного різновиду символьних знакових систем. У рунічній знаково-символьній комунікації виявлено захисні методи кодування інформації: гальдрастави (складні символи), які мали лінійний та нелінійний вигляд (рунов'яз); бустрофедон; модифікації графічних форм рун з додаванням зайвих ліній або додаткових, які вказують на номер літери у Футарку (шатрові руни та ін.). Означені особливості рунічної синтактики і методів криптографії, які використовувалися в рунічних написах, стає додатковим теоретичним підґрунтям для ефективнішого декодування археологічних знахідок – рунічних артефактів. Виявлено особливості семантичної складової рунічних написів, а також способи та методики тайнопису збагачують теорію й технологію криптографії і стеганографії як актуальних нині методів захисту інформації від несанкціонованого доступу.

9. Мультимодальність рунічних текстів зумовлює необхідність їх розкодування за допомогою декількох семіотичних систем, які виконують три основні функції: 1) фіксацію інформації через організацію та структурування тексту; 2) забезпечення інтеракції між суб'єктами комунікації; 3) формування семантики комунікативної взаємодії. В епоху вікінгів різьбярі рун – комуніканти та їхні адресати – реципієнти використовували руни як семіотичний ресурс, щоб передати і структурувати повідомлення на рунічних каменях, які мали обмежений комунікаційний простір, але як комунікат успішно виконували меморіальну функцію. Рунічні написи на каменях – мультимодальні тексти – мають різні семіотичні модуси, зумовлені поєднанням візуальних (орнаменти, рунічні символьні формули) і вербальних (лінгвістичних) засобів фіксації інформації. Принципи та технології мультимодальної презентації стародавніх рунічних текстів можуть використовувати сучасні розробники семантично та синтактично ємного візуально-інформаційного контенту веб-сторінок.

Проведене дослідження не вичерпує повністю проблеми пошуку резервів підвищення ефективності символьної комунікації. Перспективні напрями подальшої розробки проблеми передбачають: дослідження особливостей прагмативної складової рунічних футарків; виявлення резервів суттєвого збільшення інформаційної ємності та семантичної гнучкості знакових систем фіксації, зберігання й передавання інформації в часі та просторі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аврутина А. С. Опыт реконструкции фонологии языка древнетюркских рунических памятников : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.22 / Аврутина А. С. — СПб., 2005. — 144 с.
2. Автоматы и разумное поведение. Опыт моделирования / Н. Амосов, А. Касаткин, Л. Касаткина, С. Талаев. — Киев : Наук. думка, 1973. — 261 с.
3. Аманжолов А. С. К генезису тюркских рун / А. С. Аманжолов // Вопр. языкознания. — 1978. — № 2. — С. 76–87.
4. Аманжолов А. С. Руноподобная надпись из сакского захоронения близ Алма-Аты / А. С. Аманжолов // Вестн. АН КазССР. — 1971. — № 12. — С. 64–66.
5. Аникин Д. А. Структурализм и постструктурализм в философии истории / Д. А. Аникин // Известия Саратов. ун-та. Философия. Психология. Педагогика. — 2007. — Вып. 2. — С. 3–10. — (Новая серия).
6. Анпилогов Г. Н. Бортные знамена как исторический источник / Г. Н. Анпилогов // Совет. археология. — 1964. —№ 4. — С. 154–167.
7. Антропов Д. М. Как завязывать узлы: 38 надежных испытанных узлов / Д. М. Антропов. — М. : Наука : Изд. фирма «Физ.-мат. лит.», 1995. — 129 с.
8. Ашкеназы В. О. Колыбель разума и живой мозг [Электронный ресурс] / В. О. Ашкеназы. — Режим доступа: http://www.ufo.obninsk.ru/nts/text/-bio5.htm. — Загл. с экрана.
9. Аюпов Н. Г. Тенгрианство как открытое мировоззрение : монография / Н. Г. Аюпов. — Алматы : КазНПУ им. Абая : КИЕ, 2012. — 256 с.
10. Балаклицький М. Медіатизація протестантизму в Україні 1991–2010 років : монографія / М. Балаклицький. — Харків : ХІФТ, 2011. — 379 с.

11. Балтин-Кольский А. О. О рунической надписи из Старой Ладоги / А. О. Балтин-Кольский // Скандинав. сб. IV. — Таллин : Эстон. гос. изд-во, 1959. — Вып. 4. — С. 19–22.
12. Барашков А. Узелковое письмо древних славян / А. Барашков // Наука и религия. — 1992. — № 4/5. — С. 12–16.
13. Барбер Р. Святой Грааль. Во власти священной тайны. Знания, перед которыми бессильны любые коды / Р. Барбер. — М. : Эксмо, 2006. — 640 с.
14. Барт Р. Избранные работы : Семиотика. Поэтика / Ролан Барт ; пер. с фр. Д. А. Силичева ; сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. — М. : Прогресс, 1989. — 616 с.
15. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. — 2-е изд. — М. : Искусство, 1986. — 444 с.
16. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. — Київ : Академія, 2004. — 344 с. — (Серія «Альма-матер»).
17. Белицкий М. «Ме» — божественные законы [Электронный ресурс] / М. Белицкий. — Режим доступа: http://historylib.org/historybooks/Marian-Belitskiy_SHumery-Zabytyy-mir/46. — Загл. с экрана.
18. Бенвенист Э. Индоевропейское именное словообразование / Э. Бенвенист ; пер. с фр. Н. Д. Андреева. — М. : Изд-во иностр. лит., 1955. — 260 с.
19. Бердюгина Н. Знаки народа манси [Электронный ресурс] / Н. Бердюгина, А. Слепухин. — Режим доступа: http://adventurteam.ru/content/view/1692. — Загл. с экрана.
20. Блумер Г. Общество как символическая интеракция / Г. Блумер // Современная зарубежная социальная психология : тексты. — М., 1984. — С. 173.

21. Блюм Р. Х. Книга рун: руководство по пользованию древним Оракулом. Руны викингов / Ральф Х. Блюм ; пер. с англ. С. Э. Ласточкина. — М. : София, 2007. — 192 с.

22. Бобырева Е. В. Религиозный дискурс: ценности, жанры, стратегии : на материале православного вероучения : дис. … д-ра филол. наук : 10.02.19 / Бобырева Е. В. ; Волгогр. гос. пед. ун-т. — Волгоград, 2007. — 465 с.

23. Богданов Е. В. Философская герменевтика: история и современность / Е. В. Богданов. — СПб. : СПбГУАП, 2002. — 190 с.

24. Богуславський О. В. Преса міжвоєнної української еміграції і боротьба за незалежність України / О. В. Богуславський. — Запоріжжя : Просвіта, 2008. — 452 с.

25. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Жан Бодрийяр ; [пер. с фр. и вступ. ст. С. Н. Зенкина]. — М. : Добросовет, 2000. — 389 с.

26. «Божественные слова»: иероглиф, символ и мудрость писца [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ancient.gerodot.ru/topics/data/egypt/articles/egypt_article_13.htm. — Загл. с экрана.

27. Болсуновский К. Родовой знакъ Рюриковичей Великихъ Князей Кіевскихъ. Геральдическое изследованіе, предназначенное къ чтенію на XIV Археологическомъ Съезде въ г. Чернигове / К. Болсуновский. — Киев : Типо-литогр. С. В. Кульженко,1908. — 14 с.

28. Брукфилд К. Письменность / Карен Брукфилд. — М. : Слово, 2001. — 63 с.

29. Бугаева И. В. Язык православных верующих в конце XX – начале XXI века. / И. В. Бугаева — М. : ФГОУ ВПО РГАУ–МСХА им. К. А. Тимирязева, 2008. — 234 с.

30. Булгарские руны [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.v-stetsyuk.name/uk/Expedition/Chram.html. — Загл. с экрана.

31. Бурдье П. Начала : [сборник] : пер. с фр. / Пьер Бурдье. — М. : Socio-Logos, 1994. — 287 с.

32. Вальденфельс Б. Вступ до феноменології / Б. Вальденфельс. — Київ : Альтерпрес, 2002. — 176 с.

33. Вахек Й. К проблеме письменного языка / Й. Вахек // Пражский лингвистический кружок : сб. ст. / сост., ред. и предисл. Н. А. Кондрашова. — М. : Прогресс, 1967. — С. 531.

34. Вебер Э. Руническое искусство / Э. Вебер ; пер. с нем. Скопинцевой Е. — М. ; СПб. : Евразия, 2002. — 160 с.

35. Вербіцький О. В. Вступ до криптології / О. В. Вербіцький. — Л. : ВНТЛ, 1998. — 248 с.

36. Визгин В. П. Постструктуралистская методология истории: достижения и пределы / В. П. Визгин // Одиссей. Человек в истории. 1996. — М. : Наука, 1997. — С. 43.

37. Вирт Г. Ф. Хроника Ура Линда. Древнейшая история Европы / Герман Феликс Вирт ; пер. с нем. А. В. Кондратьев. — М. : Вече, 2007. — 624 с.

38. Вишняков В. І. Культурологія [Електронний ресурс] / В. І. Вишняков. — Режим доступу: http://lubbook.net/book_457.html. — Назва з екрана.

39. Відейко М. Ю. Тема Трипільської культури у сучасному «праісторичному» міфотворенні [Електронний ресурс] / М. Ю. Відейко. — Режим доступу: http://www.trypillia.com/index.php?option=-com_content&view=article&id=37:-qq-&catid=51:mythology&Itemid=65. — Назва з екрана.

40. Владимиров А. Искусство речи : курс лекций / протоиерей Артемий Владимиров ; Православ. Свято-Тихонов. гуманит. ун-т, Миссионер. фак. — М. : Изд-во ПСТГУ, 2011. — 368 с.

41. Войтович В. Генеалогія богів давньої України / В. Войтович. — Рівне : Вид. В. Войтович, 2007. — 556 с.

42. Волошин Е. П. Аббревиатуры в лексической системе английского языка : дис. ... канд. филол. наук / Волошин Е. П. — М., 1966. — 134 с.
43. Гадамер Х. Г. Истина и метод : Основы философской герменевтики : пер. с нем. / Х. Г. Гадамер. — М. : Прогресс, 2006. — 352 с.
44. Гамезо М. В. Знаки и знаковое моделирование в познавательной деятельности (психологическое исследование познавательной функции знаков) : дис. … д-ра психол. наук / Гамезо М. В. — М., 1977. — 348 с.
45. Гарсиласо де ла Вега. История государства инков / Инка Гарсиласо де ла Вега ; пер. со староисп. В. А. Кузьмищева. — Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1974. — 747 с. — (Литературные памятники / АН СССР).
46. Гасанов Г. Р. Тамга — социальный символ или графическое изображение формы собственности [Электронный ресурс] : к истории тамги в правовой истории народов Северного Кавказа и Дагестана / Г. Р. Гасанов, Л. А. Алиева, С. Мусаев. — Режим доступа: http://www.rusnauka.com/36_PVMN_2013/Pravo/1_154347.doc.htm. — Загл. с экрана.
47. Гаспаров М. Л. Избранные труды. Т. 2. О стихах / М. Л. Гаспаров. — М., 1997. — 501 с.
48. Гегель Г. В. Ф. Эстетика. В 4 т. Т. 2 / Г. В. Ф. Гегель. — М. : Искусство, 1969. — 326 с.
49. Георгиев Е. Славянская письменность до Кирилла и Мефодия / Е. Георгиев. — Киев : София, 1952. — 312с.
50. Герчанівська П. Е. Знаково-символічна природа народної християнської культури / П. Е. Герчанівська // Культура і сучасність. — 2010. — № 2. — С. 91–96.
51. Герчук Ю. Я. Что такое орнамент? Структура и смысл орнаментального образа / Герчук Ю. Я. — М. : Галарт, 1998. — 328 с.

52. Гимбутас М. Цивилизация Великой Богини: мир Древней Европы / Мария Гимбутас ; пер. с англ. М. С. Неклюдовой. — М. : РОССПЭН, 2006. — 570 с. : ил.

53. Глотова Г. А. Человек и знак: семиотико-психологические аспекты онтогенеза человека / Глотова Г. А. — Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1990. — 256 с.

54. Глушков И. Н. Чердынские вогулы / И. Н. Глушков — М. : Книга по Требованию, 2011. — 67 с.

55. Головей В. Ю. Сакральне в мистецтві : проблеми образотворчої репрезентації : монографія / В. Ю. Головей. — Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. — 420 с.

56. Горовий В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс : монографія / В. Горовий ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ : НБУВ, 2010. — 356 с.

57. Гоч В. П. Новые Руны / В. П. Гоч. — Симферополь : ЭЛЬО РАДО, 2002. — 256 с.

58. Гриневич Г. С. Праславянская письменность. Результаты дешифровки. Т. 2 / Г. С. Гриневич. — М. : Обществ. польза, 1999. — 92 с. — **С. 15.**

59. Гриненко Г. В. Сакральные тексты и сакральная коммуникация : логико-семиотический анализ вербальной магии / Г. В. Гриненко. — М. : Новый век, 2000. — 448 с.

60. Грушко Е. А. Чернобог / Е. А. Грушко, Ю. М. Медведев // Русские легенды и предания. — М. : Эксмо, 2007. — С. 631.

61. Гузев В. Г. К вопросу о слоговом характере тюркского рунического письма / В. Г. Гузев // Вопр. языкознания. — 1994. — № 5. — С. 70.

62. Гузев В. Г. Проблемы происхождения древнетюркской руники в свете общей теории письма (к столетию дешифровки) / В. Г. Гузев,

С. Г. Кляшторный // Вестн. С.-Петерб. гос. ун-та. Сер. 2. — 1993. — Вып. 4 (23). — С. 57–62.

63. Гуревич Е. А. Жанр "прядей об исландцах" в древнескандинавской литературе : к проблеме исторической поэтики малой прозаической формы : дис. ... д-ра филол. наук : 10.01.03 / Гуревич Е. А. ; Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького РАН. — М., 2006. — 612 с.

64. Гуревич Е. А. Руны, руническое письмо / Е. А. Гуревич // Словарь средневековой культуры. — М., 2003. — С. 415–423.

65. Гуссерль Э. Собрание сочинений. Т. 3 (1). Логические исследования. Исследования по феноменологии и теории познания / Эдмунд Гуссерль ; пер. с нем. В. И. Молчанова. — М. : РИГ «Логос» : Гнозис, 2001. — 471 с.

66. Давидова І. О. Корпоративні бібліотечні об’єднання як результат формування спільної комунікаційної стратегії / І. О. Давидова // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Харків, 2009. — Вип. 25. — С. 68–75.

67. Давньогерманські знаки власності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.haidamaka.org.ua/0161.html. — Назва з екрана.

68. Дан Г. Рождение брэнда : практ. руководство / Г. Дан. — М. : Гелеос, 2004. — 344 с.

69. Даниленко В. М. Кам’яна Могила / В. М. Даниленко. — Київ : Наук. думка, 1986. — 152 с.

70. Дебре Р. Введение в медиологию / Р. Дебре ; пер. с фр. Б. М. Скуратова. — М. : Праксис, 2010. — 368 с.

71. Деррида Ж. Голос и феномен и другие работы по теории знака Гуссерля / Жак Деррида. — СПб. : Алетейя, 1999. — 208 с.

72. Деррида Ж. Структура, знак и игра в дискурсе гуманитарных наук / Жак Деррида // Письмо и различие / Жак Деррида ; пер. с фр. под ред. В. Лапицкого. — СПб. : Акад. проект, 2000. — С. 355.
73. Деяния сего света и будущаго, 1878 : рукописная старообрядческая книга : из фондов Новокузнец. музея совет. изобразит. искусства / Новокузнец. художеств. музей ; [авт.-сост. М. Авдеева]. — [Новокузнецк : Б. и.], 1993. — 8 с.
74. Джаксон Т. Н. Отражение торговли Новгорода со Скандинавией в древнескандинавской письменности / Т. Н. Джаксон // Скандинав. сб. — Таллинн, 1988. — Вып. 32. — С. 117–127.
75. Дирингер Д. Алфавит : пер. с англ. / Д. Дирингер. — М. : Эдиториал УРСС, 2009. — 656 с.
76. Добровольский И. Г. Граффити на восточных монетах : Древняя Русь и сопредельные страны / И. Г. Добровольский, И. В. Дубов, Ю. К. Кузьменко. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1991. — 192 с.
77. Добровольский И. Г. Рунические надписи и скандинавская символика на куфических монетах / И. Г. Добровольский, И. В. Дубов, Ю. К. Кузьменко // Тезисы докладов VII Всесоюзной конференции по истории, экономике, литературе и языку скандинавских стран и Финляндии. — Л. ; М., 1976. — С. 61–63.
78. Драчук В. С. Системы знаков Северного Причерноморья / В. С. Драчук. — Киев : Наук. думка. 1975. — 176 с.
79. Дулгаров А. Я Семантика орнамента в бурятской буддийской архитектуре : дис. ... канд. культурологии : 24.00.01 / Дулгаров А. Я. — Улан-Удэ, 2010. — 193 с.
80. Емельянов В. В. Шумерский календарный ритуал. Категории МЕ и весенние праздники / В. В Емельянов. — СПб., 2009. — 432 с.

81. Завьялов С. В. Стеганографические методы защиты информации : учеб. пособие / С. В. Завьялов, Ю. В. Ветров ; С.-Петерб. гос. политехн. ун-т. — СПб. : Изд-во Политехн. ун-та, 2012. — 190 с.
82. Задорнова В. Я. Восприятие и интерпретация художественного текста / В. Я. Задорнова. — М. : Высш. шк., 1984. — 152 с.
83. Зиндер Л. Р. К вопросу о фонологической интерпретации данных древней письменности / Л. Р. Зиндер // Вопросы теории и истории языка : сб. в честь проф. Б. А. Ларина. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. — С. 144.
84. Иванов В. В. Избранные труды по семиотике и истории культуры / Вяч. Вс. Иванов. — Том I. — М. : Языки русской культуры, 1999. — 912 с.
85. Иванов Н. В. О двух подходах в современной семиотике (к философским основаниям построения кумулятивной модели семиогенеза) / Н. В. Иванов // Язык в пространстве коммуникации и культуры : материалы VI Междунар. науч. конф. по актуал. проблемам теории языка и коммуникации, 29 июня 2012 г. — М. : Книга и бизнес, 2012. — С. 27–37.
86. Иванов Н. В. Проблемные аспекты языкового символизма (опыт теоретического рассмотрения) / Н. В. Иванов. — Минск : Пропилеи, 2002. — 176 с.
87. Иванов Н. В. Символическая функция языка в аспектах семиогенеза и семиозиса : дис. ... д-ра филол. наук / Иванов Н. В. — М., 2002. — 377 с.
88. Иванов Н. В. Символическая функция языка в аспектах семиогенеза и семиозиса : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 / Иванов Н. В. ; [Воен. ун-т]. — М., 2002. — 34 с.

89. Игувинские таблицы // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. : (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890–1907. — Т. 12-А. — С. 792.

90. Из истории художественной жизни Новокузнецка, 1930–1990-е годы. В 2 ч. Ч. 1. Справочник выставок. Биобиблиографический словарь / Новокузнец. худож. музей ; [авт.-сост. Л. Данилова]. — Новокузнецк, 1999. — 244 с.

91. Известие Гази-Бабы о некоторых булгарских геральдических знаках [Электронный ресурс] // Булгарская летопись «Jagfar tahri». — Режим доступа: http://baltavar.narod.ru/Tom3.htm. — Загл. с экрана.

92. Ильганаева В. А. Гармонизация культурной среды в условиях информатизации общества / В. А. Ильганаева. — Харьков, 1999. — 34 с.

93. Ильганаева В. А. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность) : слов.-справ. / В. А. Ильганаева. — Харьков : Гор. тип., 2009. — 392 с.

94. Иоганнес Ф. История письма : пер. с нем. / Фридрих Иоганнес. — М. : Наука, 1979. — 263 с.

95. История китайских иероглифов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.epochtimes.com.ua/ru/china/learn-chinese/kytajskye-yeroglyf-y-yh-znachenye-83191.html. — Загл. с экрана.

96. История китайских иероглифов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.kitaionline.ru/interesting-about-china/168-razvitie-kitajskoj-pismennosti-istoki-zarozhdeniya.html. — Загл. с экрана.

97. История пчеловодства [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://pudmeda.com/article/Istoriy-pchelovodstva_2. — Загл. с экрана.

98. Истрин В. А. Возникновение и развитие письма / В. А. Истрин. — М. : Наука, 1965. — 599 с.

99. Іванов В. Основні теорії масової комунікації і журналістики : навч. посіб. / В. Іванов ; за наук. ред. В. В. Різуна. — Київ : Центр Вільної Преси, 2010. — 258 с.

100. Казакова Т. В. Складові поняття «комунікація» як методична проблема курсу «Теорія та історія соціальних комунікацій» / Т. В. Казакова // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Сер. Филология. Социальные коммуникации. — 2011. — Т. 24, № 4, ч. 1. — С. 53–57.

101. Казахские тамги — знаки племени, или Печати времени [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://soyuz-juvelirov.satu.kz/a9636-kazahskie-tamgi-znaki.html. — Загл. с экрана.

102. Каиржанов А. К. Генезис тюркского рунического письма : [на материале тамги-знаков евразийских кочевников] / А. К. Каиржанов // Мова. — 2014. — № 22. — С. 12–24.

103. «Калевала» [Електронний ресурс] / пер. Є. Тимченка ; передм. та ред. Д. Павличка. — Київ : Основи, 1995. — Режим доступу: http://www.rusphysics.ru/files/Runnyi_kamen-2014.pdf. — Назва з екрана.

104. Калыгин В. П. Язык древнейшей ирландской поэзии / В. П. Калыгин. — М. : Наука, 1986. — 128 с.

105. Каменные письмена: древнетюркская поэзия VI–XII веков / сост., пер., лит. обраб. А. В. Преловского. — М. : Новый ключ, 2005. — 275 с.

106. Карлссон Т. Адулруна. Готическая каббала [Электронный ресурс] / Т. Карлссон. — Режим доступа: http://www.e-reading.by/bookreader.php/148161/Karlsson_Adulruna._Goticheskaya_kabbala.html. — Загл. с экрана.

107. Кассирер Э. Философия символических форм : в 3 т. / Эрнст Кассирер ; пер. с нем. С. А. Ромашко. — М. ; СПб. : Унив. кн., 2002. — Т. 1 : Язык. — 272 с. ; Т. 2 : Мифологическое мышление. — 280 с. ; Т. 3 : Феноменология познания. — 398 с.

108. Каталог рунических ставов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.nooma.ru/shop/index.php?route=product/category&path=79&page=2. — Загл. с экрана.

109. Квіт С. Масові комунікації : підручник / С. Квіт. — Київ : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2008. — 206 с.

110. Келлская книга (Книга Колумбы) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.bibliotekar.ru/encCelt/113-1.htm. — Загл. с экрана.

111. Кибрик А. А. Мультимодальная лингвистика [Электронный ресурс] / А. А. Кибрик. — Режим доступа: http://ilingran.ru/kibrik/Multimodal@Cog_Studies_2010.pdf. — Загл. с экрана.

112. Китайское узелковое письмо — древнейшая форма искусства [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.epochtimes.ru/content/view/49325/4. — Загл. с экрана.

113. Кифишин А. Г. Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тыс. до н. э. В 7 т. Т. 1 / А. Г. Кифишин ; науч. ред. Л. И. Акимова. — Киев : Аратта, 2001. — 872 с.

114. Клименко Я. Ф. Абревіатура / Я. Ф. Клименко // Українська мова : енциклопедія. — Київ : Укр. енцикл., 2000. — С. 12–16.

115. Климчук Ф. Д. Полесские говоры в составе украинского и белорусского языков / Ф. Д. Климчук // Полесье. Материальная культура. — Киев, 1988. — С. 60–61.

116. Кляшторный С. Г. Манихейский мотив в древнетюркской «Книге предзнаменований» / С. Г. Кляшторный // Тюркологический сборник. — М., 2005. — С. 195.

117. Кляшторный С. Г. Мифологические сюжеты в древнетюркских памятниках / С. Г. Кляшторный // Тюркологический сборник. — М., 1981. — С. 129.

118. Кобзев А. И. Учение о символах и числах в китайской классической философии / А. И. Кобзев. — М. : Наука-ВЛ, 1994. — 432 с.

119. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. — М. : Наука, 2003. — 441 с.

120. Коломийцев И. Тайны Великой Скифии / И. Коломийцев. — М. : Олма-Пресс, 2005. — 396 с.

121. Кораблев Л. Л. Рунология Йоуна Оулафс-Сона из Грюнна-Вика : исландские трактаты XVII века / Л. Л. Кораблев. — М. : Велигор, 2005. — 246 с.

122. Королев А. А. Древнейшие памятники ирландского языка / А. А. Королев. — М. : Наука, 1984. — 208 с.

123. Королев К. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / К. Королев. — М. : Эксмо, 2003. — 259 с.

124. Корсун А. Скандинавские рунические камни [Электронный ресурс] / А. Корсун. — Режим доступа: http://www.academia.edu. — Загл. с экрана.

125. Корчак А. С. Философия другого Я : история и современность / А. С. Корчак. — М. : ЛЕНАНД, 2006. — 152 с.

126. Косарев В. Долгая дорога в рунах [Электронный ресурс] / В. Косарев. — Режим доступа: http://kosarev.press.md/Long-way-IIa.htm. — Загл. с экрана.

127. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / Михайло Петрович Кочерган. — Київ : Академія, 2003. — 464 с.

128. Криптографія [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Криптографія — Назва з екрана.

129. Критские письменности II тыс. до н. е. [Электронний ресурс]. — Режим доступа: http://phaistos.narod.ru/olivier.htm. — Загл. с экрана.

130. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / О. В. Крушельницька. — Київ : Кондор, 2003. — 192 с.

131. Кузьменко Ю. К. Ранние германцы и их соседи : лингвистика, археология, генетика / Ю. К. Кузьменко ; отв. ред. Н. Н. Казанский. — СПб. : Нестор-История, 2011. — 266 с.

132. Кузьменко Ю. К. Факторы фонологической эволюции скандинавских языков : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 / Кузьменко Ю. К. — Л., 1984. — 448 с.

133. Кулешов С. Г. Документальні джерела наукової інформації : поняття, типологія, історія типологічної схеми / С. Г. Кулешов ; Укр. акад. інформатики. — Київ : УкрІНТЕІ, 1995. — 191 с.

134. Курзенкова А. О. Застосування технології контент-аналізу до вивчення скандинавських рун Старшого Футарка : [іст. джерело] / А. О. Курзенкова // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. —2011. — Вип. 54 (11). —С. 33–39.

135. Курзенкова А. А. Скандинавські рунічні камені в контексті запровадження християнства [Електронний ресурс] / А. Курзенкова. — Режим доступу: http://www.academia.edu. — Назва з екрана.

136. Кушнаренко Н. Н. Документоведение : учеб. для студентов ин-тов культуры / Н. Н. Кушнаренко. — 8-е изд., испр. — Киев : Знання, 2009. — 460 с.

137. Кызласов И. Л. Рунические письменности евразийских степей / И. Л. Кызласов. — М. : Вост. лит., 1994. — 323 с.

138. Лебедев М. В. Стабильность языкового значения / М. В. Лебедев. — М. : УРСС, 1998. — 168 с.

139. Левин Г. Г. К проблеме эволюции рунической письменности тюрков / Г. Г. Левин // Вестн. Якут. гос. ун-та. Филология и журналистика. — Якутск, 2001. — Вып. 1. — С. 36.

140. Леви-Стросс К. Первобытное мышление / К. Леви-Стросс. — М. : Республика, 1994. — 384 с.

141. Левицкая И. А. Герменевтические основания профессионального образования: философско-педагогический аспект [Электронный ресурс] И. А. Левицкая. — Режим доступа: http://www.vipstd.ru/nauteh/-index.php/gn12-03/446. — Загл. с экрана.

142. Леру Ф. Друиды / Франсуаза Леру ; пер. с фр. Цветковой С. О. — СПб., 2003. — 179 с.

143. Лившиц В. А. О происхождении древнетюркской рунической письменности / В. А. Лившиц // Археологические исследования древнего и средневекового Казахстана. — Алма-Ата, 1980. — С. 8.

144. Лист Г. Тайна рун / Гвидо фон Лист ; пер. с нем. Л. Колотушкиной. — М. : София : Гелиос, 2001. — 144 с.

145. Лозко Г. Велесова Книга — Волховник / Г. Лозко. — Вінниця : Континент-Прим, 2004. — 504 с.

146. Лозко Г. Українські символи та священні знаки. Дерева та кущі. Тварини та птахи / Г. Лозко // Українські символи / за ред. М. Дмитренка. — Київ : Ред. часопису «Народознавство», 1995. — С. 5–15, 115–125.

147. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А. Ф. Лосев. — 2-е изд., испр. — М. : Искусство, 1995. — 320 с.

148. Лосиевский И. Я. Символическое у Чехова в контексте исканий русской философской мысли начала XX века / І. Я. Лосієвський // Чеховиана: Чехов и культура XX века. — М., 1993. — С. 32-40.

149. Лотман Ю. М. О двух моделях коммуникации в системе культуры / Ю. М. Лотман // Избранные статьи : в 3 т. — Таллин, 1992. — Т. 1. — С. 87.

150. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. — СПб. : Искусство-СПб, 2000. — 704 с.

151. Лотман Ю. М. Статьи по семиотике культуры и искусства / Ю. М. Лотман ; предисл. С. М. Даниэля ; сост. Р. Г. Григорьва. — СПб. : Акад. проект, 2002. — 543 с.

152. Люблинский В. С. Ранняя книга как ступень в развитии информации / В. С. Люблинский // Пятьсот лет после Гутенберга, 1468–1968 : Статьи. Исследования. Материалы. — М., 1968. — С. 205.

153. Макаев Э. А. Язык древнейших рунических надписей / Э. А. Макаев. — М. : Наука, 1965. — 180 с.

154. Малафіїк І. В. Дидактика : навч. посіб. / І. В. Малафіїк. — Київ : Кондор, 2009. — 398 с.

155. Малов С. Е. Памятники древнетюркской письменности : тексты и исследования / С. Е. Малов. — М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1951. — 452 с.

156. Маркова В. Книга в соціально-комунікативному просторі: минуле, сучасне, майбутнє : монографія / В. Маркова. — Х. : ХДАК, 2010. — 252 с.

157. Маш А. Г. Сокровища Ретры / А. Г. Маш ; пер. с нем. А. А. Бычкова. — М. : ИЦ «СЛАВА!», 2006. — 352 с.

158. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейе ; пер. с фр. Д. Кудрявского. — Изд. 3-е. — М. ; Л. : Соцэкгиз, 1938. — 510 с.

159. Мельникова Е. А. Скандинавские рунические надписи / Е. А. Мельникова. — М. : Вост. лит., 2001. — 255 с.

160. Мельникова Е. А. Амулеты с рунической надписью с Городища под Новгородом / Е. А. Мельникова, Е. Н. Носов // Древнейшие государства на территории СССР : материалы и исследования. — М., 1988, — С. 210–222.

161. Методологія та методи наукових досліджень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.refine.org.ua/pageid-4859-1.html. — Назва з екрана.

162. Мечковская Н. Б. История языка и история коммуникации: от клинописи до Интернета : курс лекций по общ. языкознанию / Н. Б. Мечковская. — М. : Флинта : Наука, 2009. — 582 с.

163. Мид Д. Г. От жеста к символу / Д. Г. Мид // Американская социологическая мысль. — М., 1994. — С. 217.

164. Минкова М. За четенето на един рунен надпис от с. Мурфатлар (Басараб) Северна Добруджа / М. Минкова, И. Танев. — В. : EURIKA In honorem Ludmilae Donchevae-Petkovae, 2009. — С. 297–301.

165. Минкова М. За четенето на някои раннобългарски надписи от Североизточна България / М. Минкова, И. Танев // LAUREA In honorem Margaritae Vaklinovae, 2009. — С. 374–380.

166. Минкова М. Още веднъж за средновековните каменни релефи от Стара Загора / М. Минкова, Т. Иванов // Изв. СЗИМ, 3. — Ст. Загора, 2008. — С. 177–185.

167. Миронова Н. К. Религиозный дискурс, религиозный социолект и религиозный стиль — к проблеме определения понятия [Электронный ресурс] / Н. К. Миронова // Медиаскоп. — 2011. — № 1. — Режим доступа: http://www.mediascope.ru/node/756. — Загл. с экрана.

168. Мифологический словарь / гл. ред. Е. М. Мелетинский. — М. : Совет. энцикл., 1990. — 672 с.

169. Михайлов Б. Д. Петрогліфи Кам'яної Могили : Семантика. Хронологія. Інтерпретація / Б. Михайлов. — Київ : МАУП, 2005. — 296 с.

170. Михайлов Б. Д. Письмена эпохи бронзы из гротов и пещер Каменной Могилы в Северном Приазовье / Б. Михайлов // Археологічний збірник Полтавського краєзнавчого музею. — Полтава, 1992. — С. 29–35.

171. Модзолевський Б. М. Скіфський степ / Б. М. Модзолевський. — Київ : Наук. думка, 1993. — С. 60–62.

172. Молчанов А. А. Об атрибуции лично-родовых знаков князей Рюриковичей X–XIII вв. / А. Молчанов // Вспомогательные исторические дисциплины : [сб. ст.] / АН СССР, Отд-ние истории, Археогр. комис., Ленингр. отд-ние. — Л., 1985. — Т. 16. — С. 66–83.

173. Моррис Ч. У. Основания теории знаков / Ч. У. Моррис // Семиотика : сб. переводов / под ред. Ю. С. Степанова. — М. : Радуга, 1982. — С. 37–89.

174. Муравьева К. Ю. Символическая составляющая рекламы : дис. ... канд. культурологии : 24.00.01 / Муравьева К. Ю. — СПб., 2006. — 181с.

175. Назарчук А. В. Теория коммуникации в современной философии / А. В. Назарчук. — М. : Прогресс-Традиция, 2009. — 320 с

176. Наумова А. В. Маркетинговые стратегии в рекламной деятельности предприятия : учеб. пособие / А. В. Наумова. — Новосибирск : СибУПК, 1999. — 193 с.

177. Немировский А. И. Этруски. Введение в этрускологию / А. И. Немировский, А. И. Харсекин. — Воронеж, 1969. — 192 с.

178. Нессельштраус Ц. Г. Немецкая первопечатная книга : декорировка и иллюстрации / Ц. Г. Нессельштраус. — СПб. : Axioma, 2000. — 270 с.

179. Николаева Ж. В. Основы теории коммуникации / Ж. В. Николаева : учеб.-метод. пособие. — Улан-Удэ : ВСГТУ, 2004. — 80 с.

180. Німчук В. В. Київські глаголичні листки / В. В. Німчук. — Київ : Наук. думка, 1993. — 140 с.

181. Новоселов В. Г. Философское понимание и онтология знака : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.01 / Новоселов В. Г. — Новосибирск, 2009. — 194 с.

182. Ольховский В. С. Тамга (к функции знака) / В. С. Ольховский // Историко-археологический альманах. — Армавир, 2001. — № 7. — С. 75–86.

183. Основы теории коммуникации : учеб.-метод. пособие для студентов спец. 350400 «Связи с общественностью» / сост. Ж. В. Николаева. — Улан-Удэ : ВСГТУ, 2004. — 273 с.

184. Павленко Н. А. История письма : [учеб. пособие для филол. фак. вузов] / Н. А. Павленко. — Минск : Вышэйш. шк., 1987. — 236 с.

185. Павловская Е. Дизайн рекламы: поколение NEXT / Е. Павловская. — СПб. : Питер, 2003. — 320 с.

186. Павлюк Л. С. Знак, символ, міф у масовій комунікації / Л. С. Павлюк. — Львів : ПАІС, 2006. — 120 с.

187. Павлюк Л. С. Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація / Л. С. Павлюк. — Львів : ПАІС, 2007. — 168 с.

188. Пекосинский Ф. О родословном происхождении польского дворянства [Электронный ресурс] / Ф. Пекосинский ; пер. с пол. И. Антошевского ;

Краков. акад. наук. — Краков, 1888. — Режим доступа: http://gerbovnik.geraldika.by/2010/0...koi-geraldike. — Загл. с экрана.

189. Пенни Дж. Языки Италии / Дж. Пенни // Кембриджская история древнего мира / под ред. Дж. Бордмэна [и др.] ; пер. с англ. А. В. Зайкова. — М., 2011. — Т. 4 : Персия, Греция и Западное Средиземноморье ок. 525—479 гг. до н. э. — С. 852–874.

190. Пенник Н. Магические алфавиты / Н. Пенник. — М. : София, 1996. — 320 с.

191. Пенник Н. Руны [Электронный ресурс] / Н. Пенник. — Режим доступа: http://svitk.ru/004_book_book/6b/1445_pennik-runi.php. — Загл. с экрана.

192. Петухов Ю. Д. Тайны древних руссов / Ю. Д. Петухов. — М. : Вече, 2011. — 416 с.

193. Пилсудский Б. Знаки собственности айнов / Б. Пилсудский // Вестн. Сахалин. музея, 1995. — № 1. — С. 198–222.

194. Пирогова Ю. К. Рекламный текст: семиотика и лингвистика / Ю. К. Пирогова, П. Б. Паршин. — М. : Междунар. ин-т рекламы : Изд. дом Гребенникова, 2000. — 270 с.

195. Пирс Ч. С. Начала прагматизма. Т. 2. Логические основания теории знаков / Ч. С. Пирс ; пер. с англ. В. В. Кирющенко, М. В. Колопотина. — СПб. : Лаб. Метафиз. Исслед. филос. фак. СПбГУ : Алетейя, 2000. — 352 с.

196. Письменность древнего Египта [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.egyptolog.ru/pismennost/pismennost.htm. — Загл. с экрана.

197. Платов А. Руническая магия / Антон Платов. — М. : Менеджер, 1994. — 236 с.

198. По следам древних. Невероятные артефакты [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://olmins.info/geometriya-drevnix/.html — Загл. с экрана.

199. Подобедова О. И. Некоторые проблемы изучения рукописной книги / О. И. Подобедова // Древнерусское искусство. Рукописная книга. — М. : Наука, 1972. — С.7–23.

200. Поливанов И. Д. Идеографический мотив в формации орхонского алфавита / И. Д. Поливанов // Бюл. Среднеазиат. гос. ун-та. — Ташкент, 1925. — № 9. — С. 179.

201. Полная энциклопедия символов / сост. В. М. Рошаль. — М. : Эксмо ; СПб. : Сова, 2003. — 260 с.

202. Полная энциклопедия символов и знаков / авт.-сост. В. В. Адамчик. — Минск : Харвест, 2008. — 607 с.

203. Пономаренко Л. Г. Моральні норми в комунікативних теоріях Ю. Хабермаса та К.-О. Апеля (на прикладі новин «Кореспондент. Нет» / Л. Г. Пономаренко // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Сер. Филология. Социальные коммуникации. — 2011. — Т. 24, № 4, ч. 1. — С.79–84.

204. Пономаренко Л. Г. Українська мова в засобах масової комунікації: лексика, фразеологія : навч.-метод. посіб. / Л. Г. Пономаренко. — Запоріжжя, 2006 . — 92 с.

205. Понятишин Н. Містичні древні святилища. 13 нерозгаданих культових комплексів, знайдених на території України [Електронний ресурс] / Н. Понятишин. — Режим доступу: http://vsviti.com.ua/2014/08/mistychni-drevni-svyatylyscha. — Назва з екрана.

206. Порциг В. Членение индоевропейской языковой области / В. Порциг. — М. : Прогресс, 1964. — 333 с.

207. Потанина Л. Т. Символика поведения / Л. Т. Потанина, Н. Е. Щуркова. — М. : Пед. о-во России, 2001. — 96 с.

208. Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А. А. Потебня. — Харьков : Мирный труд, 1914. — 245 с.

209. Похлебкин В. В. Словарь международной символики и эмблематики / В. В. Похлебкин. — М. : Центрполиграф, 2004. — 541 с.

210. Почепцов Г. Г. Соціальні комунікації і нові комунікативні технології / Почепцов Г. Г. // Комунікація. — 2010. — № 1. — С. 19–26.

211. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. — Київ : Київ. ун-т, 1999. — 308 с.

212. Предания и мифы средневековой Ирландии / пер. и коммент. С. В. Шкунаева ; под ред. Г. К. Костикова. — М. : Изд-во МГУ, 1991. — 284 с.

213. Пріцак О. Й. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг). В 2 т. Т. 1 / Омелян Йосифович Пріцак. — Київ : Обереги, 1997. — 1080 с.

214. Проскурина А. В. Сакральная лексика древнейших рунических и нерунических кратких надписей как семиотический аспект передачи информации / А. В. Проскурина // Критика и семиотика. — 2014. — № 2. — С. 254–264.

215. П’ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі : навч. посіб. / І. С. П’ятницька-Позднякова. — Київ, 2003. — 116 с.

216. Рассоха И. Н. Украинская прародина индоевропейцев / И. Н. Рассоха. — Харьков : ХНАМГ, 2007. — 391 с.

217. Рахмонов Н. Древние тюрко-рунические надписи Узбекистана [Электронный ресурс] / Н. Рахмонов, Б. Матбобоев. — Режим доступа:

http://www.eurasica.ru/articles/writing/nasimhon_rahmonov_bokizhon_matboboev_drevnie_tyurko-runicheskie_nadpisi_uzbekistana/1/. — Загл. с экрана.

218. Ревзина Г. О. Дискурс и дискурсивные формации / Г. О. Ревзина // Критика и семиотика. — Новосибирск, 2005. — Вып. 8. — С. 71.
219. Реформатский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский ; под ред. В. А. Виноградова. — Москва : Аспект Пресс, 1996. — 536 с.
220. Рецкер Я. И. Пособие по переводу из английского языка на русский / И. Я. Рецкер. — М. : Просвещение, 1982. — 160 с.
221. Рицар Тінне : [старонорвез. балада] / пер. І. Франка // Зібр. тв. : у 50 т. / Іван Франко. — Київ : Наук. думка, 1977. — Т. 10. — С. 240–245.
222. Рицар Штіг : [староісланд. нар. балада] / пер. І. Франка // Зібр. тв. : у 50 т. / Іван Франко. — Київ : Наук. думка, 1977. — Т. 10. — С. 294–296.
223. Різун В. В. До питання про соціально-комунікаційний підхід у науці / Різун В. В. // Комунікація. — 2010. — № 1. — С. 35–36.
224. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій / Різун В. В. // Світ соціальних комунікацій. — 2011. — Т. 1. — С. 7, 10.
225. Різун В. В. Начерки до методології соціальних комунікацій / В. В. Різун // Світ соціальних комунікацій. — 2011. — Т. 2. — С. 7–11.
226. Різун В. В. Теорія масової комунікації: підруч. для студ. галузі 0303 «журналістика та інформація» / В. В. Різун. — Київ.: Видавничий центр «Просвіта», 2008. — 260 с.
227. Роллестон Т. Мифы, легенды и предания кельтов / Т. Роллестон ; пер. с англ. Е. В. Глушко. — М. : Центрполиграф, 2010. — 349 с.
228. Рубанова Г. Л. Південнослов’янський героїчний епос / Г. Л. Рубанова, В. А. Моторний // Історія зарубіжної літератури : Середні віки та Відродження / Г. Л. Рубанова, В. А. Моторний. — Львів : Вища шк., 1982. — С. 9–140.

229. Рудинський М. Я. Кам’яна Могила (корпус наскельних рисунків) / М. Я. Рудинський. — Київ : Вид-во АН УРСР. — 140 с.

230. Руны и правила составления рунных слов в Diablo 2 LoD [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://worldofplayers.ru/threads/31917. — Загл. с экрана.

231. Руны и элементы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://mentor.dclans.ru/new/?page_id=10467. — Загл. с экрана.

232. Русаков А. Ю. Информационные коммуникации и социальные отношения : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филос. наук : спец. 09.00.11 «Соц. философия» / Русаков Аркадий Юрьевич ; [Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена]. — СПб., 2009. — 33 с.

233. Рыбаков Б. А. Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси / Б. А. Рыбаков // Совет. археология. — 1940. — Вып. 6. — С. 230, 231, 233.

234. Рыбаков Б. А. Происхождение и семантика ромбического орнамента / Б. А. Рыбаков // Сб. тр. науч.-исслед. ин-та художественной промышленности. — М., 1972. — Вып. 5. — С. 127–134.

235. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. — М. : Наука, 1981. — 608 с.

236. Свасьян К. А. Проблема символа в современной философии / К. А. Свасьян. — Ереван, 1980. — 186 с.

237. Свиридова И. И. Культура и история. Славянский мир / И. И. Свиридова. — М. : Индрик, 1997. — 272 с.

238. Святилище Кам’яна Могила як природний храм осмислення людинородом межі двох просторів — Буття і Небуття. Дослідження А. Г. Кифішина [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://aratta.vinnitsa.com/20.html. — Назва з екрана.

239. Седов К. Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции / К. Ф. Седов. — М., 2004. — 317 с.

240. Седов К. Ф. Нейропсихолингвистика / К. Ф. Седов. — М. : Лабиринт, 2007. — 274 с.

241. Семеновкер Б. А. Эволюция информационной деятельности. Ч. 1. Рукописная информация / Б. А. Семеновкер. — М. : Пашков дом, 2009. — 248 с.

242. Серяков М. Л. Русская дохристианская письменность / М. Л. Серяков. — СПб. : [Б. и.], 1997. — 240 с.

243. Силенко Л. Мага Віра / Л. Силенко. — Велика Британія ; США, 1979. — 1428 с.

244. Симченко Ю. Б. Тамги народов Сибири XVII века / Ю. Б. Симченко. — М. : Наука, 1965. — 227 с.

245. Сингх С. Книга шифров / С. Сингх. — М. : Мир энцикл. : Аванта+ : Астрель, 2009. — 461 с.

246. Скандинавская мифология : энциклопедия. — М. : ЭКСМО-Санкт-Петербург : МИДГАРД, 2007. — 592 с.

247. Славко Т. И. Математико-статистические методы в исторических исследованиях / Т. И. Славко. — М. : Наука, 1981. — 156 с.

248. Славянские символы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.nasled.org/vera/Simvoly.htm. — Загл. с экрана.

249. Смикиклас М. Инфографика : коммуникация и влияние при помощи изображений / Марк Смикиклас ; [пер. с англ. А. Литвинова]. — М. : Питер, 2014. — 152 с.

250. Смирницкая О. Древнейшие рунические надписи как памятник протостиха / О. Смирницкая // Эпос Северной Европы. Пути эволюции. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1989. — С. 35–68.

251. Смирницкая О. Что такое руническое предложение? / О. Смирницкая // Скандинавские языки. Структурно-функциональные аспекты. — М. : Ин-т языкознания АН СССР, 1990. — С. 198–209.

252. Смольницька О. Руни як архетипові паттерни в перекладених І. Я. Франком давньоскандинавських баладах / О. Смольницька // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. пр. / Ін-т філології Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. — Київ : Твім інтер, 2009. — Вип. 34, ч. 2. — С. 431–439.

253. Соболева Н. А. Очерки истории российской символики. От тамги до символов государственного суверенитета / Н. А. Соболева. — М., 2006. — 600 с.

254. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации : учеб. пособие / А. В. Соколов. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. — 461 с.

255. Соколов А. В. Философия информации : профессионально-мировоззренческое учеб. пособие / А. В. Соколов. — СПб. : СПбГУКИ, 2010. — 368 с.

256. Соломоник А. Очерк общей семиотики : монография / Абрам Б. Соломоник. — Минск : МЕТ, 2009. — 191 с.

257. Соломоник А. Философия знаковых систем и язык / А. Соломоник. — М. : ЛКИ, 2011. — 402 с.

258. Соломоник Э. И. Сарматские знаки Северного Причерноморья / Э. И. Соломоник. — Киев : Изд-во АН УССР, 1959. — 179 с. : ил.

259. Соляник А. А. Документні потоки та масиви : навч. посіб. / А. А. Соляник ; Харків. держ. акад. культури. — Харків, 2000. — 109 с.

260. Соляник А. А. Документивная коммуникология в системе научного знания / А. А. Соляник // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали міжнар. наук. конф. (22–23 листоп. 2012 р.) / Харків. держ. акад. культури. — Харків, 2012. — С. 161–163.

261. Социо-Логос. Вып. 1. Общество и сферы смысла : [сборник] / сост. и общ. ред. В. В. Винокурова, А. Ф. Филиппова. — М. : Прогресс, 1991. — 477 с.

262. Сперанский М. Н. Тайнопись в югославянских и русских памятниках письма / М. Н. Сперанский. — Л. : АН СССР, 1929. — 250 с.

263. Старшая Эдда. Речи Высокого [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.fbit.ru/free/myth/texty/sedda/rvysok.htm. — Загл. с экрана.

264. Старшая Эдда. Эпос / пер. с древнеисл. А. Корсуна. — СПб. : Азбука-классика, 2008. — 464 с.

265. Стеблева И. В. К реконструкции древнетюркской религиозно-мифологической системы / И. Стеблева // Тюркологический сборник. 1971. — М., 1972. — С. 215–216.

266. Стеганографія [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Стеганографія — Назва з екрана.

267. Степанов Ю. С. Семиотика / Ю. С. Степанов ; АН СССР, Ин-т языкознания. — М. : Наука, 1971. — 167 с. : ил.

268. Стернин И. А. Анализ коммуникативных ситуаций / И. А. Стернин. — Изд. 2-е, испр. и доп. — Воронеж : Истоки, 2013. — 50 с.

269. Стернин И. А. Коммуникативные исследования – 2003 / И. А. Стернин. — Воронеж : Истоки, 2003. — 231 с.

270. Столяров Ю. Н. Документология : учеб. пособие / Ю. Н. Столяров. — Орёл : Горизонт, 2013. — 370 с.

271. Столяров Ю. Н. Сущность информации : монография / Ю. Н. Столяров. — М. : ГПНТБ России, 2000. — 120 с.

272. Сукиасян Э. Р. Практическое документоведение / Э. Р. Сукиасян. — М. : Профессия, — 2014. — 96 с.

273. Сюй М. В. Синтагматическая классификация китайской символики [Электронный ресурс] / Сюй М. В. // Общество. Среда. Развитие (Terra Humana). — 2011. — № 3. — Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/sintagmaticheskaya-klassifikatsiya-kitayskoy-simvoliki#ixzz2nfVCjHz9. — Загл. с экрана.

274. Тен Ю. П. Символ в межкультурной коммуникации : дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.13 / Тен Ю. П. — Грозный, 2008. — 333 с.

275. Тиет [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B8%D0%B5%D1%82. — Загл. с экрана.

276. Тиханова М. А. К вопросу о связях Южной Скандинавии с Восточной Европой в 1-й половине I тыс. н. э. / М. А. Тиханова // Studia archaeological : In memoriam Harri Moora. — Tallin, 1970. — С. 202–206.

277. Тиханова М. А. Следы рунической письменности в черняховской культуре / М. А. Тиханова // Средневековая Русь : [сб. ст.]. — М., 1976. — С. 11–17.

278. Ткачук Т. М Семіотичний аналіз трипільсько-кукутенських знакових систем (мальований посуд) / Т. М. Ткачук, Я. Г. Мельник. — Івано-Франківськ : Плай, 2000. — 239 с.

279. Тодоров Ц. Теории символа / Ц. Тодоров. — М. : Дом интеллектуал. кн., 1998. — 408 с.

280. Толочин И. В. Метафора и интертекст в англоязычной поэзии / И. В. Толочин. — СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2012. — 96 с.

281. Томас П. Индия. Эпос, легенды, мифы / П. Томас ; пер. с англ. Н. Г. Краснодембская. — СПб. : Евразия, 2000. — 320 с.

282. Томсен В. Дешифровка орхонских и енисейских надписей / В. Томсен // Записки Восточного отделения Императорского русского археологического общества. — СПб., 1894. — Т. 8. — С. 27–63.

283. Топорова Т. В. О синтаксисе старших рунических надписей / Т. В. Топорова // Скандинавские языки. Структурно-функциональные аспекты. — М., 1990. — Вып. 2. — С. 210–230.

284. Топорова Т. В. Семантическая структура древнегерманской модели мира : монография / Т. В. Топорова. — М. : Радикс, 1994. — 192 с.

285. Торссон Э. Руническое учение: введение в эзотерическую рунологию / Эдред Торссон ; пер. с англ. А. Колдая. — М. : София : Гелиос, 2002. — 320 с.

286. Трофимов А. А. Древнечувашская руническая письменность : памятники, алфавит, дешифровка / А. А. Трофимов. — Чебоксары, 1993. — 51 с.

287. Трофимов А. А. Знаки чувашской вышивки, аналогичные руническим письменам / А. А Трофимов // Искусство : избр. тр. / А. А. Трофимов. — Чебоксары, 2005. — С. 458.

288. Трофимов А. А. Композиция узоров чувашской вышивки / А. А. Трофимов // Искусство : избр. тр. / А. А. Трофимов. — Чебоксары, 2005. — С. 409.

289. Тураев Б. Остатки финикийской литературы / Б. Тураев. — СПб. : Тип. В. Киршбаума, 1903. — 141 с.

290. Ура-Линда [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D3%F0%E0-%CB%E8%ED%E4%E0. — Загл. с экрана.

291. Усачов В. А. Значення знакової системи Чарльза Моріса в загальній теорії знака [Електронний ресурс] / В. А. Усачов. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/13_EISN_2013/-Philosophia/4_131879.doc.htm. — Назва з екрана.

292. Успенский Б. Семиотика истории. Семиотика культуры / Б. Успенский. — М. : Гнозис, 1994. — 432 с.

293. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков / А. А. Уфимцева ; Ин-т языкознания АН СССР. — М. : Наука, 1974. — 206 с.

294. Федорова И. К. Мифы, предания и легенды острова Пасхи / И. К. Федорова. — М. : Наука, 1978. — 328 с.

295. Федорова Л. Загадочные руны / Л. Федорова // Языкознание. Русский язык. — М., 2002. — С. 570.

296. Философия : энцикл. слов. / под ред. А. А. Ивина. — М. : Гардарики, 2004. — 330 с.

297. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. — М. : Совет. энцикл., 1983. — 408 с.

298. Філіпова Л. Я. Медіа-простір та документальні комунікації: інформайційно-технологічний підхід / Л. Я. Філіпова // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2012. — № 2. — С. 57–60.

299. Фоли Д. Энциклопедия знаков и символов / Д. Фоли. — М. : Вече, 1997. — 512 с.

300. Фолсом Ф. Книга о языке / Франклин Фолсом. — М. : Прогресс, 1977. — 159 с.

301. Фотофакт: на границе с Литвой найден древний камень [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://news.21.by/society/2011/04/04/279874.html. — Загл. с экрана.

302. Франц М.-Л. Архетипические паттерны в волшебных сказках / Мария-Луиза фон Франц. — М. : Класс, 2007. — 256 с.

303. Фрезер Дж. Золотая ветвь [Электронный ресурс] / Дж. Фрезер ; пер. с англ. М. К. Рыклина. — М. : Политиздат, 1980. — Режим доступа: http://www.deir.org/libr/?go=book&id=310. — Загл. с экрана.

304. Фридрих И. История письма : пер. с нем. / Иоганнес Фридрих. — М. : Наука, 1979. — 463 с.

305. Харсекин А. И. Этеокипрские надписи / А. И. Харсекин // Тайны древних письмен : проблемы дешифровки. — М. : Прогресс, 1976. — 592 с.

306. Харьковская муниципальная галерея [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.mgallery.kharkov.ua. — Загл. с экрана.

307. Хлевов А. А. Историко-культурный феномен Северной Европы I–VIII вв. : дис. ... д-ра филос. наук : 24.00.01 / Хлевов А. А. — СПб., 2002. — 468 с.

308. Хлевов А. А. Историко-культурный феномен Северной Европы I–VIII вв. : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филос. наук : спец. 24.00.01 / Хлевов Александр Алексеевич ; С.-Петерб. гос. ун-т. — СПб., 2002. — 35 с.

309. Холод А. М. Основы имиджелогии : учеб. пособие / А. М. Холод. — [перераб. и доп.]. — Киев : КиМУ, 2011. — 182 с.

310. Холод О. М. Масовий характер інмутації суспільства / О. М. Холод // Теорія інмутації суспільства: pro et contra : колектив. моногр. / [за ред. О. М. Холода]. — Київ, 2011. — С. 5–79.

311. Холод О. М. Методологія досліджень соціальних комунікацій : навч. посіб. / О. М. Холод. — Київ : КиМУ, 2013. — 294 с.

312. Холод О. М. Специфіка тлумачення терміна «соціальні комунікації» / О. М. Холод // Журналістика в піарі та піар у журналістиці / упоряд.: В. Ф. Іванов, О. С. Дудко. — Київ : Грамота, 2010. — С. 278–279.

313. Чекштурина В. Н. Руны мысли: социокоммуникативный аспект / В. Н. Чекштурина // Paradigmata poznani. — 2014. — № 3. — С. 49–52.

314. Чекштуріна В. М. Абревіатура PR: сакральне значення руноскрипту / В. М. Чекштуріна // Наук. зап. Ін-ту журналістики : зб. наук. пр. — Київ, 2014. — Т. 55. — С. 243–246.

315. Чекштуріна В. М. Вектори диверсифікації рунічного знака-символу як засобу символьної комунікації / В. М. Чекштуріна // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 22–23 квіт. 2015 р. / М-во культури України, Харків. держ. акад. культури. — Харків, 2015. — С. 25.

316. Чекштуріна В. М. Декодування семантичного простору рунічних рукописів / В. М. Чекштуріна // Рукописна книга з Пересопниці – II : зб. ст. учасників II наук. симп. «Рукописна книга в Україні», 7–8 листоп. 2014 р. — Рівне ; Пересопниця, 2014. — С. 55–60.

317. Чекштуріна В. М. Еволюція графічних засобів символьної комунікації / В. М. Чекштуріна // Вісн. Кн. палати. — 2015. — № 2. — С. 44–47.

318. Чекштуріна В. М. Еволюція графічних знаків-символів як засобів соціальної комунікації / В. М. Чекштуріна // British Journal of Science, Education and Culture. — 2015. — № 1 (7). — С. 623–629.

319. Чекштуріна В. М. Мультимодальність рунічного знака : монографія / В. М. Чекштуріна. — Харків : ІНДУСТРІЯ, 2015. — 316 с.

320. Чекштуріна В. М. Онтологія рунічного знаку-символу в соціокомунікативному просторі / В. М. Чекштуріна // Держава та регіони. Сер. Соціальні комунікації. — 2014. — № 3 (19). — С. 36–41.

321. Чекштуріна В. М. Рунічний знак як багатофункціональний засіб соціальної комунікації / В. М. Чекштуріна // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. / Харків. держ. акад. культури. — Харків, 2014. — Вип. 45. — С. 212–219.

322. Чекштуріна В. М. Рунічний футарк як знаково-символьна система: соціокомунікативний аспект / В. М. Чекштуріна // Держава та регіони. Сер. Соціальні комунікації. — 2014. — № 4 (20). — С. 37–41.

323. Чекштуріна В. М. Сакральний зміст рунічних знаків у бренд-комунікаціях / В. М. Чекштуріна // Наук. зап. Ін-ту журналістики : зб. наук. пр. — Київ, 2015. — Т. 57. — С. 252–255.

324. Чекштуріна В. М. Семіогенез рунічного знака-символу / В. М. Чекштуріна // Держава та регіони. Сер. Гуманітарні науки. — 2014. — № 3 (38) — С. 119–122.

325. Чекштуріна В. М. Соціокомунікативний підхід до декодування сакрального контенту архаїчних знаків-символів / В. М. Чекштуріна // Наук. зап. Укр. акад. друкарства. Сер. Соціальні комунікації. — Львів, 2015. — Вип. 2 (51). — С. 129–138.

326. Чекштуріна В. М. Трансформація семантики рунічних знаків-символів у часі та просторі: соціокомунікативний аспект / В. М. Чекштуріна // Комунікаційні технології. — 2014. — Т. 5. — С. 220–227.

327. Чекштуріна В. М. Феноменологія рунічного знака як засобу комунікації / В. М. Чекштуріна // Наук. зап. Укр. акад. друкарства. Сер. Соціальні комунікації. — Львів, 2015. — Вип. 1 (50). — С. 131–138.

328. Чекштуріна В. М. Формування комунікаційної компетентності менеджерів соціокультурної діяльності / В. М. Чекштуріна // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук пр. / Харків. держ. акад. культури. — Харків, 2015. — Вип. 46. — С. 143–150.

329. Чем занимались булгары [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://rud.exdat.com/docs/index-824158.html?page=5. — Загл. с экрана.

330. Чувашские руны [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://merjamaa.ru/publ/biblioteka/biblioteka/drevnie_chuvashskie_runy/23-1-0-100. — Загл. с экрана.

331. Чудинов В. А. Славяне: письмо и имя. Т. 1. Ч. 2. Славянская докирилловская письменность. История дешифровки / В. А. Чудинов. — М. : Изд. центр науч. и учеб. программ, 2000. — 92 с. : ил.

332. Шабалин С. А. Измерения для всех / С. А. Шабалин. — М. : Изд-во стандартов, 1992. — 555 с.

333. Шабаршов И. А. История русского пчеловодства / И. А. Шабаршов. — М. : Изд-во ПАИМС, 1996. — 584 с.

334. Шаповалова А. П. Аббревиация и акронимия в лингвистике / А. П. Шаповалова. — Ростов н/Д : Изд-во РГПУ, 2003. — 350 с.

335. Шарков Ф. И. Интегрированные бренд-коммуникации / Ф. И. Шарков. — М. : РИП-Холдинг, 2004. — 244 с.

336. Шарков Ф. И. Истоки и парадигмы исследований социальной коммуникации / Шарков Ф. И. // Социол. исслед. — 2001. — № 8. — С. 52–61.

337. Шаян Л. П. Pro Суспільні комунікації / Леонід Шаян. — Київ : Динаміка, 2008. — 180 с.

338. Швецова-Водка Г. М. Документ і книга в системі соціальних комунікацій / Г. М. Швецова-Водка ; Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. — Рівне, 2001. — 437 с.

339. Швецова-Водка Г. Н. Общая теория документа и книги : учеб. пособие / Г. Н. Швецова-Водка. — М. : Рыбари ; Киев : Знания, 2009. — 487 с.

340. Шевченко В. Е. Концепція візуалізації журнального контенту в системі наукових поглядів у галузі соціальних комунікацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук із соц. комунікацій : спец. 27.00.01 / Шевченко В. Е. ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. — Київ, 2014. — 30 с.

341. Шейнина Е. Я. Энциклопедия символов / Е. Я. Шейнина. — М. : АСТ ; Харьков : Торсинг, 2001. — 591 с.

342. Шейнина Е. Я. Энциклопедия символов / Е. Я. Шейнина. — Харьков : Торсинг, 2003. — 592 с.

343. Шелестюк Е. В. О диалектике устойчивости и изменчивости концепта и символа / Е. В. Шелестюк // Язык. Культура. Коммуникация : материалы междунар. науч. конф., Челябинск, 26 февр. 2004 г. / отв. ред. С. А. Питина. — Челябинск, 2004. — С. 178–187.

344. Шелестюк Е. В. Семиотика : учеб. пособие / Е. В. Шелестюк. — Челябинск : Челяб. гос. ун-т, 2006. — 147 с.

345. Шемаєва Г. В. Місце бібліотеки в системі наукової комунікації в контексті коеволюційної парадигми / Г. В. Шемаєва // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Харків, 2009. — Вип. 25. — С. 80–87.

346. Шепанський В. Асатру [Електронний ресурс] / В. Шепанський. — Режим доступу: http://tureligious.com.ua/asatru. — Назва з екрана.

347. Шилов Ю. О. Велесова Книга та актуальність давніх вчень / Ю. О. Шилов. — Київ : Кн. палата України, 2001. — 154 с.

348. Шилов Ю. О. Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. — II н. е. / Ю. О. Шилов. — Київ : Аратта, 2002. — 272 с.

349. Ширинский С. С. Ременные бляшки со знаками Рюриковичей из Бирки и Гнездова / С. С. Ширинский // Славяне и Русь. — М., 1968. — С. 218.

350. Широкова Н. С. Культура кельтов и нордическая традиция античности / Н. С. Широкова. — СПб. : Евразия, 2000. — 352 с.

351. Шкуркина В. Н. Первичные формы фиксации символьной информации [Электронный ресурс] / В. Н. Шкуркина // Десятые Денисьевские чтения : материалы межрегион. (с междунар. участием) науч.-практ. конф. по проблемам истории, теории и практики библиотечного дела, библиотековедения, библиографоведения и книговедения, г. Орёл, 24–25 окт. 2013 г. / Орлов. гос. ин-т искусств и культуры. — Электрон.

данные. — Орел, 2014. — 1 электрон. опт. диск (CD-ROM). — Загл. с экрана.

352. Шкуркина В. Н. Проторунические знаки-символы в орнаментации как средство презентации сакральных смыслов / В. Н. Шкуркина // Гуманитарные науки. — 2014. — № 1/2. — С. 77–78.

353. Шкуркина В. Н. Рунический знак как специфическое средство коммуникационного процесса / В. Н. Шкуркина // Язык и литература. — Баку, 2013. — № 3 (87). — С. 87–89.

354. Шкуркина В. Н. Узелок как первичная форма фиксации информации / В. Н. Шкуркина // Слово в контексте народной культуры : сб. материалов Всерос. заоч. науч.-практ. конф. (Белгород, 31 марта 2013 г.) / Упр. культуры Белгород. обл., Белгород. гос. ин-т искусств и культуры. — Белгород, 2013. — С. 113–114.

355. Шкуркіна В. М. Гальдрастав як спосіб кодування великих об’ємів інформації у складний рунічний знак / В. М. Шкуркіна // Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Science. — 2013. — Issue 12. — С. 235–239.

356. Шкуркіна В. М. Історія дорунічних знаків: вузликова комунікація / В. М. Шкуркіна // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. / Харків. держ. акад. культури. — Харків, 2013. — Вип. 39. — С. 185–193.

357. Шкуркіна В. М. Особливості виникнення огамічної та рунічної знакових систем як засобів символьної комунікації / В. М. Шкуркіна // Вісн. Кн. палати. — 2014. — № 3. — С. 45–48.

358. Шкуркіна В. М. Рунічна культура як елемент сучасної символьної комунікації / В. М. Шкуркіна // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. / Харків. держ. акад. культури. — Харків, 2012. — Вип. 36. — С. 30–39.

359. Шкуркіна В. М. Рунічний знак як комунікаційний феномен / В. М. Шкуркіна // Документ, мова, соціум: теорія та практики :

матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 11–12 квіт. 2013 р. / М-во культури України, М-во освіти і науки, Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв. — Київ, 2013. — С. 63–64.

360. Шкуркіна В. М. Руноскріпт «PR» як засіб символьної комунікації / В. М. Шкуркіна // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 24–25 квіт. 2014 р. / М-во культури України, Харків. держ. акад. культури. — Харків, 2014. — С. 28.

361. Шкуркіна В. М. Сакральна інформація як контент символьної комунікації / В. М. Шкуркіна // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук пр. / Харків. держ. акад. культури. — Харків, 2013. — Вип. 41. — С. 181–187.

362. Шкуркіна В. М. Сакральна функція рунічних знаків / В. М. Шкуркіна // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 18–19 квіт. 2013 р. / М-во культури України, Харків. держ. акад. культури. — Харків, 2013. — С. 264.

363. Шкуркіна В. М. Семіотичний аналіз рунічної культури / В. М. Шкуркіна // Культура України : зб. наук. пр. / Харків. держ. акад. культури. — Харків, 2012. — Вип. 37. — С. 91–99.

364. Шкуркіна В. М. Символьні знакові системи як засіб комунікації знак / В. М. Шкуркіна // Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Science. — 2014. — Issue 18. — С. 130–133.

365. Шкуркіна В. М. Системні символи: соціокомунікативний аспект / В. М. Шкуркіна // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук пр. / Харків. держ. акад. культури. — Харків, 2014. — Вип. 43. — С. 234–240.

366. Шкуркіна В. М. Теоретичні засади розвитку символьної комунікації: від знака до символу (на прикладі рун) / В. М. Шкуркіна // Вісн. Кн. палати. — 2013. — № 5. — С. 37–40.

367. Шкуркіна В. М. Умови виникнення графічних форм знаків-символів (на прикладі клинопису, єгипетських та китайських ієрогліфів) / В. М. Шкуркіна // Культура України : зб. наук. пр. / Харків. держ. акад. культури. — Харків, 2013. — Вип. 44. — С. 211–220.

368. Шкуркіна В. Н. Таємниці символьної комунікації: рунічне письмо бустрофедоном / В. М. Шкуркіна // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 19–20 квіт. 2012 р. / М-во культури і туризму України, Харків. держ. акад. культури. — Харків, 2012. — С. 246.

369. Шмаглій М. М. Великі трипільські поселення і проблема ранніх форм урбанізації / М. Шмаглій. — Київ : Тираж, 2001. — 129 с.

370. Шульц Д. Стратегические бренд-коммуникационные кампании / Дон Шульц, Бет Барнс ; [пер. с англ.: Быстров В. Г. и др.]. — М. : Изд. дом Гребенникова, 2003. — 512 с.

371. Шумерский пантеон Богов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.blackmagicinfo.ru/Page-3.1277.htm. — Загл. с экрана.

372. Шуцкий Ю. К. Китайская классическая «Книга перемен» / Ю. К. Шуцкий. — М. : Наука, 1993. — 583 с.

373. Щербакова Ю. П. Религиозные символы в современной рекламной коммуникации : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.13 / Щербакова Ю. П. — Новгород, 2007. — 177 с.

374. Щуркова Н. Е. Воспитание: новый взгляд с позиции культуры / Н. Е. Щуркова. — М. : ОЦ «Пед. поиск», 1997. — 182 с.

375. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / Умберто Эко. — СПб. : Симпозиум, 2004. — 538 с.

376. Элиаде М. Миф о вечном возвращении : Архетипы и повторяемость / Мирча Элиаде ; пер. с фр. Е. Морозовой, Е. Мурашкинцевой. — СПб. : Алетейя, 1998. — 249 с.

377. Элиаде М. Священное и мирское / Мирча Элиаде ; пер. с фр., предисл. и коммент. Н. К. Гарбовского. — М. : Изд-во МГУ, 1994. — 144 с.

378. Энговатов Н. В. Находки рунических надписей на территории СССР / Н. В. Энговатов // Скандинавский сборник VI. — Таллинн : Эстон. гос. изд-во, 1963. — С. 229–255.

379. Ягич И. В. Вопрос о рунах у славян / И. В. Ягич // Энциклопедия славянской филологии. — СПб., 1911. — Вып. 3 : Графика у славян. — С. 22.

380. Яглом А. М. Вероятность и информация / А. М. Яглом, И. М. Яглом. — М., Наука, 1973. — 512 с.

381. Якобсон Р. Язык в отношении к другим системам коммуникации / Р. Якобсон // Избр. работы / Р. Якобсон. — М., 1985. — С. 319–330.

382. Янин В. Л. Денежно-весовые системы русского средневековья. Домонгольский период / В. Л. Янин. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1956. — 207 с.

383. Яценко Б. Велесова книга: духовний заповіт предків / Б. Яценко, В. Яценко. — Київ : Велес, 2004. — 256 с.

384. Antonsen E. H. Runes and Germanic Linguistics / Elmer H. Antonsen. — Walter de Gruyter, 2002. — 380 c.

385. Antonsen E. H. The Runes. The Earliest Germanic Writing System / E. H. Antonsen // The Originsof Writing / ed. by W. M. Senner. — Lincoln ; London, 1989. — P. 137–158.

386. Bauer A. Die späten Runica Manuscripta aus Island. Was versteht man unter málrúnir? / Alessia Bauer // Futhark, International Journal of Runic Studies. — 2010. — Vol. 1.

387. Bianchi M. Runor som resurs: Vikingatida skriftkultur i Uppland och Södermanland: Doctoral thesis / Marco Bianchi. – Uppsala: Institutionen för nordiska språk, 2010. — 278 p.

388. Birkmann T. «Codex Sangallensis und die Entwicklung der Runenreihe im Jungeren Futhark» / Thomas Birkmann // Alemannien und der Norden / Hans-Peter Naumann, Franziska Lanter [et al.]. — Berlin : Walter de Gruyter, 2004. — P. 213–223.

389. Braunmüller K. Methodische Probleme in der Runologie — einige Überlegungen aus linguistischer Sicht / Kurt Braunmüller // Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschun / ed. Klaus Düwel. — Berlin ; New York, 1998. — S. 3–23.

390. Brøndum-Nielsen J. Jørgensen Skånske lov, Danmarks gamle landskabslove / J. Brøndum-Nielsen, Svend Aakjær. — Bd. I. København, 1933. — P. 1–199.

391. Cassirer E. The Philosophy of Symbolic Forms. Vol. 1. Language / E. Cassirer. — New Haven : Yale Univ. Press, 1953. — 328 p.

392. Charon J. M. Symbolic Interactionism : An Introduction, an Interpretation, an Integration / J. M. Charon. — New York, 2009. — 256 p.

393. Cimarosti M. Etruscan disk from Magliano [Електронний ресурс] / M. Cimarosti, P. T. Daniels. — Режим доступу: https://groups.yahoo.com/neo/groups/qalam/conversations/topics/25. — Назва з екрана.

394. Claeys L. Behavior of Information [Електронний ресурс] / L. Claeys. — Режим доступу: http://nanohome.be/boi/ — Назва з екрана.

395. Computus Runicus [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.arild-hauge.com/computus_runicus.htm. — Назва з екрана.

396. Craig R. T. Communication theory and social change / R. T. Craig // Communication & Social Change. — 2013. — № 1 (1). — P. 5–18.

397. Craig R. T. Why are there so many communication theories ? / R. T. Craig // Journal of Communication. — 1993. — № 43 (3). — P. 26–33.

398. Das Vierte Internationale Symposium über Runen und Runeninschriften in Göttingen, Bundesrepublik Deutschland, 4–9 August 1995 [Електронний

ресурс]. — Режим доступу: http://www.khm.uio.no/english/research/publications/nytt-om-runer/konv/nor_1996/4th-goet.htm. — Назва з екрана.

399. Dickins B. Runic and heroic poems of the old Teutonic peoples / Bruce Dickins. — Cambridge [Eng.] The University press, 1915. — 118 p.
400. Elliott R. W. Runes : [Texte imprime] : an introduction / Ralph W. V. Elliott. — 2-nd ed. — Manchester : Manchester University Press, 1989.
401. Enoksen L. M. Runor : historia, tydning, tolkning. Historiska Media, Falun / Enoksen Lars Magnar. 1998. — P. 175.
402. Fifth International Symposium on Runes and Runic Inscriptions, 16th-20th August 2000, Jelling, Denmark [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.khm.uio.no/english/research/-publications/nytt-om-runer/konv/nor_2001/5th-jell.htm. — Назва з екрана.
403. Flowers S. E. Johannes Bureus and the Adalruna / Stephen E. Flowers. — Runa-Raven, 1998. — 40 p.
404. Frederiksen O. B. The history of Old Nordic manuscripts IV : Old Danish / Frederiksen Olrik B. // The Nordic Languages : An International Handbook of the History of the North Germanic Languages / eds. Oskar Bandle [et al.] — Walter De Gruyter, 2003. — Vol. 1. — P. 819–823.
405. Friesen O. Runbrynet fran Timans i Roma / O. Friesen // Gotlandskt Arkiv. — Visby, 1941. — S. 7–14.
406. Georgiev V. Etruskische Sprachwissenschaft. T. 1 / V. Georgiev. — Sofia, 1970. — P. 71.
407. Grimm W. Über Deutsche Runen / Wilhelm Grimm. — Repr. 1821. — London : Forgotten Books, 2013. — 339 p.
408. Gullhornet og Gullskoen runefontar / Gullhornet and Gullskoen runic fonts [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://folk.uib.no/hnooh/runefont/. — Назва з екрана.

409. Haeinsa Temple Janggyeong Panjeon, the Depositories for the Tripitaka Koreana Woodblocks [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://whc.unesco.org/pg.cfm?cid=31&id_site=737. — Назва з екрана.

410. Hagland J. R. What does ‘context’meanin runology — and how are we to use ‘context’ when interpretin runic inscriptions? Some points for a methodological discussion [Електронний ресурс] / Jan Ragnar Hagland // Seventh International Symposium on Runes. — Режим доступу: http://www.khm.uio.no/english/research/publications/7th-symposium-preprints/hagland.pdf. — Назва з екрана.

411. Institutionen för nordiska språk [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm. — Назва з екрана.

412. Jantina H. Runes around the North Sea and on the Continent AD 150–700. Texts and contexts / H. Jantina. — Netherlands : Organisation for Scientific Research, 1997. — 632 p.

413. Jesch J. Runic inscriptions and social history: some problems of method / Judith Jesch // Proceedings of the Third International Symposium on Runes and Runic Inscriptions, Grindaheim, Norway, 8–12 August 1990 / ed. James E. Knirk. — Uppsala, 1994. — P. 149–162.

414. Jesch J. Ships and Men in the Late Viking Age : The Vocabulary of Runic Inscriptions and Skaldic Verse / Judith Jesch. — Woodbridge, UK : Boydell Press, 2001. — 330 p.

415. Karlevi runsten [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.fotevikensmuseum.se/sweden/oland/karlevi/karlevi.htm. — Назва з екрана.

416. Kluver H. H. Beschreibung des Herzogthums Mecklenburg und dazu gehoriger Lander und Orter / H. H. Kluver. — Hamburg, 1737. — P. 38.

417. Knirk J. E. Runer i Hagia Sofia i Istanbul / J. E. Knirk // Nytt om runer. — 1999. — № 14. — P. 26–27.

418. Kress G. Multimodal Discourse : The Modes and Media of Contemporary Communication / G. Kress, T. Leeuwen // College Composition and Communication. — 2002. — Vol. 54, № 2. — P. 318–320.

419. Kristeva J. Semiotikè : Recherches pour une sémanalyse / J. Kristeva. — Ed. du Seuil. — Paris, 1969. — P. 319.

420. Krolmus W. Posledni boziste Cernoboha s runami na Skalsku / W. Krolmus. — Praha, 1857. — P. 51.

421. Larson A. Warriors Clothing. Shift in Scandinavian costume in vicinity of year 1000 (Kladd krigare. Skifte i skandinaviskt draktskick kring ar 1000) / Annika Larson. — Uppsala University : Acta Universitatis Upsaliensis, 2007. — 360 p.

422. Leciejewski J. Runy i runiczne pomniki slowianskie / J. Leciejewski. — Lwow ; Warszawa, 1906. — P. 34.

423. Ledema R. Multimodality, resemiotization: extending the analysis of discourse as multi-semiotic practice / R. Ledema // Visual Communication. — 2007. — № 2 (1). — P. 29–57.

424. Looijenga T. Texts & contexts of the oldest Runic inscriptions / Tineke Looijenga. — Brill : Leiden : Boston, 2003. — 429 p.

425. Mann C. C. Unraveling Khipu’s Secrets / C. C. Mann. // SCIENCE. — 2005. — Vol. 309, № 12. — P. 1008–1009.

426. Mees B. T. The Science of the Swastika / Bernard Thomas Mees. — Budapest : Central European University Press, 2008. — 363 p. **P. 180.**

427. Merlini M. Signs, inscriptions, organizing principles and messages of the Danube script [Електронний ресурс] / M. Merlini. — Режим доступу: http://www.prehistory.it/scritturaprotoeuropai.htm. — Назва з екрана.

428. Michael P. Barnes What is runology and where does it stand today? [Електронний ресурс] / P. Michael. — Режим доступу: http://www.khm.uio.no/english/research/publications/7th-symposium-preprints/barnes.pdf. — Назва з екрана.

429. Moltke E. The runes and their origion : Danemark and elsewhere / E. Moltke. — Kopenhagen, 1985. — 231 p.

430. Moltke E. Runes and their origin, Denmark and elsewhere / Erik Moltke. — Copenhagen, 1985. — 554 p.

431. Morris R. L. Runic and Mediterranean Epigraphy / R. L. Morris. — Odense, 1988. — P. 150–154.

432. Mystery of the Futhark alphabet [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.antalyaonline.net/futhark/. — Назва з екрана.

433. O'Halloran K. L. Multimodal Studies : An Emerging Research Field / O'Halloran K. L., Smith B. // Multimodal Studies. Exploring Issues and Domain. — New York, Abington, 2011. — P. 1–16.

434. Östergötland Runic Inscription 224 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/%C3%96sterg%C3%B6tland_Runic_Inscription_224. — Назва з екрана.

435. Page R. I. Runes and Runic Inscriptions. Collected Essays on Anglo-Saxon and Viking Runes / R. I. Page. — Woodbridge : The Boydell Press, 1995.

436. Parpola A. Deciphering the Indus Script / A. Parpola. — Cambridge, 1994. — 374 p.

437. Petrenko V. P. Nya fynd med runor från Gamla Ladoga / V. P Petrenko, J. K. Kuzmenko // Viking. — 1979. — B. 42. — P. 78–84.

438. Prokopov I. Die Münzen des 2.-1. Jhs. v. Chr. in der Sammlung des Historischen Museums von Stara Zagora / I. Prokopov, M. Minkova // Stephanos Nomismatikos. — Ed. Schönert Geiss. — Berlin, 1998. — P. 563–584.

439. Runic [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.unicode.org/charts/PDF/U16A0.pdf. — Назва з екрана.

440. Runic inscription from Greenland [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.arild-hauge.com/gron-greenland.htm. — Назва з екрана.

441. Sawyer B. The Viking-Age Rune-Stones : Custom and Commemoration in Early Medieval Scandinavia / B. Sawyer. — Oxford University Press, 2003. — 304 p.

442. Secret runes — coded runes [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.arild-hauge.com/esecreter.htm. — Назва з екрана.

443. Shan M. The Old European Script. Further evidence / M. Shan, M. Winn. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.prehistory.it/ftp/winn.htm. — Назва з екрана.

444. Shannon C. E. A mathematical theory of Communication / C. E. Shannon // Bell. System technical Journal. — 1948. — July, October, Vol. 27. — P. 379 – 423.

445. Smith K. Handbook of visual communication: theory, methods, and media / Kenneth Louis Smith. — Routledge, 2005. — 624 p.

446. Stephens G. The Runic Hall in the Danish Old-Northern Museum / George Stephens. — Inglese, 1868. — 617 p.

447. The 8th International Symposium on Runes and Runic Inscriptions, Nyköping–Sweden, September 1–6, 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.runforum.nordiska.uu.se/readingrunes/-abstracts/?all=true. — Назва з екрана.

448. The runes of Greenland [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.arild-hauge.com/egronrun.htm. — Назва з екрана.

449. The Sixth International Symposium on Runes and Runic Inscriptions, Lancaster, 11th-16th August 2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.khm.uio.no/english/research/publications/nytt-om-runer/konv/nor_2006/6th-lanc.htm. — Назва з екрана.

450. Thomsen V. Manuscripts in Turkish «Runic» Script from Miran and Tun-huang / V. Thomsen, M. A. Stein’s // Journal of the Royal Asiatic Society. — 1912. — January. — P. 181–227.

451. Tineke L. Texts and contexts of the oldest Runic inscriptions / Tineke Looijenga. — Brill ; Leiden ; Boston, 2003. — 429 p.

452. Troeng J. A Semilic origin of some runes. An influential foreign presence in Denmark c. AD 200 / J. Troeng // Fornvannen : Journal of Swedish Antiquarian Research. — Stockholm, 2003. — № 3 (98). — С. 289–305.

453. Wessen E. Upplands runinskrifter [Електронний ресурс] / Wessen Elias, Jansson Sven B. F. — Uppsala, 1945. — Del. 2, H. 1. — Режим доступу: http://www.therunesite.com/swedish-national-heritage-board/stone13/(U 455). — Назва з екрана.

454. Whitley J. Archaeology in Greece 2003–2004 / J. Whitley // Archaeological Reports. — 2003. — B. 50. — P. 43.

455. Williams H. Dead in White Clothes : Modes of Christian Expression on Viking Age Rune Stones in Present-Day Sweden / H. Williams // Epigraphic Literacy and Christian Identity: Modes of Written Discourse in the Newly Christian European North / ed. by Kristel Zilmer & Judith Jesch. — Turnhout : Utrecht Studies inMedieval Literacy, 2012. — P. 137–152.

456. Williams H. Read What’s There : Interpreting Runestone Inscriptions / Henrik Williams // Futhark : International Journal of Runic Studies. — 2010. — № 1. — P. 27–39.

457. Williams H. Runes / H. Williams // The Viking world / ed. by Stefan Brink in collaboration with Neil Price. — London ; New York : RoutledgeTaylor and Francis Group. — P. 281–290.

458. Wimmer L. De tyske Runemindesmrker / L. Wimmer. — Kobenhavn : Thieles Bogtrykkeri, 1894. — 82 p.

459. Wimmer L. Die Runenschrift / Von Ludv. F. A. Wimmer ; aus dem Dänischen übers. von F. Holthausen. — Berlin : Weidmann, 1887. — 392 с.

460. Zilmer K. Records and representations of Baltic Traffic in the Viking Age and the Early Middle Ages in Early Nordic sources / Kristel Zilmer ; Dissertationes philologiae Scandinavicae Tartuensis. — Tartu : Tartu university Press, 2005. — 401 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рис. 1. Манупорти.

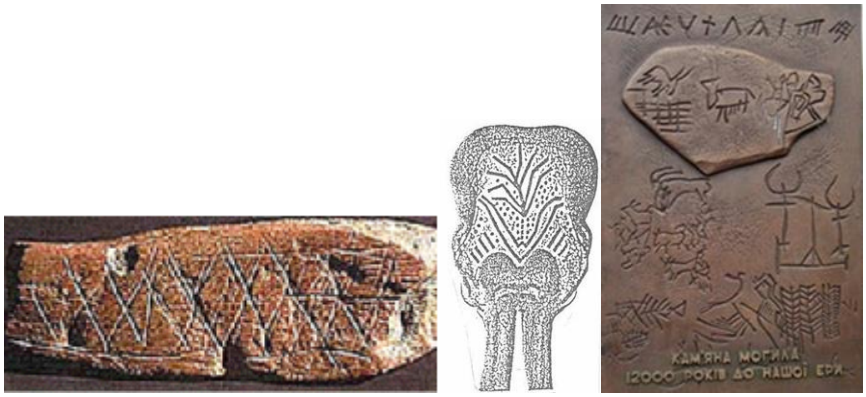

Рис. 2. Пластини з геометричним орнаментом (печера Бломбос ПАР) (ліворуч). Знаки на черепі мамонта (ст. Межиріч, Україна). Знаки «Кам'яної Могили».

Рис. 3. Посуд періоду дзьомон. Візерунки трипільської культури. Символи на кераміці центрально - європейської культури (V тис. до н. е.).

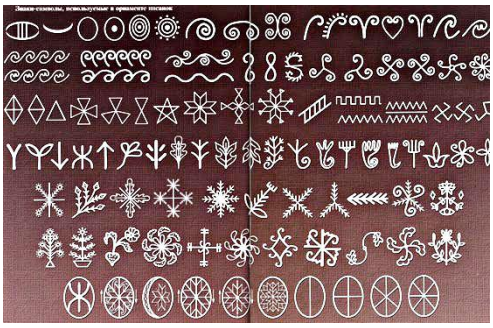

Рис. 4. Графічні рунопібні елементи в орнаменті писанок

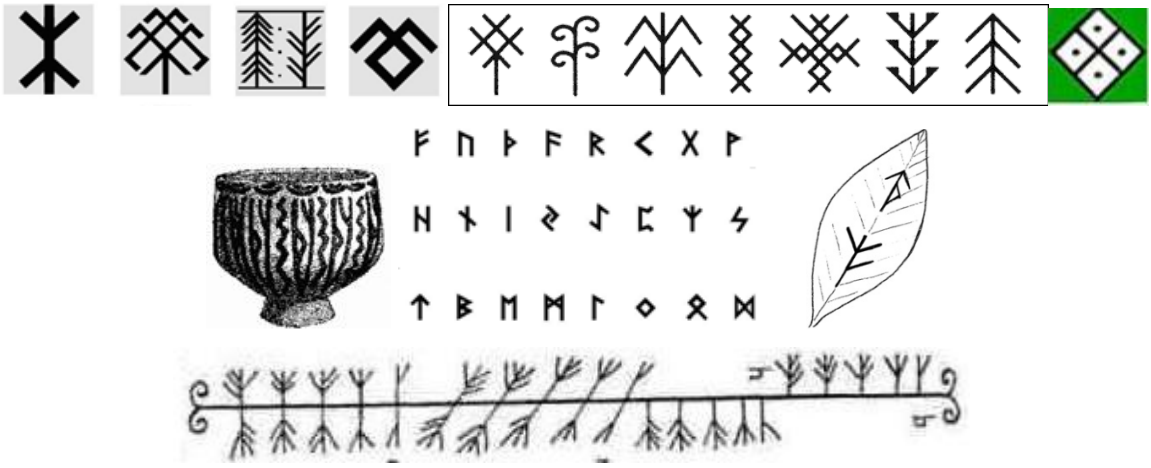

Рис. 5. Символи «древо роду» і «засіяне поле» в орнаментальних вишивках українців, білорусів (верхній ряд), орнамент на посуді (черняхівська культура), скандинавський футарк, рунічний гальдрастав у прожилках листа ясеня (середній ряд зліва направо). Деревоподібний огам (нижній ряд).

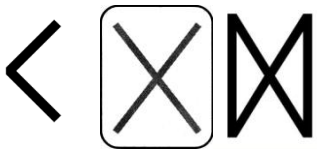

Рис. 6. Рунічні знаки-символи Кано, Гебо, Дагаз.

Рис. 7. Геральдичний знак та руна Тейваз.

Рис. 8. Фірмовий знак «Bluetooth»(1). Руни Беркана,(2) Гебо (3). Рунічний гальдрастав (4).

Додаток Б

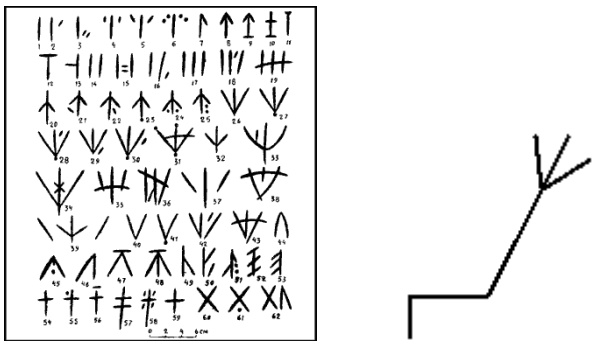

Рис. 1. Тамги та бортний знак на вуликах у лісі.

Рис. 2. Тамги, руни Альґіз та Лагуз в амулеті.

Рис. 3. Нортумбрійський футарк.

Додаток В

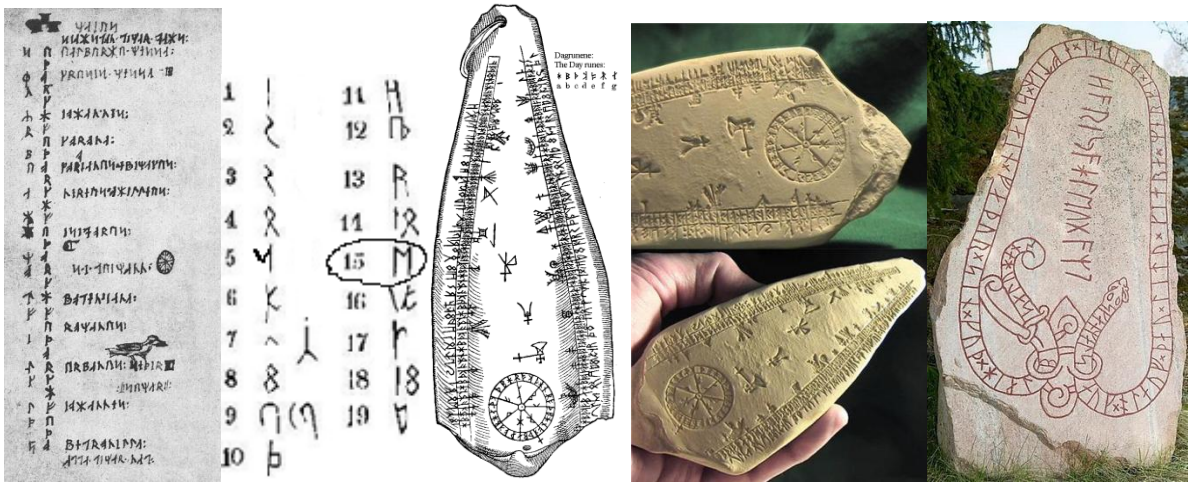

Рис. 1. Рунічний календар. Сторінки з рукопису «Computus Runicus». У ньому руна Еваз позначає число п'ятнадцять. Поминальний камінь зі Скандинавії (XI ст.) Запис декодується: «Ночами плачемо по них, молодих» [121].

Рис. 2. Приклади сучасного використання рунічного знака Еваз

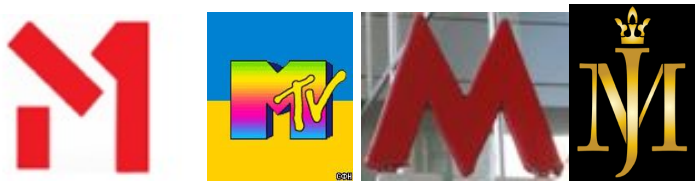

Рис. 3. Руна Еваз у логотипах та монограмі

Додаток Г

Рис. 1. Знаки «Кам'яної Могили» (1); трансформації знаків шумерів (2); глиняна книга шумерів (3).

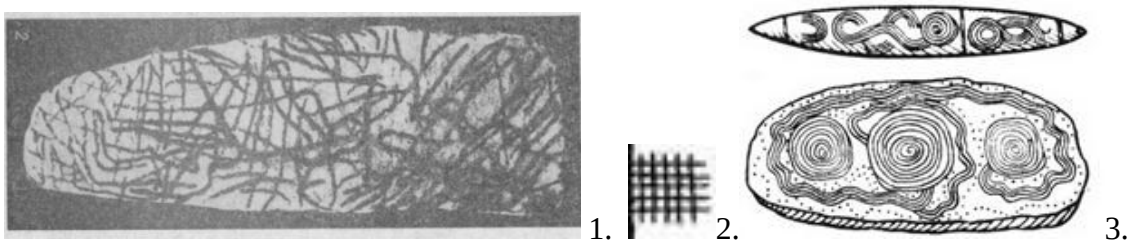

Рис. 2. Чуринги з Кам'яної Могили (1), «Тканина буття» – знак огама (2), австралійська чуринга «сховище душі» (3).

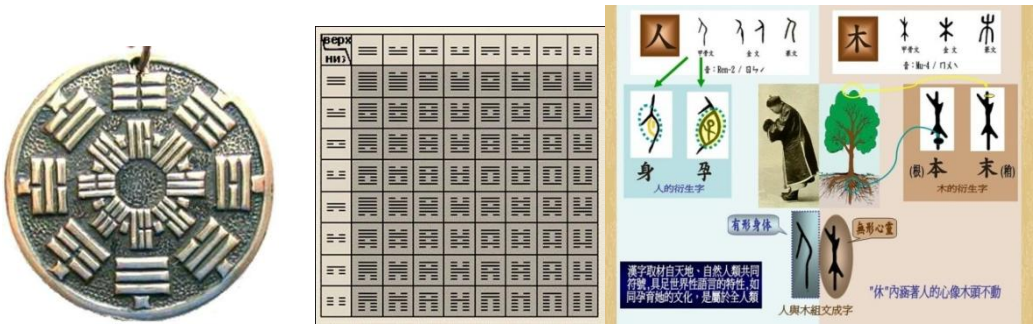

Рис. 3. Триграми та гексаграми «Книги змін». Походження природних форм ієрогліфів.

Додаток Д

Рис. 1. Руна Одал.

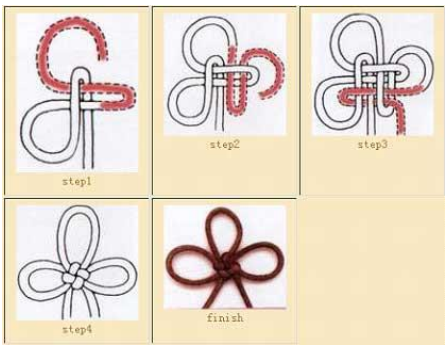

Рис. 2. Китайський вузлик на щастя.

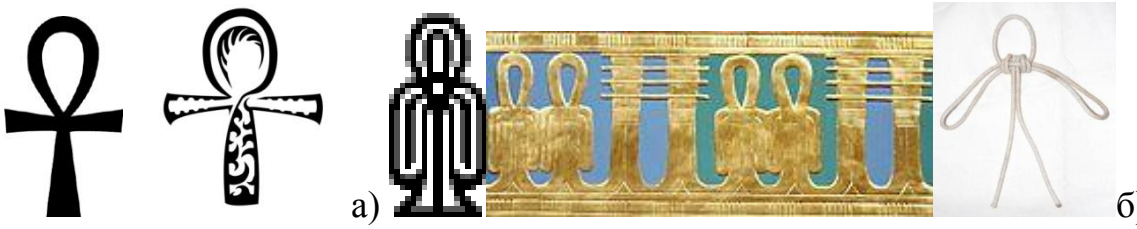

Рис.3. Єгипетський анкх (а). Єгипетський Тієт (б).

Рис. 4. Українська мотанка.

Додаток Е

Рис. 1. «Книга з Баллімоута» — ірландський манускрипт, 1390 р.(1); Творіння Симеона Нового Богослова й авви Дорофея, Троїце-Сергіїв монастир під Москвою, 1410-1430 р.(2); Календар І. Регіомонтана, Венеція, 1485 р.(3), кельтське «освітлення» християнської книги (4).

Додаток Ж

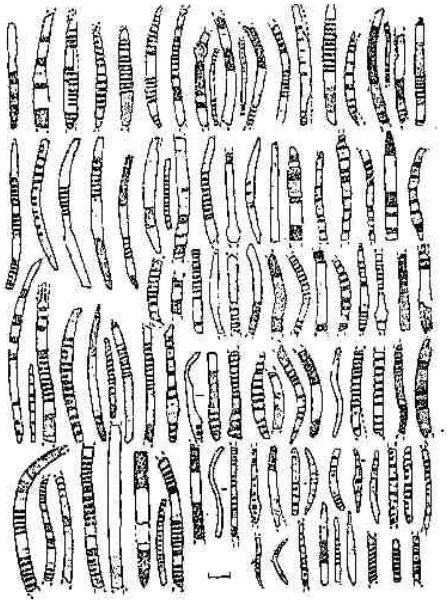

Рис. 1. Палички з кургану ямної культури біля села Велико-Зіміново

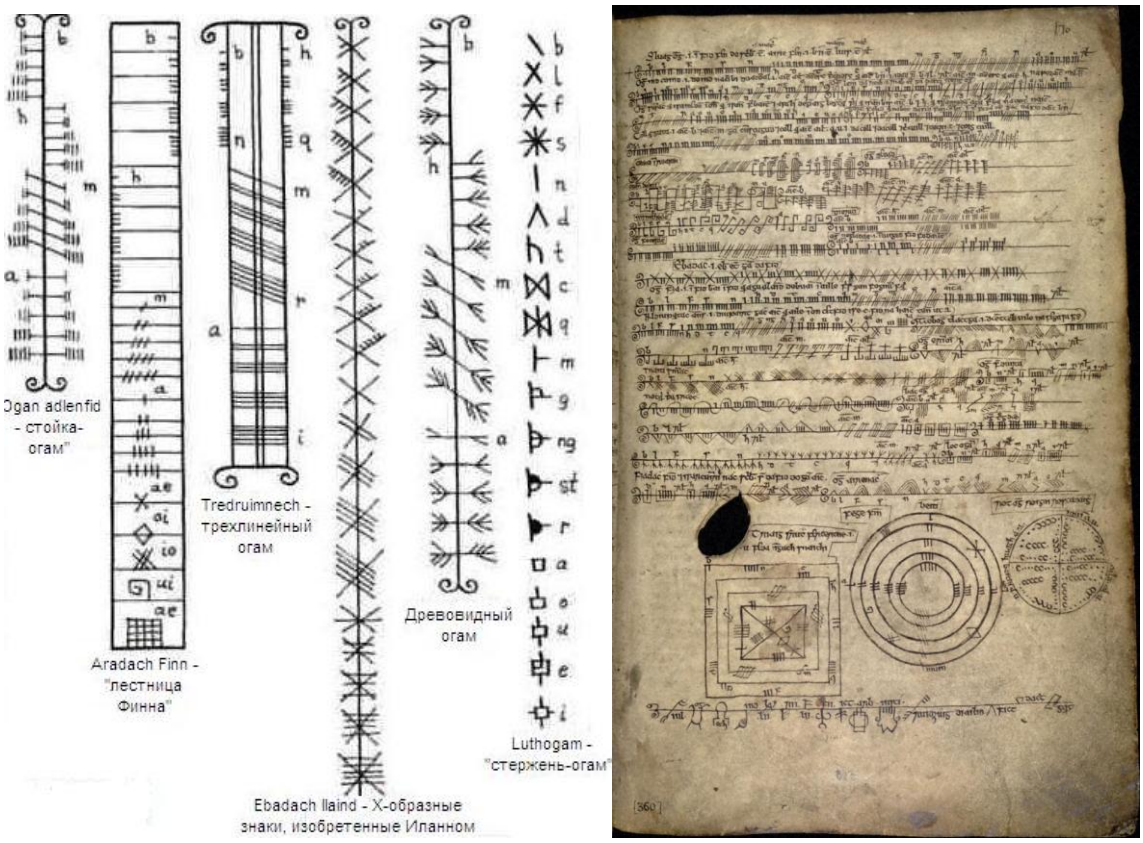

Рис. 2. Варіанти огаму й огамічний календар у «Книзі з Баллімот».

Додаток 3

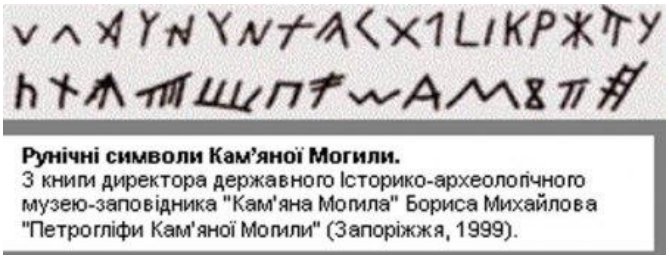

Рис. 1. Проторунічні символи «Кам'яної Могили».

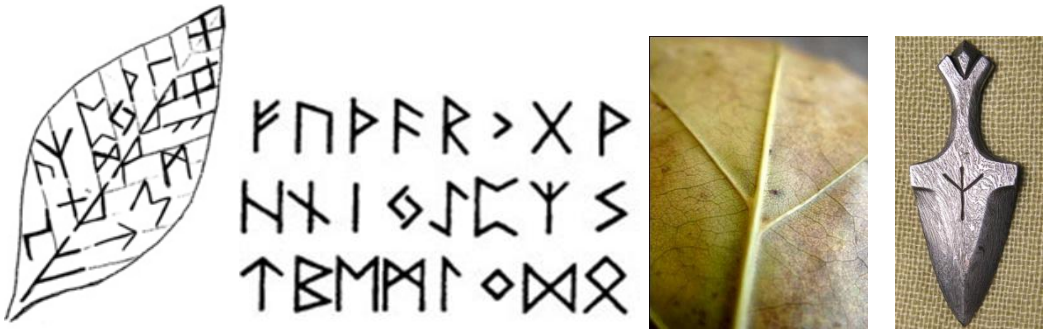

Рис. 2. Рунічна знакова система і лист ясеня, руна Альгіз на амулеті.

Додаток И

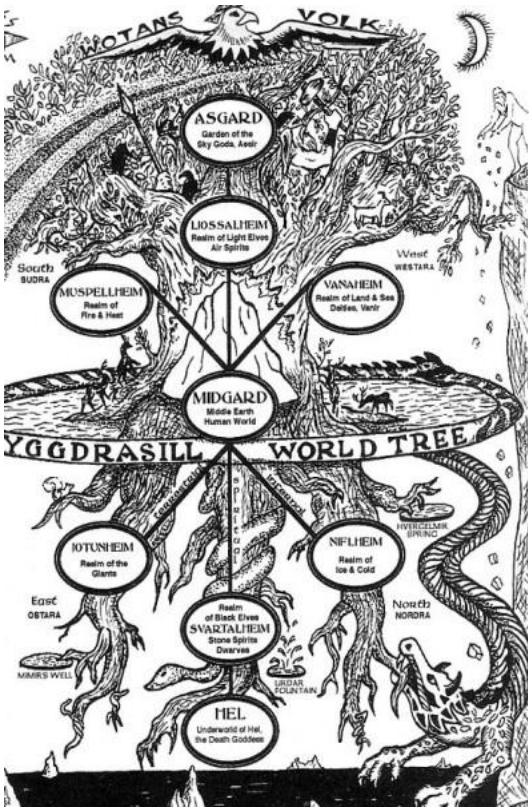

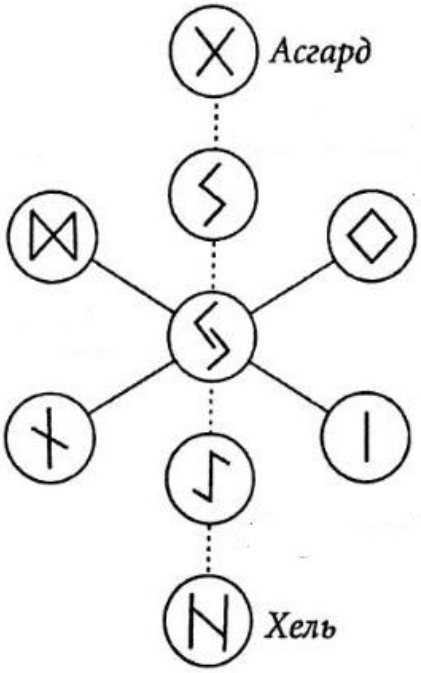

Рис. 1. Світи дерева Іґдрасиль, позначені рунічними знаками

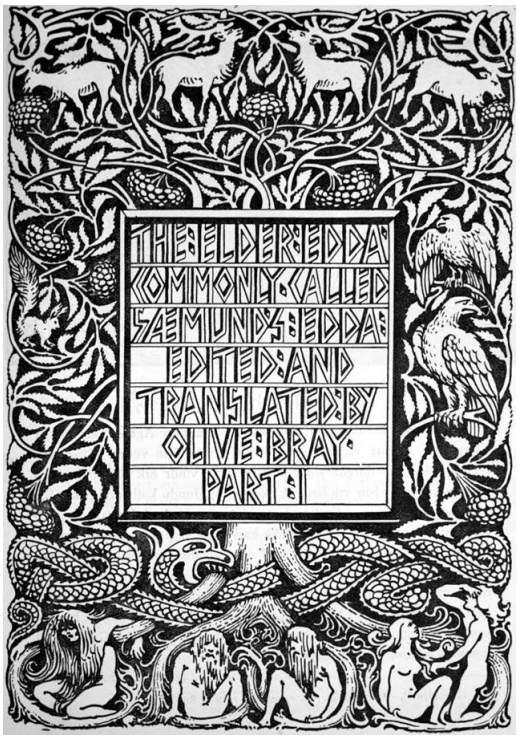

Рис. 2. Титульні сторінки англійського видання «Старшої Едди» та «Молодшої Едди» (XVIII ст. Ісландія).

Додаток К

Таблиця 1.

Символічні значення рунічних знаків

Руна	***Дерево***	***Рослина***	***Тварина***	***Камінь***
Феху	Бузина	Трави	Олень	Тигрове око
Уруз	Граб	Вереск	Зубр, тур	Гранат
Турісаз	Терник	Настурція	Ведмідь	Нефрит
Ансуз	Ясень	Жовий нарцис	Сова	Котяче око
Райдо	Дуб	Алтей рожевий	Сокіл	Аквамарин
Кано	Сосна	Подорожник	Корова	Авантюрин
Гебо	В’яз	Фіалка	Голуб	Рожевий кварц
Вуньйо	Ялиця	Соняшник	Лебідь	Турмалін
Хагалаз	Горобина	Глід	Рак	Моріон
Наутіз	Бук	Мох	Вуж	Обсидіан
Іса	Вільха	Пролісок	Їжак	Гірський кришталь
Джера	Ліщина	Жито	Вівця	Гематит
Ейваз	Тис	Жасмин	Білка	Родоніт
Перт	Осика	Аїр	Жаба	Цитрин
Альгіз	Верба	Осока	Лось	Малахіт
Соулу	Модрина	Бересклет	Орел	Рубін
Тейваз	Ялина	Папороть	Вовк	Бірюза
Беркана	Береза	Троянда	Ведмідь	Кохалонг
Еваз	Тополя	Плющ	Кінь	Сардонікс
Маназ	Липа	Виноград	Бджола	Кварц
Лагуз	Верба	Водяна лілія	Рись	Бурштин
Інгуз	Яблуня	Осот	Соловей	Лазурит
Одал	Груша	Ялівець	Лелека	Селеніт
Дагаз	Каштан	Жимолость	Мураха	Раухтопаз

Додаток Л

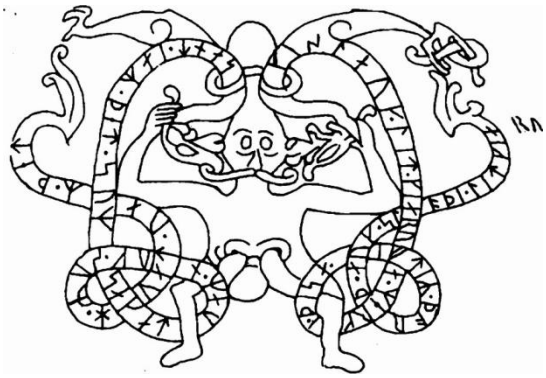

Рис. 1. Мультимодальний рунічний текст.

Рис. 2. Руноподібні символи на посуді із села Лепесівка (Україна).

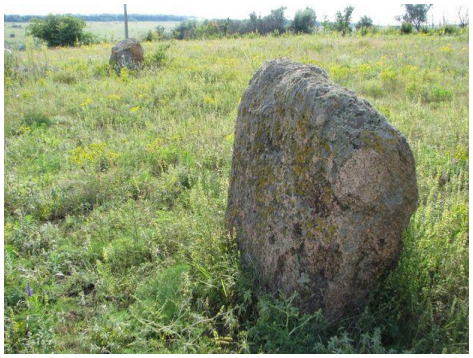

а.

б.

в.

Рис. 3. Межові камені Кіровоградщини (а). Межові камені на кордоні Білорусі та Литви (б), руна Гебо (в).

Додаток М

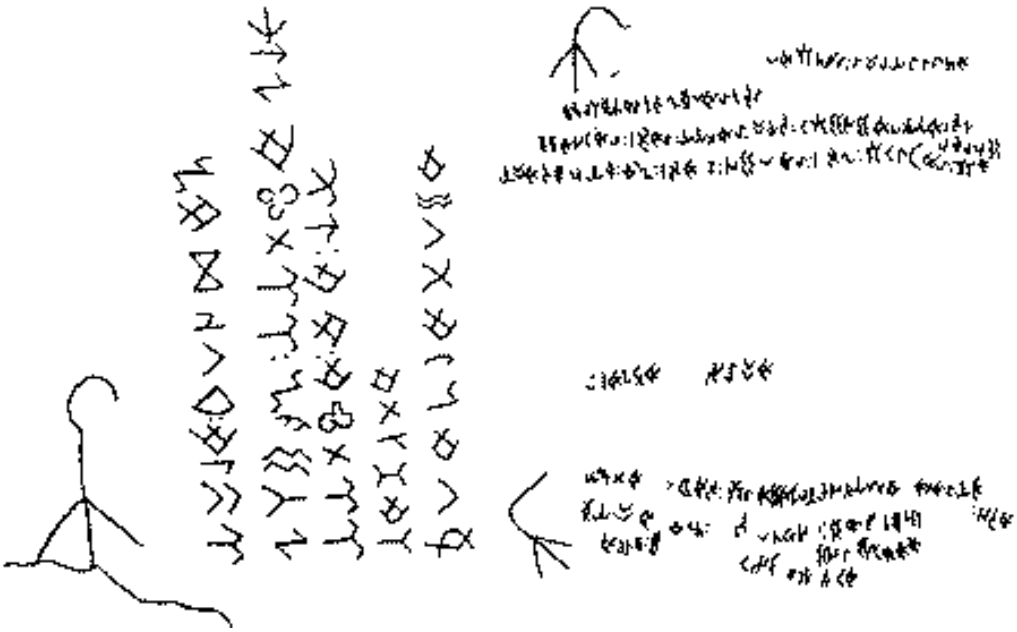

Рис. 1. Епітафійні пам'ятки тюркської рунічної писемності з Туви

Рис. 2. Кримські тамги з Євпаторії (Гезлев) В.І. Філоненко

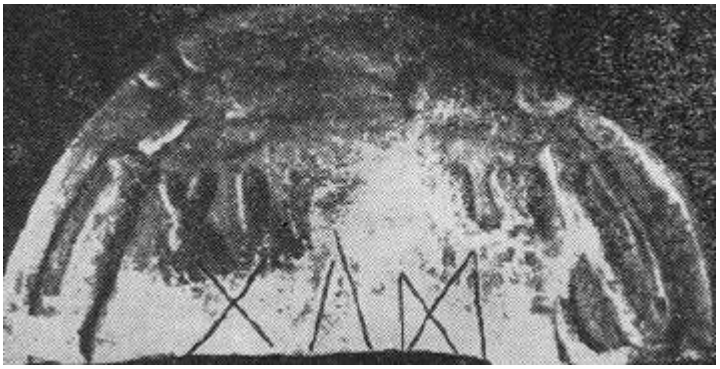

Рис. 3. Монета з рунічним написом з Тимеревського кладу.

Додаток Н

Рис. 1. Семіотичний простір трипільців.

Рис. 2. Українські узори.

Рис. 3. Календарна чара.

Додаток П

Рис. 1. Литовський прапор.

Рис. 2. Знак-символ литовського воєводи

Рис. 3. Одін з воронами. Ворон бою – радник Одіна.

Рис. 4. Знак-символ Рюріковичів.

Додаток Р

Рис. 1. Знак-символ ваджра Одіна

Рис.2. Зображення скіфської Богині під ручкою срібної таці (IV ст. до н. е .; курган Чортомлик, Дніпропетровська область, Україна); малий герб України; художня реконструкція трипільського ритуалу сакральної комунікації (З. Васіна).

Додаток С

Рис.1. Рунічні написи на пірейському леві.

Рис.2. Рунічний напис на камені з Рьока, західна сторона.

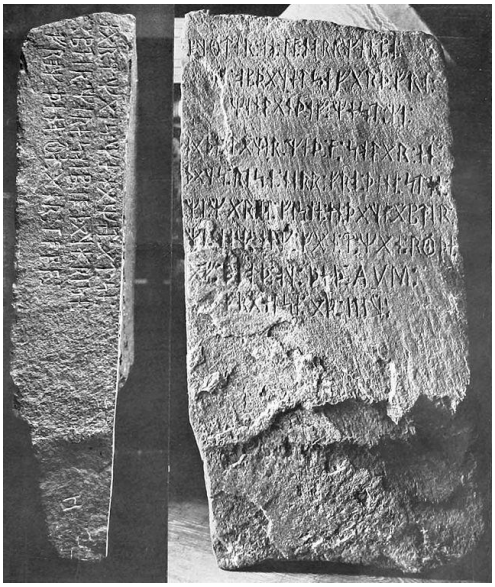

Рис. 3. Камінь з рунами зі США.

Додаток Т

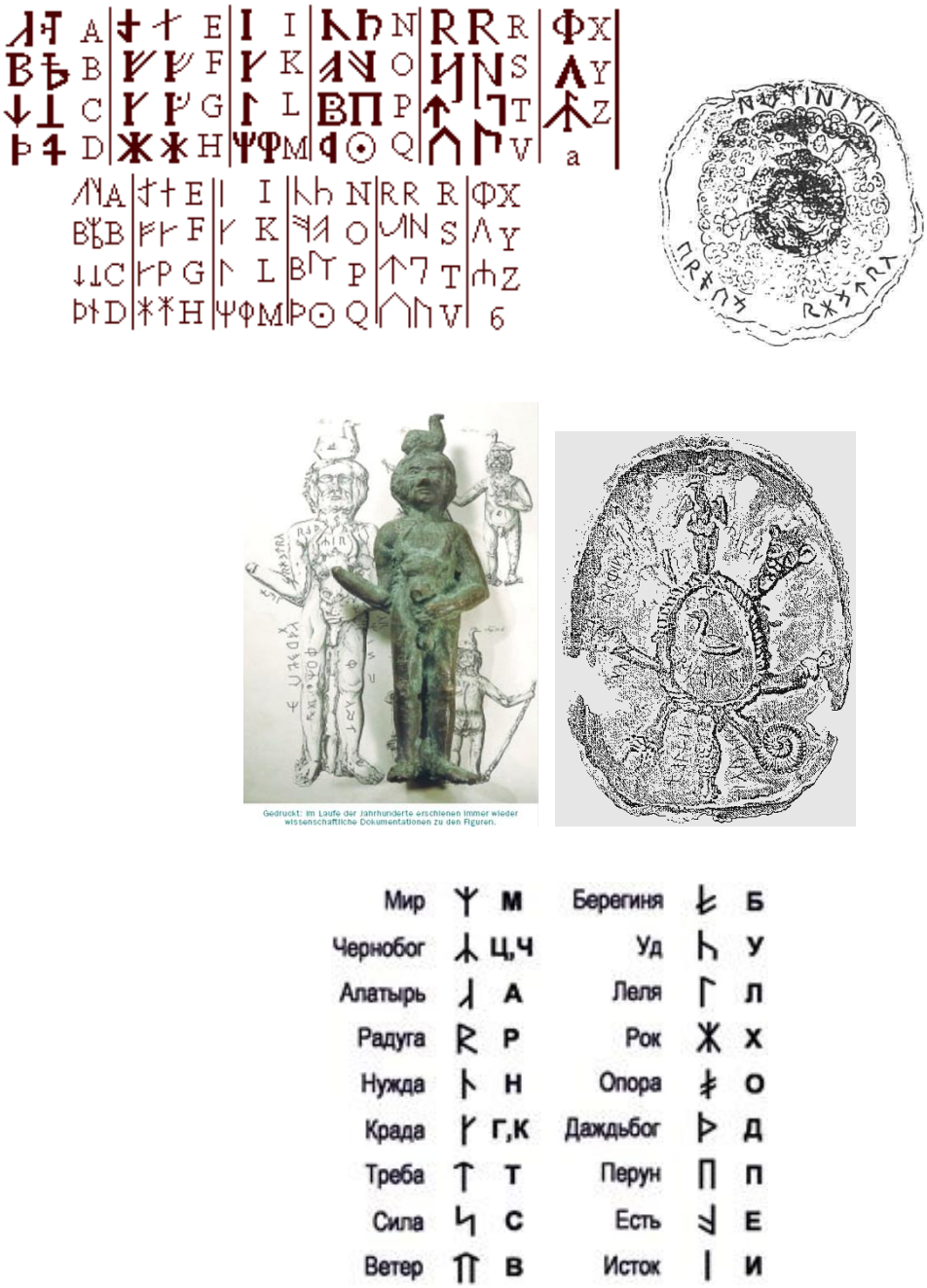

Рис. 1. Руни Ретри та слов'янська руниця.

Додаток У

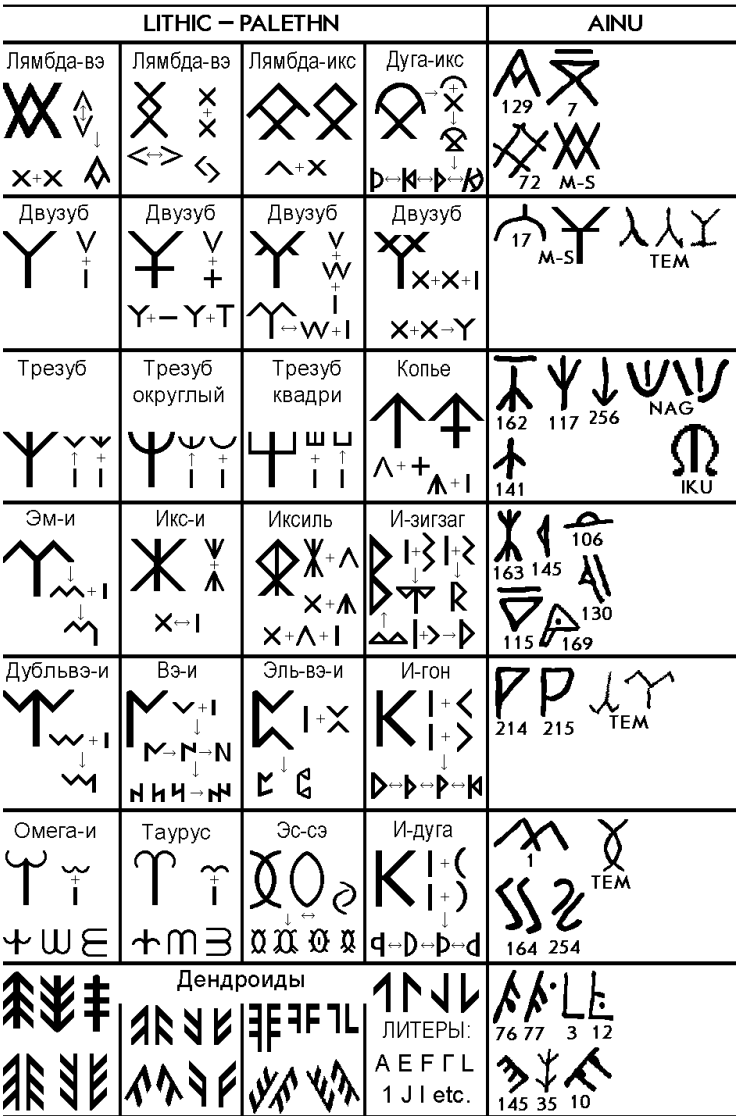

Рис. 1. Групування знаків за графічною формою (Косарєв В.).

Додаток Ф

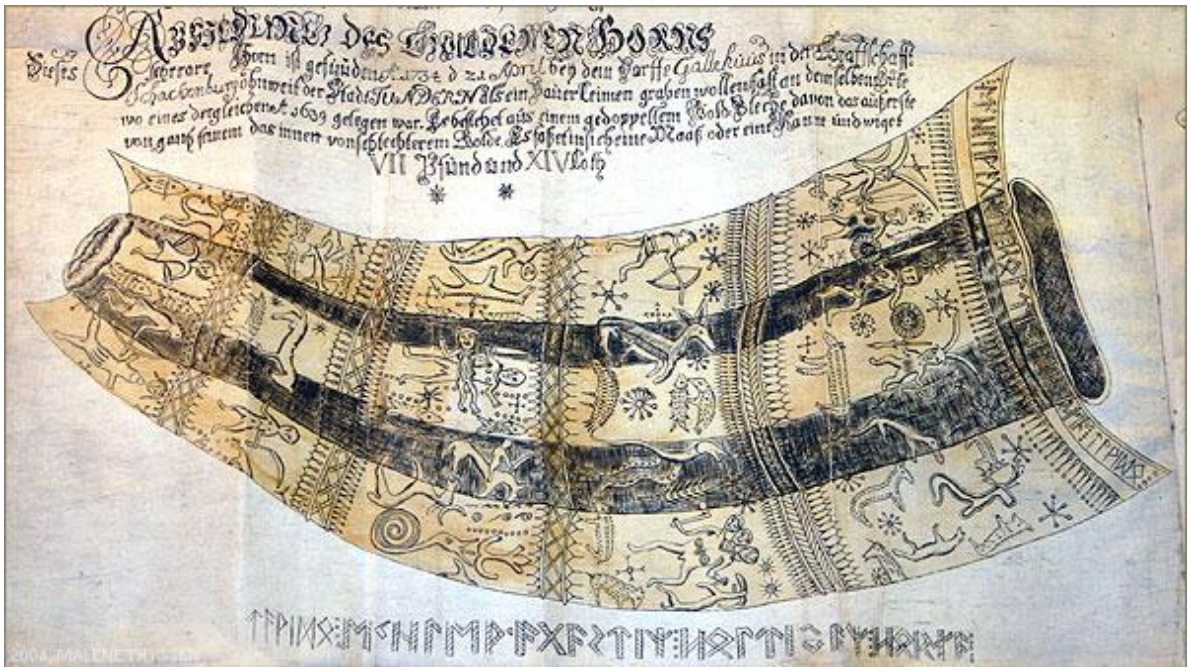

Рис. 4.2.4. Малюнок «Ріг з Галлехуса».

Додаток Х

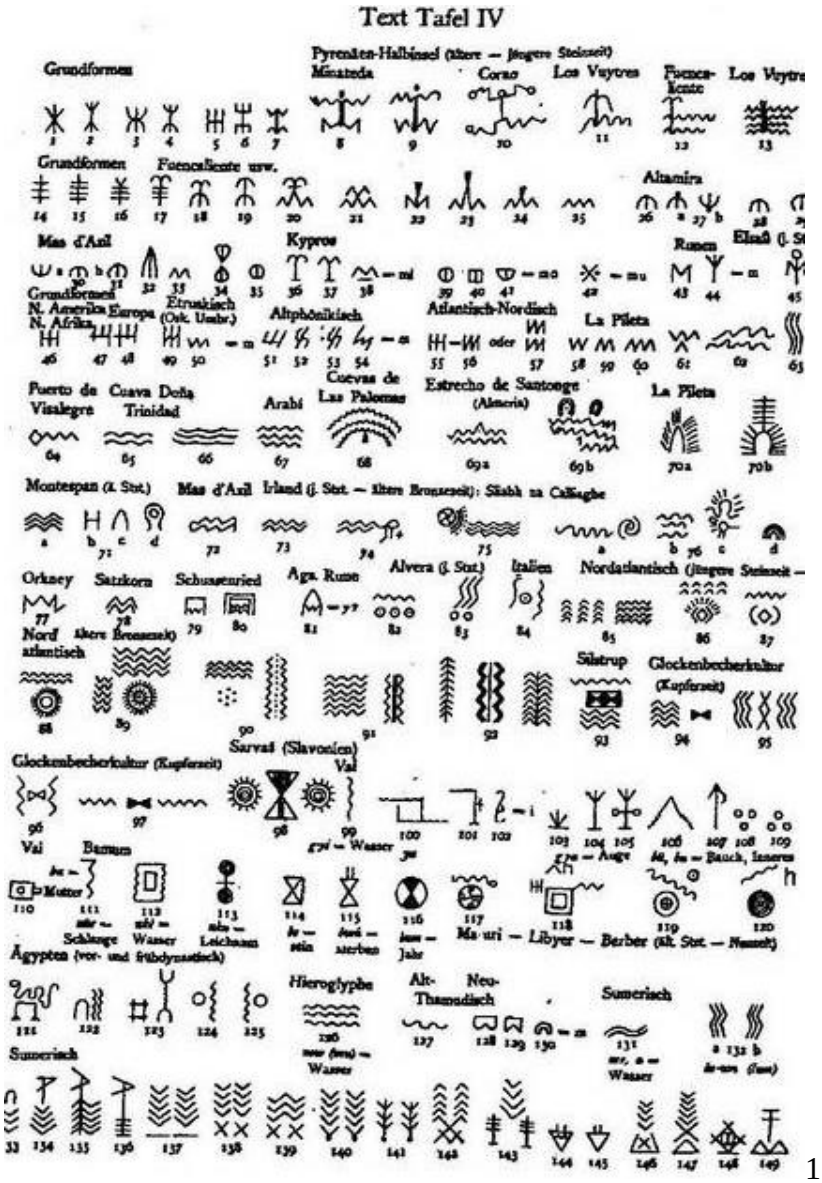

1

2.

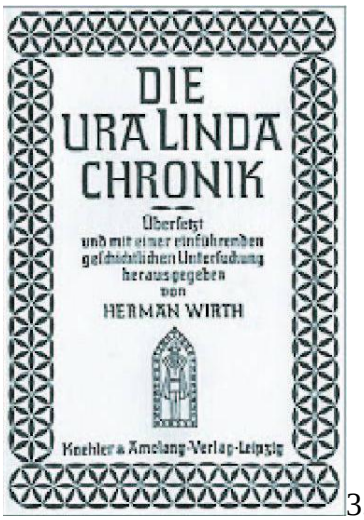

3.

4.

Рис.1. Копії сторінок з рукопису «Ура-Лінда» (1) та книги Г. Вірта «Хроніка Ура Лінда. Найдавніша історія Європи» (1-2

Додаток Ц

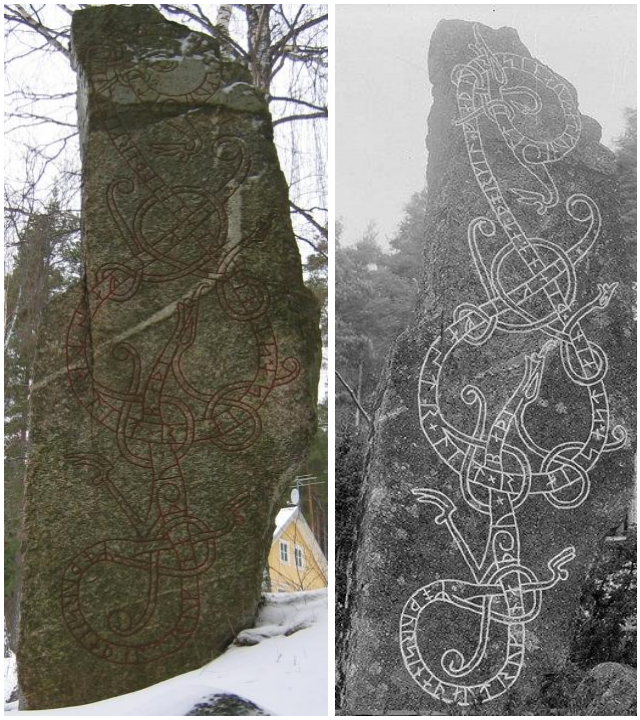

Рис.1. Рунічний камінь U 455.

Рис.2. Поминальний камінь Олофові Вереліузу

Рис. 3. Карлевський рунічний камінь.

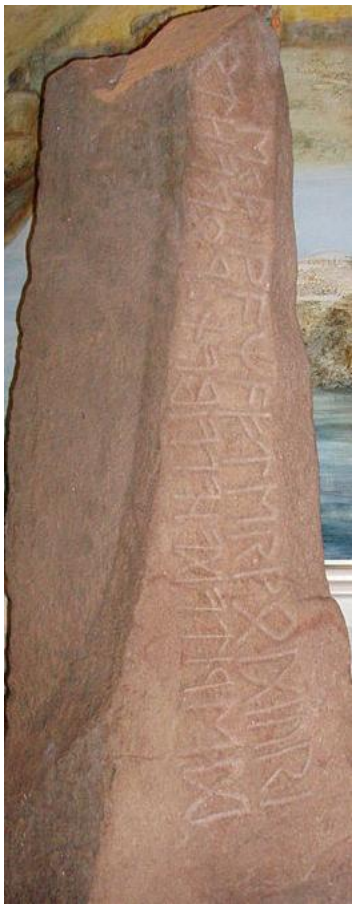

Рис. 4. Камінь з Туне.

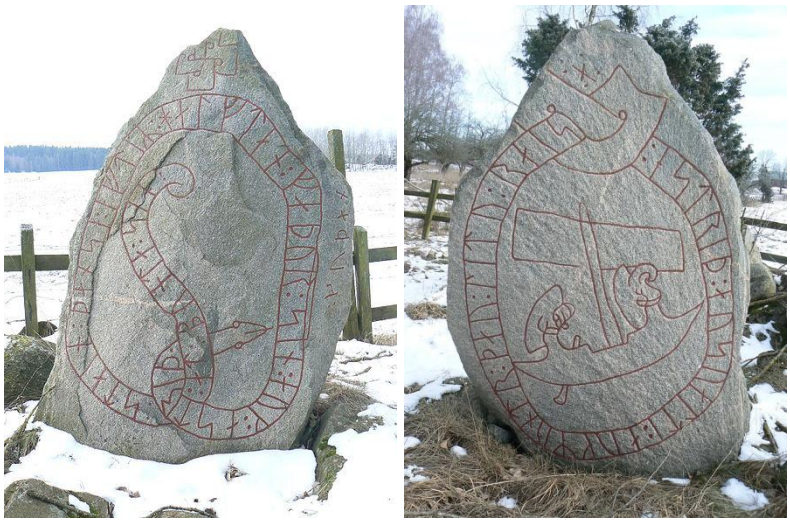

Рис. 5. Камінь з рунічними написами з Карлева, позначений Öl 1, установлений данськими воїнами в пам'ять про свого вождя.

Рис. 6. Рунічний камінь у фасаді будинку.

Рис. 7. «Vaxspjald» – один з видів дощок для рунічного письма.

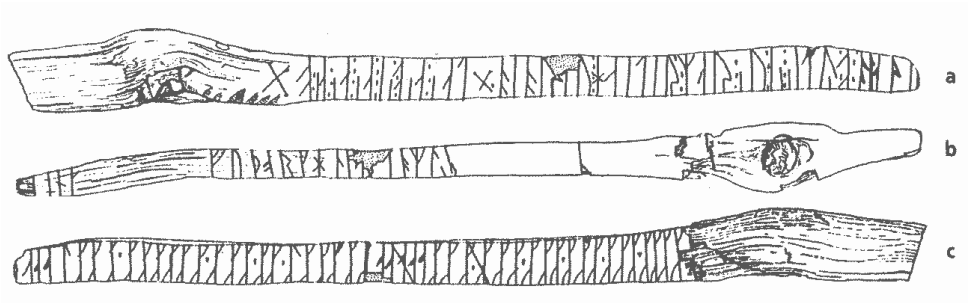

Рис. 8 . Рунічний напис з тайнописом (c).

Рис. 9. Рунічний камінь з Кінгікторсоака (Kingigtorssuaq).